HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Czigány István

HADSEREG ÉS ELLÁTÁS BETHLEN GÁBOR KORÁBAN

Nagy László

A KURUC VILÁG ÉS KATONÁJA ADY KÖLTÉSZETÉBEN ÉS PRÓZÁJÁBAN

Gazsi József

A BORKANYUK-PARTIZÁNCSOPORT

4

XXVIII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1981

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1981

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXVIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Deák Mihály őrnagy (Budapest), *Lengyel István*, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi docens, ELTE Bölcsészettudományi Kar (Budapest), *Madaras Péter* alezredes, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); továbbá *dr. Czigány István*, *dr. Csendes László* alezredes, *dr. Gazsi József*, *Godó Ágnes* alezredes, kandidátus, *Liptai Ervin* ezredes, kandidátus, *Markó György*, *Nagy László* kandidátus, *dr. Szakály Sándor*, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné*, *Zachar József* kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250.
Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, VIII. Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 52,— Ft, negyedévre 13,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 250 371 HU ISSN 0017—6540

81.2707/2-04 Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

LIPTAI ERVIN

VÁGÓ BÉLA EMLÉKÉRE

100 esztendővel ezelőtt, 1881. augusztus 9-én született Vágó Béla. Szülei közepesen szituált kereskedők voltak Kecskemét városában. Az idősebbik Vágó fiú, Endre, tevékeny szerepet játszott a századforduló körüli Kecskemét munkásmozgalmának ébresztésében. Ő kapcsolta be öccsét is a mozgalomba. Béla Kecskeméten végezte elemi- majd középiskolai tanulmányait, itt érettségizett az állami főreáliskolában. A budapesti tudományegyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait, miközben a forradalmi szocialista tevékenység életének mindinkább meghatározó elemévé vált. Egyik megalapítója volt a szocialista diákcsoportnak. Rendszeres kapcsolatba került Szabó Ervinnel, kinek segítségével egy időre sikerült a Népszavánál elhelyezkednie. 1905 végén — mivel magára vállalta Szabó Ervin egyik erőteljesen forradalmi hangú röpiratának szerzőségét — fegyelmi úton kizárták az egyetemről.

Ezt követően a Szociáldemokrata Párt funkcionáriusaként dolgozott a debreceni, majd a kecskeméti szervezet titkáraként, később különböző szakszervezetek munkatársa volt. Szabó Ervin követőjeként élesen szembehelyezkedett a Szociáldemokrata Párt hivatalos vezetésével, minden fórumon élesen bírálta annak egyre inkább a megalkuvások vonalában haladó tevékenységét. 1912-ben egy időre kiszorították a munkásmozgalmi szervezetekből, polgári állást kellett vállalnia. (Az Est-lapok kiadóhivatalának volt vezetője.) Kapcsolatait azonban a balodali szociáldemokrata ellenzékkel fenntartotta. Amikor 1917-ben a magyar munkásmozgalom minden korábbinál hatalmasabb forradalmi hulláma kezdődött, Vágó Béla ismét csatasorba lépett: a szakszervezetben a magántisztviselők tagozatának elnöke lett. A Szociáldemokrata Párt baloldali ellenzékének vezetőivel együtt aktív szerepet játszott az 1918. évi polgári demokratikus forradalomban.

Kun Béla Magyarországra való hazatérése után az elsők között csatlakozott a kommunistákhoz. Tagja lett a Központi Bizottságnak, ő vezette a kommunista frakciót a Munkástanácsban, részt vett a párt országos szervező munkájában. 1919 februárjában a többi kommunista vezetővel együtt letartóztatták. Március 21-én egyike azoknak, akik Kun Bélával együtt részt vettek a két munkáspárt egyesítéséhez és a Tanácsköztársaság proklamálásához vezető tárgyalásokon.

Mint belügyi népbiztoshelyettes, majd belügyi népbiztos, tagja lett a Forradalmi Kormányzótanácsnak. A belügyi munka mellett egyik vezetője volt a lakásínség enyhítésére alakult bizottságnak, sokat munkálkodott a dolgozók élelmiszerellátásának javításán.

A Tanácsköztársaság ellen április 16-án megindított intervenciót követően,

a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács április 19-i határozata, illetőleg a Forradalmi Kormányzótanács döntése értelmében április végén — a Tanácsköztársaság több más vezetőjéhez hasonlóan — Vágó Béla is a haza fegyveres védelmének feladatát vállalta.

Ez teljesen logikus folytatása volt Vágó korábbi forradalmi tevékenységének, természetszerűleg következett eszmei hitvallásából.

A Vörös Újság április 26-i tudósítása szerint a Vörös Őrség első, frontra induló menetzászlóaljának a Mosonyi utcai laktanyában történt búcsúztatásán már katonaruhában tartott beszédet. Az újság híradása szerint ezt követően Vágó Béla is a frontra utazott.

A többi, frontra indult vezetővel együtt Vágó is minden erejét megfeszítve küzdött azért, hogy lelket öntsön a váratlan román támadás következtében és a székely különítmény vezetőinek árulása folytán összeomlott keleti arcvonal dezorganizáltan visszavonuló katonáiba. Április 28-án Cegléden lépett fel (Szamuelyvel együtt) egy katonagyűlésen. Beszédében hangsúlyozta, hogy az intervenció veszélyére a forradalom híveinek már az első pillanattól kezdve számítani kellett. „Mi megmondottuk, el kell lennünk készülve a harcra ... Nekünk, amint megmondottuk, azt a hatalmat, amelyet a munkások és parasztok kezükbe vettek, a forradalmat, amelynek tüzét szítjuk, meg kell védenünk a rablók ellen ..."[1]

Vágó egész katonai tevékenységének időszakában egyik legfontosabb feladatának tartotta, hogy segítse a Vörös Hadsereg fegyelmének megszilárdulását, mert tisztában volt azzal, hogy ez a proletárdiktatúra védelmének kulcskérdése. „A katonának, amikor innen elindul, tudnia kell, hogy fegyelmet kell tartani. Minden proletárkatonának tudnia kell teljesítenie a parancsot, amelyet saját érdekében teljesít."[2] — hangoztatta Cegléden.

Bár a kitűzött célt, a Vörös Hadsereg sorainak rendezését és a román királyi csapatoknak a Tiszántúlon való megállítását nem sikerült elérni, Vágó Béla egy pillanatra sem gondolt a harc feladására. A Tanácsköztársaság azon vezetői közé tartozott, akik a harc folytatását, a proletárdiktatúra védelmének erősítését, a Vörös Hadsereg újjászervezését követelték. A május elsejei és másodikai kiélezett eszmei összecsapások időszakában is Kun Béla oldalán állott. Május 3-án is azok között a népbiztosok között volt, akik az üzemi munkásságot a hadseregbe mozgósították.

„Landler, Vágó, Bokányi, Garbai, Kunfi, Rónai és Guth népbiztosok bejárták az összes nagy gyárakat és ott beszédeket tartottak, megmagyarázva azt, milyen végveszély fenyegeti a proletárdiktatúrát" — írta a Vörös Újság május 4-i száma.

Amikor május elején a Vörös Hadsereg újjászervezése során létrehozták a hadtesteket, Vágó Bélát az első hadtest parancsnokává nevezték ki. Hadtestparancsnoki minőségében kiadott első parancsa, amely a Hadtörténelmi Levéltárban ránk maradt, május 9-én született és arról intézkedik, hogy a következő napon meg kívánja szemlélni a hadtestnek Cegléden, Abonyban, illetőleg Szolnokon elhelyezett csapatait.[3]

Az első probléma, amellyel Vágónak hadtestparancsnoki minőségében szembe kellett néznie, a Tanácsköztársaságot délről fenyegető támadás veszélye volt. A Duna és a Tisza közén jelentős természeti akadály nem állott volna útjában a francia és délszláv erőkkel meginduló támadásnak, amely rövid időn belül a proletárdiktatúra szívéig, Budapestig hatolhatott volna. Bár e támadás végül is

1 A Magyar Vörös Hadsereg 1919. (Válogatott dokumentumok) Budapest. 1959. 194. o.
2 Uo. 195. o.
3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) A Magyar Tanácsköztársaság iratai (MT) 75. doboz. 3.

nem indult meg, május közepén a veszély reális volt és a Tanácsköztársaság katonai vezetése részéről kalandorság lett volna figyelmen kívül hagyni azokat a jeleket, amelyek a támadás közeli megindulására utaltak. Vágóék első feladata a rendelkezésre álló erők, a 2. hadosztály, a budapesti csoportból alakult 7. hadosztály, valamint a 39. dandár alakulatainak megszilárdítása, harckészültségbe helyezése volt. A hadtestparancsnokság május 12-én adta ki „Irányelvek a védelem szervezésére erős ellenséges támadás esetére" című utasítását.[4] Az utasítás az ellenséges támadás szempontjából legveszélyesebb iránynak a Szeged—Kistelek irányt tartotta, de nem tartotta kizártnak a Szolnok—Adony támadási irányt sem. Az alárendelt csapatok feladatát az irányelvek a fokozott megfigyelésben és a támadó ellenség feltartóztatásában jelölték meg.

A május elején még teljesen dezorganizált csapatok rendbeszedésére irányuló erőfeszítések eredményességéről tanúskodik az a tény, hogy amikor Bőhm hadseregparancsnok május 13-án megszemlélte a 2. és 7. hadosztályt, a megszemlélt csapatok „katonás magatartása és fegyelmezettsége fölött különös megelégedését fejezte ki."[5]

„A hadseregparancsnok elvtárs jól eső elismerése a két hadosztály minden vörös katonáját és parancsnokát arra ösztönözte, hogy a rend és fegyelem helyreállítása nehéz munkájában mindenki legjobb tehetsége szerint részt vegyen és készüljön arra a napra, amikor a puskák és ágyúk tüzében akár a proletárok szent államát védelmezve, akár az agyarkodó ellenséget megfutamítva, harcban is kimutathatja fegyelmezettségét, bátorságát, és önfeláldozását".[6] — írta ezzel az alkalommal kiadott parancsában Vágó Béla.

Vágóék május 17-én kapták meg a hadseregparancsnokság közlését,[7] amely szerint „az általános politikai helyzet és az ellenségről érkező hírek alapján" valószínű volt, hogy az antant csapatok Szeged—Kecskemét irányú támadása a legközelebbi időben megindul. A hadseregparancsnokság értesítette a hadtestet, hogy a 4. és a 6. hadosztályt az 1. hadtest megerősítésére annak alárendelik és Kecskemétre irányítják. A 4. és 6. hadosztály alakulatai meg is indultak Kecskemétre, ahová május 21-én a teljes 4. hadosztály megérkezett. A 6. hadosztály csapatai is megindultak Kecskemétre, azonban a Salgótarjánt közvetlenül fenyegető csehszlovák támadás elhárítására e napon többségükben szállítás közben Salgótarjánba visszairányították.

Mikor a 3. hadtest a csehszlovák támadók visszaszorítása érdekében megindította a Miskolc felszabadítására irányuló hadműveletet, nagy volt a kockázata annak, hogy a Miskolc felé előrenyomuló 1. hadosztály jobbszárnya ellen a román királyi csapatok akciót kezdenek, így nyújtva segítséget a csehszlovák szövetségeseiknek. Ezért a hadtest utasítást kapott, hogy május 20-án a román arcvonalon támadó szándékot tüntessen és így vonja magára az ellenfél figyelmét. Ez meg is történt. Kiskörénél és Szolnoknál a 7. hadosztály kisebb erőkkel a Tiszán való átkelés szándékát mutatta, Tiszaroffnál egy századnyi erőnek sikerült időlegesen két géppuskával egy hídfőt elfoglalnia, és a 2. hadosztály is támadó szándékot mutatott Csongrádnál.[8] Nem kétséges, hogy a hadtest ezen akciói is hozzájárultak ahhoz, hogy a román királyi csapatok május 20-án tétlenül szemlélték az arcvonaluktól mindössze néhány kilométerre előnyomuló 1. hadosztály miskolci támadását.

Május 22-én Vágó egy Kecskeméten megtartott tömeggyűlésen mintegy 25 000 ember előtt lépett fel. Beszédében a kecskeméti dolgozókat és a katonákat arra

4 HL MT 75/8.
5 HL MT 75/17.
6 Uo.
7 HL MT 75/23.
8 HL MT 75/29.

intette, hogy az ország kül- és belpolitikai helyzete a magyar munkásságnak „elszánt és megalkuvás nélküli harcot parancsol."[9]

Május 24-én a hadtest a 4. és 6. hadosztállyal harcgyakorlatot hajtott végre. A feltételezés az volt, hogy az ellenség Szeged felől három hadosztállyal nyomul előre és a kiskunfélegyházi védőszakaszban a saját csapatok nehéz harcok után visszavonultak. Az 1. hadtestnek a 4. és 6. hadosztállyal, valamint a tengerészezreddel ellentámadást kellett végrehajtania.

A hadgyakorlat megtörtént, azonban ezekben a napokban már egyre nyilvánvalóbbnak látszott, hogy az antant déli támadása egyelőre elmarad. Már május 19-től kezdődően egyre több felderítő jelentés szólt arról, hogy a déli demarkációs vonalakon álló francia—délszláv csapatok létszáma kisebb a feltételezettnél, és hogy a szerb alakulatok jelentős részét az olasz frontra szállították el.

Mivel az északi arcvonalon a csehszlovák csapatok változatlanul támadó aktivitást tanúsítottak, a Magyar Tanácsköztársaság politikai és katonai vezetői elhatározták, hogy elsősorban az északi arcvonalon stabilizálják a helyzetet. Ezért a nemzetközi ezredet már május 22-én kivonták az 1. hadtest kötelékéből és a csehszlovák frontra irányították, május 27-én pedig a 4. és 6. hadosztályt is Miskolc környékére vezényelték.

Az erőben így jelentősen megfogyatkozott 1. hadtest feladata az északi hadjárat idején ugyanaz volt, mint a Miskolc felszabadítására irányuló támadás napjaiban: a Tisza vonalán tanúsított aktivitással magára vonni a román királyi csapatok figyelmét, nyugtalanítani az ellenséget és így megakadályozni, hogy északkeleten a román alakulatok a csehszlovák hadseregnek segítséget nyújtsanak.

Június hónap az 1. hadtestnél az ellenség ilyen jellegű nyugtalanításával, valamint a Duna—Tisza közén több helyen a fejüket felütő ellenforradalmi csoportok elleni harccal telt el.

Vágó Béla e júniusi napokban is lankadatlan energiával tevékenykedett, szervezte az ellenforradalom elleni harcot, járta a csapatokat, a falvakat és fáradhatatlan agitációs munkával törekedett az emberek politikai felvilágosítására, meggyőzésére, mozgósítására.

Június közepétől az egyre súlyosabbá váló élelmezési gondok, a háborús kifáradás, a nemzetközi forradalmi mozgalomban mutatkozó kedvezőtlen események, s a párizsi békekonferencia döntésével, illetőleg a Clemenceau-jegyzékkel kapcsolatos problémák miatt a hadsereg és a dolgozók soraiban politikai depresszió jelei kezdtek mutatkozni. Vágó a tapasztalt politikus érzékével felismerte e jelenség veszélyességét és éppen ezért nagyon nagy fontosságot tulajdonított az emberek meggyőzésének, a politikai öntudat megszilárdításának. Ezért hangsúlyozta a Tanácsok Országos Gyűlésén is, hogy az egyik legfontosabb feladat: „éjt, napot eggyé tevő agitációs munkával erőssé, hatalmassá, győzhetetlenné tenni a Vörös Hadsereget."[10]

A június 24-i ellenforradalom áldozatainak temetésén, ahol a Vörös Hadsereg nevében Vágó Béla mondott búcsúbeszédet, szintén hazaszeretetre, bátorságra, kitartásra, a nehézségekkel való merész szembenézésre intette az embereket.[11] Gyakorlott és nagyhatású szónokként nem csupán a lelkesítés általánosan használt elemeivel élt, hanem minden alkalommal igyekezett felhívni a figyelmet az elkerülhetetlenül bekövetkező csapásokra, veszélyekre is.

Az 1. hadtest s így annak parancsnoka, Vágó Béla, a Tanácsköztársaság harcainak, legszomorúbb szakaszában, 1919. júliusában kapott főszerepet.

9 Vörös Újság, 1919. május 22.
10 A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója. Budapest, 1919. 212. o.
11 Vörös Újság, 1919. július 1.

A Clemenceau-jegyzékben követeltek elfogadása, az északi területek kiürítése, annak ellenére, hogy súlyos következményekkel járt, lélegzetvételi szünethez juttathatta a Tanácsköztársaságot.

Az 1. hadtest hírszerző csoportjának vezetője június végén készített összefoglaló jelentésében így jellemezte a helyzetet: „A cseh-tót fronton fegyverszünet, a román fronton rövidesen ugyancsak fegyverszünet várható.

A szerbek részéről a támadás valószínűtlen...

Ezek alapján egyedül az entente (azaz a nagyhatalmak — L. E.) és a fehérgárdák részéről várható támadás..."[12]

Azt tudjuk, hogy a nagyhatalmak, annak ellenére, hogy ilyen irányú szándékuk volt, csak nagyon nehezen tudtak volna megszervezni egy támadást a Tanácsköztársaság ellen. A mindössze néhány ezer tisztből és tiszthelyettesből álló szegedi fehér hadsereg sem képviselt reális fenyegető erőt a Tanácsköztársasággal szemben.

Ilyen körülmények között súlyos hibának kell tartanunk, hogy a magyar Tanácsköztársaság vezetői, feladva a lélegzetvételi szünet szükségességéről a Clemenceau-jegyzék kapcsán elfoglalt álláspontjukat, elfogadták a vezérkar főnökének a tiszántúli román csapatok megtámadására vonatkozó javaslatát.

A hadseregparancsnokság utasításának megfelelően az 1. hadtest július 10-én adta ki hadműveleti intézkedését a tiszántúli támadásra.

„Miután a románok az entente parancsa dacára sem hajlandók a Tiszántúlt kiüríteni, a tanácskormány elhatározta, hogy őket a minket jogosan megillető területekről kiveri. Nehogy a románok a nekünk odaítélt tiszántúli területeket teljesen kifosszák és az idei aratást is elhordják, a hadműveletek mielőbbi keresztülvitele elkerülhetetlen...

Az 1. hadtest főerejével (7., 6. és 5. hadosztály) Szolnoknál míg egy mellékcsoporttal (2. hadosztály) Csongrádnál fog a Tiszán átkelni" — hangoztatta az intézkedés.[13]

A tiszántúli hadművelet idejére az 1. hadtestet a hadseregparancsnokság jelentősen megerősítette, mert alárendeltségébe helyezte a 4., 5. és 6. hadosztályt is. A 2. és 7. hadosztállyal együtt, a hadtest alárendeltségbe tartozó öt hadosztály együttes létszáma július 15-én 1208 tisztet és 38 836 katonát tett ki. A fegyverek száma azonban csak 28 579 volt.[14]

A román királyi hadsereg felkészülten várta a támadást. Július folyamán a román hadvezetés a korábban az ukrán-frontra elszállított két hadosztályát visszairányította a Tiszántúlra. A Vörös Hadsereg támadási terveinek ismeretében védőállásaikat lázas munkával megerősítették és erőiket a legkedvezőbb módon csoportosították. A román előkészületekről tanúskodik Landler hadseregparancsnoknak a Vörös Újság részére július 25-én adott nyilatkozata.

„A románok a megállapított fogoly-jelentések szerint a legnagyobb gonddal készültek a támadás visszaverésére. Elfogott reservát-parancsból állapítottuk meg, hogy a támadás időpontját is tudták a románok. Julier vezérkari főnök elvtárssal és Vágó elvtárssal láttuk a románok első védelmi vonalát és megállapítottuk, hogy a mai viszonyokhoz képest hihetetlen felkészültséggel, nagyszerűen kiépített állásokban igyekeztek meghiúsítani támadásunk sikerét" — mondotta nyilatkozatában Landler Jenő.

A román királyi hadsereg nagyszabású előkészületei ellenére, az 1. hadtest július 20-i támadása sikeres volt. A Tisza bal partján védelemre berendezkedett 16. és 18. román hadosztálynak súlyos veszteségeket okozva az 5. hadtest sike-

12 HL MT 78/1.
13 HL MT 78/22.
14 HL MT 78/36.

resen hajtotta végre az erőszakos átkelést a Tiszán, és főerői Szolnoktól keleti irányban sikeresen nyomultak előre. A hadseregparancsnokság július 20-án este köszönetét fejezte ki az 1. hadtest katonáinak.

Vágó, aki hadtestparancsnokként is elsősorban politikai munkásnak érezte magát, július 21-én arról intézkedett, hogy a hadosztály- és ezred politikai megbízottak különös gondot fordítsanak a felszabadított területek lakosságának tájékoztatására, újsággal és röpiratokkal való ellátására.[15] E célból a magasabb egységekhez külön lapterjesztőket rendelt ki.

Mint ismeretes, a július 20-i offenzíva csupán az első napokban járt sikerrel, ott is mindenekelőtt az 1. hadtest támadásának tengelyében. A Szolnoknál átkelt erők a csongrádi és tiszafüredi csoportok egyhelyben topogása következtében egyre veszélyesebb helyzetbe kerültek, és amikor július 24-én szembetalálkoztak a tiszántúli román hadsereg intakt főerőivel, vissza kellett vonulniok.

A hadseregparancsnokság július 24-én este kiadott rendelkezésében még azt hangoztatta, hogy szándéka „a Szolnok környékére irányítandó újabb erősítések beérkezése után a támadást ismét felvenni".[16] E célból a 3. hadosztályt is az 1. hadtestnek rendelte alá. Rövidesen nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a román királyi csapatok nagyerejű ellentámadásba kezdtek, amelynek feltartóztatása is igen nagy erőfeszítéseket követel a Vörös Hadseregtől.

Július 28-án Vágó a Vörös Újság tudósítójának nyilatkozott a tiszántúli harcokról:

„Mikor a tiszántúli átvonulást megkezdtük, kissé könnyelműnek tartottam azt az újjongó optimizmust, amely a lelkeket eltöltötte, mert tudtam, hogy igen nehéz harcokra van kilátásunk" — mondotta. A továbbiakban így folytatta: „Mikor megállapítottuk, hogy majdnem az egész román hadsereg felvonult ellenünk, visszavonultunk, hogy csapatainkat veretlenül vonjuk vissza". Nyilatkozatában Vágó annak a meggyőződésnek adott kifejezést, hogy a további győzelem főleg attól függ: mi van Budapesten. Hangsúlyozta, hogy kíméletlenül el kell nyomni az ellenforradalmat és érvényt kell szerezni a proletárdiktatúra koncepciójának.

Július 28-áról maradt ránk Vágó Béla két utolsó hadtestparancsnoki parancsa. Az egyikben az alárendelt parancsnokhoz szólt. „Midőn a jelen hadjárat első szakasza lezárult, nem mulaszthatom el, hogy ne mondjak köszönetet az összes parancsnoknak"[17] — írta. Majd így folytatta: „Emellett azonban nem mulaszthatom el kiemelni a vörös katonákkal való intenzív foglalkozás végtelen fontosságát. E percben a hadsereg veretlenül vonult vissza és rövid ideig tartó alapos foglalkozás után újra harcképes állapotba helyezhető. Fegyelmező, zártrendű gyakorlatok, egyes kiképzés, raj, szakasz és század harckiképzése volnának azok az eszközök, amelyekkel újra kézbe lehet kapni és össze lehet tartani a katonákat" — hangoztatta.

A politikai megbízottaknak küldött intézkedésében a politikai munkásoknak a harci szellem megszilárdításában való szerepét és felelősségét elemezte. „A jelen hadjárat beigazolta azt, hogy milyen végtelen fontos a vörös katonákkal való alapos foglalkozás ... Mind amellett, hogy a politikai megbízottak nagyrészének önfeláldozó és bátor munkájáról a legnagyobb elismeréssel kell nyilatkoznom, mégis szükségesnek tartom a legnagyobb határozottsággal megkövetelni azt, hogy a politikai megbízott állandóan és folytonosan a csapatokkal legyen, politikailag nevelje őket".[18]

15 HL MT 78/47.
16 A Magyar Vörös Hadsereg 1919. I. m. 461. o.
17 HL MT 78/60.
18 HL MT 78/60.

E parancsok arról tanúskodnak, hogy július 28-án még Vágó is azt hitte, hogy a román csapatok ellentámadása csupán a Tisza keleti partjáig terjed és a Vörös Hadseregnek ismét módja lesz sorai rendezésére. A román királyi csapatok azonban nem álltak meg a Tiszánál, hanem azon több helyen átkelve, folytatták támadásukat. Július 31-én Vágó hadtestparancsnoki különvonatában zajlott le az a megbeszélés, amelyen Kun Béla, Landler Jenő, Pogány József, Bokányi Dezső és Hamburger Jenő a Tanácsköztársaság katonai helyzetéről és a további teendőkről tárgyalt. A népbiztosokat a vezérkari főnök, Julier Ferenc tájékoztatta a helyzetről és a további ellentámadás céltalanságáról igyekezett őket meggyőzni. Julier álláspontja ellenére az értekezlet a harc folytatására intézkedett és elrendelte, hogy Szolnoktól északra, Nagykörűnél, a Tiszán átkelt ellenséges erők ellen a Vágó-hadtestnek valamennyi ereje, amely Abony—Jánoshida területén összpontosítható, augusztus 1-én délben ellentámadást hajtson végre.

Az 1. hadtest augusztus 1-i ellentámadása sikereket hozott. A hadtest egységei utcai harcokban Szolnok kiürítésére kényszerítették a 18. román hadosztály zászlóaljait, amelyek az augusztus 1-re virradó éjjel hatoltak be a városba. A hadtest visszavonulásra kényszerítette a 6. román hadosztály balszárnyát is. toztatni az események menetén. Augusztus 1-ének délutánján a tanácskormány lemondott és ezzel vége szakadt az első magyar szocialista állam fennmaradásáért folytatott fegyveres küzdelemnek is. Vágó Béla, a magyar Vörös Hadsereg

Az 1. hadtest katonáinak ez a hősi fellángolása azonban már nem tudott válhadtestparancsnoka, a szó szoros értelmében az utolsó pillanatig teljesítette katonai kötelességét, bátran és önfeláldozóan, igazi forradalmárhoz méltóan vezette a rá bízott fegyveres erőket.

Ausztriába emigrált, majd 1921-ben Németországba ment. Részt vett a Német Kommunista Párt munkájában. Egy ideig a Szovjetunió berlini kereskedelmi kirendeltségén is dolgozott.

Hitler hatalomra jutását követően néhány hónapig illegalitásban tevékenykedett (részt vett az illegális Rote Fahne szerkesztésében), majd 1933 végén a Szovjetunióba utazott. Tevékenyen kapcsolódott be a szovjetunióbeli magyar kommunisták életébe. Hamarosan a Sarló és Kalapács c. magyar nyelvű kommunista folyóirat szerkesztője lett.

1939-ben, 58 éves korában érte el a tragikus halál.

TANULMÁNYOK

CZIGÁNY ISTVÁN

HADSEREG ÉS ELLÁTÁS BETHLEN GÁBOR KORÁBAN*

A kiváló hadszervezőként ismert Bethlen Gábor halálos ágyán eképpen összegezte háborúkban szerzett tapasztalatait: „Az hadakozásban pénz, serénység és fegyver kívántatik, szükség azokra gondot viselni idejében az én szerelmes öcsémnek, és amennyiben elérkezik az ország vékony jövedelméből lovast, gyalogot, illendőképpen a praesidiumokban valók közül udvaránál is tartani; nem amennyire kívántatnék, hanem amire elérkezik; anélkül magokat ne hagyják."[1] Bethlenhez hasonlóan a korszak többi hadvezérét és politikusát, szintén foglalkoztatta a katonatartás növekvő költségeinek előteremtése, mely elengedhetetlen eszköze volt a politikai, vagy gazdasági célok elérésének.

Nyugat-Európában ugyanis, a 16. században és a 17. század első felében a kapitalizmus kibontakozásának irányába tartó fejlődés gazdasági, társadalmi és katonai téren egyaránt felgyorsult. A felfedezések nyomán világméretűvé szélesedő piac, a növekvő árutermelés és pénzforgalom, valamint a parasztság fokozatosan felbomló feudális kötöttségei lehetővé tették a zsoldoshadseregek kifejlődését. Így a centralizált államhatalom kialakulása egybeesett az állami adózás kifejlődésével, kölcsönhatásban az állandó zsoldos csapatok megjelenésével.[2] Az országok egyre növekvő gazdasági potenciálja, lakossága, a politikai és gazdasági érdekszférák kitágulása a hadjáratok időtartamának, valamint a katonaság létszámának növekedését eredményezte. Az emelkedő létszámú zsoldoshadseregek felemésztették az állami adóbevételek egyre nagyobb hányadát, felélték a mezőgazdasági és ipari termékek tetemes részét. Ennek eredményeképpen a 16. század második felében már egyetlen állam sem képes hosszabb háborút vívni, mivel a szokásos adóbevételek elégtelennek bizonyultak. Pedig 1450—1600-ig Nyugat-Európa népessége megkétszereződött, s a jelentősen megugró árutermelés következtében emelkedett a lakosság életszínvonala.[3] Bár a növekvő lakossági jövedelmeket közvetlen és közvetett adókkal, valamint a földjáradék különböző formáival lefölözték, mégis, úgy tűnik, hogy az adóbevételek gyarapodása nem tartott lépést a katonatartás rohamosan emelkedő költségeivel. Kitűnően példázza ezt a folyamatot a 16. század

* A tanulmány a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és választott magyar király születésének 400. évfordulója alkalmából 1980. október 8—9. között Debrecenben rendezett nemzetközi tudományos konferencián előadott korreferátum bővített, javított változata. — A szerk.

1 Magyar gondolkodók 17. század, Bethlen Gábor végrendelete 1629. Válogatta *Tarnóc Márton*. Budapest, 1979. 115—116. o.

2 Pl.: Franciaországban a 15. század közepén bevezetett első királyi adó (taille royale), az első állandó katonai egységek (compagnies d'ordonnance) finanszírozását szolgálta. *Pach Zsigmond Pál:* Európa a 16—17. században. Történelmi Szemle 1979/2. sz. 314. o. (a továbbiakban — TSz.)

3 *Geoffrey Parker:* The„Military Revolution" 1560—1660 a Myth? The Journal of Modern History 1976/2. sz. 210. o.

gazdaságilag és katonailag leghatalmasabb államalakulatának, a spanyol monarchia pénzügyi helyzetének alakulása. Esteban de Ibarra, II. Fülöp spanyol király hadügyi titkára, 1596. december 15-én kelt memorandumában felhívta uralkodójának figyelmét, hogy azonos létszámú fegyveres erő felállítása és fenntartása, most háromszor annyiba kerül, mint V. Károly uralkodása idején.[4] Ebben nemcsak a drágább tűzfegyverek elterjedése játszott szerepet, hanem főleg a mezőgazdasági termékeknél jelentkező tetemes áremelkedések. Mivel az egy katonára jutó költségnövekedés mellett nagyobb lett a hadseregek létszáma is, a hadikiadások szédületes emelkedésnek indultak. Például a spanyol királyság külső háborúkra fordított átlagos kiadása 1547/48-ban még kétmillió spanyol forint körül mozgott, de 1590 és 1595 között éves átlagban már elérte a kilencmilliót.[5] Így a gyarmatok mesés jövedelmeivel is rendelkező birodalom az 1500-as évek közepén pénzbevételeinek mintegy 80%-át fordította közvetlenül hadicélokra.[6] Viszont a század végére a hadikiadások már annyira megterhelték az államkasszát, hogy az adók közel sem fedezték azt. A fokozódó pénzigényeket még kölcsönök útján vagy az adóbevételek, akár több évre előre történő lekötésével is csak nehezen tudták biztosítani. A század utolsó harmadában a spanyol királyság gazdasági életét és államháztartását hallatlanul megterhelték a németalföldi felkelés leverésére fordított hadikiadások. Csupán 1572 és 1576 között a castiliai kincstár mintegy nyolcvanmillió forintot költött háborús célokra, ugyanakkor a teljes állami bevételek a hatvanmilliót sem érték el. Egyedül a holland felkelők ellen harcoló flandriai hadsereg összesen 20 904 850 spanyol forintot kapott Spanyolországból ezen idő alatt, amely megegyezett a költségvetés deficitjével.[7] Történtek ugyan kísérletek, hogy a flandriai haderő anyagi szükségleteit zömmel Németalföldről teremtsék elő, de ez csak rövid időre, 1570/71-ben sikerült.[8] A háborúkhoz szükséges pénzügyi erőforrások nagy részét egyre inkább kölcsönök útján fedezték, ezért az államadósságok mind tetemesebb összegekre rúgtak. Amíg 1557-ben az adósságok összege még csak 21 millió dukátra rúgott 1,6%-os kamat mellett, addig 1598-ban a tartozások már elérték a 85 millió dukátot, 4,6%-os kamat ellenében. Emiatt az állami bevételek a hadikölcsönökhöz képest egyre kisebbek lettek. 1557-ben az adóbevételek még a tartozások 25,2%-át tették ki, de 1598-ra a — bevételek jelentős emelkedése ellenére — az arány 11,4%-ra süllyedt.[9] Mint már az előzőekben jeleztük, a létszámnövekedés és a drágább fegyverek mellett az élelmiszerárak hosszú távú emelkedése is jelentős mértékben hozzájárult a hadikiadások felduzzadásához, amit mégjobban ösztönzött a központi élelemellátás kiépülése. Például a flandriai hadseregben 1640-ben ötször annyi katona részesült állami kenyérellátásban, mint hatvan évvel korábban. E folyamat eredményeképpen a Németalföldön harcoló spanyol haderőnél az élelmiszerek beszerzésére fordított összegek az 1577—1580 közötti (éves átlagban) 200 000 forintról 1642—1645-re évi 1 800 000 forintra nőttek.[10] Viszont e néhány számadat ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy a 16. század második felében a spanyol királyság, legendákkal övezett mesés jövedelmei ellenére, többször is pénzügyi összeomlást élt át. Az első financiális katasztrófa 1557-ben következett be, mely egyes vé-

4 Uo. 211. o.
5 Uo. 211—212. o.
6 *Pach Zsigmond Pál:* i. m. TSZ. 1979/2. sz. 314. o.
7 *Geoffrey Parker:* The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567—1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars. Cambridge, 1972. 137. o.
8 Uo. 140. o.
9 *Charles Wilson—Geoffrey Parker:* An Introduction of Sources European Economic History 1500—1800. New York, 1977. 49. o.
10 A vizsgált időszakban az élelmiszerek ára 50%-kal emelkedett. *Geoffrey Parker:* The Army of Flanders... 162. o.

lemények szerint a spanyol Habsburgok világbirodalmi álmainak szertefoszlását eredményezte.[11] Hasonló megrázkódtatást okozott az 1575-ös államcsőd is, amely alapjaiban rendítette meg II. Fülöp genovai hitelezőit, de súlyos megrázkódtatást szenvedett Európa szinte valamennyi kereskedő- és bankháza Sevillától kezdve, Román, Velencén, s Amsterdamon keresztül egészen Augsburgig. Az újjáformálódó hadviselés fő jellemzőire már 1587-ben találóan tapintott rá Thomas Wilkes, a holland haderő egyik angol tanácsadója. Meglátása szerint a spanyolokkal vívott háború során a legnagyobb problémát, az utánpótlás mellett, a hadsereg pénzügyi ellátása jelentette az állam számára.[12]

Tehát a 16. századtól kezdve, gyakorlatilag, a fegyverbe állítható katonaság létszámát egyre inkább az államok gazdasági erőforrásai szabták meg. Spanyolország gazdagságát elsősorban nem a belső gazdasági fellendülésnek köszönhette, hanem az újvilágból származó nemesfémek fantasztikus áradatának, de ez a forrás bármikor megzavarható volt, s a gazdasági életre bizonyos fokig ernyesztően hatott. Ezért nem csoda, hogy a tőkés fejlődés útján gyors léptekkel előrehaladó hollandok alakították ki az első életképes hadigazdálkodási rendszert, amely nagylétszámú katonaság korlátlan ideig való fegyverben tartását tette lehetővé. Az új hadigazdálkodási forma az 1621 és 1648 között lezajlott holland—spanyol háborúban beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Ugyanis a holland hadikiadások 1620—1640-ig az évi tizenhárom millió forintról tizenkilenc millió forintra növekedtek. Ennek ellenére a katonákat rendszeresen fizették és nem fenyegetett a pénzügyi válság réme. A holland köztársaság időközben ugyanis képessé vált arra, hogy két nap leforgása alatt akár egy millió forintra tegyen szert mindössze 3%-os kamat ellenében. Ezt részben Amsterdamnak, a világ akkor pénzügyi és gazdasági központjának hihetetlen gazdagsága tette lehetővé, de elengedhetetlen feltétele lett a holland kormány hitelképessége. A befeketetett tőkék biztonságának szavatolására a hadikölcsönök új felvételi mechanizmusa volt hivatott. Létrehozták a központi bankot, a parlament pedig garanciát vállalt a kamatok időbeni törlesztésére, és a kölcsönök visszafizetésére.[13]

A 16. században és a 17. század első felében a háborúk nemcsak a társadalmat, hanem az egész gazdasági életet is áthatották. Mialatt a háborúk sajátos lökéseket adtak a tőkés fejlődés kibontakozásához, addig maga a hadviselés is kapitalizálódott. Hiszen a zsoldos rendszer ekkor vesztette el céhes jellegét, s vált — egyfajta nagyüzemként — a tőkés gazdaság részévé. E „kapitalizálódási" folyamat kitűnően nyomon követhető a hadseregellátás fejlődésén keresztül. A katonák felfogadása, felszerelése, élelmezése, s az anyagi javak szállítása fokozatosan központi irányítás alá került. Megkövetelte ezt többek között a haditechnika fejlődése is, a tűzfegyverek megjelenésével. Szászországban 1618-ban már úgy toboroztak egy muskétákkal felszerelt lovasezredet, hogy a fegyvereket a fejedelemség Drezdában levő arzenáljából kapják.[14] Az 1500-as évek második felében kialakuló zsoldos-hadivállalkozó rendszer lényegében a harmincéves háborúban élte virágkorát. Ennek keretében a különböző államok pontosan szabályozott szerződéses viszonyba léptek a különböző zsoldosezredesekkel, akik gondoskodtak akár egy hadsereg felállításáról is. Ilyen költségvetési tervezetet készített Hanns Ludwig von Erlach ezredes Bern város taná-

11 *Immanuel Wallerstein:* A világkapitalizmus felemelkedése és jövőbeni összeomlása. Az összehasonlító vizsgálat alapjai. Világtörténet. 1977, 27. sz. 12. o. Ugyanezt a problémát vizsgálja *Fernand Braudel:* A tér és idő felosztása Európában. Világtörténet 1980/4. 35. o.

12 *Geoffrey Parker:* i. m. The Journal of Modern History. 1976/2. 212. o.

13 Uo. 211—212. o.

14 *Sombart Werner:* Háború és kapitalizmus. Budapest, é. n. 93. o.

csának számára 1629 januárjában. A terv értelmében egy 12 000 gyalogosból, 1000 puskás, 500 vértes lovasból és harminc ágyúból álló haderő éves fenntartási költsége 1 143 973 birodalmi tallérba került. Az ezredes előterjesztésében nemcsak a fizetéseket, beosztásokat, mustrákat, felszerelést stb. szabályozta, hanem tanácsot adott a hadiköltségek előteremtésére és a városok közötti elosztásra. Még a békeidőben tartandó hadsereg költségeit is kiszámította, ami „csupán" 138 636 birodalmi tallérra rúgott évente.[15]

A többé-kevésbé állandó hadsereg fönntartásával járó anyagi terhek a gazdaságilag és társadalmilag fejletlenebb közép- vagy kelet-európai államok esetében sokkal hatványozottabban jelentkeztek. A térségben a fejlettnek és leggazdagabbnak számító Bajorország esetében is 2000 gyalogos és 200 lovas háromhónapi fegyverben tartása a bevételek mintegy 12%-át vitte el.[16] A még szerényebb erőforrásokkal, és a későfeudális gazdasági társadalmi fejlődés bizonyos korlátai között élő osztrák Habsburg monarchia, a permanens háborúskodások következtében, államcsődökkel tarkított, állandó pénzzavarral küszködött. Míg a spanyol Habsburgok évtizedeken keresztül viaskodtak az angolokkal és hollandokkal, a dinasztia osztrák ágának birodalmára állandóan roppant nyomással nehezedett a próféta fanatikus harcosait összefogó török katonaállam. A törökellenes harcok pénzügyi szükségleteiről viszonylag pontos áttekintést nyerhetünk az udvari kamarának a császári titkos tanács számára 1607 októberében készített előterjesztéséből. Ebből kiderült, hogy amíg 1857-ben a török elleni védvonal 16 828 katonájának évi zsoldja 1 000 871 forint volt, addig 1598-ban a kiadások 1 382 906 forintra emelkedtek, pedig a magyar katonaság csak fele annyi zsoldot kapott, mint a német. 1601-ben már 14 006 főnyi magyar és 11 738 német védte a várakat, akiknek fizetése elérte a 2 307 608 forintot, s az ellátótisztek javadalmazásával, valamint a fegyver-, lőszer-, hajó- és egyéb utánpótlással még további 325 061 forintnyi összeget emésztett fel. A végvárak őrsége mellett még további 24 000 gyalogosból és 4000 lovasból álló mozgó haderő fönntartásával is számoltak, melynek öthónapi ellátásával együtt csak a hadiköltségek ezen a hadszíntéren 6 698 544 forintot tettek ki.[17] A fent idézett jelentés szerint a cseh és osztrák tartományok hadihozzájárulása maximálisan 1 850 000 forintot ért el. A birodalom fedezetlen hadikiadásai tehát majdnem elérik a 4 900 000 forintot. Mivel a Habsburg uralkodó viselte a német-római császári címet a törökellenes harcokban számíthatott a német fejedelemségek és városok támogatására, amihez a spanyol királyság és a pápa hadisegélyei is hozzájárultak. Így a tizenötéves háborúban csupán 1594 és 1598 között a birodalmi segélyek értéke elérte a 3 303 823 forintot. Ugyanebben az időszakban II. Fülöp spanyol király, II. Alfonz ferrarai és Ranuzio pármai herceg közel másfél millió forintot folyósított a törökellenes háborúkra.[18] Emellett az udvar másik jelentős pénzügyi támaszát a főleg dél-német tőkések hitelei jelentették. A hitelezők között találjuk a Fugger családot, Max Rehlingent, Martin Zobelt, de felbukkan Lasarus Henckel von Donnersmark neve is, aki

15 Project und Guttachten Hernn Obersten Hanns Ludwig von Erlach. 1929. január 21. *Eugen von Frauenholz:* Die Landesdefension in der Zeit des Dreissigjährigen Krieges. München, 1939. 107—119. o.

16 Instruktion Brugglachers (Georg) zum Bayerischen Kreistag München 1619. május 4. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten 1618—1651. Auf Grund des Nachlasses von *Karl Mayr—Deisinger.* Bearbeitet und ergänzt von *Georg Franz* 1. Teil 1. Bd. München—Wien, 1966. 169. o. Bajorország bevételére ld. *Charles Wilson—Geoffrey Parker:* i. m. 211. o.

17 Gutachten der ksl. Hofkammer zu Prag für den ksl. Geheimrat über die Reichstagproposition. Prag 1607 október 8. *Felix Stieve:* Briefe und Acten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. 6. Bd. Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga. München, 1895. 111—119. o.

18 *Johannes Müller:* Die Verdienste Zacharias Geizkoflers um die Beschaffung der Geldmittel für den Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. Mitteilungen des Institut für Österreichische Geschichtsforschung. 1900. 270—271. o.

egymaga 945 301 forintnyi összeget folyósított a kincstárnak 1595—1600-ig, 6%-os kamat fejében.[19]

A harmincéves háború kezdetén a Habsburg udvar teljesen új politikai és pénzügyi helyzettel találta szemben magát. Ekkor már nem számíthatott szinte egész Európa támogatására, mint a török birodalom elleni harcokban. Az Európában egyre erősebbé váló felekezeti megosztottság, melyet sűrűn átszőttek a politikai és gazdasági érdekellentétek, alaposan megcsappantották a kétfejű sas erejét. Fellázadtak a birodalom bevételeinek jelentős részét adó cseh tartományok, ugyanakkor szembe fordult a német birodalom fejedelemségeinek nagy része is a Habsburg uralkodóval. 1619 augusztusában a zsoldtartozások elérték az 1 800 000 forintot, annak ellenére, hogy az év tavaszán Spanyolországból 600 000 dukát segély érkezett.[20] Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen 1619 októberében csupán Buquoi és Dampierre 26 409 főből álló haderejének egy havi zsoldja 297 010 forintot tett ki.[21] A Habsburg államvezetésnek tehát minden erejére szüksége volt a birodalom gazdasági összeomlásának megakadályozásához. Ebben a már említett pénzforrások mellett óriási szerep jutott az új típusú hadivállalkozóknak, a pénzrontásnak és a birtok-elzálogosításoknak.

A 16. század végétől a hadiköltségek finanszírozásában előtérbe került a zömmel a háborúkban meggazdagodott katonatisztek köréből rekrutálódott hadivállalkozó réteg, mely saját költségén toborzott katonákat a Habsburg uralkodóknak. Ennek a hadi-nagyvállalkozó típusnak egyik legkiemelkedőbb alakja a cseh származású Albercht von Wallenstein. A köznemesi állapotból a hercegi címig emelkedő Wallenstein sikeres pénzügyi manipulációkkal, ezredek toborzásával, birtokadományok és házasságai révén hatalmas vagyonra tett szert. Pénzforrásait felhasználva 1625-ben saját költségén több mint húszezer fős hadsereget állított fel. Hatalmas birtokainak egy részt Friedland néven egyesítette, ahol kitűnően működő, de a hollandokétól eltérő hadigazdálkodást épített ki. Birtokait mentesítette minden külső és belső zavaró körülménytől, ami egyedülálló volt kora vérzivataros Európájában. Katonai egységek csak különleges esetben vonulhattak át e területeken. Ugyanakkor birtokain türelmet mutatott a vallási felekezetekkel szemben, kiküszöbölte így a háborús pusztításokat és a vallási feszültségeket. Új típusú hadigazdálkodási rendszere a kényszergazdálkodáson alapult. A kézművesek és parasztok teljesítményükért munkabér jellegű javadalmazást kaptak. A termelés legfőbb célja nem a kereskedelmi haszon volt, hanem a hadseregellátás biztosítása. Közvetlenül a csapatoknak szállítottak és az ezredeseken keresztül a zsoldosokkal számoltak el.[22] Rövid idő alatt jelentős mértékben fokozták a bányászatot, posztó- és lenvászongyártást és a pénzverést. Ennek következtében a friedlandi hercegség bevételei állandóan emelkedtek. Egyes számítások szerint Wallenstein „mintaállama" 1633 körül mintegy 700 000 forintot jövedelmezett évente és gazdasági ereje közel 100 000 fős haderő ellátását tette lehetővé.[23]

A harmincéves háború kezdetétől a Habsburg uralkodók fokozott mértékben vették igénybe a bevételek növelésének tisztának egyáltalán nem mond-

19 Uo. 277 és 181. o.

20 *Alfons Huber:* Geschichte Österreichs 5. Bd. Gotha, 1896. 129. o. és *Peter Broucek:* Feldmarschall Bocquoy als Armeekommandant 1618—1620. Der Dreissigjährige Krieg. Beiträge zu seiner Geschichte, Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien (Militärwissenschaftliches Institut) 7. Bd. Wien 1976. 31. o.

21 *Karl Oberleitner:* Beiträge zur Geschichte der Dreissigjährigen Krieges mit besonderer Berücksichtigung des Österreichischen Finanz und Kriegswesens vom Jahre 1618—1634. Wien, 1857. 8. o.

22 *Gerhard Papke:* Von der Miliz zum Stehenden Heer, Wehrwesen im Absolutismus. Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648—1939. 9. Lieferung. München, 1979. 144—146. o

23 *Josef Polišenský:* Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618—1648. Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia. Tomus I. Praha, 1971. 159. o.

ható, de ősidők óta gyakorlott formáját, a pénzrontást. A háború első éveiben egyrészt a haderő ellátáshoz, másrészt a cseh rendek elkobzott birtokainak szétosztása miatt szükség volt nagy mennyiségű pénzre. A pénzrontás lebonyolításával a kormányok egy-egy társulást bíztak meg bérleti díj fejében, főleg olyanokat, akiknek jelentős összegekkel tartoztak. Kiemelkedően „működött" a Karl von Lichtenstein és Albrecht von Wallenstein nevével fényjelzett konzorcium, amely kizárólagos jogot nyert, hogy Csehország, Morvaország és Alsó-Ausztria számára pénzt veressen. Hozzávetőleges számítások szerint a konzorcium tizennégy hónapig tartó működésének első két hónapja alatt harmincmillió forintnyi új pénzt verettek.[24]

Bár ezekkel a pénzügyi manipulációkkal a Habsburgok óriási összegekhez jutottak, a hadikiadások fedezéséhez ez még mindig nem volt elegendő, nem is beszélve az udvartartás, az állam és diplomáciai apparátus fenntartásáról. A szükségletek előteremtése céljából a már a megelőző században jól bevált birtokelzárlogosításokhoz, olykor eladásához folyamodtak. 1620 elején II. Ferdinánd — szorult pénzügyi helyzetében — kénytelen eladni birtokainak egy részét Nápoly közelében, 1 600 000 forint értékben.[25] A birtokelzálogosítások rendszere pedig alkalmas volt a nemesség erőforrásainak bekapcsolására, igaz az állami bevételek rovására. Különösen célravezető eszköznek bizonyult ez Magyarország esetében. Az ország a 16. század végén és a 17. század elején viszonylag szerény erőforrásokkal rendelkezett. A török által megtépázott Pozsonyi és Szepesi Kamara területéről átlagban 200—300 000 forintnyi összeg folyt be az államkasszába.[26] A háborúk alatt a rendkívüli bevételi források útján ezek az összegek tetemesen megnövekedtek. Trencsén vármegye például a tizenötéves háború első tíz évében 467 129 forintot fizetett ki hadikiadások címén.[27] Ennek ellenére a századforduló táján a birtokelzálogosítások képezték az első számú rendkívüli jövedelemforrást. Méreteire jellemző, hogy csak Felső-Magyarországon közel kétmillió forintot „hoztak" e birtokmanipulációk.[28] Feltehetően a vizsgált időszak — kb. 25 év — alatt ez az összeg jóval nagyobb lehetett, mert 1619 júniusában, amikor II. Ferdinánd a Szepesi Kamara területén összeírattatja a zálogbirtokokat, ezek értéke 1 552 980 magyar és 174 450 rajnai forintra rúgott.[29]

Természetesen a katonatartás Európa-szerte tapasztalható fantasztikus méretű megdrágulását csak vázlatosan és a teljesség igénye nélkül tekintettük át. Figyelmen kívül hagytuk a kapitalizálódó hadviselés társadalmi és gazdasági hatásait, s viszonthatásait, mert ennek akár vázlatos ismertetése és összevetése a Habsburg birodalmi és ezen belül a magyarországi viszonyokkal még hosszas kutatómunkát igényel. Csupán érzékeltetni kívántuk, hogy az a probléma, amivel egész uralkodása alatt Bethlen Gábor is küszködött, hatalmas világbirodalmak megroppanását, vagy meggyengülését eredményezte. Ennek ismeretében viszont óhatatlanul felmerül a kérdés: valójában mennyibe került Bethlennek hadserege fenntartása? Úgyszintén az is, hogy a nyugat-európai-

24 Nemzetközi összefüggéseit és hatását ld. bővebben: *Zimányi Vera:* Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Századok. 1981/4. sz. 708—709. o. (A továbbiakban: Sz.)

25 *Josef Polišenský* i. m. 107. o.

26 *Baráth Tibor:* A magyar állam adóügye. Első közlemény. Sz. 1930. 621. o. *Acsády Ignácz:* A pozsonyi és szepesi Kamarák, 1565—1605. Budapest, 1894. 95. o., 119—128. o., továbbá *Ember Győző:* Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 168. o.

27 *Baráth Tibor:* i. m. 623. o.

28 *Trócsányi Zsolt:* Rákóczi Zsigmond. (Egy dinasztia születése) A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1978. Debrecen 1979. 66. o.

29 U. o., 70. o., továbbá ld.: a Szepesi Kamara kimutatásai az elzálogosított birtokokról. Kassa 1619. június 19. Finanz und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn. Országos Levéltár Filmtára, W. 1819. doboz (a továbbiakban — OL. Ft.)

nál jóval fejletlenebb gazdasági, társadalmi és pénzügyi viszonyok között milyen módon lehetett biztosítani a szükséges erőforrásokat?

Köztudomású, hogy a nyugat-európai katonasághoz képest a magyar vitézek zsoldja sokkal alacsonyabb volt.[30] Mégis, a katonaság fizetése így is óriási összegeket emésztett fel. 1617 augusztusában, amikor Bethlen Gábor 7000 lovassal és 500 gyalogossal Moldvába készült, arról értesítette portai követét, hogy a hadjárat „bizony könnyen másfél százezer tallérba telik országostul."[31] Három évvel később viszont Thurzó Imrét utasította, kérjen számára 300 000 forint segélyt a cseh rendektől. Ebből egy évre 6000 kopjás lovast és 400 gyalogost fogadhat fel.[32] 1626-ban viszont már arról értesülhetünk, hogy csupán a magyar hadaknak 80 000 forintot fizet havonta a fejedelem.[33] Átfogó fizetési listák hiányában csupán hozzávetőleges pontossággal tudjuk meghatározni Bethlen Gábor haderejének fenntartási költségeit. Tovább bonyolítja a helyzetet a feudális és a zsoldos hadelemek arányának változása. A kutatások jelenlegi állásánál úgy tűnik, hogy a feudális hadelemek (főúri bandériumok, nemesi inszurrekció, portális katonaság) jelentősége kisebb, s egy részük csak időleges volt. Az erdélyi fejedelem hadseregének nagyobb részét a zsoldos vagy félzsoldos elemek, végvári katonák, az udvari hadak, a városok katonasága, az időszakos mezei zsoldosok, valamint a szabad hajdúk és a székelyek alkották. Számarányuk a hadihelyzet alakulásával szinte hétről-hétre változott. Így elég nehéz meghatározni a fizetett katonaság átlagos létszámát, még egyetlen hadjárat időtartamára is. Bár az egykorú forrásokban számos pontatlan vagy dezinformatív adat szerepel, mégis, az elmúlt évtizedek történeti és hadtörténeti kutatásai alapján elmondható, hogy a nikolsburgi béke területnyereségei után az erdélyi és felső-magyarországi fizetett csapatok létszáma a helyőrségekkel együtt átlagosan 15 000 fő körül mozgott.[34] Ez természetesen a hadjáratok idején nagyobb, a viszonylag csendesebb téli hónapokban általában kevesebb katonát jelentett. A különböző fizetési szabályzatok értelmében a tiszti és altiszti fizetések mintegy 15%-kal terhelték meg az alap zsoldösszeget. Figyelembe véve a gyalogság és lovasság fegyvernemi arányait, a fejedelem által fizetett katonaság átlagos zsoldigénye hozzávetőlegesen 700—750 000 magyar forintra rúgott.[35] Ugyancsak jelentős összegeket emésztett fel a haderő élelemellátása. Az 1620-ban megállapított élelmezési kvóta szerint száz katonára három tehén húsát, három emberre pedig két véka lisztet számítottak egy hétre.[36] A jelenleg rendelkezésünkre álló kutatási eredmények alapján a 16. század második felében a tehenek átlagos friss vágósúlya 85,0 kilogramm körül mozgott. Ez éves átlagban fejenként 130 kg körüli húsfogyasztásnak felel meg, amely összehasonlítva a 16. és 17. századi értékekkel, nem mutat lényeges

30 1598-ban egy német lovas 13 forint 48 krajcárt kapott havonta, míg a magyar huszár csak 6 forint 55 krajcárt. A gyalogosoknál hasonlóak az arányok, a németek zsoldja 8 forint a magyaroké 4 forint 2 krajcár. *Felix Stieve:* i. m. 111. o.

31 Bethlen Gábor Gáspár János portai követének. Mikeszásza 1617. augusztus 3. *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor és a porta. Történelmi Tár 1881. 594. o. (a továbbiakban — TT.).

32 Bethlen Gábor Thurzó Imrének. 1620. április 1. *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1879. 190. o. (a továbbiakban — *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev.).

33 Bethlen Gábor Illésházy Gáspárnak. Fülek, 1626. szeptember 25. Magyar Történelmi Tár, 1915. 27. k. 96. o. (a továbbiakban — MTT.).

34 Bethlen hadseregének létszámadataira nézve ld. :*Nagy László:* Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972. 64. o. és 77—79. o.

35 A lovasok négy, a gyalogosok három magyar forintot kaptak. A tiszti fizetésekre nézve ld.: *Nagy László* i. m. 113—114. o. Thurzó György egy keltezetlen, de valószínűleg 1610/11 táján keltezett előterjesztésében ezer kopjásra egy főkapitányt, egy vicekapitányt, tíz hadnagyot, tíz zászlótartót, hat trombitást, egy dobost számolt. A jó szerszámos közlegényeknek őt, a „nem annyira szerszámosnak" négy rajnai forint zsoldot fizettek havonta. OL. Magyar Kamara archívuma. E 196 Archivum Familiae Thurzó 9. cs. Fasc. 37. 31. fol. Sokszor a katonáknak többet kellett fizetni a hivatalosan megállapított zsoldnál. Bethlen értesülése szerint „...egy rossz gyalognak egy hóra 12, 16, 18, forintot is megadnak az vármegyében és városokon". Bethlen Gábor Gáspár János portai követének, Mikeszásza, 1617. augusztus 3. *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor és a porta. TT. 1881. 594. o.

36 Bethlen István 1620. december 22-i rendelete. Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk.: *Szilágyi Sándor* 7. k. 553—554. o. (A továbbiakban — EOE.)

eltérést.[37] A tervezet szerinti mennyiséggel számolva egy harcos évi lisztfejadagja 9,5 köböl volt.[38] Mivel korszakunkban a kutak vize sokszor fertőzött volt, ezért a katonák jelentős mennyiségű sört, vagy bort kaptak ellátmány gyanánt. A tokaji uradalom egy 1574-ből származó kimutatása arról tájékoztat minket, hogy a magyar katonák naponta 3,2 liter sört, a németek 7,8 liter bort kaptak hetente. Viszont 1660-ban a Szatmár várában állomásozó katonák csak 5,8 liter borban részesültek.[39] Számításainkat az alacsonyabb értékkel végeztük, mivel a tokaji borkvóta nem lehetett általános, hiszen zsoldkiegészítő funkciót töltött be. Ezért egy katona évi borfogyasztása meghaladta a háromszáz litert. Ha az egy katonára jutó hús-, liszt- és borfogyasztást összevetjük az 1620. május végén elrendelt árszabással (a hús fontjáért nem kérhettek többet 2 dénárnál, egy kassai köböl lisztért 80 dénárnál), továbbá a bor átlagárával, megkapjuk az éves élelmezési költséget, amely 22 forintot és 24 dénárt tett ki.[40] A lovasoknál külön intézkedtek a lovak ellátásáról. Három lóra naponta egy véka zabot számítottak, ami kilenc hónapos abrakolás mellett kilencven vékát jelentett, hét dénáros átlagár mellett 6 forintért és 30 dénárért.[41] Korszakunkban általános volt, hogy a vitézek zsoldjuk egy részét természetben kapták meg, illetve különböző élelmiszereket vásároltak rajta. Azt viszont, hogy a zsoldösszeg hányad részét költötték élelmiszerre, vagy kapták meg a pénz ellenértékeként, csak néhány esetben lehet megállapítani. A várkatonaság és a fejedelem testőrségének ellátását döntő mértékben a kincstár fedezte, általában a különböző várbirtokok jövedelméből. Az erdélyi végvári katonaság nagysága 3—4000 fő körül mozgott, a magyarországi várakból pedig 6—8000 fő tartozott különböző években Bethlen parancsnoksága alá.[42] Ezért a mintegy 9—10 000 katonának az ellátását döntő mértékben az állam bevételeiből kellett fedezni.

Mint említettük, még a nyugati zsoldos hadseregeknél is csak fokozatosan épült ki a központi ellátás. A Németalföldön harcoló spanyol haderőnél a központi kenyérellátást például csak 1600 után szervezték meg. Ennek fejében a katonák zsoldjából évi 30 forintot vontak le, mely a kifizetett zsold 41%-át jelentette.[43] Meg kell jegyezni azonban, hogy a veterán katonák nagy része az élelmezés céljára jelentős zsoldkiegészítést kapott. A központi élelemellátásra való törekvést Magyarországon is megfigyelhetjük a 17. század folyamán. A Szepesi Kamarának egy 1609-ből származó tervezete 300 lovas évi porcióadagjára 4146 magyar forintot irányzott elő.[44] Ha ezt levonták a zsoldból, akkor ez az illetmény 29%-os csökkenését eredményezte. Viszont, amíg a hadtörténetírás nem tárja fel a magyarországi ellátó rendszerek működését, addig csupán hipotetikus feltevésekre vagyunk utalva. Mindenesetre, annyit tényként kell elfogadnunk, hogy a pénzben kifizetett zsold egy része az élelmiszervásárlások útján visszakerült a gazdasági életbe. Ha mégis figyelembe vesszük a szórványo-

37 A tehenek átlagos vágósúlyára, valamint a tényleges katonai húsfogyasztásra nézve ld. *N. Kiss István:* Húsfogyasztás (katonai és közfogyasztás) a XVI. és XVII. században. Agrártörténeti Szemle. 1973. 1—2. sz. 100 és 103—104. o. (a továbbiakban — AtSz.).

38 Számításainkban egy vékát kb. 1/4 kassai köbölnek vettünk. A korban használatos egyik véka fajtával (31—33 liter,) vagy az erdélyi vékával: (103 liter) történő számítás jóval nagyobb lisztkvótát adna, mint a tervezetben levő. A napi lisztmennyiség így naponta kb. 2,1 liter. 1660-ban Szatmár várának német helyőrsége 2,62 liter rozsot kapott (nem lisztet). A kuruc hadseregben az oralis porcióhoz 1,38 liter liszt tartozott. *N. Kiss István:* i. m. AtSz. 1973/1—2. sz. 103—104. o.

39 *N. Kiss István:* Uradalmi gazdálkodás Sárospatakon és Tokajban a XVI. század második felében. TSz. 1960/1. sz. és U. ö.: i. m. AtSz. 1973/1—2. sz. 103. o.

40 Bethlen Gábor parancsa. Kassa 1620. május 30. *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Budapest, 1887. 127—129. o. (a továbbiakban — *Szilágyi:* Bethlen lev.).

41 Az abrak vékája 1627-ben 5—10 dénár között mozgott: EOE. 8. k. 413. o. A 16. század végén a bor átlagára hordónként mintegy 16 forintba került a tokaji uradalomban. *N. Kiss István:* i. m. 24. o. TSz. 1960/1. sz. Számításainkat csak 10 forintos átlagárral végeztük, mivel a katonák egy része sörellátmányt kapott.

42 *Nagy László:* i. m. 46—48. o.

43 *Geoffrey Parker:* The Army of Flanders... 157—163. o.

44 A szepesi kamara tervezete a hatáskörébe tartozó várak és helyőrségek ellátásáról és bevételeiről. Kassa. 1609. október 20. Finanz und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn. 0L Ft. W. 1818. doboz.

san rendelkezésünkre álló térítési arányokat, akkor 9000 lovas és 6000 gyalogos éves élelemellátása még 30—40%-os térítési arány mellett is több mint 180 000 forintba került volna átlagosan. Az élelmezés költségeit tovább növelték a tisztek megemelt ellátmányai. Sőt költségnövelő faktorként jelentkezett, hogy a magyar lovasságnál egy katonának sokszor kettő vagy három, a tiszteknek pedig még több lovuk volt. Egy 1613. október 13-án kelt mustratabella szerint Bars vármegye 49 lovaskatonája 90 lóval rendelkezett. 1640 augusztusában pedig a váradi lovasság 133 katonájánál 305 lovat számláltak meg.[45] Az élelmezésre fordított kiadások összegét tovább növelte a 17. század első harmadának nagymérvű inflációja, mivel a több ízben elrendelt árlimitációk sokszor hatástalanok maradtak. Ezért a csapatoknál a főhadbíró szabta meg szinte naponként az élelmiszerek árát oly módon, „hogy a kereskedő rendek, kik hordják munkájok, hasznok megtérüljen, nyereségük is meglegyen, hogy az éléshordástól el ne idegenedjenek."[46]

A katonák és a tüzérség lőszerutánpótlását, valamint a fejedelem udvari hadainak felszerelését is a kincstár fedezte. Ezeknek a kiadásoknak meghatározása hitelt érdemlő elszámolások vagy tervezetek híján még további kutatásokat igényel, de szintén jelentős összegeket emésztett fel. Például egy holland muskéta ára 1619—1620-ban körülbelül 8 forint, „egy kopjavasat ónast aczélost" 16 dénárért csináltak.[47] Ezenkívül súlyos anyagi áldozatokba került a várak karbantartása is. Bár számításainkban sok a hipotetikus elem — amit további kutatásoknak kell igazolni vagy megcáfolni — s több részadatra támaszkodik számvetésünk, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha Bethlen Gábor hadikiadásait háborús években 1 000 000 forintra tesszük.

Az állami kiadások másik, jóval kisebbre becsülhető részét az udvartartásra, portai követségekre és egyéb, főleg a közigazgatásra szánt összegek alkották. Nagyságrendjükről viszont szintén csak részadatokkal rendelkezünk. Például 1618 áprilisában egy, a portára induló követség 6390 forint értékű ajándékot vitt a szultáni udvarba. Tizenegy évvel később az ajándékok értéke az adóval együtt elérte a 40 000 forintnyi összeget. 1628-ban a fejedelmi udvartartás évi fizetése közel 10 000 forintot emésztett fel. A kamara tisztviselőinek évi javadalmazása pedig háromezer forint körül mozgott.[48] A különböző belső kiadások mellett a fejedelem nagy súlyt helyezett udvara pompájának emelésére. Uralkodásának első éveiben még csak csekély összegeket tudott luxuscikkek vásárlására fordítani, de 1620-tól ezek az összegek évről évre emelkedtek. 1625-ben, mely viszonylagos békében telt el, 464 000 forintért vásárolt különböző drágaságokat. A következő évben pedig, amikor kénytelen újra hadba szállni, még mindig 370 000 forintot tudott ilyen célokra fordítani.[49]

Bethlen Gábor államának azonban szinte állandóan háborús készültségben kellett állnia. A Szepesi Kamara már idézett tervezete értelmében csupán Kassa, Tokaj, Kálló, Szatmár, Szendrő, Ónod és Putnok várának éves fönntartási költsége több mint 110 000 forintba került, nem számítva az ellátószervezet javadalmaztatását és a várak karbantartását.[50] A meglehetősen szétszórt adatok alapján, óvatos becslésünk szerint, a fejedelemnek még békeidőben is — ami gya-

45 Bars megye lovas katonáinak mustrája. 1613. október 12. OL. Magyar Kamara Archívuma. E. 196. Archívum Familiae Thurzó 9. cs. 38. Fasc. 35. fol., és a váradi lovasság szemléje 1640. augusztus 31. OL. Gyulafehérvári káptalan levéltára. F. 12. Lymbus 26. (XXVII.) 56. fol.

46 Bethlen 1616. május 20-i tábori rendelete. TT. 1885. 441. o.

47 *Karl Oberleitner:* i. m. 10. o. és EOE. 8. k. 343. o.

48 EOE. 7. k. 86. o. Az Apaffi György által vezetett 1629 februárjában a portára indult követség ajándékainak jegyzéke. OL. Gyulafehérvári káptalan levéltára. F. 12. Lymbus 20. (XIX) 30. fol. *Radvánszky Béla:* Udvartartás és számadáskönyvek. 1. k. Budapest, 1888. 5—157. o.

49 *Zimányi Vera:* i. m. 712. o. Sz. 1981/4.

50 A szepesi kamara tervezetét ld. 44. jegyzetben.

korlatilag az uralkodásának egész ideje alatt alig akadt — évente kb. 500 000 forintot kellett a hadikiadásokra fordítani.

Kérdés viszont, hogy Bethlen, milyen módon és honnan tudta előteremteni a különböző kiadásokhoz szükséges összegeket. Erre, a korabeli gyakorlatot figyelembe véve, döntően két csatorna kínálkozott. Elsőnek az állami és az országgyűlés által megszavazott adókat lehetett számításba venni. A másik forrásnak az ún. rendkívüli jövedelmek — a hadjáratok alkalmával főleg természetben kivetett adók, birtokelzálogosítások, kölcsönfelvételek, pénzrontás — bizonyultak.

Basta, aki a 17. század elején Erdély katonai kormányzója volt, Rudolf császárnak készített előterjesztésében maximálisan százezer forintra becsülte a fejedelemség adózásképességét. Viszont számításai szerint ezer lovas és ezer gyalogos évi fenntartási költsége 360 000 forintba került. Néhány hónappal később azonban annak a véleményének adott hangot, hogy Erdély védelmére még békeidőben is félmillió forintot kell fordítani.[51] Bár Basta kormányzása idején tizenötéves háború viharai már erősen megtépázták a fejedelemség gazdasági életét, azért tanulságos összehasonlítani a császári tanácsosok jövedelembecslését a Bethlen-kori bevételekkel. Pontos kimutatásokkal csak Bethlen Gábor uralkodásának végéről rendelkezünk. Az egyik 1628-ból származó összeírás 167 261 forint jövedelmet, továbbá 17 120 tallért (kb. 22 250 forint) mutatott ki, amely közelebbről meg nem nevezett forrásból származott. A következő évben 164 004 forint bevételt és 9602 tallért (kb. 12 480 forint) számláltak össze. Ugyanakkor 1629. november 19-től 1630. február közepéig mintegy 88 000 forint folyt be az erdélyi pénzverőházakból.[52] A nikolsburgi békében tartósan Erdélyhez csatolt hét felső-magyarországi vármegye 114 804 forintnyi összeggel járult hozzá 1624-ben a fejedelemség államháztartásához.[53] Tehát Bethlen uralkodásának vége felé a gazdaság merkantil jellegű fejlesztésével, s olykor kíméletlen adópolitikával Erdély adójövedelmeit 70%-kal tudta növelni. A fejedelemség összes bevételei pedig csak csekély mértékben haladhatták meg az évi 300 000 forintot.

Bethlen államának másik fő s olykor döntő bevételi forrását az ún. rendkívüli jövedelmek alkották. Korántsem a teljesség igényével, de érdekes megvizsgálni Bethlen Gábor uralkodása alatt az ilyen módon befolyt összegeket. A legjobb támpontot ebből a szempontból az 1619. augusztus végén megindított Habsburg-ellenes hadjárat időszaka adja. A támadás kezdetekor legelőször a császárhoz hű nemesek és a katolikus klérus birtokait vették igénybe a katonaság eltartása céljából. Hamarosan azonban megkezdték a lefoglalt birtokok jelentékeny részének zálogba adását. Egyes számítások szerint — korántsem teljes adatok alapján — 1619. november 19-től 1621. december 14-ig több mint 200 000 forint került az államkasszába inscriptiók révén.[54] Tekintélyes bevételi forrásnak bizonyult a pénzrontás és ennek eredményeképpen a fokozott pénzverés. Bethlen 1623-ban a hét felső-magyarországi vármegye gyűlésére készült előterjesztésében kijelentette: „... Erdélyi birodalmunkban is cudalják az apró pénzt, és így egy esztendőben jó monetát 13 avagy 14 száz ezer forintot pénzverő házainkban bizonyosan készíthetnek..."[55] Töredékes, de megbízhatónak tekinthető források alapján 1619. október elejétől 1624. január 24-ig a körmöci

51 Basta György emlékirata Rudolf császárhoz Erdélyt illetőleg. Gyulafehérvár 1602. december 20. Sz. 1868. 553. o. és Basta, Burghausen, Mollert, Rudolf császárnak. Gyulafehérvár 1603. február 24. *Veress Endre:* Basta György levelezése és iratai (1597—1607) 2. k. Monumenta Hungariae Historica Diplomataria 37. k. Budapest, 1913. 183—184. o.

52 *Radvánszky:* i. m. 1. k. 232—233. o. Erdély jövedelmeinek elemzésére nézve ld. *Mráz Vera:* Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Sz. 1953/4. sz.

53 *Radvánszky:* i. m. 1. k. 163—164. o.

54 *Mráz Vera:* i. m. Sz. 1953/4. sz. 528—531. o. 1620 nyarán valószínűleg Thököly Istvántól sikerült 35 000 forintot szerezni, melynek ellenértékeként szepességi egyházi birtokokat kötöttek le. Bethlen Gábor Bornemisza Jánosnak. 1620. július 23. *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev. 215. o.

55 Bethlen Gábor Propositiones 1623. TT. 1879. 452—453. o.

pénzverőből 413 315 forintot utaltak ki a fejedelem szükségleteire. Bizonyos adatokból arra lehetett következtetni, hogy a három bányavárosi kamarától és a hét bányavárosból 601 712 forint bevétel származott.[56] A kassai pénzverőház is jelentős jövedelmet jelentett az erdélyi fejedelemség számára. 1624-ben a szepesi kamarának befizetett 39 375 forint mellett további 40 100 forintot adott az állami kiadások részére. Miután pedig Kassa városa Bethlentől bérbe vette a pénzverőházat, 1625-től 1629.. november 20-ig 112 088 forintot fizetett ki különböző kiadásokra.[57]

Bethlen Gábor jövedelmeinek gyarapítása érdekében eltiltotta, és a fiskus részére monopolizálta a higany, a méz, a viasz, a szarvasmarhák és lovak exportálását. Várakozása nem is volt alaptalan, mert a szórványosan fellelhető adatmorzsákból is megállapítható, hogy a kereskedelem révén óriási bevételekhez juttatta államát. A kereskedés terén egyik legügyesebb emberének Hatvani Istvánt tekinthetjük, aki például 1618-ban 31 000 forint értékben adott el „kénesőt", 1622-ben pedig a kén és viasz eladásából 10 200 forint haszonra tett szert. Nagyszabású kereskedelmi ügyletet bonyolítottak le Marco Antonio Velutelli spalatoi kereskedővel. A tervezet értelmében 353 000 arany értékben szarvasmarhát, marhabőrt, rezet, higanyt és viaszt kívántak eladni Velencében.[58] Zrínyi György 1625-ben az udvarhoz intézett beadványában kérte saját ökreinek vámmentes kihajtását, mivel Bethlen Gábor évenként 10 000 marhát is szállít a velenceiek számára.[59] Az erdélyi állam azonban nemcsak Velence felé, hanem a bécsi vásárra is hajtott marhákat. 1625-ben a fejedelmi parancs rendelte el 1500 ökör vámmentes kihajtását Bécsbe, de 1628-ban újra másfélezer szarvasmarha harmincadmentes kihajtására kaptak „szabad passzust".[60] A kereskedő polgárságtól olykor jelentős mennyiségű kölcsönre sikerült szert tenni. Kiemelkedik ebből Lasarus Henckel von Donnersmarktól, a dúsgazdag bécsi bankártól felvett közel 110 000 forintnyi kölcsön.[61],

Az inscriptiók, a pénzverés valamint a kereskedelem mellett jelentősek, bár adatszerűen nehezen megfoghatók a hadizsákmányból és a főrangú foglyok váltságdíjaiból befolyt összegek. Számos forrásból nyerhetünk arról képet, hogy főleg a morva és csehországi hadjáratok során Bethlen vitézei a korszak többi katonájához hasonlóan elég sok „csintalanságot" követtek el. Így a fejedelem 1621 márciusában Thurzó Imrének írott leveléből arról értesülhetünk, hogy az egész hadának szabad nyereséget engedett az ellenség földjén.[62] Korszakunkban a zsákmányolás mellett „szokás és írott vitézlő törvény, hogy minden fő rab a fejedelemé valamelyet az fizetett hadak fogadnak, kik a fejedelem fizetésén vannak". Bocskai kincstárát például több mint százezer forint gazdagította a rabok váltságdíjából.[63] Természetesen Bethlen Gábor is követte a régi hagyományokat. Zichy Pál jelentős összegű kölcsönt vett fel szabadságának visszavásárlására. Pálffy István pedig 50 000 forintban „alkudt meg szabadulása felől". Ebből családja 24 500 forintot fizetett ki, a hátralékért Alaghy Menyhért és Károlyi Mihály vállaltak kezességet.[64] Adataink tanulsága szerint Bethlen Gábor

56 *Diváld József:* A körmöczi pénzverdéből. TT. 1879. 601—605. o.
57 *Radvánszky:* i. m. I. k. 217. o. és *Kerekes György* :Bethlen Gábor fejedelem Kassán. Kassa, 1943. 333. o.
58 *Kerekes György:* i. m. 200., 226., o. továbbá *Mráz Vera:* i. m. Sz. 1953/4. sz. 572. o. és 540—541. o.
59 *Takáts Sándor:* Szegény magyarok. Budapest, é. n. 185. o.
60 Bethlen Gábor parancsa. Radnóti 1625. július 11. *Géresi Kálmán:* A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára 1—5. k. Budapest, 1882—1897., 4. k. 198—199. o. *Takáts Sándor* i. m. 178. o.
61 *Mráz Vera:* i. m. Sz. 1953/4. sz. 528. o. 1620. augusztus elején Pfalzi Frigyes 100 000 birodalmi tallér segélyt küldött Bethlen Gábornak. *Szekfü Gyula:* Bethlen Gábor. Budapest, 1929. 110. o.
62 Bethlen Gábor Thurzó Imrének. Nagyszombat. 1621. március 18. *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev. 276—279. o.
63 Bethlen Gábor Thurzó Imrének. Nagyszombat 1621. február 13. *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev. 253. o.
64 *Bakács István:* A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII—XVIII. században. Történeti statisztikai kötetek. Budapest, 1695, 3. o. Bethlen Gábor a Szepesi Kamarának. Humobrod (Magyarbród) 1621. december 6. *Szilágyi:* Bethlen lev. 361—362. o. és Bethlen Gábor elismervénye a Pálffy István szabadulása fejében átadott pénzről. *Radvánszky Béla:* Magyar családélet és háztartás A XVI. és XVII. században. 2. k. Budapest, 1879. 236. o.

rendkívüli jövedelmei elérték, sőt sok esetben jóval meghaladták az állami és az országgyűlés által megszavazott adókat. Ezek a bevételek az ország gazdasági fejlettségéhez képest ugyan komoly összegekre rúgtak, de a kiadások fedezésére még a hadjáratoktól mentes ritka időszakokban sem bizonyultak elegendőnek. Így a fejedelem mind anyagi, mind katonai téren sorozatosan és egyre növekvő mértékben a vármegyék, a városok és a főnemesség támogatásának igénybevételére kényszerült. A vármegyék és városok zömmel feudális alapokon szerveződött haderői Bethlen hadseregének inkább kiegészítő elemét alkották. Létszámuk átlagosan 3—4000 fő körül mozgott, de viszonylag csekély harcértékük miatt inkább csak a hadjáratok kritikus szakaszaiban vetették be őket. Ilyen szituáció következett be 1620 novemberében, amikor a fejedelem utasítást adott Zala megyének a portánként 2—2 puskás gyalogos kiállítására.[65] A vármegyék inkább a hadsereg élelmezésében játszottak döntő szerepet. Begyűjtötték a szükséges élelmiszert, amelyet vagy államilag felvásároltak, vagy a seregek piacaira vitték, ahol szabott árakon eladták a katonáknak. Maga Bethlen írta Illésházy Gáspárnak „kegyelmedet requiráljuk vétesen mi számunkra ezer korecz zabot, mentől jobban lehet. Ajándékon kegyelmedtől nem kívánjuk, hanem pénzünkért."[66] Nem tartozott azonban a ritka esetek közé, amikor térítés nélkül követeltek a katonák élelmet.

A királyi Magyarország és Erdély városai korántsem képezték az államhatalom olyan gazdasági bázisát, mint Nyugat-Európában, vagy akár Csehországban. Töredékes forrásaink mégis arra utalnak, hogy a városok polgársága, gazdasági erejéhez mérten, sokszor azon felül is, részt vállalt Bethlen haderejének ellátásában. Kisebb kölcsönöket folyósítottak, kereskedőik és iparosaik közreműködtek a csapatok szükségleteinek biztosításában.[67]

A főnemességnek a hadseregben és annak ellátásában betöltött szerepéről már a korabeli forrásokban is eltérő véleményekkel találkozunk. Bethlen Gábor maga is különböző ítéleteket vetett papírra. Olyanokat olvashatunk például, hogy „minden úr főember, mely igen igyekezék magát megvonni, az hadra oly nehezen veszi magát, mint a tűzbe, hogy nem léphetnek".[68] Máskor viszont dicsérte őket, mondván: „Rákóczi uram is és Alagi szép sereggel fognak holnap beérkezni. Haller Sigmond nevű úrfi is... szép sereggel jött ma be, Széchy uram is útba vagyon Károlyi Mihály is."[69] A főnemesség magánkatonaságáról eltérő adatokkal rendelkezünk, de a különböző forrásokat összevetve úgy tűnik, számuk jelentős lehetett. Az erdélyi nemesek saját költségükön hadakoztak, viszonylag kis létszámú katonaság élén. Csáky László vitézeiről csupán annyit tudunk, hogy 1625 elején „feles" lovast kellett kiállítania a fejedelem számára.[70]

A királyi Magyarország nemességének haderejéről már pontosabb értesülésekkel rendelkezünk. Az 1620-as hadjáratkor Bethlen közel 5000 főre becsülte a magyar főrendek katonaságát.[71] A pozsonyi kamara viszont 1619 kora őszén huszonnégy főurat 3550 lovas, 1500 gyalogos és 1000 hajdú tartására kötelezett. A később Bethlenhez csatlakozott főnemesek közül Széchy György 300 lovast, 300 gyalogost, Rákóczi György 200 lovast, 100 gyalogost fogadott zsoldba a kimutatás szerint.[72] Thurzó Imrének pedig olykor 1000 fős magánlovassága állott

65 Bethlen Gábor parancsa Zala vármegyének. 1620. november 20. OL. Batthyány cs. lt. P. 1314. Missiles 06644 82. fol.

66 Bethlen Gábor Illésházy Gáspárnak Nagyszombat, 1621. július 29. MTT. 27. k. 40. o.

67 Erre nézve ld. *Nagy László:* i. m. 98—102. o.

68 Bethlen Gábor Illésházy Gáspárnak. Lőcse, 1619. szeptember 30. MTT 27. k. 8, o.

69 Bethlen Gábor Thurzó Imrének. Nagyszombat, 1621. március 5. *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev. 262. o.

70 Wesselényi Anna Gulácsi Vadas Pálnak. Pozsony vagy Nagyszombat, 1625. január 3. *Deák Farkas:* Wesselényi Anna (özv. Csáky Istvánné 1584—1649-ig) életrajza és levelezése. Budapest, 1875. 35. o.

71 *Nagy László:* i. m. 22. o.

72 A pozsonyi kamara kimutatása 1619. augusztus 18. Haus-Hof und Staatsarchiv, Hungarica. OL Ft. W. 732. doboz.

fegyverben, trencsényi és árvai birtokain pedig több száz puskás gyalogot is tartott.[73] Rákóczi Györgyről ugyancsak tudjuk, hogy ledniczei uradalmában legalább 400 gyalogos állt készenlétben.[74] Emellett a vagyonos nemesség élelmiszerszállítmányokkal, zsoldosok fogadásával és kölcsönökkel járult hozzá az erdélyi fejedelemség háborúihoz. Az 1619-es támadás kezdetén Rákóczi György több mint 1000 hajdút fogadott fel, zömmel saját költségén. Thurzó Szaniszlót pedig a fejedelem 2000 lovas egy havi zsoldjának kifizetésére utasította.[75] Egyes adatok szerint Thurzó Imre közel 600 000 forintot költött Bethlen Gábor háborúiban, pénzben és terményekben.[76]

A főnemesség magánhaderőinek a 16. század első felétől a 17. század első harmadáig tartó megerősödése, úgy tűnik, alapvetően két okra vezethető vissza. A törökellenes harcok megkövetelték állandó magánkatonaság tartását a birtokok és várak védelmében. Az állandóan pénzzavarral küszködő Habsburg-udvar pedig a kincstári várbirtokok nagy részének elzálogosítása folytán magánkézbe juttatta a magyarországi várak döntő hányadát.[77] Becslések szerint ezek éves fenntartási költsége több százezer forintot emésztett fel, s emellett a magyar birtokosok a királyi végvárak ellátásához is hozzájárultak.[78] Természetesen a nemesség áldozatkészsége nagyon reális alapokon nyugodott. Birtokaik védelméhez ugyanis szükségük volt saját fegyveres erő kiépítésére, mely, a török elleni védekezésen túlmenően, alkalmas egyben politikai és gazdasági hatalmuk megőrzésére, olykor gyarapítására. Azonban az ellenreformáció előretörésének időszakában a magyarországi főurakat és nemességet egyre több sérelem érte, s egymagukban képtelenek voltak szembeszállni a Habsburgokkal. A cseh felkelés kitörése végül is meggyorsította a magyarországi nemesség és az erdélyi fejedelemség érdekeinek találkozását. Bethlen Gábor, mint a protestantizmus védelmezője és a Habsburg-ház „régi" ellensége, potenciális szövetségese volt a cseh-morva rendeknek. Emellett az sem elhanyagolható tény, hogy a magyar főúri családok (Thurzó, Illésházy, Forgách, Dóczy, Zay) egy részének veszélybe kerültek a cseh korona országaiban levő birtokai.[79] Tehát mindenképpen érdekükben állt a Bethlennel való szövetkezés. Meg kell azonban jegyezni, hogy a rendi és vallási sérelmek orvoslása után a magyarországi nemesség jelentős része elfordult az erdélyi uralkodótól, mert a fejedelem abszolutista törekvései ütköztek a rendi érdekekkel.

Az elmondottakat összegezve a kutatások jelenlegi állásánál úgy véljük, hogy a magyarországi hadseregellátás sajátosságai az eltérő gazdasági és társadalmi viszonyokból fakadtak. Míg Nyugat-Európában egy tőkés jellegű zsoldosrendszer fejlődött ki, addig Magyarországon még komoly szerepet kapott a feudális alapokon nyugvó hadszervezet. Lényegében a hazai zsoldosság inkább a 15. század szabad zsoldostársaságaihoz hasonlított, de ezeket át meg átszőtték a feudális jellegű juttatások. Így a hadseregellátás terén — mely mindmáig eléggé fel-

73 *Nagy László:* i. m. 22. o., 1621. augusztus 27-én Thurzó Imre a következőket írja: „Nám — úgy mond — elegendő jobbágyink vagynak, három vagy négyszáz puskás is legyen nagyságoddal." *Kubinyi Miklós:* Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1598—1621. Budapest, 1888. 127. o.

74 Bethlen Gábor Thurzó Imrének, Nagyszombat, 1621. március 18. *Szilágyi:* Bethlen kiad. pol. lev. 274. o.

75 *Szádeczky Kardoss Lajos:* Bethlen Gábor és Trencsén vármegye 1619—1629. Budapest, 1915. 28. o.

76 Bethlen Gábor Thurzó Szaniszlónak, Tarcal, 1620. április 25. *Szilágyi:* Bethlen Gábor lev. 112. o. továbbá *Nagy László:* A hajduk Bethlen Gábor Habsburg-ellenes harcaiban. Magyar Történeti Tanulmányok KLTE. Debrecen, 1965. 19—20. o.

77 A fontosabb magánkézre jutott várakat ld. *Benda Kálmán:* A királyi Magyarország tiszti címtára, 1606—1608. Levéltári Közlemények 1972/2. sz. (továbbiakban: LK.) 297—312. o.

78 *Nagy László:* A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978. 34, 45—48. o.

79 *Zdeněk Pokluda:* Magyarországi nemesek földbirtoklása Cseh- és Morvaországban. LK 1975/2. sz. 243—245. o. Az 1619-ben Bethlenhez csatlakozott mintegy 55 főnemes közül legalább 15-nek bizonyíthatóan moravországi, vagy csehországi birtoka volt. A Bethlenhez csatlakozott nemesek névsorát ld. *Szalay László:* Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. I. k. Pest, 1863. 66—69. o. Politikai összefüggéseire nézve: Nagy László: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor... „Erdélyi boszorkányperek. Budapest, 1981. 127—128. o.

táratlan terület — a pénzjuttatások mellett komoly mértékben domináltak a természetbeni javadalmazások. Ez a gyakorlat lényegében a hazai piaci és pénzviszonyok fejletlenségéből fakadt, s ennek következtében a katonákat sokszor zsold helyett posztóval, élelmiszerrel vagy különböző privilégiumokkal elégítették ki.

Az állami kiadások fedezésénél Bethlen igyekezett az adókra és a rendkívüli jövedelemforrásokra támaszkodni. Azonban a rohamosan emelkedő pénz- és áruszükséglet szinte megoldhatatlan feladat elé állította a fejedelmet és tanácsadóit. Mégis, az egykorú forrásokból tudjuk, hogy hadereje csak csekély mértékben ismerte az ellátási gondokat, s emellett udvarának pompája, a kis fejedelemség anyagi lehetőségeihez képest, káprázatos volt. Nem csoda, hogy már a kortársakban felmerült a gyanú, hogy a fejedelem megtalálta az aranycsinálás titkát. Pedig csupán, a körülmények kényszerének hatására, igénybe kellett vennie korának minden pénzszerzési lehetőségét. Céljának elérése érdekében nem riadt vissza boszorkánypereknek álcázott birtokelkobzásoktól és a pénzrontástól sem. Ennek ellenére Bethlen Gábor alakja mégsem sötét zsarnokként vonult be történelmünkbe. Korának embere volt, annak számunkra olykor érthetetlennek tűnő értékrendszerével. Uralkodása alatt, a különösen nehéz magyarországi és erdélyi viszonyok között, sikeresen ötvözte abszolutista törekvéseit a speciális magyar viszonyokkal. Tevékenységének egyik eredményeképpen egy jól szervezett és ellátott haderőt hozott létre, amellyel az adott erőviszonyok között politikai céljainak zömét megvalósította.

MELLÉKLET

A pénznemek aránya néhány európai országban

1566—1576	1 holland forint	20 patard (a 16. sz.-ban Burgundiában és Brabantban használatos ezüstpénz)
1567	1 spanyol dukát	34 patard
1600—1608	1 spanyol dukát	55 patard
1560—1578	1 spanyol escudo (tallér)	39 patard
1585—1590	1 spanyol escudo	59 patard
1585—1590	1 olasz escudo	57 patard
1590—	1 spanyol 10 realos escudo	50 patard (1 real = 5 patard)

1620	1 rajnai forint	0,90	magyar forint
1620	1 birodalmi dukát	2,00— 2,40	magyar forint
1620	1 birodalmi tallér	1,24	magyar forint
1621—1622	1 birodalmi dukát	2,00— 3,00	magyar forint
1622—1625	1 birodalmi dukát	10,00—12,00	magyar forint
1620—1625	1 birodalmi tallér	1,30— 2,50	magyar forint
1625—	1 birodalmi tallér	3,00— 4,00	magyar forint

Иштван Цигань

АРМИЯ И СНАБЖЕНИЕ В ЭПОХУ ГАБОРА БЕТЛЕНА

Резюме

Во второй половине XIV и первой половине XVII века развитие в направлении становления капитализма ускорилось как в экономической, так и в общественной и военной областях. Наряду с образованием централизованной государственной власти и налогообложения появились первые постоянные войска наемников. Однако наемные армии с возрастающим численным составом поглощали основную долю государственных налоговых сборов. Поэтому в результате бурно растущих военных расходов во второй половине XVI века уже ни одно государство не в состоянии вести более продолжительную войну, так как обычные налоговые поступления оказались недостаточными. Например, военные расходы испанской монархии, располагавшей самыми большими доходами в ту эпоху, за неполные полвека повысились в четыре с половиной раза, а задолженность за тридцать лет возросла в четыре раза. В результате этого Испанская империя неоднократно претерпевала финансовый крах. Впервые голландцы создали такую новую военноэкономическую систему, которая позволила держать под ружьем длительное время войско с большим численным составом.

Вопрос снабжения армии причинял неразрешимые трудности даже в случае гораздо менее развитых в экономическом, финансовом и социальном отношении, чем Западная Европа, стран Центральной и Восточной Европы. Австрийским Габсбургам вследствие турецкого нажима постоянно приходилось поддерживать регулярную армию. Поэтому военные расходы Монархии на рубеже XVI/XVII веков достигли 7 000 000 форинтов, тогда как её годовой доход вместе с Венгрией не превышал 2 200 000 форинтов. Таким образом Габсбурги отчасти вынуждены были обращаться за кредитами к поставщикам военного снаряжения и банкирам, но не останавливались ни перед конфискацией имения, ни перед обесцениванием денег.

Государству Габора Бетлена тоже пришлось столкнуться с аналогичными трудностями. Суммы, обращенные на оборону Трансильвании и присоединенных к ней верхневенгерских комитатов, еще в мирное время достигли уже полмиллиона форинтов, что в военные годы могло повыситься до одного миллиона. В противоположность этому так называемые обычные налоговые поступления государства в конце правления князя едва превышали 300 000 форинтов. Поэтому Габор Бетлен по статье чрезвычайных доходов использовал все возможности своего времени для заполучения денег. Одним из важных прогрессивных мероприятий Бетлена была монополизация товаров-статей внешней торговли (меда, воска, крупнорогатого скота, лошадей, серы), что означало огромные поступления в государственную казну. Вместе с тем для покрытия своих громадных военных расходов он был готов на все: закладывал имения в залог, шел на обесценение денег и устраивал ведьмины процессы с целью конфискации имения.

Хотя чрезвычайные поступления иногда являлись решающими источниками доходов государства, всё же князь в значительной мере опирался на военную и материальную базу дворянства, и это отчасти ограничивало также и его абсолютистские стремления. По существу в то время, как в Западной Европе сложилась система наемной армии капиталистического характера, в Венгрии до этого времени элементы наемничества скорее напоминали вольные компании наемников первой половины XV века, пронизанные многочисленными дотациями феодального характера. Эти различия в решающей мере вытекали из специфических экономических, финансовых и социальных отношений Венгрии. Гениальность и финансовое величие Габора Бетлена отчасти заключаются в том, что своеобразные венгерские отношения он великолепно сочетал с современными средствами своей эпохи и в пределах имевшихся возможностей создал хорошо оснащенную и организованную армию.

István Czigány

ARMEE UND VERPFLEGUNG ZUR ZEIT VON GÁBOR BETHLENS

Resumee

In zweiter Hälfte des 16-ten und erster Hälfte des 17-ten Jahrhunderts beschleunigte sich die in die Richtung der Entfaltung des Kapitalismus divergierende Entwicklung auf dem Gebiete der Gesellschaft, der Wirtschaft und des Militärs gleichmässig. Gleichzeitig mit dem Zustandekommen der zentralisierten Staatsmacht und Steuerzahlung erschienen die beständigen Miettruppen. Aber die Söldnerheere mit wachsenden Stärke zehrten den entschiedenenen Teil der staatlichen

Steuereinnahmen auf. Zufolged der rasch wachsenden Kriegskosten war kein Staat in der 2-ten Hälfte des 16. Jh.-s imstande einen längeren Krieg zu führen, weil die gewöhnlichen Steuereinnahmen nicht genug waren. Z. B. während fast Halbjahrhunderts wachsen die Kriegskosten des damals über die grössten Einkommens verfügenden Spanischen Reiches auf die vierundhalbmalige, während 30. Jahre jedoch seine Schulde auf die viermalige. Infolgedessen kam die Spanische Monarchie mehrmal in finanziellen Bankrott. Zum erstenmal entwickelten die Holländer ein kriegswirtschaftliches System, das eine lange Erhaltung in Waffen eines Militärs mit grosser Stärke ermöglichte.

Die Frage der Verpflegung der Armeen verursachte im Falle der wirtschaftlich, finanziell und gesellschaftlich von West-Europa um vieles zurückgebliebenen Mittel, und Ost-europäischen Staaten fast eine unlosbare Sorge. Die österreichischen Habsburger waren wegen der vollständigen türkischen Druck auf die Erhaltung einer beständigen Kriegsmacht gezwungen. Infolgedessen erreichten die Kriegskosten des Reiches um die Wende der 16.—17. Jh. 7 000 000 Millionen Gulden zu einer Zeit, als das jährliche Einkommen des Reiches — gesammt mit Ungarn — unter 2 200 000 Gulden stand. So waren die Habsburger auf den Kredit der Kriegsmaterialunternehmer und Bankierer gewiesen, sogar schreckten sie sich von der Beschlagnahme der Grundbesitze, oder der Geldentwertung nicht zurück.

Der Staat von Gábor Bethlen stand ähnlichen Sorgen gegenüber. Die Kosten für die Verteidigung Siebenbürgens und der zu ihm gesehlossenen Komitaten in Oberungarn erreichten auch in Friedenszeit halb millionen Gulden, die sich im Kriegerischen Jahren auf eine Million erhöhen konnten. Hingegen schritt die ordnungsmässige Einnahme des Staates am Ende der Herrschaft Bethlens 300 000 Gulden fast über. Zufolge ergriff Bethlen unter dem Titel aussenordentlicher Einkommens alle mögliche Gelderwerbe. Eine seiner wichtigen und vorsichtigen Massnahmen war die Monopolisierung der Verkaufs der Aussenhandelsartikels — Honig, Wachs, Rind, Pferd, Schwefel — was für den Staat riesige Einmahme bedeutete. Neben all diesen schreckte er sich im Interesse der Deckung der hohen Kosten des Militärs von Besitzverpfänden, Geldentwertung und — mit Hilfe der Hexenprozesse — Besitzbeschlagnahme nicht zurück. Obwohl die ausserordentlichen Einkommens manchmal die Haupteinnahmequellen des Staates waren, stützte sich doch der Fürst auf die militärische und wirtschaftliche Basis des Adeltums, wodurch seine absolutistische Bestrebungen geschränkt wurden. Während in West-Europa — im wesentlichen — ein Söldnersystem kapitalistischen Charakters entstand, liessen sich vielmehr die Söldnerelemente in Ungarn auf die freie Söldnergesellschaften in der ersten Hälfte der 15. Jh. einnern, die die Schenkungen feudalen Charakters umfassten. Im Hauptmasse folgten die Unterschiede aus den speziellen wirtschaftlichen, finanziellen und gesellschaftlichen Verhältnissen in Ungarn. Die Grösse Bethlens und seine finanzielle Genialität bestand darin, dass er die speziellen ungarischen Verhältnisse mit den modernen Mitteln seiner Zeit legierte und innerhalb der Grenzen der gegebenen Möglichkeiten ein gut verpflegte und organisierte Armee zustande brachte.

NAGY LÁSZLÓ

A KURUC VILÁG ÉS KATONÁJA ADY KÖLTÉSZETÉBEN ÉS PRÓZÁJÁBAN

Meditáció az irodalomtörténet és a hadtörténet határmezsgyéjén

A magyar végvári katonaság XVII. századi históriáját feleleventő „hadikrónikā"-hoz írt előszóban a jeles irodalomtudós rámutatott arra, hogy *„megtalálta e hanyatló szakasz is a maga későbbi zseniális költőjét Ady Endre személyében"*.[1] E megállapítást talán annyival egészíthetnénk ki, hogy a publicista Ady munkásságában is jelentős helyet kapott a „magyar romlás százada". Érdeklődése e bonyolult, ellentmondásoktól terhes korszakon belül elsősorban a kuruc világra összpontosult. Arra a négy évtizednyi időre, amely átnyúlt a következő évszázad elejére, de amelynek a gyökereit a Bocskai-szabadságharc korában kell keresnünk. Ezt a szoros történelmi összefüggést már az egykorúak is fölismerték. II. Rákóczi Ferenc megfogalmazása szerint Bocskai István volt az a személy, aki „felkarolta a magyar szabadság ügyét, amely Ferdinánd uralkodása óta hanyatlani kezdett". „Sok idő múlva — olvashatjuk az emlékiratokban — a szabadságnak *ugyanezt* az ügyét a francia király biztatására Apafi Mihály karolta fel. Thököly folytatta a század végéig, s az Isteni Gondviselés csodálatos periódusa velem kezdte el az új század első éveiben *azokat az időket és eseményeket, amelyek Bocskai alatt jelentkeztek a múlt század elején*".[2] (Kiemelés itt és a továbbiakban is tőlem — N. L.)

Különben azt, hogy a „kuruc ügy" Bocskaival kezdődött, már a XVII. századi kurucok is vallották,[3] s ez a felismerés hagyományozódott a későbbi korok embereire is. Így Ady Endre e téren járt ösvényen haladt, amikor írásaiban többször is utalt e hosszú folyamat szoros összefüggéseire. Ám annál inkább csodálkozhat a korral foglalkozó történész és hadtörténész azon, hogy a költő és publicista Ady a történettudományt megelőzve ismert fel több olyan rejtett igazságot és összefüggést a kuruc világ, a kuruc harcok idejéből, amely az ő korában még többnyire feltáratlan volt történeti művekben! S azt is bátran elmondhatjuk, hogy olyan közel került a kuruc világ embereinek lelkivilágához, mint senki őelőtte, sőt utána sem sokan. Még e korszak egyszerű katonáiéhoz is, jóllehet, amint az köztudott, maga soha nem volt katona. E rejtélyes jelenség nyitját illetően minden bizonnyal Illyés Gyulának van igaza, aki többek között ezeket írta: *„Ady óriási tehetségű volt. De még óriásabb ösztönű."* Ebben

1 *Klaniczay T.*: Előszó (In *Nagy L.*: A végvári dicsőség nyomában. Budapest [a továbbiakban — Bp.] 1978. 12. o.)
2 *Köpeczi B.* (szerk.): II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. (A továbbiakban — II. Rákóczi Ferenc emlékiratai) Bp. 1978. 323. o.
3 L. pl. *Varga I.* (szerk.): A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára. Bp. 1977. 168, 215. o.

az értékelésében Illyés útmutatást ad arra vonatkozóan is, hogy vajon miért fordult Ady érdeklődése oly intenzíven éppen e korszak felé?: „Olyan tragikus »beállítottságú« költő, aminőket a magyar történelemnek csak legbaljóslatúbb korszakai neveltek. Örökségének ereje nem kis részt abban van, hogy maga is örökséget vett át. Különös élességűre Zrínyi óta van fölhangolva egy húr a magyar lírán: a nemzeti pusztulás veszélyét mondja el, s ellene a segítséget kéri. Ady legmesszehangzóbban ezt a húrt tudta verni, maga is pusztulóban."[4]

Az Illyés Gyula említette „nemzeti pusztulás", a fenyegető „nemzethalál" érzete és gondolata a „magyar romlás századá"-ban nyomon követhető mind a korabeli költészetben, mind a nemzet sorsáért aggódók leveleiben és egyéb írásaiban. A korszak jeles történész-kutatója rámutat arra: az utókor embere hosszú időn át a török hódításban, a Habsburg-politikában és abban kereste e „halálhangulat" okát, hogy az ország három felé szakadt. Az újabb kutatások eredményei azonban azt bizonyítják, hogy az általános európai fejlődés következményei „új szorítók közé fogták a nyomasztó társadalmi és politikai helyzetben megrekedt XVII. századi Magyarországot", s ennek érzékelése talán a fő momentum ebben az általános elkeseredésben.[5] Ha a kortársak sötéten látták a XVII. századi magyar históriát, tapasztalván annak súlyos belső gondjait, ellentmondásait, annál romantikusabb képet festett arról két évszázad múltán a magyar történeti munkák túlnyomó része. Különösen erős volt ez a tendencia a XIX. és a XX. század fordulója körüli években. A török- és a Habsburg-ellenes harcok történetén belül II. Rákóczi Ferenc alakjának és az általa vezetett szabadságharcnak ábrázolásában volt legerősebb ez a romanticizáló irányzat.[6]

A magyar történetírásban eluralkodott múltszépítő törekvések idején találkozott az ifjú Ady Endre a török- és a Habsburg-ellenes harcok történetével. A következőkben arra szeretnénk feleletet találni: vajon milyen objektív és szubjektív tényezők hatására látta másként ezt a kort — s ezen belül is elsősorban a kuruc világot —, mint kortársainak túlnyomó többsége?

Ady és a kuruc világ,

Az irodalomtörténet Ady „kurucos" történetszemlélete és emberi magatartása kialakulásánál kiemelkedő szerepet tulajdonít mind a családi hagyományoknak, mind a zilahi iskolában eltöltött éveknek. A költő maga is hivatkozott több önéletrajzi jellegű írásában ezekre a nézeteit döntően befolyásoló momentumokra. Az is elmondható, hogy az az időszak, amelyben felnőtt emberré érett, *általában* is kedvezett az ilyen szemlélet kialakulásának.[7] Ha akárcsak vázlatosan is áttekintjük a XIX. század utolsó harmadának történeti irodalmát, azonnal elénk tűnik a kuruc világgal foglalkozó publikációk nagy száma.[8] Azt is tudjuk, hogy a történeti munkák mellett számos szépirodalmi alkotás foglalkozott

4 *Illyés Gy.:* Összekötő a múlt és a remény között. (In. *Dr. Fenyvesi M.* [szerk.]: Adytól Adyról. Bp. 1977. 327. o.)

5 Az egykorú verseket l. pl. *Esze T.—Kiss J.—Klaniczay T.* (szerk.): Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. Bp. 1953. 59., 62. o., továbbá: A kuruc küzdelmek költészete, 407. o. A probléma részletesebb kifejtését és az idézett sorokat l. *R. Várkonyi Á.:* Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. Századok (a továbbiakban — SZ) 1972. 612—613. o. Vö. *Bánkúti I.:* A szatmári béke. Bp. 1981. 138—140. o.

6 A legtekintélyesebb tudományos folyóirat hasábjain látott napvilágot 1904-ben ilyen vélemény: „II. Rákóczi Ferenc alakját nemzete az idők folyamán a *szentek glóriájával* vette körül, neve fogalommá vált, a hazaszeretet fogalmává, ezért *nem akarjuk benne a legkisebb hibát sem látni, s ha valaki az e s z m é n y i h ő s gyarlóságait feltárja előttünk, az visszatetszik nekünk.*" Sz. 1904. 711. o. V. ö. *R. Várkonyi Á.:* i. m. Sz. 1972. 610—611. o. és *u. ő.:* Thaly Kálmán és történetírása. Bp. 1961. 327. o.

7 Ady önéletrajzi írásait l. *Vezér E.* (szerk.): Ady Endre publicisztikai írásai. Bp. 1977. I—III. kötetekben. Bővebben a kérdésről l. *Bóka L.:* Ady Endre pályakezdése. Bp. 1955. 9—56. o. Az Ady-család történetére a XIV. századig visszamenően l. *Dr. Petri M.:* Szilágy vármegye monographiája. Bp. 1903. V. k. 9—17. o. L. még, *Király I.:* Ady és a monarchia (In *Láng J.* [szerk.]: Tegnapok és holnapok árján. Bp. 1977. 11. o.)

8 L. erről *Kosáry D.:* Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. Bp. 1951. I. k. 436—471. o., továbbá *Köpeczi B.—R. Várkonyi Á.:* II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1976. 426—429. o.

különösen a Rákóczi-szabadságharc szereplőivel és annak eseményeivel. A II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre és más emigráns kuruc vezetők hamvainak ünnepélyes hazaszállítása nyomán támadt — nacionalista vonásokban egyáltalán nem szűkölködő — fellángolás újabb lökést adott ennek a folyamatnak.[9] Kora kuruc romantikájának a hatása alól az ifjú Ady sem vonhatta ki magát — állapítja meg Király István, rámutatva arra is, hogy az ő lelkébe is mélyen ivódott II. Rákóczi Ferenc kultusza. Ez természetes folyamat, hiszen maga is a kiegyezéskori nemesi liberalizmus kuruc romantikájának a neveltje volt.[10] A neves irodalomtörténész megállapításának igazát híven dokumentálhatja többek között az a vers, amelyet még debreceni újságíró korában írt az ifjú Ady „Rákóczi vén harangjá"-ról: *„Zúgó szaván fölcsendül a / Hála-ének, / Szíve dobbant győzedelmes / Labanc-verő hajdú-népnek". „A Rákóczi vén harangja / Ha megkondul, / Panaszosan szól a hangja / Elfelejtett hősi korrul . . ."*[11] Ennek a romantikus hangvételű, szinte alig „adys" versnek a születését követően hosszú évekig nincsenek kifejezetten kuruc tárgyú Ady-versek. Publicisztikájában is inkább csak elvétve bukkannak fel az e kort érintő írások. Amikor ismét a kuruc világ felé fordul a költő és publicista figyelme, ez már egy más, módosult szellemben történik.

Arról, hogy mikor következett be ez a szemléletváltozás, úgy véljük, a „Margita Párisba jött" című versében maga Ady vall, elmondva azt is, hogy milyen körülmények között történt ez a fordulat: *„És Páris volt hazánk helyett hazánk, / Magyar-becsmérlés fájdalmatos kéjünk. / Kerültük a dunai Ázsiát, / Hogy dühvel mindig csak róla beszéljünk." „Kis, üzött, éhes vad csapat valánk, / Kiket a Sors méltán messze-zuhantott." „Otthon a csöndes, piszkos erjedés / Utálatos halál-ideje tartott, / Mikor Párisban kék, magyar acél / Masszájából formálódtak a kardok. / Kardok, később majd hazaérkezők / Lelkünkért, s pro pátria, libertáte."*[12] Ady új, „kurucos" szemléletének a szülőhelye tehát Párizs volt. A „miért?" és a „hogyan?" kérdésekre úgy véljük csupán több tényező fölvázolásával tudunk akárcsak megközelítő pontosságú választ is adni. Minden bizonnyal hozzájárult a folyamathoz a költő párizsi *magányérzete* is, ami nem csekély mértékben abból fakadt, hogy sohasem volt képes olyan szinten megtanulni franciául, ami az ottani szellemi életbe való aktív bekapcsolódást lehetővé tette volna. Emiatt társasága túlnyomó részben az ott élő magyarokból került ki. Olyanokból, akik maguk is menekültek az otthoni „csöndes, piszkos erjedés"-ből, de mégis visszavágyták a „dunai Ázsiát"! Ady és harcostársai lelkivilágáról, azok mozgatórugóiról támpontokat kaphatunk többek között abból az elemzésből is, amelyet Osztrovits Szabolcs végzett el a korai Szindbád-novellák értelmezésének vizsgálatánál. Általánosan jellemző tünetekként veti föl a személyiség válságát, az otthontalanságot, a mítoszkeresést, a részekre hullott egész érzékelését, a visszavágyódást a múltba, a félelem és szorongás, valamint a nyugtalanító állandóság érzetét.[13] A felsorolt momentumok mellett elmondhatjuk még azt is, hogy a XIX. és a XX. század fordulójának fontos vonása volt az irodalomban a dekadencia, a halálérzet általános megjelenése is. Ez a momentum minden bizonnyal elősegítette Adynál is a történeti múlt azon szakaszához való fordulást, amelyet legmarkánsabban a „halál uralma" jellemzett. A költő és publicista élénk érdeklődését ezen korszak iránt híven mutatja többek között az a megemlékezés, amit Bocskai István halálának háromszázadik

9 L. erről *R. Várkonyi Á.*: i. m. (1961) 278—298. o.
10 *Király I.*: Ady Endre. Bp. 1970. II. k. 703—704. o.
11 Ady Endre összes versei. Bp. 1956. II. k. 423. o.
12 Uo. I. k. 591—592. o.
13 L. *Osztrovits Sz.*: Szempontok a korai Szindbád-novellák értelmezéséhez. Irodalomtörténet, 1981. 2. sz. 414—440. o. L. még *Nemes I.*: Krúdy képszerű ábrázolásának néhány jellemzője a „Vörös postakocsi"-ban. (uo. 464. o.)

évfordulójára írt. Jóllehet az akkori magyar történetírásban Bocskai személyét még meglehetősen provinciális keretek között hatónak értékelték, Ady azonban ráérzett az egykori váradi főkapitány egyetemes történeti jelentőségére és nagyságára. Megfogalmazásában Bocskai volt „igazán elődje az *igazán európai nagy magyarnak*".[14] Ám nemcsak egy Bocskai-formátumú politikust hiányolt a magyar közéletből. Fájó nosztalgiával idézte Bethlen Gábor emlékét,[15] és meglátta a történeti nagyságát annak az I. Rákóczi Györgynek is, akit még napjainkban is „históriai félárnyékba" szorítva tart néhány egykori hívének rágalmazó vádaskodása.[16] Ugyanakkor szinte teljesen kikerült mind a költő, mind a publicista látóköréből a legendás „kuruc király", Thököly Imre alakja. Miért történt ez? — legfeljebb találgatni tudjuk. Nem szolgálhat megnyugtató magyarázatul az a körülmény, hogy Thököly személye szorosan összefonódott a törökkel, hiszen Ady olyan álláspontot vallott a magyarországi török uralomról, ami ellentmond ilyen ok valószínűségének. A publicista Ady ugyanis azt írta egyik cikkében: „*A török pusztítás majdnem p i h e n ő volt Magyarország szolganépei számára.*"[17] Tudjuk, hogy maga Thököly ennél sokkal negatívabban ítélte meg a török uralmat![18] Mindezt figyelembe véve arra kell gondolnunk, hogy a Thökölyről való hallgatás okát a költőnek II. Rákóczi Ferenc személyéhez fűződő érzelmeiben kell keresnünk. Ady Rákóczit 1903-ban „*jó néhai urunk*"-nak nevezte[19] — ami arra utal, hogy ezekben az években Thalyt követve és hozzá hasonlóan ítélte meg a Nagyságos Fejedelem személyét. Az pedig köztudott, hogy Rákóczi mind az emlékirataiban, mind a vallomásokban rendkívül elítélően írt mostohaatyjáról. Feltehetően Rákóczi véleményének elfogadása idegenítette el Adyt Thököly személyétől.

Érdekes módon Rákóczi személyének ez a romantikus szemlélete megfért a „*mindent bearanyozó kuruc kor*" társadalmi jelenségeinek illúziók nélküli, tárgyilagosan elemző látásmódjával. Ady a belső ellentéteket kendőző — vagy egyenesen elhallgató — történetírókkal ellentétben kíméletlenül rámutatott a kuruc küzdelmek súlyos belső társadalmi ellentéteire.[20] Különösen az egykori nagybirtokosokat ostorozta szenvedélyesen, még ha azok a kuruc táborba tartoztak is. Őket tekintette a bajok legfőbb forrásainak, és szenvedélyesen írta 1916-ban: „*Esze Tamásék ügyét ott rontották el valamikor, hogy a hatalmasok, a császár bárói Esze Tamásék mellé álltak!*"[21] E kifakadásban nyomon követhető az egykori szegénylegényeknek — vagy legalábbis a szegénylegény-énekek szerzőinek — ítélete,[22] ám mindez még nem jelenti azt, hogy Adynak ez az idézett megállapítása helyes álláspontot is tükrözött. Ma már ugyanis világosan látjuk, hogy ha akkor a „császár bárói" — (közöttük II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós) — nem állnak Esze Tamásék (pontosabban a Habsburg-ellenes harcra kész és képes „köztes rétegek" tagjai, nagyrészt volt „thökölyánusok") mellé, akkor nem bontakozhatott volna ki egy nyolc esztendőn át tartó szabadságharc Magyarországon. A XVII. század folyamán már többször létrejött társadalmi összefogásnak ez a megújítása elengedhetetlen előfeltétele volt annak,

14 Ady id. 1906-os cikkét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) II. k. 357—358. o. Az első nagy biográfia *Benda Kálmán* tollából jelent meg 1942-ben. Bocskai legújabb értékelését l. *Nagy L.*: Bocskai István a hadak élén. Bp. 1981.

15 L. *Vezér E.*: i. m. (1977.) III. k. 89. o. A legújabb Bethlen értékelést l. *Nagy L.*: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor..." Bp. 1981. 158—176. o.

16 Az 1903-as cikket l. *Földessy Gy.* (szerk.): Ady Endre válogatott cikkei és tanulmányai. Bp. 1954. 53—54. o. I. Rákóczi György új szempontok szerinti értékelésére l. *Nagy L.*: „Öreg" Rákóczi György hajdúkatonái. Magyar Történeti Tanulmányok. XII. KLTE Debrecen, 1979. továbbá *u. ő.*: Félreismert fejedelem. Interpress Magazin 1981. 7. sz.

17 1910-ben írta ezeket „A robbanó ország" c. cikkében (Vezér E.: i. m. [1977.] III. k. 315. o.)

18 Erről legújabban l. *Nagy L.*: Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. (Megjelenés alatt az Akadémiai Kiadó gondozásában.)

19 L. *Földessy Gy.*: i. m. (1954) 53. o. és *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 407. o.

20 Az idézetteken kívül l. még *Varga J.*: Ady és kora. Bp. 1977. 311—312. o.

21 Az „Ellenséggel egy szándékon" c. cikkét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 509. o.

22 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 547—563. o.

hogy 1703-ban ne 1697 ismétlődjék meg! *Ebben a korban Magyarországon és Erdélyben nem lehetett sikeres harcot vívni a főurak aktív részvétele nélkül.* Ezt ismerték fel annak idején Esze Tamásék is, akik e lényegi felismeréstől vezéreltetve hívták az ország leggazdagabb és legtekintélyesebb főurát a mozgalom élére.

Persze igazságtalan és méltánytalan lenne elmarasztalni Adyt olyan ismereti hiányosságokért vagy tévedésekért, amelyeket legfeljebb a korszakkal foglalkozó történettudósoknak lehetne felróni. Azt is látnunk kell, hogy nem volt könnyű a számára az eligazodás a kortársi történeti irodalomban, hiszen jócskán akadtak abban egymástól eltérő, sőt egymásnak ellentmondó nézetek a török hódoltság-kori magyar nagybirtokosok történelmi szerepének megítélését illetően is. Még azt sem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy mely történeti munkák kerültek a költő és publicista ismeretszerző látókörébe? Nem könnyű ezt kideríteni ma sem, mert Ady — ki tudja milyen indítékoktól vezérelve — fölöttébb titkolódzó volt e téren még közvetlen környezete előtt is. Az irodalomtörténet azt már régen tisztázta, hogy az érettségi vizsgáján milyen XVII—XVIII. századi történeti és irodalmi kérdésekre adott kiváló feleleteket. Ebből le lehetne vonni olyan következtetéseket, hogy a gimnazista ifjú nem csupán jól megtanulta e kor anyagát, de különös érdeklődés is élt benne *már ekkor* e kor problémái iránt. Ám életútját nyomon követve azt kell tapasztalnunk, hogy az iskolából az életbe kilépve érdeklődése homlokterében a színház, a szerelem és a napi politikai eseményei álltak, nem pedig a régmúlt korok története![23]

A Debrecenben írt újságcikkeiben elvétve találkozunk kuruc korra vonatkozó utalásokkal. Számos jel arra mutat, hogy csupán a párizsi és a budapesti tevékenysége idején fordult érdeklődése a régebbi korok históriája felé. Milyen szakmunkák alapján történt ez az érdeklődésmódosulás? — nem tudjuk pontosan. Amint már említettük, ismeretbővítési forrásait meglehetősen titokban tartotta. Minden bizonnyal ennek az eredménye volt az a korántsem hízelgő vélemény, amelyet Hatvany Lajos írt róla. E szerint Ady kulturális felkészültsége és tudásszintje nem volt magasabb, *„mint akármelyik selejtes műveltségű vidéki zsurnalisztáé".*[24] Ha Hatvany Lajos ezt a véleményét vonatkoztatta Ady történeti ismeretszintjére is, akkor azt kell mondanunk, hogy tévesen ítélte meg a helyzetet. Véleményünket megerősítve érezzük az Ady munkásságát jól ismerő Hevesi Andrástól is, aki többek között ezeket írta: *„Ady az akkori radikalizmus műveltségi fegyvereivel, Acsády és Grünwald Béla könyveivel... Jászi Oszkáron iskolázva küzdött egy demokratikus Magyarországért.*[25] Úgy véljük, nem járunk messze az igazságtól, amikor azt hisszük, hogy csupán a felsorolt szerzők munkáinak az ismerete sem volt sajátja Ady-korában „minden selejtes műveltségű vidéki zsurnalisztának!" A költő és publicista Ady történetismerete azonban ennél szélesebb alapokra támaszkodott. Több megnyilvánulásából arra következtethetünk, hogy meglehetősen jól ismerte Thaly Kálmán történetírói és irodalomtörténészi munkásságát. Erre utal többek között az a szenvedélyesség, amellyel Thalyt védelmezte az őt ért legnagyobb támadások idején is.[26] Ezen túlmenően Ady megismerkedett az akkori szociáldemokrata történetfelfogással,[27] ami nyomon követhető például a törökkori magyar nagy-

23 *Dr. Fenyvesi M.*: i. m. (1977.) 38—39. o. *„Bántott, döfött folyton a Pénz is / S szép humanitások játsztak velem, / De lelkemből más sohsem érdekelte / Fölszánt poéta-ceruzámat, / Csupán Politika és Szerelem.":* Ady Endre összes versei (1956) II. k. 7. o.

24 *Hatvany L.*: Ady. Cikkek, emlékezések, levelek. Bp. 1977. 682. o.

25 L. uo. 696—697. o. Ady és Jászi Oszkár kapcsolatára l. még pl. *Varga J.*: Adytól máig. Bp. 1970. 90—102. o.

26 *„Thaly Kálmánról regényt kellene írni"* — olvashatjuk a már idézett 1913-as cikkében — *„jókaiast, flaubert-it, Móricz Zsigmond-osat együtt, valami nagyon szépet"* L. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 407. o. Vö. *R. Várkonyi Á.*: i. m. (1961) 330. o.

27 E szemlélet szélsőséges kifejezését l. pl. *Ágoston P.*: A magyar világi nagybirtok története, Bp. 1913.

birtokos osztály tevékenységének megítélésében is. Egy 1910-es írásában például többek között ezeket olvashatjuk: „Magyar történelem, magyar kérdés, magyar fátum ennyi: *néhány száz erőszakos család uralkodott, álnokoskodott, kegyetlenkedett Magyarországon.* Hogy a *népet mindig elárulták* természetes, de elárulták választott dinasztiáikat, királyaikat, császáraikat, sőt a vallástörténet szerint, ha kellett, isteneiket is."[28]

Úgy véljük nem kell hosszabban bizonygatnunk, hogy a török- és a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok korának magyar nagybirtokos osztálya nem játszott ilyen *egyértelműen* és *egysíkúan* negatív szerepet ezen időszak történelmében! Ebben az indulatos és differenciálatlan ítéletalkotásban azonban helytelen lenne pusztán szociáldemokrata hatást látni Adynál. Létrejöttében minden bizonnyal erősen közrejátszott az a történeti tényező is, hogy az ő korában a magyar arisztokraták döntő többsége már valóban egyértelműen retrográd szerepet játszott a magyar gazdasági, társadalmi és politikai életben. *A költő és publicista ezt az állapotot vetítette vissza a török- és a Habsburg-ellenes harcok időszakára is.* Ebben a történetfelfogásban a sommásan elmarasztalt nagybirtokos osztályból csupán néhány kivételes személy nyert felmentést és elismerést. E szűk rétegbe sorolt Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc és ezek néhány követője.[29]

Saját kora társadalmi viszonyainak eme visszavetítésén túl feltehetően szerepet kapott a Habsburg-ellenes harcok korának nem mindig helyes megítélésében *Ady protestantizmusa* is. Arról, hogy miként látta ezt maga a költő és publicista, több írásából is tájékozódást nyerhetünk! Egy 1900-ban írt cikkében például tiltakozott az ellen, hogy őt bárki is a „vallás fanatikusának" higgye azért, mert a protestantizmusban látja megtestesülni *„a szabad emberi lélek diadalát".*[30] Más helyen arról ír, hogy „a kálvinista predestinációnak szédítő paradoxonából és a török fatalizmusból" ötvözött össze magának egy „különleges vallást".[31] Ady vallásfelfogásában minden bizonnyal sok az eklektikus elem, az azonban vitathatatlan, hogy a török- és a Habsburg-ellenes harcok korának történetét kifejezetten *protestáns-centrikusan* ítélte meg. E felfogás keretében ebben a korszakban mindenkor és mindenben a protestantizmus képviselte a haladást, s a katolicizmus a reakciót. Ma már egyre világosabban látjuk, és néha ki is mondjuk, hogy az ellenreformációval és Habsburg-hűséggel összefonódott török elleni küzdelem szempontjait *mindig* előtérbe helyezők ugyanúgy szolgálhattak magyar érdekeket is, mint a protestantizmus zászlaja alatt, török szövetségben vívott Habsburg-ellenes harcok résztvevői.[32]

Ady protestáns-centrikus történetfelfogását tehát azon tényezők közé kell sorolnunk, amelyek zavarólag hatottak ítéletalkotására. Már azért is, hiszen a vulgármaterialista vonásokkal terhes szociáldemokrata, és a protestáns-centrikus szemlélet egyidejű jelentkezése önmagában is komoly zavarok forrásává válhatott Ady történetfelfogásában. Elegendő csupán arra gondolnunk, hogy a szociáldemokrata irányzat negatívan ítélte meg a protestáns magyar nemesek Habsburg-ellenes küzdelmeit is, ami viszont ütközött a protestáns-centrikus nézőponttal, de Ady „kuruckodó, kisúri, nemesi hagyománytiszteletével" is.[33] Az

28 Az id. cikket l. *Vezér E.:* i. m. (1977.) III. k. 315. o. vö. *Varga J.:* i. m. (1970.) 87. o.

29 Erről bővebben l.: Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és a függetlenségi harcokról. Bp. 1965.

30 „A reformáció" c. 1900-as cikkét l. *Földessy Gy.:* Ady Endre összes prózai művei. Bp. 1955. I. k. 361. o. Vö. *Bóka L.:* i. m. (1955) 303—304. o. A Zilahon írt „A visszahozott zászló" c. költeményében ezeket olvashatjuk: *„De innen hoztam, amit hoztam, / Amit akartam és elértem / S a zászlót, amit le-fölvillant / Mindig csatában, tűzben, vérben, / Nagy vallásom, akivel volna / Protestáns, harcos vérmezőn / Lelkem a kor Gusztáv-Adolfja."* Ady Endre összes versei (1956.) III. k. 13. o.

31 Ady 1913. szept. 28-i nyílt levelét Kabos Endréhez l. *Vezér E.:* i. m. (1977.) III. k. 427. o.

32 Ennek nyilvános elismerése — legjobb tudomásunk szerint — az 1978-as magyar—csehszlovák történész konferencián történt meg, ám a protestáns-centrikus — sőt nem egyszer a protestáns orthodoxia álláspontját követő — nézetek még ma is fel-felbukkannak történetírásunkban.

33 L. erről *Király I.:* i. m. (1970.) II. k. 703. o.

ellentmondást a költő oly módon igyekezett feloldani, hogy a sommásan elmarasztalt egykori „nagyurak"-ról leválasztotta azt a többségében protestáns, „népért síró bús, bocskoros nemes" réteget, amelybe önmagát is sorolta. Létezett-e a valóságban egy ilyen, *a nagyurak uszályától függetlenedni tudó* kisnemesi réteg a török- és a Habsburg-ellenes harcok korában? Ady minden bizonnyal azt hitte, hogy volt ilyen. A valóságban azonban legfeljebb a „köztes-rétegek" nemesi származású egyedeit tekinthetjük, erős megszorításokkal, ilyen kategóriába sorolhatóknak: a sokszor a nagyurakkal is összeütközésbe került végvári vitézt, vagy a nemesi származék hajdúkatonát.

Ez a költői szabadsággal végrehajtott utólagos „történelemkorrekció" azonban hozzásegítette Adyt ahhoz, hogy teljes mértékben elszigetelje magát saját kora „ál-kurucainak" nacionalizmusától, amely összefonódott a nagybirtokos osztály „honmentő" történeti szerepének túlértékelésével.[34] Személyének és vállalt elődeinek ez a függetlenedése és függetlenítése kiemelte őt a lassan mindent elborító nacionalista kuruckodás áramából és a tisztánlátás olyan magaslatára emelte, amely sok tekintetben például szolgálhat a ma embere számára is![35] Ady fölöttébb élesen reagált a kuruckodó nacionalizmus agresszív megnyilvánulásaira: „Fene kuruc világban élünk" — írta maró gúnnyal — „agyonütik az embert a szájas hazafiak, ha különcködik. És mégis szólunk. Mire való *ez a kuruc kór* (kór és nem kor)? Le akarják járatni *ezt a nekünk legszentebb*, legdaliásabb időt."[36] Szembefordulása saját kora álkurucaival együttjárt azzal, hogy egyre jobban igyekezett azonosulni a régmúlt idők egykori Habsburg-ellenes harcosaival: az *„igazi kurucokkal"*. Ezekhez való vonzódásáról, lelki kötődéséről így vallott egy 1908-as írásában: *„... a régi, hasonszőrű magyarokkal való közösséget* jobban érzem, mint ember valaha érezhette".[37] S a nacionalista handabandázást élesen elítélő Ady leveleiben ilyeneket olvashatunk: *„... gyalázatosan, s rögösen magyar vagyok* de ebben első, s ez is valami." Vagy egy másik levelében: *„Magyarországnak, a magyarságnak ennyire exponens valakije nem volt még, mint én."*[38] Hazafiságában többször megtámadva dacosan büszke versben vallotta magát a magyar lélek igazi megtestesítőjének, amikor ezeket írta: *„Ős Napkelet olyannak álmodta, / Amilyen én vagyok: / Hősnek, borúsnak, büszke szertelennek, / Kegyetlennek, de ki elvérzik / Egy gondolaton. / Ős Napkelet ilyennek álmodta: / Merésznek, újnak / Nemes, örök nagy gyermeknek, / Nap-lelkűnek, szomjasnak, búsítónak / Nyugtalan vitéznek / Egy szerencsétlen, igaz isten / Fájdalmas, megpróbált remekének, / Nap fiának, magyarnak."*[39]

Ady a hazaszeretet és a nemzeti önérzet talaján állva ítélte el a soviniszta uszítást. A „Nyugat"-ban megjelent egyik írásában többek között ezeket olvashatjuk: *„Szerény magam sohasem voltam sovén* [t. i. soviniszta], *de nagyon predestináltnak vallottam mindig magyaroknak Közép Európába kerülését, s vallom, hogy ezer év tanulságait és törvényeit még egy világháború sem radírozhatja ki."*[40] Ez a magyar nemzet történelmi küldetésébe vetett szilárd hit nála sohasem csapott át más nemzeteket lebecsülő sovinizmusba! A magyarság euró-

34 L. *R. Várkonyi Á.*: i. m. (1961) 106., 157., 168—169. o.

35 *„A kuruc nacionalizmus ellen"* — írja R. Várkonyi Ágnes — *„nem a történettudomány berkeiből indul meg a küzdelem. Ady és egy kis csoport veszi fel a harcot."* i. m. (1961.) 298. o. Ady egy 1905-ös cikkében így foglalt állást a nacionalizmus kérdésében: *„A nacionalizmus nem hazafiság. A hazafiság valami olyan sine qua nonja az embernek, társadalomnak, hogy még fogalommá sem kell sűríteni, s szót sem kell keresni hozzá. A közös kultúrában s a közös társadalomban álló* [sic!] *becsületes munkás emberek mind azok. Hazafiak, ha tetszik. Aki ellensége a haladásnak, jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösen nem tesz is egyebet, mint a nemzeti himnuszt énekli."* L. *Földessy Gy.* i. m. (1954) 113. o.

36 L. *Vezér E.*: i. m. (1977) II. k. 52. o. vö. *Földessy Gy.*: i. m. (1955) II. k. 322. o.

37 „A duk-duk affér" c. cikkét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 141. o.

38 Ady 1913 tavaszán írt id. leveleit l. *Hatvan L.*: i. m. (1977) 545., 551. o.

39 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 105—106. o.

40 L. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 509. o.

pai hivatásának vallása minden bizonnyal nem kis mértékben segítette közelkerülését azokhoz, akik több mint másfél századon át, akarva-akaratlanul, ilyen szerepet töltöttek be Közép-Európában: a „nyugtalan vitézek"-hez, a végvárak és hajdúszállások lakóihoz. Ezekkel a „régi, hasonszőrű magyarok"-kal való sorsközösség érzése hozzásegítette őt annak felismeréséhez is, hogy a verseiben többször is megjelenő „szegénylegények" többségükben nem a jobbágyság hadrasereglett fiai voltak, hanem azon „köztes rétegek"[41] tagjai, amely társadalmi képződmények a feudális uralkodó osztály és a jobbágyság között helyezkedtek el. Életformájuk, gazdasági helyzetük a jobbágyokéhoz állt közelebb, de társadalmi tudatuk a nemesi rendbe sorolta őket.[42] A magát „népért síró bús, bocskoros nemes"-nek valló poéta nem utolsósorban azért is tudott oly nagy mértékben azonosulni e régmúlt korok „szegénylegényei"-vel, mert életvitele, gondolkodása rendkívül hasonlított azokéhoz. *„Otthontalan kóborló vagyok"* — írta magáról még 1913-ban is[43] — ami a szó szoros értelmében igaz, a való helyzetet fedő megállapítás volt. Ez az önjellemzés és minősítés azonban nem csupán a mindennapi életkörülményeire vonatkozott, hanem a társadalmi és politikai életben elfoglalt helyzetére is. *„Ma is bujdosó kuruc ebben az országban minden igaz ember, és üzött vad"* — mondta egy alkalommal Móricz Zsigmondnak,[44] s közismert, hogy saját magát egyértelműen ebbe a kategóriába sorolta. Király István megfogalmazása szerint Ady költészetében *„kulcsmotívum volt a bujdosó kuruc. Az életmű lényegi mondanivalója tükröződött benne."*[45] Ady „bujdosó kurucsága" a politikai magatartásformán túl — vagy mondhatjuk úgy is, hogy azzal szoros összefüggésben — egyúttal egy *sajátos életszemlélet* kifejeződése is volt. Századokkal korábban a harcoló kurucok nagy többségét alkotó végváriak és szabad hajdúk — a „szegénylegények" — életvitelét alapvetően *a mindennapos termelőtevékenységből való kiszakadás, a máról holnapra való élés, a lét és vagyoni bizonytalanság* önkéntes vállalása mellett a *„különbség"* érzete is jellemezte, és az eltökéltség a választott harc végsőkig vívása mellett. Ez utóbbit például a bujdosó kurucok között kardot is forgató protestáns prédikátor költő 1676-ban így öntötte versbe: *„Mi pedig az élő Istenre esküszünk, / Még három s négy magyar megmarad közülünk / Szándékunkban hátra semmit is nem hagyunk / Használunk hazánknak, avagy mind elveszünk."*[46]

Az egykori bujdosó kurucok életszemléletének és társadalmi magatartásformájának számos jegye föllelhető, kimutatható Adynál is, ami minden bizonnyal erősen megkönnyítette azonosulását azokkal. Ám legalább ily mértékben elősegíthette ezt a folyamatot a költő és publicista Ady *politikai magatartása* is, ami szinte ellenállhatatlanul sodorta őt az egykori kurucok legállhatatosabbjaival egy táborba. Király István megfogalmazását idézve: „Bujdosó kurucok vonultak a két meggyőződésű forradalom időszakától kezdve mindvégig már Ady verseiben, s *az élet értelme, megtalált iránya* vonult velük együtt. Hírt hoztak ezek a magányos, küzdő, helytálló vitézek *a föl nem adott célról.* Hírt hoztak arról, hogy minden ingadozáson, belső kétségen túl az emberi egészre néző *kevély elszántság, a mégis-morál* szabott itt már az egyénnek végső soron törvényt. A tévedések ellenére is hatott a fő sodor: az eltévedésben is hívott a

41 L. erről bővebben *Szakály F.*: Parasztság és honvédelem. Valóság, 1974. 7. sz.
42 Erről legújabban l. *Nagy L.*: A végvári dicsőség nyomában. Bp. 1978. 51—52. o.
43 Ady id. levelét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 427. o.
44 L. *Móricz V.*: Apám regénye. Bp. 1963. 487. o.
45 *Király I.*: i. m. (1970) II. k. 701. o. Újabb cikkében is úgy foglal állást: *„Mindig is több volt a kuruc kép Ady lírájában egy ötletszerű, véletlen szerepnél, de kiváltképp így volt a kései években. Egyértelműen a népiség kulcsmotívumát je/en tette már ekkor ez a hős."* (A kuruc-motívum Ady háború alatti költészetében. A stiláris-nyelvi népiség kulcsfigurája a bujdosó kuruc. Alföld. 1981. 7. sz. 50. o.)
46 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1977) 178. o.

küldetés. *Morális parancs lett a vitéz módra élés: a helytállás, a hűség.*"[47] Révai József úgy látta, hogy ezek a versek a politikai mondanivalót tekintve tartalmazták „a hűtlenekkel és árulókkal szemben a nép ügyéhez hű kisnemes kétségbeesését a nép, és a néppel tartó urak közös ügyének, az ország ügyének vesztén".[48]

Joggal fölmerülő kérdés: vajon pontosan és helyesen látta-e Ady azt, hogy a négy évtizedig tartó kuruc küzdelmek idején kik voltak valóban *„hűtlenek"* és *„árulók"*? Vagy azt, hogy mikor mi volt elsődlegesen a „nép ügye"? Helyesen látta-e ezeknek a küzdelmeknek az egész „osztálymechanizmusát" az osztályérdekek egybeesésének és ütközésének rendkívül bonyolult szövevényét? Ha mai történeti ismereteink alapján elemeznénk a költő és publicista nézeteit és állásfoglalásait a kuruc korra vonatkozóan, akkor nyilvánvalóan nem egy kérdésben méltán regisztrálhatnánk több pontatlanságot, sőt tévedést. Igaz, korántsem csupán Adynál, hanem a verseinek politikai mondanivalóit elemzőknél is. Mert jóllehet a négy évtizedes kuruc világ számos társadalmi politikai és katonai problémája még ma sem kellően feltárt és tisztázott, azt azonban már ma is látjuk, hogy e küzdelmek osztálymozgása, a magyar társadalmi haladáshoz és nemzeti érdekekhez való viszonya sokkal bonyolultabb, ellentmondásosabb volt annál, mint ahogyan azt Révai József és követői, vagy az ötvenes évek elejének magyar történetírása látta és ábrázolta. Elegendő talán csupán arra az egyetlen tényezőre utalnunk, hogy mennyire más volt a történeti valóságban a nép — a termelő jobbágyság — és a harcot következetesen folytató kurucok egymáshoz való viszonya, amint azt a korábbi, romanticizáló tendenciáktól egyáltalán nem mentes történetírásunk bemutatta! A kuruc katonaság és a termelő lakosság kapcsolatát *alapvetően* befolyásolta az a körülmény, hogy kiépített élelmiszerraktár hálózat — ún. „magazinumok" — hiányában *a csapatok közvetlenül vették igénybe a lakosság készleteit.* Ilyen alkalmakkor viszont szinte elkerülhetetlenek voltak *a túlkapások és erőszakos cselekmények,* amelyek nagy károkat és maradandó sérelmeket okoztak a népnek. Végső soron elmondható, hogy a paraszti termelőüzem racionális termelési érdekei szempontjából közömbös volt, hogy labanc vagy kuruc ezredek élik fel tartalékaikat. Sorolhatnánk még az ilyen és ehhez hasonló tényezőket, amelyek mind arra intenek: óvatosan kell bánnunk a különböző terminológiák használatával.

Más kérdés az, hogy ez a többnyire a lakosságon élősködő, s emiatt azzal gyakran összeütköző nemesi és nem nemesi származású és osztályhelyzetű, hol „vitéz", hol „kajtor" *kuruc hadinép, amikor* — zsákmányvágytól, megélhetési gondoktól és az „Édes Hazá"-hoz való ragaszkodástól egyaránt hajtva — *harcba indult* egy Habsburgoktól független nemzeti monarchiáért, végső soron *olyan nemzeti célokért küzdött* — méghozzá többnyire rendkívül mostoha életkörülmények között —, *amely célokat ma is a nemzeti haladás vonalába tartozóknak tekintjük.* S az ebben a küzdelemben tanúsított helytállás, a „vitéz módra élés", méltán szolgálhatott követendő példaként Adynak is, aki nem csak feleleventette az egykori kuruc harcosok életét, de azonosult is velük, amikor ábrázolta őket költeményeiben. Ez az azonosulás azt eredményezte, hogy az Ady történetszemléletében kimutatható pontatlanságok, tévedések ellenére *a verseiben fölvonuló kurucok rendkívül történelemhűek.* Joggal elmondhatjuk, hogy közelebb állnak a hajdan, valóban élt Habsburg-ellenes harcosokhoz, mint az Ady korának történeti munkáiban ábrázolt katonák.

Ady bujdosó kuruc ábrázolásával kapcsolatban Király István megállapítja:

47 *Király I.*: i. m. (1970) II. k. 719—720. o.
48 *Révai J.*: Ady. Bp., 1949. 73. o.

„Eggyéforrott itt az én a felvett szereppel. Nem lehetett elválasztani, hol végződött Ady s hol kezdődtek a megelevenedett bujdosó vitézek."[49] E megállapítást folytatva — és talán kiegészítve — elmondhatjuk: rendkívül nehéz elválasztani az Ady-versekben azt is, hogy a költő mikor beszél a saját koráról és annak problémáiról, és mikor az egykori kuruc világéról? Hiszen még azt is nehéz lenne pontosan megmondani, hogy mikor, melyik versében bukkan fel a kuruc kor problémavilága, vagy a kurucos ihletésű problémafelvetés?

Az Ady-kutatás az első, — egyértelműen „kurucos" — versnek az 1909-ben írt „A harcunkat megharcoltuk" című költeményt tekinti, amelyet mintegy „tizenöt—harminc" e kategóriába sorolható követett.[50] Talán már ez a bizonytalan mennyiségi mutató is jelzi: milyen nehéz meghatározni, hogy mely verseket ihlettek kifejezetten „kurucos" gondolatok és érzelmek? Hiszen például több 1909 előtt írt költemény — így például „A Gare de l'Est-en", „A Duna vallomása", a „Bihar vezér földjén" vagy „A magyar jakobinusok dala" — már érezhetően tartalmaz olyan részeket, amelyek méltán vonatkoztathatók a Habsburg-ellenes küzdelmek idejére *is*. Adynak egy 1905-ös újságcikkéből tudjuk, hogy már ekkor milyen intenzíven foglalkoztatta őt a kuruc világ „megverselése": *„Jön még idő"* — írta —, *„kevésbé kurucabb, mikor a kuruc korról is tudnak nekünk igazán szépen, igaz és szép versekben beszélni."*[51] Az általános alany az adott esetben Adyt rejti, akiben ekkortájt már érlelődtek az igaz „kurucos" versek. Ezek születésének hírnöke volt az a párhuzam is, amelyet egyik 1907-es cikkében vont a hajdani kuruc világ és saját kora valósága között: „Ilyen szomorúság, rend és nyugalom lehetett, mint most, Magyarországon Rákóczi fejedelem után." Ám az a régi idő mégis bizalmat keltőbb volt a mánál, hiszen amikor „Majtény mezején ócska, csorbult *fegyvereit lerakta* a gyér had, még megmaradt a hit. Naiv forró meséket küldtek súgdosva egymásnak a falvak: *jön Rákóczi vagy a fia. Csak akkor halt meg itt minden, mikor bizonyos lett a fejedelem halála."*[52] Ma már tudjuk — és egyre gyakrabban le is írjuk —, hogy a majtényi események másként zajlottak le, amint azt többek között Ady is tudta és versben, prózában megírta. Elsősorban is a valóságban nem rakta le „ócska, csorbult fegyvereit" a „gyér" had, hanem megtarthatta és haza is vihette azokat! Csupán az ágyúk és a csapatzászlók maradtak Majténynál. A kuruc tisztek és katonák előtt szabad választási lehetőség nyílt: régi rangjukat megtartva átlépnek a császári seregbe, vagy hazamennek lakóhelyükre.[53] A Rákóczi-szabadságharcot labancként végigélő Cserei Mihály székely nemes keserű haraggal írja, hogy a kurucok Majtény után „haza oszlának oly nagy fastussal s büzzel, *mintha ők triumpháltanak volna a császáron, hánták, vetették, az ő fegyverekkel minemű dicsőséges pacificatiot szerzettenek a hazának"*. Átkozódva panaszolja, hogy a volt kurucoknak „nagyobb becsületek, tekintetek mind az országban, mind a németek előtt", mint a labancoknak![54]

Számos más egykorú forrásadattal is lehetne bizonyítani, hogy a majtényi „fegyverletétel" a valóságban nem úgy zajlott le, amint arról Ady idézett cikkében is olvashatunk A *„Rákóczi várás"* azonban mégis történeti tény, amit szintén számos egykorú forrás bizonyít![55] Ady e jelenség okát mindenekelőtt abban látta, hogy *„a jobbágyoknak nem volt sehol jobb dolga, mint itt."* (ti. a Rákóczi-birtokokon). Majd így folytatja: „A rutén nem hiába óbégat még min-

49 *Király I.*: i. m. (1970) II. k. 707. o.
50 L. uo. II. k. 701. o.
51 L. *Vezér E.* i. m. (1977) II. k. 53. o.
52 L. uo. II. k. 515—616. o.
53 L. erről pl. Dálnoki Veres Gerzson kuruc tiszt verses krónikáját: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 681. o.
54 *Cserei M.*: Históriája 1661—1711. Pest, 1853. 456. o. L. a problémáról legújabban *Bánkúti I.*: A szatmári béke. Bp. 1981.
55 Erről bővebben l. *Köpeczi B.—R. Várkonyi Á.*: i. m. (1976) 426—429. o.

dig Rákóczi után!"[56] Vajon valóban ez lett volna az oka a Rákóczi-várásnak, a kuruc idők visszakívánásának? Csupán egyéni véleményt fejezett volna ki Dálnoki Veres Gerzson kuruc tiszt, amikor örömmel írta, hogy elmúlt végre „ez a Miska világ!" Tulajdonképpen mikor és miért kezdték visszasóhajtani azokat a „kuruc időket", amelyek óriási vérveszteségeket és rengeteg pusztulást hoztak az ország lakosságának?[57] Az időt illetően elmondhatjuk, hogy *a XVIII. század közepén kezdődött* ez a folyamat. Első megnyilvánulásai közé sorolható a „Magyar ének vagy Rákóczi-Mars", amely így sóhajt a dicső idők után: *„Jaj, Rákóczi, Bercsényi, / Magyarok élő vezéri, / Bezerédi, / Nemzetünknek hírszerzői, / Fényes csillagi, / Ocskay!"* A legújabb kiadáshoz fűzött magyarázatban ezeket olvashatjuk: „A német katonai elnyomást és a gazdasági kizsákmányolást panaszolva felidézi *a múlt dicsőségét*, a kuruc szabadságharc emlékét, köztük a személyes hősiességük miatt népszerű Bezerédiét, Ocskayét, *akiknek árulása már feledésbe látszik merülni.*"[58] Cserei Mihály elmondja, hogy a hazaoszolt volt kurucok az idő múlásával azt tapasztalták, hogy a német katonaság „minden respectus nélkül beszáll fegyverviselő uram házához, s meg is üti jól a hátát, ha szót nem fogad, s *akkor veszi eszében, hogy német az úr*, ő pedig csak subditus, a jobbágyokból álló vitéz kuruczok is *a régi sátusra visszajövének*, lètevén a forgót és farkasbőrt, zekében bocskorban asáte kapáte, mert nem disznó orrában való az arany perecz".[59]

Úgy véljük, nyugodtan elmondhatjuk, Ady tévesen hitte, hogy a Rákóczi-visszavárás és nosztalgia amiatt támadt, hogy a Rákóczi-birtokokon valamiféle kiemelkedően jobb helyzete lett volna a jobbágyoknak, mint másokéin. Ezen a téren legfeljebb olyan különbségekről beszélhetünk, hogy a XVII. század folyamán a bécsi udvarral konfrontációba került nagybirtokosok és nemesek, a szorultság idején, a jobbágyokra való fokozott ráutaltság miatt, *általában* mérsékeltebb jobbágypolitikát folytattak, mint a Habsburg-kormányzat erőszakszervezetére inkább számítható aulikusok.[60] E mellé járultak olyan tényezők, hogy a török hódoltság, valamint a Rákóczi-szabadságharc idején *az egységes központi hatalom hiánya* nagy teret engedett a *jobbágyi migrációnak*, vagy hogy a *katonának álláson keresztül sokak számára kivezető ösvényt nyilott a feudális „szolgaság házá"-ból.* Ezek a lehetőségek a XVIII. század közepére megszűntek. Az osztályviszonyok megmerevedése, a társadalmi mobilitás erős lelassulása az alapvetően jobb anyagi körülmények ellenére is kiváltója lett a Habsburg-ellenes küzdelmekhez fűződő reminiszcenciáknak. Természetesnek tekinthető, hogy a II. Rákóczi Ferenc nevével fémjelzett *utolsó* Habsburg-ellenes küzdelem emléke élt legélénkebben a népi tudatban. Emellett az ő személyét állította az emlékezés előterébe az a körülmény is, hogy nem alkudott meg az új viszonyokkal, jelenlétével nem szentesítette a Habsburg-uralmat, hanem *a bujdosást választotta.* Ahogy az idő múlt, a mesés gazdagságát önként odahagyó Rákóczi alakja úgy vált egyre legendásabbá a nép tudatában és érzelemvilágában. Elmondható, hogy a száműzetésben meghalt Rákóczi alakja sokkal inkább otthonra talált a nép szívében, mind a szabadságharc vezérlő fejedelméé. A küzdelem idején ugyanis a néptömegek inkább csak *a háború megsokszorozódott terheit* érezték, ami akkor, főként a termelő parasztságban, nehezen támaszthatott erős vonzalmat a harc vezére iránt.[61] Ám a XVII. század

56 *Földessy Gy.* I.: i. m. (1954) 54. o.
57 A veszteségekre l. pl. *Cserei M.:* I. m. 474—475. o., vagy újabban pl. *J. Márvány:* Verdunkelte ungarische Lehnwörter in Bonyhader deutschen Dialekt. Acta Germanica et Romanica. II. JATE Szeged, 1967. 56—57. o.
58 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 721., 863. o.
59 *Cserei M.:* i. m. 457. o.
60 L. a problémáról többek között *Nagy L.:* Bethlen Gábor a független Magyarországért. Bp., 1969. 466—474. o.
61 L. erre pl. a „Cantus de rusticus" c. verset: A kuruc küzdelmek kötészete, (1976) 714—719. o.

közepét követően már egyre többen úgy érezték, ahogyan azt Ady nagy beleérzéssel megfogalmazta: *„Rákóczi úr tudta, / Hogy és jusst is, és hogy mégis / Merre van a föld népének / Boldogságos útja."*[62]

Ady Endre minden nyomon követhető és feltételezett történelmi ismeretforrása ellenére természetesen nem volt a kuruc kor történésze és még kevésbé annak hadtörténésze! Verseiből az következtethető ki, hogy sokat tudott, de még többet megérzett a korszak problémáiból, s a kor embereinek lelki rezdüléseiből. A következőkben azt szeretnénk nyomon követni, hogy költeményeiben miként elevenedik meg a kor és annak ellentmondásossága, és hogyan jelenik meg a harcot vívó kuruc katona?

A Habsburg-ellenes küzdelmek Magyarországa

Kortársak és az utókor emberei közül sokan jellemezték már a Habsburg-ellenes küzdelmek korának Magyarországát, de olyan tömör, találó jellemzést talán sehol sem találunk, mint ebben a néhány Ady verssorban: *„Fagyos lehellet és hullaszag / Száll ott minden virág felett. / Elátkozott hely. Nekem: hazám / A naptalan Kelet."*[63] Köztudott, hogy ezek „A Gare de l'Esten" című vers sorai közvetlenül a XX. század eleji Magyarországra vonatkoztak. Ám az sem lehet vitás, hogy valójában sokkal inkább illettek a „halál uralma" alatt sínylődő XVII. századi magyar valóságra, mint a vers keletkezésének időpontjáéra. Úgy véljük ez is egyik jellemző megnyilvánulása annak, hogy *a költő tudatában mennyire összevegyült saját korának magyarság-képe, azzal a régivel, a kuruc harcokéval!* Magától a költőtől tudjuk, hogy e vers születése idején Párizsban már „formálták a kardokat", a kardokat amelyekkel szellemi harcra készültek „pro patria, libertáte."[64] S a „Margita élni akar" ciklusban számtalanszor előtűnik ez a múltat és jelent egyszerre látás: *„Harc dobogott, de zűrzavarosan, / Portyázva és társainkat keresve / Hívott, csábított kék-közeledőn / Bennünket, hogy kiharcoljuk, a Messze, / Régi módon Bécs csak lekacagott / Itthoni, ál, úri ribilliókra, / De mit mi kezdtünk s a lelkekben tombolt, / Már igazi, tüzes forradalom volt."*[65] Ady, aki a XX. század eleji Párizsban a „Napisten pogány papjának", „kóbor, pogány hős"-nek, „új balga Don"-nak, „modern bolond lovag"-nak érezte, hitte magát, úgy tekintett onnan Napnyugatról a „dunai Ázsiá"-ra, mint hajdanán azok a nyugaton tanult diákok és nemesurak, akik a fény és jólét nagyvárosaiból tértek haza a „rongyolt falú végvárak" mögötti, csataterek zajától és vérmocskos valóságától terhes „ídes Hazá"-ba. Abba az országba, amelyről már a XVI. század második felében ilyeneket jelentettek az élesszemű velencei követek: *„A magyar állapotok már olyan rosszak, hogy rosszabbak nem is lehetnének* ... a hódoltsági parasztok is jobb sorban élnek, mint a király földjén élők."[66] Ám nem írnak mást száz esztendővel később sem a nyugat-európaiak: *„Magyarország, amely hajdanában nagykiterjedésű ország volt és a kereszténység elővédje"* — olvashatjuk egy Genfben 1681-ben megjelent munkában — *„és amely a legbölcsebbek véleménye szerint semmivel sem volt kevésbé hatalmasabb, mint Európa legnagyobb és legjelentékenyebb államai, ma szomszédaira szorul, hogy a török hadaival és barbárságával szembe szállhasson."*[67] A „fagyos lehellet és hullaszag" világáról adott hírt

62 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 112. o.
63 Uo. I. k. 50. o.
64 Uo. I. k. 592. o.
65 Uo. I. k. 601. o.
66 L. *Wertheimer E.*: Magyarország állapota a XVI—XVII. században. SZ. 1875. 661—665. o.
67 Idézi *Köpeczi B.*: „Magyarország a kereszténység ellensége." A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp. 1976. 227. o.

Nyugat-Európa boldogabb sorban élő népeinek a magyar nemzet 1605-ös kiáltványa is, amelyben a valóságnak megfelelően szállt nyugat felé — segélyt kérőn — a tragikus jelentés: *„Az országnak már csak szinte a romjai látszanak."* Ezen az „elátkozott naptalan Kelet"-en a legnagyobb szörnyűségek a jobbágyságra szakadtak, amint azt a nemesek kiáltványa is elismerte: *„A szerencsétlen nép pedig nyáron az oktalan állatok módjára a hegyekben és erdőkben bolyongott, makkal, gyökerekkel és fakérgekkel enyhítette éhségét és nem sokkal azután pedig mint a birka pestisben pusztult el."*[68]

A XVII. századi kuruc harcok reményt keltő, diadalt ígérő tavaszán Genfben megjelent mű szerzője Magyarország „nyomorult" voltának okát a „háborúk"-ban és a „belső ellentétek"-ben látta. Ady költészetében érdekesen keveredik a bajok okainak helyes meglátása az egyoldalú, *„bűnbakkereső"* tendenciák felfelvillanásával. A „magyar fátum" lényegét látja meg — véleményünk szerint — „Az ütések alatt" című versében, amikor ezeket írja: *„Csatát vesztvén alig csatázva / Homlokunkat nem ékesíti / Hős, szent bukás vér-glóriája, / S daccal nem nézhetünk az Égre: / Kevesen voltunk, s buktunk s vége."*[69] Ma már egyre világosabban áll előttünk, hogy a török- és a Habsburg-ellenes harcaink eredménytelenségének az oka, alapvetően és döntő módon *az ellenség túlereje* volt. Ez a túlerő megnyilvánult mind mennyiségi, mind minőségi téren. A kettős inferioritás jellemezte a magyar hadművészetet is az egész korszakon át, s ez meghatározta a sorozatos bukások — jobb esetben kompromisszumok — bekövetkeztét. Ám e valós történelmi helyzet felismerésével párhuzamosan, s azzal nem csekély ellentmondásba kerülve, kísért Ady verseiben a „belső árulások" fő okként történő előtérbe állítása: *„Óh, jaj, árulások, / Csúf bajos bukások / Sohase voltak esztendőkhöz kötve, / Az magyar az magyart / Elárulta s elárulja mindörökre."*[70] Ez az „árulás" motívum — a „bűnbakkeresés" szerves részeként — persze korántsem Ady találmánya! Tulajdonképpen már a XVI. század legelején megkezdődnek a bűnbakkereső kortársi vádaskodások a bekövetkezettekért. A folyamat érthető és mondhatni szinte törvényszerű volt. Egy ország, amely néhány évtizeddel ezelőtt még elismert nagyhatalomnak — vagy legalábbis igen tiszteletreméltó középhatalomnak — számított, hirtelen a perifériára szorult az európai államok hatalmi hierarchiájában. A dolgok megváltoztathatatlanságára való rádöbbenésnél sokkal könnyebb volt elviselni annak a gondolatát, hogy a bekövetkezett hatalomvesztés isten büntetése, egyes emberek vagy csoportok mulasztásai vagy bűnei miatt. Olyan, amin *lehet* változtatni: Istennek tetszőbb élettel, az eseményekért felelősek megbüntetésével stb.

A felelősök kutatása már a kortársak részéről is szívesen irányult egy-egy nagyúr, hatalmasság személye ellen. E folyamat kapcsán többnyire valamelyik *másik párt* fejét jelölték meg a bekövetkezett bajok felelőseként. Ám már a kortársi ítéletmondásokban is fel-feltűnt az *általánosítás* egy-egy egész *társadalmi rétegre, csoportra.* Bethlen Gábor például többször is leírta, hogy a Habsburgoktól független, a töröktől meg nem szállt magyar területeket magába foglaló nemzeti királyság a magyarországi urak és nemesek „árulása" miatt nem jöhetett létre![71] Tette ezt annak ellenére, hogy ismerte az igazi okot: a nemzetközi politikai és katonai erőviszonyok kedvezőtlen alakulását.[72] Az utókor történet-

68 A magyar rendek 1605-ös kiáltványából idézetteket l. *Benda K.*: A Bocskai-szabadságharc. Bp. 1955. Okmánytár 93—102. o. A kiáltvány keletkezési körülményeiről újabban l. *Nagy L.*: A magyar politikai irodalom történetéhez. Magyar Tudomány, 1981. 5. sz.

69 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 217. o.

70 „Szerencsés esztendőt kívánok. Két kuruc beszélget.": Ady Endre összes versei (1956) II. k. 128. o.

71 L. pl. Bethlen Gábor 1627. jan. 28-i, ápr. 7-i és máj. 21-i leveleit magyarországi szövetségeséhez, Illésházy Gáspárhoz: Magyar Történelmi Tár XXVII. k. 111—115. o.

72 Erről bővebben l. *Nagy L.*: i. m. (1969) 404—441. o.

írása hajlott afelé, hogy átvegye az ilyen és ehhez hasonló kortársi ítéleteket. Legfeljebb a történetíró pártállása alapján disztingvált a felelősség, a bűnösség kérdésében: a habsburgiánus, katolikus irányzat megítélése szerint a Habsburg-ellenes küzdelmeket vezető főurak és nemesek voltak a haza- és a kereszténység „árulói", míg a Habsburg-ellenes, protestáns irányzat képviselői az ellentábor főuraira és nemeseire mondták ki ugyanezt az ítéletet. A szociáldemokráciához kapcsolódó történetfelfogás annyiban jelentett újat, hogy ezt a sommás ítéletet kiterjesztette mindkét tábor nagybirtokosaira és azok követőire. Amint már utaltunk rá, Ady lényegében ezt a nézőpontot fogadta el, legalábbis az egykori „nagyurak"-kal kapcsolatban: *„Szép Libertás-zászlót / Kik óvni nem tudtak, / Most halón, sír szélén / Ünnepet hazudnak."*[73] Visszatér az „áruló urak" motívuma a „Vendégség Vak Bottyán vezérnél" című költeményében is: *„De mégis a grófok / Sima nyelven tudtak, / Hátha hallgat rájuk, / Vén oroszlán is meggyöngül, / Ha frigyet hazudnak."*[74]

Ha azt kutatjuk, hogy a magyar nagybirtokosok valójában milyen magatartást tanúsítottak a kuruc küzdelmekben? — akkor bizonyos különbséget kell tennünk a XVII. századi küzdelmek és a Rákóczi-szabadságharc időszaka között. Az első időszakban a török fenyegető jelenléte miatt a magyar nagybirtokosok sokkal kisebb hányada vett részt huzamosabb ideig a küzdelemben, mint a Rákóczi vezette harc idején. Ezeknek a nagybirtokosoknak a harcokhoz való hozzáállását jól érzékeltetik Adynak „A menekülő lovas" című versében olvasható sorai: *„Sóbálványa lettem / Hazám dúlásának, / Szeretett jószágim, / Csűreim táraim, / Bús pusztulásának."*[75] A kuruc harcoknak, különösen 1672-től, erősen *polgárháborús* jellege is volt. A Habsburg-párti — s különösen a katolikus — nagybirtokosok majorságai, „csűrei, tárai" valóban nem csekély pusztításoknak voltak kitéve![76] Ezeknek a jelenségeknek csak részben volt oka a kuruc katonaság ellátási szükséglete: határozott *bosszúálló tendenciák* is érvényesültek a pusztításoknál, dúlásoknál. Thököly 1681-es haditanácsán Farkas Fábián „voxá"-ban így fogalmazódik meg ez a szándék: „Mostan az urakat hogy hozzánk álljanak, / Arra kénszerítsük, tartom bolondságnak, / Egy személlyel kicsint használjunk magunknak, / Ártsunk pedig sokat azok jószágának."[77] Hasonló tendenciák olvashatók ki az ez időtájt keletkezett „Csinom Palkó, csinom Jankó . . ." kezdetű kuruc katonadalból is.[78]

Nem kevésbé szemléletes képet kaphatunk a vármegyei nemesség helyzetéről és magatartásáról „A ló kérdez" című Ady versből: *„Kocogok, lógok követlen úton / S hogy merre megyek, nem nagyon tudom. / S a rossz úton, mert minden ellovan, / Felüti néha fejét a lovam / És megkérdi, míg szép feje kigyúl: / Hát mi lesz ebből tekintetes úr?"*[79] Mintha az egykorú tarcali nótárius, Babocsay Izsák uram szavait öntötte volna versbe a költő, aki így jellemezte a Thököly parancsszavára felülő nemesi felkelést: „. . . a gyakorta való sikertelen táborzással Nemes Zemplény Vármegye Tisztjei *fel s alá hurcolván az elalélt nemességet,* itt a Hegyalja körül egész nyári oeconomiájoknak lehagyásával kimond-

73 „Ünnep a dombokon": Ady Endre összes versei (1956) II. k. 325. o.

74 L. uo. II. köt. 149. o. Vö. a Rákóczi-szabadságharc idején keletkezett két híres szegénylegényénekkel: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 547—551., 559—561., vagy az 1706 végén kelt „E hazának, ő anyjának veszélyt fia tett..." kezdetű verssel, ahol többek között ezeket olvashatjuk: Csoda hogy eddig is jutott a szabadságharc, mert *„...árulói / Az országnak szaporodnak meggátlói / Színes szívvel, szép beszéddel képmutatói, / Nagy nevének nagy gyalázói: alázói"*: uo. 562. o.

75 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 45. o.

76 Erről legújabban l. *Benczédi L.*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon. 1664—1685. Bp. 1980. 63. o.

77 „Thököly haditanácsa": A kuruc küzdelmek költészete (1976) 217. o.

78 L. *Nagy L.*: „Nosza rajta, jó katonák, igyunk egészséggel!" Gondolatok két kuruc katonadal eredetéről. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1980. 2. sz. 236. o.

79 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 52. o.

hatatlan nagy károkra."[80] Egészen másként szól a költő az *önként* csatába menő nemesi kuruc katonáról, a „Kuruc deák levele" című versében: *„Talján kisaszszonyom, / Nem mehetek hozzád, / Idegen lovasok / Portámat taposssák." „Régi vitéz-ruhát / Öltönöm kell magamra, / Rá kell fanyalodnom / A régi haragra." „De ha bitangékat / Kertemből elűzöm / Kertem százszorszépét / Kebeledre tűzöm"*[81] Ilyenek voltak azok a nemesi katonák, akikről 1672 őszén azt írta Wesselényi Pál, a későbbi kuruc generális: „Ez bizony szép had! Könnyezve néztem csak ezt az szép ifjúságot is, főemberek gyermekit, kik ma velünk megegyeztek."[82] Ezek a katonáskodó nemesek jórészt a végházakban laktak, s a korabeli följegyzések szerint az ilyen nemes „majd mindennap mustrálja magát az ellenség előtt."[83]

Hasonlóan hű képet kapunk „A Délibáb üzenete" című versből arra vonatkozóan, hogy milyen kapcsolata volt a kurucokkal a mezővárosok, mindenekelőtt Debrecen lakóinak: *„A Hortobágy beüzent Debrecenbe: / »Civis-urak, már holnap délelőtt / Nagy baj lészen.« És ijedt táncot roptak / Debrecenben a tatár agyvelők."*[84] Vajon ki mondhatná meg, hogy a kuruc küzdelmek négy évtizede alatt hányszor „üzent be a Hortobágy" — pontosabban a Hortobágyon táborozó kuruc sereg — Debrecenbe, hogy „nagy baj lészen", ha ennyi és ennyi vágómarhát, pénzt és egyéb hadtápanyagot azonnal nem szállítanak a táborba! A helyzetet csak súlyosbította, hogy ugyanakkor kaptak jó néhány ilyen „hortobágyi üzenetet" császári csapatok parancsnokaitól, sőt a XVII. század kilencvenes éveiig a különböző török méltóságoktól is. Közismert, hogy Adynak ez a verse a debreceni civis rétegnek a haladással való szembenállását ostorozza, az idézett versszak mégis hű képe annak a helyzetnek is, amilyen Debrecen és a kurucok között volt a Habsburg-ellenes küzdelmek évtizedei alatt.

A költő felismerte, hogy a kuruc mozgalmakat átszőtte egy *belső küzdelem* a Habsburg-ellenes harc résztvevői között. Amíg korának romanticizáló történetírása erről a folyamatról igyekezett tudomást nem venni, Ady számos költeményben és prózai írásban hívta föl a figyelmet a belső feszültségre, érdekellentétekre. A „Két kuruc beszélget" ciklusban például így szól erről: *„Tegnap ott, máma itt győzelem-tort ülnek / Nem leszünk pajtás, mikor megbékülnek." / „Hallom pajtás, holnap nagy csatába visznek," / „Minket még ha győzünk úgyis kisemmiznek."*[85] Mintha a Rákóczi-szabadságharc idején keletkezett híres „szegénylegény énekek" panasza csendülne föl újrafogalmazva Ady verseiben, amely egykorú énekeket a költő az 1903-as és 1904-es publikálásokból jól ismerhette és minden bizonnyal termékenyítően hatottak is rá a „Két kuruc beszélget" ciklus egyes darabjainak létrejötténél.[86] Sokkal inkább, mint kora történészeire, akik ezeket a régi híradásokat valahogy nem siettek meghallani! Igaz, nem is illettek abba a képbe, amelyet a Rákóczi-szabadságharcról és annak részvevőiről festettek az egyes művekben. Már csak azért sem, mert ezek az énekek kemény kritikát tartalmaznak Rákóczival és környezetével kapcsolatban is. Hiszen azok sok szép ígéretet tettek a szegénylegényeknek, amíg nagy szükségük volt rájuk, de amint „ő dolgokban elől me-

80 *Babocsay I.*: Fata Tarczaliensia, azaz Tarczal városának főbb változásai (1670—1700) Kiadta *Rumy K. Gy.*: Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, Pest. 1815. 79. o.

81 „Lesz más lakodalom. Kuruc deák levele": Ady Endre összes versei (1956) II. k. 159—160. o.

82 Az idézetet l. *Gergely S.*: Teleki Mihály levelezése. Bp., 1912. VI. k. 377. o.

83 L.: Történelmi Tár (a továbbiakban — TT) — 1904. 451. o.

84 „A délibáb üzenete": Ady Endre összes versei (1956) I. k. 236. o.

85 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 233. o. Hasonló gondolat kap hangot e ciklus másik költeményében is: *„Tyukodi pajtásom, / Ne siess strázsára: / Miért siessünk, holott megnőtt / Magunkféle ködmönösnek / Mostanán az ára." „Nincs itt nekünk dolgunk, / Ez az urak dolga / S Bécsben s itthon már megszokták: / Úr aratja s elaratja, / Mit vetett a szolga."* uo. II. k. 111., 113. o.

86 A szegénylegény-énekek első kiadását l. *Erdélyi P.*: Kuruc költészet. Bp., 1903. 120—124. o. és SZ 1904. 690—697. o. Irodalomtörténeti jelentőségükről l. *Esze T.*: Két szegénylegény egymással való beszélgetése. Irodalomtörténet, 1949. 254—262. o.

nének": „Vége vagyon böcsi szegénylegényeknek, / De vagyon világa a sok prémeseknek!"[87] Ezt az elégedetlenséget a felszabadulás utáni történetírás és irodalomtörténet kizárólag antifeudális vonások megnyilvánulásaiként értékelte. Abból kiindulva, hogy a „szegénylegény" egyenlő a katonának állt jobbággyal. Ady azonban valami különös ráérző képességgel — vagy Takáts Sándor munkáját figyelmesen forgatva — felismerte, hogy a „szegénylegény" név főként a hivatásosan katonáskodó, jórészt nemesi származású, köztes rétegek tagjait takarta. A „Két kuruc beszélget" ciklusban ilyen, termelő munkából kiszakadt „vitézeket" szólaltat meg, akik nem földre, termelőmunkában való részvételre vágynak, hanem katonai állapotú megbecsültségre, előmenetelre. Olyanokat, akik még a végső elkeseredésükben is így beszélnek: *„Nincsen is már otthon, nincsen is már semmi. / Jó lesz, pajtás, holnap a csatába menni."*[88] S amikor már nem marad más mint a bujdosás, „ordasok" közt „nádban, gazban, sárban," akkor sem adják föl a harc reményét: *„Szétszórt máglyáink míg ki nem hunynak / Álmodjunk harcot szegényi magunknak."*[89]

A kuruc hadsereg és a kuruc harcok megjelenítése Ady költészetében

Vajon jellemezhetné-e jobban és tömörebben bármilyen megfogalmazás azt a hadsereget, amely négy évtizeden át harcolt a Habsburg-hatalom ellen, ennél a néhány sornál: *„Nem jöttünk égi Hadak-Útján, / Sorsunk vad ösvény, Föld s a por, / De, ím, egy új Csaba-legenda / Lelkünkben lázasan dalol."*[90] Akik a kuruc hadakba sereglettek a küzdelmek négy évtizede alatt, többségükben joggal elmondhatták magukról, hogy életútjuk „vad ösvény"-eken kanyarodott ideoda. Az első időszak kurucai többnyire a Habsburg-kormányzattal összeütközésbe került bujdosókból kerültek ki. Főként az elbocsátott magyar végváriakból,[91] és a „rideg" hajdúszállások kallódó fiaiból.[92] Csak kisebb számban birtokukat vesztett nemesekből és még kevésbé a főurakból. Arról, hogy miként látták, ítélték meg önmagunkat? — számos egykorú forrás tájékoztat bennünket: „Istenünk dicsőségéért, s hazánk testi, lelki szabadságáért fegyvert viselő grófi, úri, főnemesi, lovas és gyalog vitézlő rendből álló magyarság közönségesen" — írták magukról a XVII. század hetvenes éveinek a végén.[93] Jóllehet a *„kuruc"* megnevezésük már a hetvenes évek elején megjelenik, ám ők inkább csak ezen évtized végétől nevezik így magukat. A legtöbbször hozzátéve az *„igaz"* megjelölést is! Ennek ellenére továbbra is használják a *„vitézlő magyarság"* vagy a *„bújdosó magyarság"* kifejezéseket, majd a kilencvenes években a Thököly környezetéből elszakadtak között egyre gyakoribbá válik a *„bújdosó szegénylegény"* név használata. A „kuruc" név ekkorra már oly mértékben azonosult a „thökölyánusság"-gal, hogy a „kuruc király"-lyal szemben meglehe-

87 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 547. o.

88 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 234. o. V. ö. „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetését": *„Sokat zúgolódik a szegénylegénység, / Akiket nyomorgat sokat is az inség, / Kongón mit tud venni, kit fizet vezérség, / De mégis titkolja ezeket az hivség.":* A kuruc küzdelmek költészete (1976) 548. o., vagy *Takáts S.:* A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908. 24—26., 93. o.

89 L.: Ady Endre összes versei (1956) II. k. 210. o. E bizakodó, *„mégis-morál"* egykorú megszólaltatását l. pl. az 1676-os „A labanc magyarokhoz" című versben. A kuruc küzdelmek költészete (1976) 178. o. Vö. az „Egy bújdosó szegénylegény..." kezdetű, a XVII. század végén keletkezett verssel: *„Talán az idő megfordul, / Az jó szerencse megmozdul, Katonacsillag földerül / Zabot ő akkor nem koldul."* uo. 354 .o.

90 Ady Endre összes versei (1976) I. k. 566. o.

91 L. *Nagy L.:* i. m. (1978) 201—224. o.

92 L. *Nagy L.:* Kuruc hajdúk — labanc hajdúk a XVII. század utolsó harmadában. Magyar Történeti Tanulmányok, KLTE Debrecen, 1981.

93 L.: HK 1893. 478. o.

tősen elfogult II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc elején tilalmazta is a „kuruc" név használatát, s maga soha nem nevezte így sem magát, sem a katonáit![94]

Az egykorú források arra utalnak, hogy a fegyveres kurucok magukat *igazságos háborút vívó, igaz ügyért küzdő szabadságharcosoknak* tekintették. Olyanoknak, akik a nélkülözések és az állandó életveszély vállalásával egyúttal megkülönböztetett helyet vívtak ki maguknak az „Édes Hazá"-ban, a „megnyomorított magyar nemzet" kebelében. S bármily súlyos fegyelmi kilengések, nem egyszer atrocitások tapadtak is nem egy kuruc katonához, végső soron mindnyájan *„eszme lovag"*-nak érezték magukat, akik a szabadság-eszme védelmében fogtak fegyvert. Valahogy úgy, ahogyan a költő megfogalmazta: *„Egy riadó zúgott emitt föl, / Amott egy izzó gondolat / S kihúzta kardját hüvelyéből / Ezer ébredt eszme-lovag."*[95]

Ha azt kutatjuk, hogy miként, milyen úton-módon szerveződött újra a kuruc küzdelmek négy évtizede alatt a Habsburg-ellenes hadsereg? — akkor ismét Ady-költeményből kaphatunk jellemző, tömör feleletet: *„Máma Tűz-ország Magyarország, / Fagyott testét a láng befútja, / Csoda esett. Földre esett, / Benépesült a Hadak Útja."*[96]

A hadak útjának ilyen „csodás" benépesülése többször is megtörtént ezen időszak alatt. 1670 nyarán az első felkelés gyors leverését követően úgy tűnt, hogy fölszámolódott a mozgalom, s csupán néhány jelentéktelen csoportocska létezik még az országban széjjelszórva. Ám 1672-ben mégis mintegy 15 000 főnyi kuruc népesítette be a „Hadak Útjá"-t. Ez a létszám az újabb vereség hatására mintegy 4000 bujdosóra csökkent, 1678-ban azonban ismét 12 000 kuruc lendült támadásba és számuk 1683 nyarára meghaladta a 25 000 főt is! Thököly váradi elfogatásáig még mindig közel 20 000 kuruc volt fegyverben. E sereg nagy része ezután évekig a török ellen küzdött, Habsburg lobogók alatt. 1690-ben volt egy fellendülés, de ezt követően csupán a Rákóczi-szabadságharc idején növekedett meg ismét tetemesen a kurucok létszáma.

Tudjuk, hogy a Habsburg-ellenes seregekben ugyanúgy meg volt a három fegyvernem — gyalogság, lovasság, tüzérség — mint más korabeli európai hadban, de a fő fegyvernem itt a lovasság volt. A lovas a korabeli magyar szóhasználatban *„katona"* volt, míg a gyalogost többnyire *„talpas-"*nak, a tüzért pedig *„pattantyús"*-nak hívták. E fegyvernemek összműködésének kiváló jellemzését olvashatjuk egy hazánkban megforduló német újságíró barátjának írt levelében: „Nem hinnéd, mily gyorsak ezek a kurucok! A lovaikra magok mögé ültetett talpasokkal három nap alatt negyven mérföldnél többet kalandozván be, az ország minden zugát kikutatták."[97] Mintha e híradás sorai elevenednének meg „Az ős Kaján" című vers soraiban: *„S már látom, mint kap paripára / Vállamra üt, nagyot nevet / S viszik tovább a táltosával, / Pogány dalok, víg hajnalok, / Boszorkányos forró szelek." „Száll Keletről tovább Nyugatra, / Új, pogány tornákra szalad . . ."*[98]

Érdekesen tükröződik a kuruc *hadtartás* lényege abban a versben, amelyet a költő oly személyes problémájáról, a bizonytalan és gyakran változó pénzügyi viszonyairól írt a „Mi urunk: a pénz" című költeményben! Egykoron a XVII.

94 Erről bővebben l. *Nagy L.:* Kurucok és labancok a magyar történelemben. HK 1979. 2. sz. 262—270. o.

95 „Csaba új népe": Ady Endre összes versei (1956) I. k. 566. o. Vö. „A labanc magyarokhoz" c. 1676-os verssel. *„Isten bizonyságunk, igyünk méltó vagyon, / Méltó, hogy az magyar érette meghaljon, / Szép szabadságáért vérében kiontson, / Méltó, hogy az ügyben végég megmaradjon." „Azért vitézséggel híresült magyarok, / Nemes hazátokért kik velünk bujdostok, / Az hadakozásban végég maradjatok, / Leszen ezért néktek méltó jutalmatok". / „Tudjuk, hogy Istentül jó válaszunk vagyon, / Bálvány nélkül vagyunk az magyar táboron."* A kuruc küzdelmek költészete (1976) 178—179. o.

96 „A hadak útja": Ady Endre összes versei (1956) I. k. 229. o. Vö. többek között *Gergely S.:* i. m. VII. k. 92., 136., 300., 397., 405. o. *Babocsay I.:* i. m. 53. o.

97 Idézi *Szalay L.:* Magyarország története. Pest, 1857. V. k. 191. o.

98 Ady Endre összes versei (1956.) I. k. 119. o.

századi híres poéta így verselt erről a témáról: „Nagy királyné a pénz, nincs is nagyobb ennél, / Hathatósb ereje a pénznek mindennél / Kivel nagy hegyet is mély völggyé tehetnél, / Mély völgyeket pedig hegyekre emelnél."[99] Tudjuk, hogy a Habsburg-ellenes küzdelmek korszaka egyúttal az *állandó zsoldos hadseregek* uralkodóvá válásának az időszaka is volt, *amely körülmények között fokozottan kiemelt szerepet kapott maga a pénz.* Amíg ugyanis korábban, a feudális alapokon kiállított katonaság anyagi ellátását a termelőközösségeknek többnyire természetben kellett biztosítaniuk, a zsoldosok mindezt fizetésükből tartoztak, vásárlások útján beszerezni. „Pecunia est nervus belli" — írta Zrínyi Miklós is.[100] A többnyire rendszertelenül, ritkán érkezett „gyér aranyak" óriási jelentőségét a kuruc seregben talán a legtömörebben tükrözi ez a néhány verssor: *„S ha megjönnek a gyér aranyak: / Szabad megint Istennek lenni, / Két-három-négy napig szabad."*[101] És amikor ismét elfogytak a „gyér aranyak" következett az az állapot, amiről így számolnak be az egykorú szegénylegény-énekek: „Kenyerem, pecsenyém igen szúkön vagyon, / Morzsalék sem hever most a tarsolyomban." Más helyen: „Italára szomorún néz, / El kell tűrnyi, noha nehéz, / Mert az gyakran csak csupa víz, / Ritkán vagyon rajta boríz."[102] Mintha erre rímelne a „Bújdosó kuruc rigmusá"-nak néhány sora: *„Hullasztottam meleg vérem, / Rágódtam dobott kenyéren, / Se barátom, se testvérem, / Se bánatom, se reményem."* S vajon mivel lehetne hívebben és tömörebben kifejezni a négy évtizeden át tartó küzdelmek kurucainak fegyverzeti állapotát mint e költemény azon verssorával: *„Egy rossz karddal száz csatában'.*'[103] Hiszen amint II. Rákóczi Ferenc is beszámolt hadseregének fegyverzeti állapotáról: „A legjobban felszerelt lovasnak két láb hosszúságú karabélya volt, nyílása olyan széles, mint egy ágyúcsőé, *kardja elég rossz acélból,* zablája szétrágott, nyerge rosszul felszerelt, de egy ezrednek legalább a fele nem volt ilyen jól ellátva."[104]

Hosszan lehetne még idézni azokat a verssorokat és versrészleteket, amelyekről minden erőszakolt belemagyarázás nélkül el lehet mondani, hogy nemcsak „kurucos" ihletésűek, de a kuruc katonák mindennapi viszonyait híven tükrözők is. Ady sok esetben, — bármiről szól is — úgy versel, mintha maga is ott lett volna, — sőt még mindig ott élne — azok között, akik a XVII. század hetvenes éveinek legelején kezdtek harcba Bécs ellen. Olyan harcba, amely küzdelem Majténynál is csak ideiglenesen ért véget. Nem tudjuk, a kuruc világon belül mennyire ismerte kimondottan a XVII. századi kuruc harcok történetét? — de néhány versrészlet annyira csak azok vívóira, vagy éppen magára a „kuruc király"-ra illő, mintha valamelyik thököly*á*nus poéta írta volna azokat! Mert mi is fejezné ki hívebben a XVII. századi kurucok „félárnyék"-ba szorultságát, mint ez a néhány sor „Az utolsó kuruc" című költményben: *„Óh, bolond bús balgaság / Keserű magyarság / Óh, bolond, vad vélés / Híres Buda vára / És ti, régi babonák / Be megcsúfoltátok, / A legigazabbat, / Legmagyarabb katonát."*[105] A Thököly-felkelés győzelmét — amely egyes vélekedések szerint más irányt adhatott volna az akkori Magyarország nem magyar etnikumú

99 L. *Acsády I.:* Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Bp., 1886. 286. o. Vö. *Bitskey I.:* Gyöngyösi és a magyar költői hagyomány. Studia Litteraria, Tom XIX. KLTE Debrecen, 1981. 21—33. o.

100 L.: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1957. 398. o.

101 „Mi urunk: a Pénz": Ady Endre összes versei (1956) I. k. 138. o.

102 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 343—345. o.

103 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 286. o. Vö. az „Egy bújdosó szegénylegény..." kezdetű korabeli vers következő soraival: *„Sok sár, víz érte szablyáját, / Hó, zápor verte lódingját, / Rozsda megfogta puskáját, / Lova hullatta patkóját."* A kuruc küzdelmek költészete (1976) 344. o.

104 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai (1976) 338 o. L. erről bővebben *Heckenast G.:* Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Bp. 1959.

105 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 452. o.

népei fejlődésének[106] is — a visszafoglaló háború törökellenes sikerei, Buda és Magyarország nagy részének visszafoglalása hiúsították meg. Lehetne vitatni, hogy azok, akik 1686 után is megmaradtak kurucnak, vajon a „legigazabbak" voltak-e? Azt azonban már kevésbé, hogy ők tekinthetők-e valóban a „legmagyarabb katonák"-nak? Ezek a katonák ugyanis megtartották magyarságukat még a „Nagy Törökország"-i emigráció alatt, a legmostohább körülmények között is.[107] Akkor is, amikor joggal mondhatták volna a költővel együtt: *„Kergettem a labanc-hordát, / Sirattam a szívem sorsát, / Mégsem fordult felém orcád / Rossz csillagú Magyarország."*[108] S vajon lehetne-e találóbban jellemezni a kuruc királynak a magyar históriában betöltött szerepét Ady ezen néhány soránál: *„Vagyok egy ágban szabadulás, béklyó, / Protestáló hit, s küldetéses vétó."*[109] A „Hunn új legendá"-ban, vagy a „Dalok tüzes szekéren" című versekben Ady, tudva nem tudva, Thököly sorsának több momentumát énekelte meg, mély beleérzéssel, azonosulással fejezve ki annak lényegét. Talán azért, mert Thököly egész egyénisége, életsorsa és mentalitása tükrözte, fejezte ki leghívebben a bújdosó kurucét.[110] Azét, akinek a történeti szerepét Ady is vállalta.[111] Nem egykori kuruc gúnyába öltözötten, mint Thaly tette, hanem lélekben azonosulva az egykori bújdosó vitézekkel. Ezért tudta oly híven kifejezni a teljes reménytelenségben is a kitartás mellett döntő kuruc vitézek hitvallását: *„Sok a fenyőrúd, magas a máglya," / „Ne félj cimborám, csak az Isten látja. / Hol járnak óta császár vitézi? / Az mi lángunkat csak az Isten nézi. »Régibb üdőkben vitézkedésnek / Más becsülete volt és a vitéznek.«" „Most áruk csupán van zsoldosoknak, / Az bús harcoson kik csak somolyognak. / Romló országban virtus rongy jószág: / Tegnap vitézek, ma vagyunk csak kószák" / »Rakjam hát lángra bús, redves kedvünk?« / „Ne bántsd, azért csak t o v á b b v i t é z k e d j ü n k."*[112] Hasonlóan fogalmazódik meg ez a bátor, mindvégig tartó helytállás – a „mégis-morál" — más Ady-versekben is: *„Nem látom, nem látom, / Szívbéli pajtásom. / Nem látom ködöktől a jövendőt . . ." / „De ilyenkor hinni / S reményzászlót vinni / Illik a jó, kordiális vitéznek."*[113] Az „Intés szegénylegényeknek" című költemény — amely egyúttal arról is tanúskodik, hogy Ady meglátta: a „szegénylegény" nem föltétlenül jobbágykatonát jelentett — ugyanezt a gondolatot tükrözi: *„Most, a gyáva szemérmetlenség / Kurjongató, rossz éjjelén, / Becsületére jól vigyázzon / Minden nemes szegény legény. / Egy életünk és egy halálunk / S a régi hős idők alatt / Élet s Halál peremén jártunk, / Nekünk nem új a gondolat."*[114] Király István megfogalmazását idézve, az úri-nemesi kuruc romantikával szembefordult Ady Endre költészetében: „A semmivel szemben is dacolni tudott a jobbak elszántsága, az emberi minőség: *a mégis morálja."*[115]

106 „Mi lehetett volna Magyarország félfüggetlenségének a következménye [ti. török gyámság alatti állapotának] az ország és a környező államok fejlődése szempontjából?" — teszi föl a kérdést *Köpeczi Béla* „Magyarország a keresztény ellenség ellensége" c. munkájában, majd így folytatja: Erre csak következtetni tudunk, miután Thököly kísérlete nem valósult meg. De talán nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy az osztályharcok és a nemzeti küzdelmek másképpen jelentkeztek volna Európának ebben a részében, s másként alakult volna a magyarság sorsa is. Az a tény, hogy fél évszázadig folyt a harc a Habsburgoktól független Magyarországért, azt bizonyítja, hogy *a történeti fejlődésben ez a lehetőség is benne rejlett.* Más kérdés, hogy miért nem valósult meg." (28—29. o.).

107 L. erről *Nagy L.:* „Ha labanc lesz a kuruc". A kuruc katonák erkölcsi-politikai arculatáról. (In: „Nem jöttünk égi Hadak-Útján" Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kuruc világról. Megjelenik a Magvető Kiadónál, 1982-ben.)

108 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 286. o.

109 L. uo. II. k. 95. o.

110 L. erről legújabban *Nagy L.:* „Kergettem a labanc hordát" Vázlat Thököly Imre hadvezéri portréjához. (In.: „Nem jöttünk égi Hadak-Útján".)

111 L. *Király I.:* i. m. (1970) II. k. 707. o.

112 „Tábor-tűz mellett": Ady Endre összes versei (1956) II. k. 210. o. Vö. pl. a Rákóczi-szabadságharc kori „Szegénylegény éneké"-vel: *„Nincs becsületi a katonának, / Mint volt régentén az kurucoknak"* [ti. Thököly vitézeinek]. Vagy l. a „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetését" *„Ezt két szegénylegény igen álmélkodnak, / Megállván, mezőben így panaszolkodnak, / Mely böcsületek volt, nagyon fohászkodnak, / Mi oka, hogy most nincs, azon sopánkodnak."* A kuruc küzdelmek költészete (1976) 559., 547. o.

113 „Szerencsés esztendőt kívánok. Két kuruc beszélget": Ady Endre összes versei (1956) II. k. 128. o.

114 L. uo. II. k. 364. o.

115 *Király I.:* i. m. (1970) II. k. 709. o.

Ilyen tipikus kuruc hős például az „öreg Balog testvér" is, aki így kiált társának „Balázs testvér"-nek: *„Hurcolj engem, testvér, az Isten trónjáig, / Ott is csak azt mondom, halálig, halálig". „Addig pedig, testvér, amíg álljuk, álljuk, / Kuruc életünket megállván csináljuk."*[116]

Óhatatlanul fölmerülő kérdés vajon ilyen volt-e a valóságban is a kuruc katonák állhatatossága, vagy csupán az utókor szemével látta — és igyekezett láttatni — így azt a költő? Az egykorú forrásokat böngészve a kuruc katonák erkölcsi-politikai arculatáról és harcértékéről meglehetősen eltérő véleményeket olvashatunk! A hetvenes években a katonák fegyelmezésére kibocsájtott körlevélben például ilyesmikkel találkozunk: „Nem elég, hogy a parasztembereket teljességgel immár mindenekből kiélték a nyavalyásoknak minden eleségeket megemésztették... *kínozzák, verik őket.*"[117] 1679 tavaszán Thököly írta egyik levelében: „Itt igen rossz hírek vannak az Aranyos mellett lakó szüzek felől, *álmokban is megterhesednek némelyek.*" A kuruc katonák fosztogatják is a környéket.[118] A „Csínom Palkó..." kezdetű katonadal szerzője is arra bíztatja a kurucokat: *„Az paraszt embernek / Fogd meg az szakállát, / Hajtsd el az marháját, / Verd pofon őmagát!"*[119] Ugyanakkor egészen másfajta magyar katonamentalitást tükröz például az a közelmúltig énekelt híres katonadal, amelynek szerzője így búcsúztatja a haldokló magyar vitézt: „Jeles életének dicséretes dolga, / *Mert a szegénységet sohasem prédálta / Ha más rontotta is Kádár oltalmazta,* / Te lehetsz Alföldség ennek bizonysága."[120] Ám ezekkel a szavakkal búcsúzott az élettől a másik híres vitéz, Kovács György is: „Bátran megharcoltam szüzekért, árvákért / Az istent kiáltván magam nemzetéért." /[121]

Hasonlóan eltérő vélemények olvashatók a kortársi írásokban *a kuruc katonák bátorságáról és kitartásáról* is. A hetvenes években például az egyik búj dosó vezér büszkén jelentette: katonái „neki szólongatják egymást [ti. az ellenségnek] s Kassáig Enyiczkétől fogva futva űzték vágták, sok nevezetes német officérek elesésével."[122]

Ugyanebből az időszakból egy levélíró azt írta: a kurucok Eperjes alatt nem merték bevárni ő Felsége armadáját, hanem elszaladtak „noha sokképpen hányták-vetették magukat, hogy annyi németség jön is, ők készen megvárják."[123] Számos egykorú írás olyan gondolatokat sugalmaz, hogy *a kuruc katonák gyakran megszaladtak* a császáriak elől! Különösen olyan esetekben, amikor az ellenség harcrendben felsorakozva várta támadásukat. Az is igaz, hogy az ilyen megfutamodásokat követően nagyon sokszor merész harci vállalkozások sorát hajtották végre. Így történt ez például 1678-ban is, amikor az idézett levélrészlet tanúsága szerint nem várták meg a császáriak érkezését. Ám ezt követően egy merész rajtaütéssel elfoglalták csaknem az egész bányavidéket és az attól nyugatra fekvő területet. A *bátor helytállásról* tanúskodik önmagában az a körülmény, hogy négy évtizeden át nem sikerült leverni a mozgalmat, noha a Habsburg-hatalom mindenkor erőfölényben volt a kurucokkal szemben, akik a legreménytelenebb helyzetekben is a végsőkig való helytállások szép példáját adták. Mint például 1686—1688 között Munkács védelménél, amiről így számolt be Zrínyi Ilona a „szerelmetes férjeurának" küldött egyik

116 „Két kuruc beszélget": Ady Endre összes versei (1956) 414. o. A vers legújabb elemzését l. *Király I.*: i. m. Alföld, 1981. 7. sz.
117 Az id. körlevelet l. *Gergely S.*: i. m. CII. k. 448—449. o.
118 Thököly Imre 1679. máj. 4-i lev. Illyéről Teleki Mihályhoz (*Deák F.*: Gróf Thököly Imre levelei a gróf Teleki család maros-vásárhelyi levéltárából. Bp. 1882. 35. o.)
119 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 480 o. Vö. *Nagy L.* i. m. HK. 1980. 2. sz. 229., 237., 247. o.
120 L.: Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig (1953) 120. o.
121 L. uo. 210. o.
122 L. *Gergely S.*: i. m. VI. k. 301. o.
123 A levelet id. *Benczédi L.*: i. m. (1980) 162—163. o.

levelében: „Az mi vitézink vigyázó serénységgel híven megállották hon kellett!" Majd így folytatta sorait: *„Édes uram, volt itt vitézi oskola mindennap."*[124]

Ady kuruc verseinek elemzésében kevés helyet kapott az a néhány sor, amely „A kuruc halála" című versben olvasható: *„Ha labanc lesz a kuruc, / Hogy tud mosolyogni magában, / Így szól: kuruc a karom, / Hát hadd legyen labanc a lábam."*[125] A hallgatás, úgy véljük némiképp érthető is. Hiszen ez a strófa elmosni látszik azt az éles különbséget, amelyet mind a történetírás mind az irodalomtudomány konstatált a kuruc és a labanc katona között, s amely felfogásban *a kurucnak labanccá levése a legrútabb árulások közé sorolt!* De vajon kellően megalapozottak-e ezek a jórészt még napjainkban is élő és ható megállapítások, vélekedések? Meglátásunk szerint ebben az esetben Ady álláspontja sokkal közelebb áll a történeti valósághoz, mint akár a történettudományé vagy akár az irodalomtudományé. Olyan szilárd, egyértelmű Habsburg-ellenesség — vagy éppen „németgyűlölet" — mint amilyet a történetírás és az irodalomtörténet tulajdonított a Habsburg-ellenes hadsereg katonáinak, a valóságban csak egyes személyek esetében létezett. *Általánosságban* nem állapítható meg ilyesmi a XVII. századi magyar hadinép érzelem- és gondolatvilágában. Némileg módosult a helyzet a Rákóczi-szabadságharc idején, amikor a török hatalom már nem volt tényleges fenyegető veszély. Ám csak módosult, de nem változott meg gyökeresen ekkor sem. A XVII. század folyamán tulajdonképpen nem is történhetett másképpen, hiszen nem volt ebben az időben egy külön Habsburgellenes és egy külön törökellenes magyar had az országban. Egyetlen hadsereg létezett csupán, amelynek a katonái hol a török-, hol a Habsburg-hatalom ellen küzdöttek. Érzelmeiket illetően az egykorú források amellett tanúskodnak, hogy a magyar katonák nagy többsége sem a törököt, sem a „németet" nem szerette. Annyi talán megkockáztatható, hogy az ellenérzések még a kurucokban is a törökkel szemben voltak erősebbek![126] Ugyanakkor a Habsburg szolgálatban küzdőkből sem hiányoztak a „németellenes" érzelmek. Pontosabban: nem hiányzott az idegenkedés, az őket sértő diszkriminációban részesítő idegen hadvezetés, tisztikar és a jobban fizetett, gyakran fennhéjázó idegen zsoldosokkal szemben.[127]

Amikor *„labanc lett a kuruc"* — s ez ugyancsak gyakran előfordult különösen a XVII. század folyamán — a „táborváltás" az esetek többségében nem járt különösebb életforma-változásokkal a számára. Többnyire ugyanabban a katonakörnyezetben élt továbbra is, hiszen a „táborváltások" általában kisebb-nagyobb közösségi keretekben történtek, és nem egyénileg. S nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy *amikor a magyar katonák a Habsburg-ellenes küzdelmek idején „labancnak" álltak — vagy visszaálltak —, nem valamiféle idegen hatalom szolgálatába szegődtek, hanem a „koronás magyar királyéba".* Ez a körülmény, párosulva a magyar hadinép tudatában még a XVII. században is élő korábbi szabad-zsoldos mentalitással,[128] egészen más színben tüntette föl a „labanccá levést" amint azt a kései utódok hitték és állították! „Árulók"-nak ugyan gyakran nevezték a másik pártra állókat a kortársak is, ám úgy tűnik, hogy ezt a minősítést maguk a használói sem vették valami komolyan. Inkább

124 Zrínyi Ilona leveleit l.: TT 1880. 419—422. o.
125 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 593. o.
126 L. erről pl. *Deák F.*: i. m. 41., 114., 131., 133., 137., 138., 142. o. Számos kiadatlan anyag található a témáról az Országos Levéltár, Thököly-szabadságharc levéltárában G—2 1—4. cs.
127 L. erről bővebben *Nagy L.*: Kuruc hajdúk — labanc hajdúk a XVII. század utolsó harmadában (Magyar. Tört. Tanulm. KLTE. Debrecen, 1981.)
128 L. erről *Nagy L.*: i. m. (1978) 81—82. o.

úgy látták, mint a „Labanc magyarokhoz" szerzője, aki arról verselt, hogy a két tábor érdekei mennyire azonosak.[129]

Király István egy közelmúltban megjelent tanulmányában a kuruc motívumnak Ady költészetében betöltött szerepével foglalkozva rámutat arra: „A magyar múlt *legközösségibb hagyománya volt a kuruc tradíció*", s meglátása szerint Ady nem utolsó sorban emiatt élesztette fel ezt a hagyományt. „A művészileg egyszer már preformált, művelődéstörténeti aurát hordó anyagnál könnyebben kifejeződhetett központi élménye: a *közösségtudat, a nembeliséghit*. Mert ezt jelentette Ady kuruc verseinek legbensőbb tartalmát."[130] A jeles irodalomtudós e megállapítását talán kiegészíthetjük azzal, hogy *a kuruc közösségtudat és nembeliséghit hosszabb folyamat és több összetevő eredménye volt*. A közelmúlt magyar történettudománya felfigyelt arra a jelenségre, hogy a magyar hadinép gondolkodásában már a XVII. század elején otthonra talált és egyre mélyebben beivódott a nemesi nemzet- és haza fogalom. Az egykorú forrásokból tudjuk, hogy Bocskai hajdúi — ez a sokat „csintalankodó" és „istentelenkedő" ugyancsak „kajtor" hadinép, amelyet néhány évvel korábban a nemesi országgyűlések „bitang korcsos magyarok"-nak „orcázván" kiirtásra ítéltek —, 1604 őszétől egyszerre az „egy igaz hit" védőjeként és a nemesi nemzeti szabadságjogok „bajnokai"-ként szállt síkra, megelőzve ebben a nemesi kortársak nagy részét. Ez a század elején már fölöttébb erős nemzeti érzés nem volt mentes az eltúlzott önbecsüléstől, s a más etnikumúak lenézésétől sem.[131] Ám a „délibábos" különbségérzetet tartalmazó magyar katonai „avantgardizmus" megnyilvánult a nem harcoló magyarokkal szemben is! Persze ez sem csupán magyar sajátosság volt; az életüket szinte naponta kockáztató emberekben szinte mindenütt kialakult az ilyen vagy ehhez hasonló, gazdaságilag és társadalmilag többnyire ingatag alapokon nyugvó *„különbség-érzet"*, amelynek egyik szülője *a hatalmat fegyverrel gyakorló közösséghez tartozás tudata volt.*

Meglehetősen közismert, hogy a török hódoltság kori magyar katonaság soraiban ugyancsak fejlett volt a *közösségi tudat*. Számos megnyilvánulását ismerjük. Ilyen volt például a parancsnokok választása, a hadifoglyok ügyeiben való közös fellépés, az elesettek hozzátartozóiról való gondoskodás, és nem utolsó sorban a gyakori „protestálás" minden nem tetsző dolog ellen. Hasztalan pörölt a magyar katonákkal Eszterházy Miklós nádor is, magyarázva nekik, hogy a különböző „protestáció" nem a katonákhoz méltó, mert „a vitézlő ember tartozik utolsó pihenéséig urának és országának szolgálni" minden feltétel szabás nélkül![132] A kuruc küzdelmek „katonái"-nak és „fürge hajdúi"-nak volt honnan örökölniük ezt a régóta élő közösségi gondolkodást és magatartásformát. Ennek egyik megnyilvánulása volt az a fejlett bajtársi szellem is, amit a kurucok között élő és harcoló protestáns prédikátor-költő így verselt meg: „Szegény kurucz, karddal az mikor nyér hol mit / *Barátival külti*, neveli jó hírit."[133] Azonban ugyanennek a szellemnek volt a megnyilvánulása például *a bármiféle termelő munkában való részvétel merev elutasítása is*, mondván, hogy még a legkisebb testi munka sem lehet „szabadságok megsértése nélkül."[134] Ám ez a

129 *„Most arra hatalma nincs, az mit akarna* [ti. a bécsi udvar] / *Mert az kevés kuruc naponta gátolja.*", *„Néktek nem használna, s minékünk ártana, / Simplex gráciára, hogyha mennink haza."* *„Avagy inkább igyünk nem jovadra van-é, / Egész magyarságnak nem de nem használ-é?"*: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 176., 178. o.

130 *Király I.*: i. m. Alföld, 1981. 7. sz. 50. o.

131 L. erre pl. Nádasdy Tamás 1605. jún. 14-i lev.: OL Batthyány cs. lt. Miss. Vö. TT 1895. 466. o., vagy SZ 1869. 744. o.

132 L.: Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. Pest., 1863. I. k. 292—299. o.

133 L. A Kuruc küzdelmek költészete, 178. o.

134 L. *Varga J.*: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1566—1767. Bp. 1972. 305. o. Vö. TT. 1900. 422. o.

magyar katonaság rendszertelen és hiányos ellátása, többnyire elavult rossz fegyverzete ellenére *egy korszakon át védelmezte az „ides Hazát"* a megújított török támadások és a megismétlődő Habsburg elnyomó törekvések ellenében! Azt a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális környezetet, amelyik ugyancsak keveset adott a „rongyolt falú végvárakban" strázsáló végbelieknek, a széljárta rideg hajdúszállások kallódó fiainak, vagy az erdélyi havasok sovány földjén az ekét a karddal sűrűn felcserélő közszékelyeknek. A legendás hírű Petneházy Dávid kuruc vezér, amikor tiszttársaival és katonáival együtt kegyelmet kért egy „fővételre sententiáztatott" zászlótartónak, arra hívta föl Thököly: „tekintse az elítélt *eleitől fogva való szenvedését Haza, Nemzet és Nagyságod hívsége mellett* való szolgálatát és hadakozását."[135] A kuruc közösségi érzés és közösségtudat szép példájaként Thököly is, főrangú származását félretéve, az együvétartozás hangján szólította meg hadinépét azon a megverselt híres haditanácskozáson: „Vitéz kapitányim, hadnagyim, vajdáim / Szablyával övezett katonabarátim, / Jót, gonoszt egyaránt szenvedő társaim, / Hazánk, nemzetünkért vitézlő magyarim!"[136]

Ez a néhány adalék talán kiegészítheti a Király István tanulmányában foglaltakat *Ady és a kuruc közösségi tradíciók kapcsolatáról.* A továbbiakban arról szeretnénk még röviden szólni, hogy Ady költészetében miként kapott hangot a kuruc hadakozás és harcmód néhány momentuma. A „Sírva gondolok rá" című versében a költő, — egy öreg kuruc mezében —, így kesergi el a bukás okait: *„Bécsnek szállt a tábor / S a sok vidám, vad kalandozót, / Im, elnyelte a bozót." „Bécs és minden ellen / Nem támadhat egyszerre magyar, / Ha száz harcot nem kavar." „Jó vagyunk egy harcra, / De először mindig itt belül / Üssünk szét kegyetlenül." „Az itthoni Béccsel / Kellett volna végezni előbb, / Vitéz kuruc tervelők." „Előbb itthon rendet / Csinálnának kuruc csapatok, / Ütvén grófot s nagy papot."*[137] A költő tehát amiatt helyteleníti a kuruc küzdelmek stratégiáját, hogy a csapatok Bécs elleni kalandozásokra indultak azelőtt, mielőtt leszámoltak volna a „belső ellenséggel": a grófokkal és papokkal. A vers arról tanúskodik, hogy *a költő nem tudta jól felmérni a kuruc küzdelmek stratégiai lehetőségeit!* Ő ugyanis úgy látta, hogy ha a kuruc küzdelmek „tervelői" előbb végeznek a belső ellenséggel, akkor: *„Bécs megmaradt volna / Előkelőn, ravaszúl, után / Porciónak azután."*[138] Ez a vers egyúttal rávilágít Ady ráérzéseinek korlátaira, határaira is. A költő, amint arra többször is rámutattunk, számos kérdésben a tudományt megelőzve ismert föl igazságokat, ám a kuruc küzdelmek győzelmi esélyeit, stratégiai lehetőségeit illetően *együtt tévedett kora történetírásával.* A XVII. századi kuruc küzdelmek vezetői az ország szívében terpeszkedő török hatalom jelenléte, valamint az erőviszonyok terén mutatkozó óriási különbségek miatt csakis *kedvező kompromisszumokra* törekedhettek. Ugyanúgy, mint a korábbi Habsburg-ellenes küzdelmek vezetői. A Rákóczi-szabadságharc idejére jóllehet erősen lecsökkent a török veszély, ám a franciák veresége után csakis a kompromisszumos békekötésre való törekvés lehetett reális stratégiai célkitűzés. Ma már egyre inkább úgy látjuk, hogy annál többet, mint a szatmári békében elértek, nem lehetett elérni.[139] Annak, hogy II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemségét a bécsi udvar elismerje, a franciákon aratott győzelem után nem volt meg a reális lehetősége. Nem beszélve arról,

135 Petneházy Dávid és tisztjei 1685. ápr. 6-i lev. l.: OL Thököly-szabadságharc levéltára. G—2 3. cs.
136 „Thököly haditanácsa": A kuruc küzdelmek költészete (1976) 209. o.
137 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 335. o.
138 L.: uo. II. k. 336. o.
139 L. erre *Bánkuti I.*: i. m. (1981). 138—148. o. V.ö. *R, Várkonyi Á.*: „Ad pacem universalem" (A szatmári béke nemzetközi előzményeiről.) Századok, 1980. 2. sz. 165., 196—197. o., ahol ezzel nem mindenben egyező véleményt olvashatunk.

hogy egy erős török hatalomtól nem támogatott erdélyi fejedelemség Rákóczi alatt sem tudta volna betölteni azt a történelmi szerepet a Habsburg-hatalommal szemben, amelyet Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György állama betöltött. Talán még annyi politikai és katonai súlya sem lett volna, mint Apafi Erdélyének. Nem a Bécs irányában folytatott portyázásokon múlott sem a Thököly vezette küzdelem, sem a Rákóczi szabadságharc bukása, hanem a nemzetközi erőviszonyoknak kedvezőtlen alakulásán! Ez vonatkozik különben a „belső leszámolás" kérdésére is. Nem beszélve arról, hogy sem Thökölytől, sem Rákóczitól nem lehetett elvárni a „grófok és nagy papok" ütését. Lévén mindketten maguk is arisztokraták, Rákóczi ráadásul még buzgó katolikus is.

Amennyire tévesen látta Ady a kuruc küzdelmek stratégiai lehetőségeit, annyira *zseniálisan érzett rá a kuruc harcmód egyik fő sajátosságára* „A harcunkat megharcoltuk" című költeményében. Az irodalomtörténet pontosan regisztrálta, hogy Ady mikor és milyen körülmények között írta ezt a verset. Saját kora egyik felmerült politikai problémájára válaszolt, s mégis a kuruc hadak harci felfogásának legjellemzőbb sajátosságát elevenítette meg versében: *a várak megrohamozását kerülő, halogató körültáborozást: „Mienk a vár, csak táborozzunk, / Dalolgassunk, igyunk, együnk, / Táncolva, vígan felmegyünk, / Mikor akarjuk, felmegyünk: / Ne siessünk, Tyukodi pajtás."*[140] A Habsburg-ellenes harcok több mint egy évszázada alatt alig néhány esetben fordult elő, hogy a magyar katonák rendszeres ostrommal, rohammal akartak bevenni császári kézen levő várat. Még kevesebb azon esetek száma, amikor ily módon el is foglaltak erődített helyeket. Ennek okát két alapvető momentumban kell keresnünk: nem volt az ilyen ostromhoz szükséges megfelelő fegyverzetük (nehéztüzérség) és felszerelésük, és nem voltak ilyen harcra kiképezve. Minden bizonnyal ebből adódott az, hogy fölöttébb idegenkedtek is a rendszeres ostromban való részvételtől. Nem egyszer előfordult, hogy meg is tagadták az erre kapott parancsot, nem kevés gondot és bosszúságot okozva ezzel a támadást elrendelőnek.[141]

A Habsburg-ellenes magyar seregek kedvelt várharci formája volt az erődített helyek körültáborozással, kiéheztetéssel való bevétele. Miután a várakban általában nagyobb mennyiségű élelmiszert halmoztak fel, az ilyen körültáborozás bizony hónapokig, sőt volt amikor évekig is eltartott.[142] A várak alatt „heverő" katonák között természetesen víg élet folyt: nagy evés, ivás, hiszen felélték a vár ellátására szolgáló birtokok, falvak minden terményét. Az ostrom közbeni táncra való utalás ismét amellett szól, hogy Ady minden bizonnyal ismerte Takáts Sándor 1908-ban megjelent könyvét a magyar gyalogság megalakulásáról — (vagy valaki beszámolt neki arról) — mert ebben a munkában olvashatunk először a hajdúk várvívás közbeni gúnyolódó táncolásáról.[143]

A falak elfoglalására irányuló rohamok és a nagy nyílt ütközetek, csaták kerülése szült olyan kortársi és későbbi történetírói véleményeket, miszerint az oly sokszor „gyalázatosan megfutamodó" kuruc harcos alapjában véve fölöttébb *csekély harcértékű katona* volt. Való igaz, hogy a kuruc katonaság harcértéki arculatán bőven keveredtek egymással pozitív és negatív vonások. A bátor helytállás, a hősi kitartás mellett nem egyszer előfordult pánikhangulatú megfutamodás is. Azt is el kell mondanunk, hogy az őszinte hittel vallott ma-

140 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 322. o.
141 L. erre pl. *Kemény J.*: Önéletírása és válogatott levelei. Bp., 1959. 105. o.
142 A Bocskai-szabadságharc idején pl. Tokaj és Várad körülzárására két esztenedőn át tartott!
143 L. *Takáts S.*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 41. o., ahol a következőket olvashatjuk:" ...a hajdútáncot a 16. században toborzónak is hívták, s nemcsak a verbuválás idején járták, de csaták és *várostromok* alkalmával is, hogy az ellenséget ezzel is hosszantsák." Tudjuk, hogy Ady id. verse Takáts Sándor munkájának megjelenése után született!

gasztos eszmék hangoztatását gyakran nyomon kísérte alantas célok és eszközök előtérbe nyomulása. Bethlen Miklós ezt úgy látta, hogy voltak a kuruc seregben csak az eszmékért küzdő lovagok és kizárólag zsákmányolási, hatalmaskodási vágytól hajtott elemek. Minden bizonnyal lehetne személyes példákat felsorolni az egyik és a másik fajta magatartást mutatókra. Ám úgy véljük, hogy az esetek túlnyomó többségében ugyanazon emberekben volt fellelhető mindkét érzés- és magatartásforma és több tényező együttes hatásán múlott az, hogy mikor melyik került előtérbe, vált uralkodóvá. Aki valaha került már közvetlen életveszélybe az jól tudja, hogy például a bátor vagy a gyáva magatartás is sokszor pillanatnyi idegállapot kérdése. Aki egyik esetben csodálatos hősiességet tanúsított, az röviddel azután akár szégyenletesen gyávának is bizonyulhatott! Így van ez az egyéneknél, de még inkább a harcoló közösségeknél, amelyeknél alapvetően a *pszichikai állóképesség* szabja meg egy-egy sereg magatartását. Ez utóbbinál viszont az egyéni bátorság csupán egy tényező a többi olyan között, mint például a szemben álló sereg létszám-fegyverzeti és képzettségi különbsége, a tiszti- és altiszti karok rátermettségében mutatkozó eltérések.

A kuruc küzdelmek Habsburg-ellenes katonasága hadművészeti téren alacsonyabb szinten állt, mint a vele szemben álló Habsburg-sereg. Ez természetes is, hiszen ezen időszak császári hadereje az európai hadseregek és hadművészet *élvonalába* küzdötte fel magát! A hadművészeti szintkülönbségeket tekintetbe véve viszont joggal elmondhatjuk, hogy a rosszabb fegyverzetű, képzetlenebb kuruc katona, amikor a nyugati zsoldosokét megközelítő ellenállást és helytállást tanúsított, azt csupán *az ellenségét meghaladó bátorsággal és önfeláldozó készséggel* érhette el! Azt követve, amit Ady így fogalmazott meg tömören a „nemes szegénylegényeknek" szóló intelmében: *„Mi másoknál meszszebbről jöttünk / És örök amit akarunk, / Ha úgy akarja a muszálység / Jól van, jól van, hát meghalunk."*[144]

Utószóként, a szerző maga mentésére is

Jelen tanulmány szerzője e folyóirat hasábjain a kuruc és a labanc szavak eredetéről írva már hangot adott annak, hogy milyen félve, vonakodva merészkedik más tudományág területére.[145] Akkor a nyelvtudományról volt szó, jelen alkalommal az irodalomtudományról. Újabb „maga mentésére" csupán azt hozhatja föl, hogy a kuruckor és Ady költészetének együttes szeretete csábította erre a meglehetősen ingoványos talajra. Valamint annak a felismerése, hogy nálunk mennyire hiányos az egyes tudományágak közötti határterületek kutatása, aminek egyenes következményeként halasztódik számos probléma megoldása, vagy némely dolgok felismerése. Ilyen volt például a „Csínom Palkó, csínom Jankó" vagy a „Nosza hajdú, firge varjú" kezdetű kuruc katonadalok téves eredeztetése is, aminek nyilvánvaló oka az volt, hogy a problémával foglalkozó irodalomtörténészek és történészek nem voltak járatosak a kor hadtörténetében és hadművészettörténetében.[146]

Az Ady és a kuruc világ kapcsolatával foglalkozó írásunk — ha nem is tartalmaz „szenzációsnak" számító felfedezéseket — talán néhány *kiegészítő adalékkal* hozzájárulhat az ugyancsak széles körű Ady-kutatás eredményeihez. Természetesen nem kívánjuk azt állítani, hogy Ady kuruc-témájú, vagy ihletésű

144 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 365. o.
145 L. *Nagy L.*: i. m. HK. 1979. 2. sz. 270—274. o.
146 L. *Nagy L.*: i. m. HK. 1980. 2. sz. 228—249. o.

verseiből bárki is pontos és hű képet kaphat a négy évtizedes kuruc küzdelmek történetéről, még kevésbé annak hadtörténetéről! Annak ellenére, hogy meglátásunk szerint a költő és publicista sokkal több konkrét ismeretanyaggal rendelkezett a kuruc háborúk történetéről, amint azt Hatvany Lajos idézett sorai alapján joggal gondolhatnók. Lényegében pusztán arról van szó, hogy — Illyés Gyula meghatározásával élve — az „óriási tehetségű, de még óriásabb ösztönű"[147] Ady, meglehetősen nyitottan közeledve kora nem mindenben egyező történetírói irányzatai felé, az ellentétes adatok és értékelések ötvözéséből, valamint ezen ötvözések továbbgondolásából több kérdésben a való helyzetet jobban megközelítő felismerésekre jutott, mint számos, a korral foglalkozó történész, vagy irodalomtudós. Különösen az egykorú emberek, a hajdan volt kurucok lelkivilágát illetően voltak a költőnek csodálatos felismerései, ráérzései. E jelenségnek, amint arra rámutattunk, számos objektív és szubjektív oka volt. Végeredménye viszont az, hogy Ady költészetében és prózájában sok tekintetben történetileg valósághűbb kurucok jelentek meg, mint számos történész kortársának írásában. Így vált Ady költészete és prózája értékes *kiegészítő forrássá* mindazok számára, akik a maga történeti valóságában akarják megismerni a négy évtizedig tartó kuruc-világot és annak hol „vitéz", hol „kajtor" hadinépét.

Ласло Надь

ЭПОХА КУРУЦЕВ И КУРУЦКОЕ ВОИНСТВО В ПОЭЗИИ И ПРОЗЕ АДИ

Резюме

Историк и военный историк, занимающийся историей сорокалетней эпохи куруцев, справедливо может удивиться тому, что поэт и публицист Эндрэ Ади, намного опережая историческую науку, распознал ряд таких скрытых истин и взаимозависимостей из эпохи куруцких боев, которые в его время были в большинстве своем еще не открыты в исторических произведениях! И можно также сказать, что он настолько приблизился к духовному миру людей этой эпохи, как, пожалуй, никто до него, да и после него лишь немногие! Что же, неужели это было лишь гениальным, спонтанным предчувствием со стороны Ади? Или может быть это результат систематического усвоения познаний?

Чтобы ответить на эти вопросы, мы должны учесть несколько факторов. И прежде всего то, что эпоха, в которую Ади жил, *вообще* благоприятствовала формированию исторического воззрения «в духе куруцев». Вначале и Ади писал об эпохе куруцев в духе либеральной аристократической куруцкой романтики эпохи принятия закона о компромиссе между Австрией и Венгрией, и лишь в первые годы нового века родились лирические и прозаические творения, пронизанные новым духом. В отличие от историографов, стремившихся завуалировать внутренние противоречия, Ади беспощадно указал на серьезные внутренние социальные противоречие эпохи борьбы куруцев. Особенно беспощадно обрушивается он на магнатов того времени, — правда порой несправедливо или без должной обоснованности, — которых он считал самой главной причиной бед и неудач. Трудно точно выявить источники, из которых черпал свои знания Ади, ибо он хранил их в тайне. Нам известно, что он был знаком с трудами Игнаца Ачади, Белы Грюнвальда и Оскара Яси, а также много примет свидетельствует о том, что он свободно ориентировался и в произведениях Кальмана Тали. Но он много перенял и из исторических концепций социал-демократов, что не в малой мере повлияло на его исторические взгляды. Наряду с этим он оказался под влиянием протестантно-центристского воззрения, а также и мелкодворянского аристократического уважения традиций, подделывающихся под куруцев.

Познанию простых людей эпохи куруцев, в том числе солдат-куруцев, более того эмоциональному отождествлению с ними в немалой мере содействовало политическое кредо Ади и вся его жизненная концепция и образ жизни, тоже схожи с образом жизни былых неприкаянных скитальцев. В конечном счете можно сказать, что «обладавший огромными способностями, но еще более громадными инстинктами» Ади довольно открыто приближаясь к историо-

147 L. a 4. sz. jegyzetben idézetteket!

графическим направлениям, не во всем совпадавшим с его эпохой, исходя из сплава противоречивых данных и домыслив их, пришел к таким выводам, которые во многих основных вопросах гораздо лучше раскрывали действительную обстановку, чем как это делали многие занимающиеся этой эпохой историки и литературоведы. Таким образом поэзия и проза Ади стали ценным дополнительным источником для всех тех, кто в подлинной исторической действительности хотят познать длившуюся сорок лет эпоху куруцев, бывших то «витязями», то «рыскающими бродягами».

László Nagy

DIE KURUZENWELT UND IHR SOLDAT IN DICHTUNG UND PROSA VON ENDRE ADY

Resumee

Der mit der vierjahrzehntelangen Geschichte der Kuruzenwelt sich beschäftigende Historiker und Kriegshistoriker kann wohl mit Recht bewundern, wie vermochte der Dichter und Publizist Endre Ady — überholend die Geschichtswissenschaft — solche verborgene Wahrheit und Zusammenhang aus dem Zeitalter der kuruzer Kämpfe erkennen, die zu seiner Zeit in den historischen Werken meistens unaufschliesslich waren! Aber man kann auch sagen, dass er zur seelischen Welt der Leute dieses Zeitalters so nah kam, wie niemand vor ihm, aber nicht einmal viele nach ihm! Ob all diese waren von Ady nur ein geniales, instiktives „Darauf-Gefüll"? Oder war es vielleicht die Folgerung eines ordnungsmässigen Erkenntniserwerbens? Bei auf diese Fragen gebender Antwort müssen wir mehrere Faktoren in Betracht nehmen. So vor allem das, dass die Zeit, in der Ady lebte, war in allgemeinen günstig für die Entfaltung der kuruzer Geschichtsanschauung. Am Anfang schrieb auch Ady von der Kuruzenwelt im Geist der aus der Ausgleich (1867) stammenden adeligen liberalen Romantik, und seine lyrische und Prosaschöpfungen neuen Geistes geboren nur nach der Jahrhundertswende. Ady, abweichend von den die inneren Gegensätze schmierenden Historikern, wies auf die schweren gesellschaftlichen inneren Widersprüche der kuruzer Kämpfe schonungslos hin. Besonders schonungslos geisselte er die damaligen Grundbesitzer — und manchmal mit Unrecht oder nicht genügendem Grunde —, die er für die Ursachen der Nöte oder des Sturzes hielt. Seine Erkenntnisquellen tüchtig zu entdecken wäre eine schwere Sache, weil Ady die ziemlich im Geheim hielt. Wir wissen, dass er die Werke von Ignác Acsády, Béla Grünwald und Oszkár Jászi kannte und sich in den Werken von Kálmán Thály bewandert bewegte. Er nahm aber viel auch aus der sozialdemokratischen Geschichtsauffassung, die seine Geschichtsanschauung keinesweg in kleinem Masse beeinflusste. Daneben war darauf mit grosser Wirkung seine protestant-centralistische Anschauung, aber auch seine „Kuruzer", Kleinnobele, adelige Traditionsehre.

Das erkennen der einfachen Leute, dazwischen der Soldaten, sogar die gefüllmässige Identizifierung mit ihnen half Ady sein politischen Verhalten, seine Lebensbetrachtung und Lebensweise. Letzten Endes können wir sagen, dass „Ady riesigen Talents, aber noch riesigeren Instinkts", sich ziemlich offen nähernd zu den nicht in allen übereinstimmungen Historikerischtungen seiner Zeit, aus dem Legieren der gegensätzlichen Daten und aus deren Weiterdenken zur in mehreren grundsätzlichen Fragen die wirkliche Situation besser annährenden Erkennung kam als zahlreiche, mit dieser Zeit sich beschäftigende Historiker oder Kriegshistoriker. So wurde die Dichtung und Prosa Adys zu wertvollen ergänzenden Quelle für diejenige, die die vierzehntelange Kuruzenwelt und ihre Kriegsvolk in ihrer historischen Richtigkeit erkennen wollen.

GAZSI JÓZSEF

A BORKANYUK-PARTIZÁNCSOPORT

„Valamikor a történelem elmondja az igazságot az én szerény személyemről is."

(Borkanyuk Oleksza búcsúleveléből)

A VKF hírközpontjában szolgálatot teljesítő ügyeletes tisztnek 1942. január 6-án az adta a legtöbb gondot, hogy hogyan is összesítse a Zsablya környéki eseményekről sorban befutó jelentéseket. Az V. hadtest pl. hírül adta, hogy január 4-én délután egy megerősített csendőrjárőr Zsablyától K-re „csetnik bandától tüzet kapott". Feltételezésük szerint mintegy 100 partizánnal álltak szemben, akiket — miután egy század erejű segítséget kaptak — este 7 óráig a nagybecskereki műúttól D-re szorítottak vissza. A sötétség és a nagy köd miatt az üldözést este 7-kor beszüntették. Magyar részről elesett 6 fő, s megsebesült 7 másik személy. A partizánok veszteségét 10 halottra becsülték.[1]

Bár a harcok január 5-én és 6-án is tovább folytak, a Zablya—Csurog környékén vélt „felkelést" már a kezdet kezdetén leverték. A fasiszta pogromnak ezután mégis kb. 1870 főnyi védtelen polgári lakos esett áldozatául. Az újvidéki tragikus események is már a közvetlen közelben álltak.[2]

Az ilyen horderejű események mellett eleinte alig keltett feltűnést az a hír, amely a VKF/2 osztálytól futott be a VKF hírközpontba. Az ungvári határvidéki rendőrkapitányságra hivatkozva közölték, hogy 1942. január 4-én, éjfél körül, alacsonyan szálló repülőgép zaja volt hallható a 3. határvadász zászlóalj sávjában. Ezt követően, 10 órakor, a stebnai gátőr jelentette, hogy a házától[3] nem messze ejtőernyőre bukkant, amelyre bádogból készült szállító konténer van felerősítve.

A helyi szervek arra gyanakodtak, hogy valószínűleg partizán leszállás történt. Az ismeretlen ejtőernyősök hamarosan hallattak is magukról. A tatárhágói alakulatnál levő ún. „páncélház" — ott volt a 4. sz. határvadász őrs — 3 fős mozgó járőre egy szürkeruhás, géppisztollyal felszerelt egyéntől, a bázistól mindössze 400 méterre, az erdőben, váratlanul tüzet kapott. Lövöldözés kezdődött, melynek során 2 határvadász katona a vállán megsebesült. A harmadik katona támogatta be őket az őrsre.[4]

A kassai VIII. hadtest távirata már összekapcsolja a részeseményeket, s arra a következtetésre jut, hogy a támadók „szovjet ejtőernyősök voltak".

1 HL VKF 1941. 261. doboz. (d) 152. fólió. (f)
2 *Buzási János:* Az újvidéki „razzia". Budapest, 1963. 80. o.
3 A gátőrház Kőrösmezőtől É-ra, 5 km-re van
4 VKF Uo. 150. f., 158. f.

A katonai vezetés így szerzett tudomást arról az eseményről, amelyet a történettudomány azóta már csak így emleget: a Borkanyuk-partizáncsoport bevetése a Kárpátokban.[5]

Az utóbbi időben előkerült néhány nagyfontosságú dokumentum, amely lehetővé teszi a csoport felkészítésének, az ellenük folyó hajszának és a hadbírói eljárásnak minden eddiginél pontosabb megrajzolását. Ezek közül kiemelem az 5/5—1942 „Szigorúan bizalmas!" minősítésű jegyzőkönyvet, amelyet a rendőrség körösmezői határvidéki kirendeltsége terjesztett fel a VKF-hez. Ennek eredetije 1942. január 9-én a sztaniszlaui SD (Biztonsági Szolgálat) parancsnokságon készült V. A. Razovszkij és Dékán József ejtőernyősök kihallgatása alkalmával. Mindketten a Borkanyuk-csoport tagjai voltak.

Már 1941-ben is szálltak le Magyarországon szovjet partizánok. A Szászrégennél és Miskolcnál bevetett csoportokat a horthysta elhárító szervek felszámolták. Az is igaz, hogy ezek eredetileg Romániába és Szlovákiába indultak, s csupán tévedés folytán kerültek magyar földre. Még jó néhány más csoportról is tudomásunk van, de azokat nem sikerült felderíteni. Ezek észrevétlenül beolvadtak a lakosság soraiba és megkezdték tevékenységüket.

A Borkanyuk-csoport volt az első nagyobb létszámú, a II. világháború alatti Magyarország területére szánt, oda be is vetett, zömmel magyarországi illetőségűekből álló csoport, amellyel a fasiszták szembekerültek. A deszantban ukrán, orosz és magyar nemzetiségű partizánok voltak.

A Borkanyuk-csoportnak mind katonai, mind politikai szempontból nagy jelentősége volt. A tevékenységüket méltató „Kárpáti kalendárium" 1975-ben ezt írta róluk: „A partizánmozgalom vezérkara tudomást szerzett, hogy Kárpáton túl illegális kommunista szervek működnek, s ellenállást tanúsítanak a megszállókkal szemben. A KMP vezetősége tapasztalt szervezők egy csoportját azzal bízta meg, hogy Borkanyuk vezetésével hangolják össze ezek tevékenységét, s alakítsanak újabb osztagokat."[6]

A partizánok felbukkanása a Tatár-hágó körzetében a katonai vezetés számára azt jelentette, hogy a jövőben is számolniuk kell e harci forma alkalmazásával. A csoport feltűnésének politikai jelentősége is volt. A Borkanyuk ellen később lefolytatott hadbírói eljárás és per részét képezte annak az irtóhadjáratnak, amelyet a horthysta rendőrség és a VKF/2 defenzív osztálya a haladó erők, mindenekelőtt a kommunisták ellen folytatott.

1942. május 1-én kezdődött meg az a nagy letartóztatási hullám, amely szétzúzta a magyar függetlenségi mozgalom oly szépen induló, lassan megizmosodó erőit. A nyomozó szervek több mint 500 kommunistát, baloldali szociáldemokratát, szakszervezeti funkcionáriust tartóztattak le, gyötörtek meg, ítéltek súlyos börtönbüntetésre. Halálra kínozták Rózsa Ferencet, kivégezték Schönherz Zoltánt, a KMP vezetőit.[7]

A Borkanyuk-ügy látszólag beleillett a nyomozó hatóságok azon koncepciójába, hogy Moszkva beavatkozik a magyar viszonyokba, s belső harcot kezdeményez. Nemcsak a kormány, de egyenesen a rendszer megbuktatására is törekszik. Azt hangoztatták, hogy a kommunisták idegen érdekeket szolgálnak, s tevékenységük egyedüli célja a Szovjetunió megsegítése, tehermentesítése. „Az utóbbi időben az ellenséges részről Magyarországba küldött forradalmi utasításoknak megfelelően arra törekszenek, hogy Magyarország a hadseregét a had-

5 Átnézve a témára vonatkozó — s hozzáférhető — teljes forrásanyagot, a visszaemlékezéseket, a levéltári, a könyvészeti és sajtóanyagot, arra a következtetésre jutottam, hogy a csoport tevékenységét nemhogy közvélemény nyünk, de még a szakemberek se n ismerik. A publikációk rengeteg téves adatot tartalmaznak, egymásból élnek, s telve vannak jóindulatú ferdítésekkel.

6 Kárpáti Kalendárium. 1975. 63. o.

7 *Pintér István:* Magyar antifasizmus és ellenállás. Budapest, 1975. 92. o.

színtérről vonja vissza" — említi a VKF bírósága a KMP 1942-es tevékenységét elemezve.[8]

Azt állították, hogy a kommunisták idegen ügynökök, akik egy velünk hadban álló ország javára kémkednek. A későbbi Borkanyuk-perben is visszatér a sztereotíp mondat: „a magyar állam fegyveres erejének hátrányt, az ellenségnek előnyt okozni megkísérelte."[9]

Felkészülés a partizánharcra

Oleksza Borkanyuk a hitleri orvtámadás után nyomban katonai szolgálatra jelentkezett. 1941. június 23-án lépett a Vörös Hadsereg kötelékébe.[10] Mint magas képzettségű politikai munkás, több emigráns kommunistával együtt ő is arra készült fel, hogy hazatér szülőföldjére az antifasiszta mozgalom, a népi partizánháború vezetésére.

A kiképzés során gyakorolták az ejtőernyős ugrást, a rádióadók használatát, a fegyverek kezelését. Elsajátították a vasutak és más műtárgyak robbantásának technikáját. Foglalkoztak az illegális munka és a konspiráció módszereivel, megismerték a partizánmozgalom harci taktikáját.

Már 1941 szeptember havában, a Csehszlovák KP és a KMP moszkvai vezetőségei kezdeményezésére, a politikai emigránsokból néhány csoport alakult, azzal a szándékkal, hogy hazatérve segítsék az illegális földalatti munkát. A magyar párt vezetői is javasolták, hogy Borkanyukot is küldjék haza a kárpátaljai partizánharc irányítására.[11]

Az egyik csoport élére valóban őt nevezték ki. Ekkor írta feleségéhez: „Csak büszke lehetek rá, hogy a Párt ilyen nagyszerű feladattal bízott meg. Minden erőmet, minden tudásomat latba vetem, hogy ezt a feladatot becsülettel teljesítsem."[12]

1941 szeptemberében már egy különleges bázison találjuk őt és leendő harcostársait. Ez Moszkva mellett volt, és Szhodnyának hívták. Itt készültek fel, vagy kaptak végső kiképzést azok a magyar, román, bolgár, finn és német hazafiak, akik illegális pártmunkára, vagy a fasizmus elleni partizánharcra jelentkeztek.[13]

Biztos adat van rá, hogy 1941. szeptember 23-án már mindazok a személyek Szhodnyán tartózkodtak, akik később a Borkanyuk-csoportba — és a később említendő ún. II. csoportba — beosztást nyertek. Borkanyuknál a következők voltak:

Valódi név	Beosztás	Orosz név	Nála lévő iratok	Társa így említi
1. Oleksza Olekszijovics Borkanyuk	parancsnok	Boriszov	Popovits László	Nyikolajevics Alekszej
2. Hábermann Sámuel	pk. h.	Bondarenko	Spiegel Lajos	
3. Mozsarovics Mihály		Zajec	Dudás Mihály	
4. Dékán József		Szmirnov	Bartuk János	
5. Kővágó Gyula		Bogdanov	Kovács Ferenc	
6. Vitalij Alekszandrovics Razovszkij	rádiós	Macedoni[14]		

8 Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Szerk.: Harsányi János. Budapest, 1966. 161. o.
9 HL HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580
10 Hadbírósági perében 1941. július 2-a szerepel.
11 *Ivan Hrancsak:* Oleksza Olekszijovics Borkanyuk. Uzshorod, 1975. 89. o.; Kárpáti Kalendárium. 1975. 62. o. Hrancsak műve még e témában: Oleksza Borkanyuk Polumjannüj borec za vizvolennja trudjascsih Zakarpattja. Kijev, 1956.
12 *Ivan Hrancsak:* Oleksza Olekszijovics Borkanyuk. Uzshorod, 1975. 89. o.
13 VKF 1941. 267. d. 360. f. 4114. sz. Razovszkij anyaga, Dékán József a 205/II. lövészezredet említi a kiképző ezredként;
A felkészítésre Kerekes Erdei Józsefnek, a szerző számára adott visszaemlékezését használtam fel. Kerekes szerint a felkészítés a Vörös Hadsereg vezérkara egyik speciális iskoláján történt. A Geroj Karpat (Uzshorod, 1972. 179. o.) c. kiadvány szerint viszont a Partizánmozgalom Központi Törzse iskoláján részesültek kiképzésben.
14 Összeállítás a különböző forrásanyagokból.

Kétségtelen, hogy a csoportból, tudásánál, tapasztalatánál, politikai érettségénél fogva magasan kiemelkedett Borkanyuk személye. Hosszú éveken át annak a területnek pártéletét és munkásmozgalmát irányította, ahová rövidesen hazafelé készülődtek.

Röviden tekintsük át most életútját.[15]

1901. január 11-én született a Verhovina vidékén elterülő Jászinyán, azaz Körösmezőn, egy szegény favágó családjában. A tehetséges gyermek magánúton tanult, s elvégezte a munkácsi kétéves kereskedelmi szakiskolát, majd Ungváron az ún. kereskedelmi akadémiát.

Már diákkorában kapcsolatba került a munkásmozgalommal, a kommunista párttal. 1924-ben felvették a Kommunista Ifjúsági Szövetségbe, majd egy évre rá a pártba. Élete ettől kezdve mindvégig összefonódott a munkásosztály, a forradalom ügyével.

A CSKP KB javaslata alapján Borkanyuk Németországon át a Szovjetunióba utazott tanulmányai folytatására. Mint Wolf Sándor nevű üzletember, 1926-ban lépte át a határt. Ezután a harkovi egyetem újságírói fakultását végezte el.

1929 augusztusában hazatért, ahol a munkák sokasága várt reá. Hamarosan az országrész kommunista ifjúsági szervezetének titkára, s egyben a Pracjujucsa Mology, azaz a Dolgozó Ifjúság c. lap szerkesztője lett. Borkanyuk a hivatásos forradalmár életét élte. Erejének nagy részét a tömegek körében végzett munka kötötte le.

1931-ben átvette a Kárpátszka Pravda szerkesztését, s beválasztották a párt országrészi bizottságába. Tagja volt a CSKP Központi Bizottságának is. Kevert nemzetiségű területen, bonyolult politikai viszonyok között, a gazdasági világválság bajaival tetőzve, sikerrel folytatta harcát a dolgozók igazáért.

Borkanyuk 1933-ban a CSKP országrészi bizottságának első titkára lett. Vezetése alatt Kárpátalja dolgozói tüntetések, sztrájkok sokaságával tiltakoztak a burzsoá uralom ellen. Az 1935-ös választásokon a kommunista párt került az első helyre, megszerezve a szavazatok 25,6 százalékát. Ekkor került be Borkanyuk is a csehszlovák parlamentbe. Ez olyan nagy jelentőségű tény volt, hogy később még a horthysta hadbíróság is kénytelen volt respektálni. Képviselői voltára az ellene folyó perben többször is rámutattak. Parlamenti felszólalásaiban Kárpátaljának önkormányzatot, népének munkát, kenyeret és szabadságot követelt.

Nagy élménye volt, hogy Gottwald, Siroky, Sverma és Zápotocky társaságában részt vehetett a Komintern VII. kongresszusán. Szirovoj álnéven fel is szólalt a világ kommunistáinak mérföldkővé váló tanácskozásán.[16] Ettől kezdve élete fő tartalmát a fasizmus elleni harc töltötte be. Hamarosan eljutott politikai pályafutása csúcsára: — 1936 áprilisában beválasztották a CSKP Politikai Bizottságába.[17]

Látva a Csehszlovákia integritását fenyegető veszélyeket, Borkanyuk és munkatársai még időben felkészítették a pártot az illegális, a földalatti munkára. Az első bécsi döntés elől a pártvezetés áttelepült Husztra. Ekkor azonban már felgyorsultak az események.

1939 tavaszán eldőlt Csehszlovákia sorsa. Hitler elfoglalta Cseh- és Morvaországot, ügynökei létrehozták az „önálló" Szlovákiát. Március 15-én Horthy csapatai megszállták Kárpátalját. Borkanyuk egy nappal ezután, március 16-án éjszaka, 2 elvtársa, Turjanica Iván és Weisz Sámuel kíséretében elindult, hogy

15 *Iván Homenko:* Szabadságunkért harcoltak. Uzshorod, 1974. 96. o.; Életére lásd: *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz Radjanszkij Szojuz. Uzshorod, 1976. *Ivan Hrancsak:* Oleksza Olekszijovics Borkanyuk. Uzshorod, 1975.

16 Beszédét l.: Kárpáti Kalendárium. 1975. 87. o.; *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz... i. m. 165. o.

17 *Roják Dezső:* Akik nem hajtottak fejet. Bratislava, 1963. 72. o.

Románián át a Szovjetunióba jusson. Néhány hónap múlva követte őt felesége, Szerén Borkanyuk is.

Szovjet földön előbb a Moszkva melletti Opalisz községben[18] üdült, majd a Vörös Segélynél. azt követően pedig a Kominternnél kezdett dolgozni. Ekkor teremtett újra szoros kapcsolatot az emigrációban élő cseh, szlovák és magyar kommunista pártvezetőkkel. Ismerte Rákosi Mátyást, a Komintern titkárát is. A szorosabb kapcsolatra annál inkább szükség volt, mert a Komintern titkársága a kárpátaljai terület kommunista mozgalmának irányítását a KMP szervezeti keretei közé utalta.[19]

Borkanyuk 1941 januárjában elnyerte a szovjet állampolgárságot. Alig fél évre rá Hitler csapatai megtámadták a Szovjetuniót. Eljött a fegyveres önvédelmi harc időszaka. Oleksza szolgálatra jelentkezett a Vörös Hadseregbe.

Hábermann Sámuel szabómunkás 1899. augusztus 13-án született. 1941-re már régi harcosa volt a munkásmozgalomnak. Részt vett az első világháborúban. Az Októberi Forradalom után vörösgárdista lett. 1921-től a CSKP tagja volt, majd a munkácsi járási pártszervezet titkáraként dolgozott. Vezetése alatt a városi pártszervezetben pezsgő, eleven élet folyt.

Parlamenti képviselőnek jelölték, de a május elsejei beszédéért börtönbe került, s egy évig fogva tartották. Tagja volt a munkácsi városi tanácsnak is. Szűkebb hazájának minden faluját, városát, hegyét jól ismerte.

A horthysta megszállók elől menekülve elhagyta Kárpátalját. A Szovjetunióban önként jelentkezett a Vörös Hadseregbe, Vorosilovgrádban ejtőernyős kiképzésben részesült, majd partizánmunkára kérte magát.[20]

Mozsarovics Mihály életrajzi adatait csupán szórványosan sikerült összeállítani. 1899-ben született. 1924-től a CSKP tagja. 1929-ben Berlinben részt vett a nemzetközi antifasiszta kongresszuson, ahol fel is szólalt. Régi tapasztalt pártmunkás volt, aki már 1933-tól együtt dolgozott Borkanyuk első titkárral. A huszti járási pártbizottság titkára volt, és a CSKP megyei pártbizottságának tagja. Egy időben az országrészi pártbizottság instruktoraként a nagyobb vidéki pártszervezetekkel való összeköttetést biztosította. 1939-ben, már március elején, a Szovjetunióba emigrált.[21]

Dékán József 1916-ban a Garam menti Libád községben, az egykori Esztergom megyében született. Tanult szakmája vasesztergályos volt. 1929-ben munkát keresve feleségével együtt Franciaországba ment. Egy Párizs környéki gyárban dolgozott. A spanyol szabadságharc kitörésekor 2 fivérével együtt önként jelentkezett a Nemzetközi Brigád soraiba. A magyar zászlóalj géppuskás századába osztották be.[22]

Később Zalka Máté gépkocsivezetője, kísérője lett. Egy feladat teljesítése közben súlyosan megsebesült. Bajtársai vitték át Franciaországba, ahol sok más magyarral együtt őt is internálták. A szovjet kormány azonban segítségükre sie-

18 Itt ismerkedett meg vele Friss István (Lobogó, 1962. október 3.) és Skolnik József (L.: *Vadász Ferenc:* Föld alól a fénybe. Budapest, 1969. 99. o.)

19 A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. Uzshorod, 1975. 133. o.

20 *Vadász Ferenc:* Legenda nélkül. Budapest, 1975. 64. o.

21 Kárpáti Kalendárium. 1975. 62. o.; *Ivan Hrancsak:* i. m. Uzshorod, 1975. 45. o.; Boldogság felé. i. m. 140. o.; *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz... i. m. 329. o. 175. jegyzet.

22 Dékán József Libád-i születését (Luba, Csehszlovákia) a község párttitkárának a szerzőhöz intézett levele is megerősíti. Dékán itt ismertetésre kerülő életrajzába jelenlegi tudomásunk szerint nem illeszthető be az a néhány mozzanat, amely a HM 1942. eln. 13. oszt. 45 653 sz. iratban található. Az ottani adatok szerint Dékány József (sic!) kárpátaljai lakos volt, aki kiképzés céljából szökött ki a Szovjetunióba. Szökését Sajovics Chaskel segítette elő. Ugyanakkor számos mozzanat — a bevetés dátuma, az elfogás ténye, az elfogott partizán átadása a magyaroknak — arra utal, hogy Dékány azonos Dékánnal. Lehetséges, hogy az elfogott Dékán József a kihallgatás során megkísérelte összekuszálni, leplezni az előéletét. *Vadász Ferenc:* Legenda nélkül. I. m. 36. o.

tett. 1939. április 6-án felesége és 3 esztendős kisfia kíséretében a Le Havre-i kikötőben felszállt a „Szmolnij" nevű szovjet hajóra, amely Leningrádba vitte a volt internáltakat.[23]

Dékán József üdülőbe, majd kórházba került, hogy minél előbb felépüljön. A hitleri támadás után — noha az egészsége még nem is volt teljesen rendben — önként jelentkezett a Vörös Hadseregbe. Itt speciális tevékenységre választották ki. „Amikor megtudta, hogy Oleksza partizán feladatot kap, rögtön követelte, hogy őt is osszák be mellé... Számtalanszor kijelentette, hogy nincs olyan feladat, amelyre Olekszával együtt ne vállalkozna" — emlékszik vissza harcostársa, Fodor Zoltán.[24]

Kérését teljesítették. Gyorsított ejtőernyős kiképzésben részesült, majd hamarosan beosztották a Borkanyuk vezetésével szerveződő partizánosztagba.

Kővágó Gyula volt a csoport ötödik tagja. Igazi neve Fehér Gyula volt. 1909- vagy 1910-ben született. 1929-től a KMP tagja volt, s részt vett az illegális mozgalomban. Budapesten a Paszományárugyárban volt portás. 1934-ben a KMP Moszkvába, a Lenin-iskolába küldte. Itt 1936 tavaszán végzett. A párt ekkor még nem küldte haza, így esztergályosként kezdett dolgozni. A háború kitörésekor a külföldiek gyülekező helyén, a Nemzetközi Vörös Segély központjában, szolgálatra jelentkezett. Szhodnyán tanult, ejtőernyős kiképzésben részült, majd őt is beosztották a Borkanyuk-csoportba.[25]

V. A. Razovszkij 1912. április 24-én a Dnyepropetrovszk körzetéhez tartozó Pavlovgrádban született. Apja könyvelő volt. Középiskolát végzett, majd a Vörös Proletár gépgyárban lakatosként dolgozott. Nagyon érdekelte a rádiózás, s ezért a munka mellett elvégezte a felsőfokú rádiótechnikai iskolát is. 1937-ben kapta meg mérnöki oklevelét. A mozgósításig a hírszerző népbiztosság állományában főmérnökként tevékenykedett. Moszkvában lakott, a Szadovo-Szuharevszkaja utca 9. szám alatt. Felesége és gyermeke is volt.

1941. augusztus 20-án vonult be katonai szolgálatra. A Moszkvában állomásozó 5/b. rádiószázadhoz osztották be, ahol fegyverismeretet tanult, gyakorolta a morzézást, a rádiószerelést. Ezután mint oktatótiszt — századosi rangban — egy csoporthoz került, ahol diverziós, partizán és speciális feladatokhoz képeztek rádiósokat.

Razovszkij kitűnő szakember volt, s ezért őt is front mögötti tevékenységre, az ellenség hátában végzendő munkára vették számításba. Részt vett egy ejtőernyős tanfolyamon, s ennek során gyakorló ugrást is végrehajtott.

Innen egy katonai híradó szakaszhoz vezényelték, ahonnan 1941. szeptember 5-én Szhodnyába irányították.[26]

Itt az egyes csoportok el voltak választva egymástól, az ottlevők nem beszélhettek, nem ismerkedhettek. Erre csak később, a harci bevetést közvetlenül megelőzően, s csupán véletlenül kerülhetett sor. A németek pl. 1 kilométernyire voltak a magyar csoport körletétől. A résztvevőkről így beszél V. A. Razovszkij, a csoport későbbi rádiósa: „Nézetem szerint az ottani külföldiek mind kommunisták voltak, kik hazájukból emigráltak."

Úgy tűnik, hogy Szhodnyában már nem folytattak szakirányú — pl. ejtőernyős — képzést, s itt már csak a csoportok összeszoktatása, meghatározott

23 *Fodor Zoltán:* Az A—3131-es hazatér. Budapest, 1964. 87. o.
24 Uo. 109. o.
25 Kerekes Erdei József és Balogh Mária adatközlései nyomán.; Kárpáti Kalandárium. 1975. 72. o.
26 VKF 1942. 267. d. 359. f.; A csoport tagjaira még l.: Geroj Karpat. Uzshorod, 1972. 179. o.

feladataikra való felkészítése folyt. E mellett gyakorolták a céllövést, a robbantások technikáját is. Borkanyuk és a rádiótávirász pl. itt sajátították el a rejtjelezés tudományát.

A szhodnyai „összeszoktatás" során a csoport minden egyes tagjával megismertették leendő feladataikat. A bevetést az Északkeleti Kárpátokban, a Ploszkoj és Dolgoj hegyek közé tervezték. A csoport tagjai tudták, hogy Magyarországra, Kárpátaljára kell jönniük, ahol a földreszállás után katonai és politikai jellegű feladatok vártak rájuk.

Az ilyen típusú csoportok esetében a megbízatás rendszerint kombinált jellegű volt: egyaránt meg kellett oldani politikai, pártszervezői, hírszerzői, partizán- és harci jellegű feladatokat is.

Razovszkij szerint „a munkás néppel kellett összeköttetésbe lépnünk, s őket a lehetőség szerint fegyverekkel kellett ellátni. Az üzemekben nyugtalanságra kellett szítani. A vasútvonalakat és egyéb fontos üzemeket robbantásokkal tönkre kellett tenni."[27]

Feladatul kapták a nagybocskói vegyészeti gyár[28] felrobbantását, a fatelep felgyújtását. Meg kellett rongálniuk a körösmezői vasútvonalat, el kellett pusztítani az ott található hidakat, műtárgyakat. Mindezzel akadályozniuk kellett a magyar csapatok utánpótlását. A náluk található nagy mennyiségű robbanóanyag is arra utalt, hogy az egyik fontos feladatuk a robbantások végrehajtása volt.

A magyar hadbíróság ténymegállapítása szerint Borkanyuknak és csoportjának az volt a feladata, hogy „hadifontosságú üzemekben és tereptárgyakon rombolást kövessen el, továbbá, hogy Kárpátalja területén az elégedetlen elemekből partizánmozgalmat szítson."[29]

Utasítást kaptak, hogy a vasúti forgalomról, a csapatok mozgásáról, fontosabb személyek utazásáról rádión küldjenek értesítést megbízóiknak. Kapcsolatot kellett teremteniük olyan személyekkel, még fasisztákkal is, akiktől információkat remélhettek.

Ismerünk olyan adatot is, hogy a partizáncsoport vezetői személyre szólóan további megbízatásokat és feladatokat is kaptak. Ezek között szerepelt az is, hogy vegyék fel a kapcsolatot a Kárpátalján élő kommunista vezetőkkel. Ezek tehát pártutasítások voltak, s kidolgozásukban a KMP Moszkvai Bizottsága vezetői is részt vettek.[30]

Mint utaltam rá, 1939. március 15-e után a Komintern határozata értelmében Kárpátalja kommunista szervezeteinek irányítását a KMP vette át. A Borkanyuk-csoportot a magyar párt szervezte meg, irányította, s küldte haza Magyarországra.[31]

A Borkanyuk-csoport felkészítése 1941. szeptember 24-re teljesen befejeződött. Az elöljáró szervek egy kis házi ünnepséggel, búcsúesttel akarták emlékezetessé tenni a napot. A vacsorán részt vett egy tábornok, a hírszerző szolgálat vezérkari főnöke, a szolgálat politikai biztosa, és a Komintern egyik titkára, Rákosi Mátyás is.

A vacsorán Borkanyukék egy másik vegyes állományú csoporttal, a velük együtt kiképzett ún. II. sz. csoporttal is találkoztak, amely úgyszintén befejezte felkészülését a magyarországi bevetésre.

27 VKF 1942. 267. d. 360, 362. f.
28 *A. I. Puskás:* Vengrija v godü vtoroj mirovoj vojnü. Moszkva, 1966. 219. o.; Csendőrségi lapok 1942. november 1.; Népszabadság 1971. január 10.
29 HL HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.
30 VKF 1942. 267. d. 360. f.
31 *Homenko:* i. m. 99. o.

Grisin, a II. csoport rádiósa, később elmondta a vacsoráról távol levő barátjának, Razovszkijnak, hogy „az esten igen sokat beszéltek magyarul, úgyhogy nem értett meg mindent". Pohárköszöntő hangzott el, hogy „feladatuk teljesítése Szovjet-Magyarország részére szükséges és kívánatos." Itt, a vacsorán, újra ismertették leendő feladataikat is.

Szeptember 25-én Borkanyukék egy moszkvai repülőtérről a Krímbe indultak. Voronyezsi és rosztovi leszállás után 1941. szeptember 28-án érkeztek meg Szimferopolba. Ez a terület már a német gépek hatósugarán belül feküdt. A repülőteret éppen a megérkezésük napján érte bombatámadás.[32]

Szimferopol és a tenger melléke az időben a Délkelet-Európába tartó partizáncsoportok kiindulási bázisa volt. Ide érkezett meg Moszkvából a II. sz. magyar csoport is. A tengerpart menti Anapában több bolgár csoportot is felkészítettek. Az egyik az október 12-e körüli napokban el is repült Bulgáriába. Feladatukat az erős elhárító tűz és motorhiba miatt nem tudták teljesíteni. Ezért visszatértek a kiindulási bázisra. December elején aztán egy Novorosszijszkból induló tengeralattjáró szállította át őket Bulgáriába.

Más adatok is megerősítik, hogy 1941. augusztusától 7 csoportban 55 bolgár politikai emigráns tért haza a Szovjetunióból a népi ellenállás, a fegyveres partizánharc és az illegális pártmunka támogatására. A csoportok indulási dátuma: augusztus 11., 28.; szeptember 10., 13., 18., 22 és október 6. Ehhez jön még az említett október 12-i anapai csoport is. Öt csoport ejtőernyővel szállt le, kettő búvárhajóról lépett partra.

A Krímből 1941. szeptember 28. és november 10. között két román csoportot is útnak indítottak. Ezek állománya részben szovjet fogságba került, s antifasiszta harcra jelentkezett román tisztekből állt.[33]

Október 22-én Szimferopolt evakuálni kellett. A magyar csoport egy Zorin nevű őrnagy vezetésével tehergépkocsin áttelepült Anapába. Egy villában szállásolták el őket, amely a „Fekete-tengeri híradó állomás" fedőnevet viselte. Rajtuk kívül románok és besszarábiaiak is voltak itt. Ezek előtt saját nevüket nem használhatták, hanem álnéven mutatkoztak be. Hogy jelenlétük ne legyen feltűnő, ruházatukat lecserélték, s ettől kezdve ők is a Vörös Hadsereg nyári egyenruháját viselték.

A német SD és a magyar defenzív szervek később arra a következtetésre jutottak, hogy Anapa a szovjet felderítők és partizánok fontos kiinduló bázisa lehet.

Megtudták, hogy Anapa csupán egyik alárendelt szerve az egyik novorosszijszki parancsnokságnak. Az anapai csoportok vezetője bizonyos Paraszelcev nevű őrnagy volt. Az induló csoportoknak pedig Truszov őrnagy adta meg a legvégső eligazítást. Ismert lett még Zorin őrnagy, valamint Alekszander Barikin főhadnagy neve is, aki a partizánokat a célterület fölé is elkísérte.

Anapában nemcsak csoportokat, de egyes személyeket is — köztük nőket — felkészítettek a fasiszták hátországában történő ejtőernyős bevetésekre, „különleges megbízatással". Az egyik vallomástevő 4 ilyen partizánnőről tesz említést.[34]

A magyar elhárító szervek az ún. II. sz. magyar csoportról igyekeztek adatokat gyűjteni. Megtudták pl., hogy az előzetes tervek szerint a gép pilótája 1942.

32 Előzőekre: VKF 1942. 267. d. 360. f.

33 Bulgariens Volk im Widerstand. 1941—1944. Berlin, 1962. 34., 385. o.; *Heinz Kühnrich:* Partizánháború Európában. 1939—1945. Budapest, 1973. 87. o.; 1941. december 27-én és 1942. január 5-én 2 lengyel csoport is hazatért a Szovjetunióból. Ezek a puskinói Komintern iskola hallgatói voltak. Később ők szervezték újjá a lengyel KP-t. L.: *Gac-Grot-Szota:* Geschichte der Polnischen Armee. Berlin. 1978. 34. o.

34 VKF 1942. 267. d. 360—362. f.

január 28-án — holdtöltekor — készül Magyarországra repülni. A bevetés időpontja az időjárástól függően esetleg február 10-ig tolódhat el.[35]

Erről a titokzatosnak tűnő II. csopotról néhány adat az SD-nek is tudomására jutott. Megállapították, hogy eredetileg nem Borkanyukéknak kellett volna elsőként Magyarországra jönniük, hanem január 3-án — „ha ... jobb idő lett volna ..." — a II. csoport került volna bevetésre. Ezt Dékán József is megerősítette, aki közölte, hogy a tengerpart menti Gelendzsikben találkoztak is a II. csoportbeliekkel. De aztán valamilyen ok folytán mégis Borkanyukék repültek el elsőnek, január 4-én, s azzal számoltak, hogy a többiek 28-án jönnek utánuk.[36]

A magyar katonai szervek a II. csoport létét komolyan vették, s tényleges bevetésével számoltak. A VIII. hadtestparancsnokság 1942. január 13-án azt jelentette a VKF-nek, hogy „az állítólagos tervről a határvadász dandár alakulatait tájékoztattam".[37]

A kassai hadtest január 22-én táviratilag hívta fel a VKF figyelmét egy titkos rövidhullámú adó — feltehetően a Kossuth rádió — egyik hírére. E szerint a rádió figyelmeztette a Felvidék és Kárpátalja lakosságát, hogy február 10-e és március 1-e között ne utazzon éjszakai vonattal. A hír „összefüggésben látszik lenni a Sztaniszlauban kihallgatott ejtőernyősök vallomásával, mely szerint január hó 28-a körül újabb ejtőernyősök bevetése várható."[38]

Az elhárító szervek nyomozása szerint a II. csoportban voltak:

1. Heinz József (orosz nevén Csipengó). A nemzetisége ismeretlen. Hat nyelven beszélt, köztük kitűnően németül.
2. Lendney Iván[39] (Rovnyak). Magyarul keveset tudott.
3. ? Miska (Bondar). Román katona volt. Valószínűleg román.
4. ? Vaszil (Csernogorszki). Valószínűleg ukrán volt, mert lengyelül és valamicskét magyarul is értett. Ő volt a „magas" vagy „lord" becenevű fiatal.
5. Roskovics, Ivan Ivanovics. Ukránul beszélt, s magyarul is értett.
6. Nyikolaj Szergejevics Grisin, a csoport rádiósa, Razovszkij barátja.

Ennyit tudott meg tehát az elhárítás. Mint látni fogjuk, a legfontosabb személyeket, tulajdonságaikat és körülményeiket sikerült elkonspirálni.

Nem tartozott a II. magyar csoporthoz az a kb. 25 éves férfi, aki ott Peter Ivanov néven szerepelt. A társai Koljának is szólították. Egészen bizonyos, hogy ez a név is költött név volt. Apja Prágában élt, s valamilyen magas állást töltött ott be. Ivanov foglalkozása technikus volt. Kitűnően beszélt csehül és németül, ezért egyesek osztráknak vélték. A tervek szerint ő is a II. csoporttal repült volna, s a gép elsőnek őt tette volna le, valahol cseh terület felett.[40]

A II. csoportot körülvevő homály számomra csak akkor oszlott el, amikor a készülő antifasiszta lexikon anyaggyűjtése során megismerkedtem Érdei Józseffel, illegális nevén Kerekes Mihállyal, a II. csoport egykori tagjával.

Ekkor sikerült csak azonosítani a fentebb említett személyeket is. Kiderült, hogy Heinz József Rózsa Richárddal[41] azonos, Miska pedig Kerekes Mihállyal.[42] Roskovicsnak Turjanica Iván[43] felel meg. Peter Ivanov pedig Kolja névre hallgatott.

35 VKF 1941. 264. d. 184. f.; 1942. 267. d. 4152.
36 VKF 1941. 261. d. 167, 184. f.; 1942. 267. d. 365. f.
37 VKF 1941. 261. d. 184. f.
38 VKF 1942. 267. d. 4152.
39 *Homenko:* Szabadságunkért... i. m. 102. o.; *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz... i. m. 329. o., 176. jegyzet.
40 Kerekes Erdei József visszaemlékezése.
41 A szocialista forradalomért. Szerk. Bakó Ágnes. Budapest, 1975. 569. o.; Népszabadság, 1963. június 2., 1968 június 3.
42 Kerekes Erdei József 1934—36-ban Moszkvában, Lenin iskolán tanul. A háború kitörésekor katonai szolgálatra jelentkezik. A Borkanyuk csoport II. részlegébe kap beosztást. Később még 3 alkalommal készítik elő bevetésre, amelyekre végülis nem került sor. A kijevi partizániskola tolmácsa, fegyvermestere is volt, ahonnan törött lábbal a Tudományos Intézethez, azaz a Kominternhez rendelték.
43 Turjanica Iványra l: *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz... i. m. 327. o., 160. jegyzet.

Erdei visszaemlékezése szerint röviddel a háború kitörése után a Vörös Hadsereg vezérkara felügyelete alá tartozó szhodnyai kiképzőbázison már együtt volt azon magyarok csoportja, akiket a későbbi Borkanyuk-osztagba terveztek bevetni. A későbbi II. csoportbeliek együttesen részesültek kiképzésben. Rózsa már ekkor ott volt velük. Nem világos, hogy az I. részleghez tartozókkal már ekkor találkoztak-e — a záró vacsorát kivéve —, vagy csupán később, a Krímben.

A felkészítés után a II. csoport egy nagy géppel mélyrepülésben Szimferopolba ment. Innen kerültek Anapába, egy gyermeküdülőbe. Itt tovább folytatták kiképzésüket. Később Anapából Novorosszijszkon túl, Gelendzsikbe kerültek, Szolnce Dar-ba, ahol az ottani vízi repülőtér szolgált volna számukra kiindulási bázisul.

Ők akkor úgy tudták, hogy 12 fővel valamennyien a Borkanyuk-csoportot alkotják, akiket megfelelően nagy szállítógép híján két részletben akarnak Magyarország fölé vinni. Közös volt a célterület is. A leszállás helyét „mi választottuk ki Körösmező környékén" — említi Erdei József. Borkanyukék január 4-én el is repültek, noha ők eredetileg a 2. fordulóban mentek volna Magyarországra.

A Rózsa-féle részleg bevetése azért késett, mert nem volt megfelelő szállítóeszköz. Borkanyukék gépe visszatérőben eljegesedett, lezuhant, roncsai a török partokra kerültek. Elpusztult a gép 7 főnyi személyzete is. Erdei szerint az esetet a korabeli lapok is megírták.

A II. részleg a későbbiekben sem került már bevetésre. Ennek oka az volt, hogy miután nem jött létre Borkanyukékkal a rádiókapcsolat, a II. csoport útnak indítását Dimitrov már nem engedélyezte.

Az egyik napon megjelent a II. csoportnál egy Szmirnov nevű alezredes. Közölte, hogy a fronton súlyos a helyzet, s nem kerül sor újabb bevetésre. (Nem is indult újabb deszant, csak 1943 májusában, a sztálingrádi győzelem után. — G. J.)

Szmirnov ez alkalommal hosszasan tárgyalt Rózsával, aki valami más megbizatással hamarosan el is került a csoporttól. A többieket áprilisban Krasznodarba vezényelték, hogy onnan kerül majd sor bevetésükre. 1942. május 12-ig várakoztak itt, majd visszarendelték őket Szhodnyába.

Később a II. részleg újra együtt volt, tanultak, az illegális föld alatti munkára készítették fel őket. Majd a kiképzést beszüntették a „következő rendelkezésig." De utasítás csak nem jött, s az embereket más feladatokra vették igénybe.[44]

1943 tavaszán, nyarán újra elkezdődött a kisebb magyar csoportok felkészítése. A Komintern ezeket lengyel földön át akarta Magyarországra küldeni. Mint ismert, ekkor indult haza a Rózsa—Fodor—Visontai-csoport (1943. június 2.) valamint a Killián—Turjanica Anna-csoport (július 25.). A már említett Kerekes Erdei József úgy tudja, hogy eredetileg ő lett volna Rózsával egy párban, ha törött lába nem akadályozza meg ebben. Rózsa így Fodor Zoltán és Visontai Ilona kíséretében indult el, hogy Varsó át hazajusson. A gépből a lengyel célterület fölött ki is ugrott, földet ért, de azután teljesen nyoma veszett.

Rózsa Richárd, a nagy magyar forradalmár élete tehát szorosan összekapcsolódik a Borkanyuk-csoport történetével.

44 Az előzőek Kerekes Erdei József visszaemlékezése alapján íródtak.

Az ejtőernyős csoport anyagi felkészítése

Most pedig szóljunk a Borkanyuk-csoport úti előkészületeiről. A csoport tagjai átvették a feladathoz szükséges fegyvert, felszerelést, és más anyagokat. A magyar hatóságok később gondosan számba vették a birtokukba került szovjet eredetű tárgyakat, így pontos képet kaphatunk a csoport anyagi ellátottságáról, az egyes személyek felszereléséről.

Minden partizánharcos géppisztollyal, pisztollyal, s elegendő lőszerrel volt felszerelve. Fejenként 2—2 kézigránát volt náluk. Ezenkívül még 50 kézigránátot, 10 időzíthető robbanókészüléket és nagy mennyiségű lőszert hoztak magukkal. Ellátták őket a szükséges műszaki anyagokkal és térképekkel is.[45]

Kővágó Gyulánál pl. az alábbi felszerelés volt: 2 kézigránát, 2 robbantó gyutacs, 1 tájoló, 1 zseblámpa, 1 kulacs. Az apróbb személyi tárgyakon túl hamisított személyi okmányok is voltak nála. Mozsarovicsnál 1 tőr volt. Találtak még nála 200 pengőt, hamisított iratokat és némi élelmiszert. Hábermannál 800 pengő készpénz volt.

A személyi felszerelésen túl ejtőernyővel ledobtak egy bádog konténert is, amely a Stebna-i gátőrháznál ért földet. Ebben egy doboz izzógyújtó, 5 sátorlap, 3 pár barna férficipő, 4 pár rövid harisnya és élelmiszer (2 kg cukor, 3 doboz kétszersült, 1 csomag konzervkávé, 2 kg húskonzerv), valamint mosdófelszerelés volt.[46]

Az első 3 fő kiugrása után kioldották a repülőgép szárnyára erősített 3 hatalmas csomagot is, amelyben robbanóanyag volt. A határ német oldalán később 2 nagy ejtőernyős csomagot találtak, amelyben fegyver, gyújtózsinór, 30—30 kg robbanóanyag és újra csak élelmiszer volt.[47]

A terület módszeres átkutatása során 1942. január 6-án 38, egyenként 30—40 kg ekrazitot tartalmazó ládát is találtak, amelyeket ugyancsak ejtőernyővel, repülőgépről dobtak le. A ládákon — megtévesztésül — német címke volt. A nyomozó szerveknek feltűnt, hogy a csoport létszámához viszonyítva túl sok a robbanóanyag. 6 ember ennyit nem igényel. Azt a következtetést vonták le, hogy a partizánok „további, esetleg nagyobb vállalkozásra számítanak". Ma már tudjuk, hogy ez a II. csoport lett volna.[48]

A harcosok szürke overallba (ejtőernyős formaruhába) voltak öltözve.

Borkanyuk a szükséges költségekre még Moszkvában 12 000 pengő készpénzt és 500 dollárt vett át.[49]

A híradást egy 20—30 watt erejű rádió adó-vevő készülékkel biztosították volna. A rádió és az áramfejlesztő dinamó gondos, ütésbiztos csomagolásban egy kisebb szekrénybe volt beépítve. Tartalék alkatrészeket is hoztak magukkal. Ezeket, más felszerelési tárgyakkal együtt, a gépről külön csomagban, ejtőernyővel dobták ki.

Mikor Razovszkij Moszkvában átvette a készüléket. egyidejűleg megkapta a rádióforgalmi utasításokat is. (A leadási mód, a hullámhossz stb.). Írásban rögzítették az adások időpontját is. Ez később a magyar hatóságok kezére jutott. A rejtjelkulcsot gondosan betanulta, s arról rajta kívül más senki nem tudott. Borkanyuknak és Hábermannak volt egy külön kódrendszere is, amit viszont a rádiós nem ismert. A csoport rádiókapcsolata tehát gondosan meg volt szervezve.[50]

45 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.
46 VKF 1942. 267. d. 351., 357. f.
47 Uo. 363. f.
48 Uo. 357. f.
49 Uo. 360. f.; HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.
50 Csendőrségi lapok 1942. november 1.

A csoport tagjait ellátták hamis személyi okmányokkal is. A dokumentumokban az alábbi irattípusokról esik szó: állampolgársági bizonyítvány, népmozgalmi igazolvány, kijelentőlap (egy főnél több darab is), illetőségi bizonyítvány, civilruhás fényképek (új igazolványokba), polgári személyi lap, bejelentőlap.

Ezek némelyikéről a magyar hatóságok egyértelműen megállapították, hogy hamisak.

A csoport bevetése

A felkészített Borkanyuk-csoportnak az előzetes tervek szerint 1941 november második felében kellett volna elindulnia Magyarországra. De váratlan akadályok jelentkeztek; nem volt repülőgép, rossz volt az időjárás. Mindenképpen holdtöltekor akartak elrepülni, így aztán 1942. január 4-ét tűzték ki a bevetés időpontjául. Úgy volt, hogy a II. csoport — mint említettem — január 28-án indul majd utánuk.

A bevetésre kész csoportot Anapából átvitték az DK-re fekvő Gelendzsikbe, ahonnan egy hidroplánnal január 4-én, orosz idő szerint 17 órakor, elrepültek Magyarország felé.[51]

A gépen a 6 partizánon kívül 6 főnyi személyzet volt. Elkísérte őket Alekszander Barikin főhadnagy is, aki addig már több csoportot is a helyszínre vitt.

A Kárpátok hegyei felett 2500 méter magasan repültek, amikor kevéssel egy óra előtt a pilóta jelt adott a felkészülésre. Még egyszer ellenőrizték a felszerelésüket, a rajtuk lévő ejtőernyőt. Borkanyuk figyelmeztette őket a gyülekezés helyére, a kapcsolatfelvétel módjára. Fából készült jelzősíp volt náluk, hogy a földreszállás után ezzel keressék majd egymást. A végső találkozás helye Körösmező volt.[52]

Éjjel egy órakor kinyitották a gép ajtaját. Pontosan a célterület felett voltak. Barikin főhadnagy jelt adott az ugrásra. Elsőnek Hábermann, majd Dékán és Mozsarovics lépett ki a gépből. Ezután leoldották a szárnyra erősített 3 nagy, robbanóanyaggal teli csomagot. A gép kört írt le, majd újra ráfordult a célterületre. A második részlegben ugrott a rádiós, majd Borkanyuk és Kővágó. Az utóbbiaknál a pontos sorrend nem ismert. Egyedül ők voltak azok, akik magyar területen értek földet.

A csoportot meglepően nagy pontossággal sikerült a célterület fölé vinni. A hiba csak az volt, hogy éppen a határvonal fölött, annak két oldalán szálltak le. Ebben a sávban kétszeresen is erős volt a határőrizet, s mindkét oldalon jelentékeny katonai erők voltak. Ha a gép valamivel beljebb hozza őket, ha túljutnak a kétszeres gyűrűn, talán sikerrel teljesíthették volna küldetésüket.

Hiába indultak holdtöltekor, a Kárpátok felett vad téli éjszaka fogadta őket. Még a horthysta szervek is kénytelenek voltak megállapítani, hogy a földreszállás mostoha körülmények között történt. Az ő példájuk, mint tanulság, még a magyar partizánelhárítási szabályzatba is belekerült: „Körösmezőnél egy ejtőernyős csoport sötét téli éjszakán szállt földre, számukra nagyon kedvezőtlen körülmények között. Szétszóródtak és rövidesen el is fogták őket."[53]

A partizánokat a szél elsodorta, s nem is sikerült találkozniuk. Az embereket nagyon megviselte a januári hideg. A helyenként méteres hóban nehezen tudtak mozogni, a lábnyomok áruló jelként maradtak utánuk. Ritkán lakott, átte-

51 VKF 1941. 261. d. 160. f.; 1942. 267. d. 356., 357., 361., 362. f.
52 *Ivan Hrancsak:* Oleksza Olekszijovics Borkanyuk. Uzshorod, 1975. 90. o.; VKF. 1942. 267. d. 357. f.
53 Az ejtőernyős elhárítás ideiglenes szabályozása. 15. sz. melléklet az 1942—43. évi HM—M. határozványokhoz c. szabályzat. 3. o.

kinthető, jól ellenőrzött területre kerültek, ahol kevés reményük volt arra, hogy fedél alá jutnak, s valami meleg ételt kapnak.

Az ilyen vállalkozásoknál több tényező sikeres kapcsolódására van szükség. Itt mindjárt kezdetben baj történt: nem sikerült a földet érés utáni találkozás. Így aztán a csoport megszűnt, s egyenként ki voltak szolgáltatva a karhatalmi erők jól szervezett vadászatának.

A csoport felszámolása

1942. január 5-én a Stebna völgyében a magyar határvadászok egy ejtőernyőre bukkantak. Az ottani gátőrháztól nem messze előkerült az a bádog konténer, amit a 3. hv. zlj. fegyverszakértője nyitott fel, nagy óvatossággal. A belsejében élelmiszert, ruházatot és gyújtózsinórt találtak. A „Páncélház" közelében hamarosan összecsapás történt. Ezután a magyar katonai szervek erélyes intézkedéseket tettek az ismeretlen támadó, vagy támadók kézre kerítésére. Riadóztatták a helybeli katonai alakulatokat, a csendőrséget, és a „K" kirendeltségeket. Előkészületeket tettek, hogy a csendőrség és az erdészet bevonásával január 6-án átfésüljék Mohelki, Kozmieszcsek, Borkut-É területét.[54]

A havasaljai 2. és a körösmezői 3. hv. század már január 5-én délelőtt akcióba lépett. Körülfogták és módszeresen átkutatták azt a területet, ahol az ejtőernyőst sejtették, mindenekelőtt a „Páncélház" környékét. 11 óra 10 perckor meg is találták az első partizánt. Élve szerették volna elfogni, de az idegen ellenállt, fegyverét használta. A kifejlődött tűzharcban hősi halált halt. A testét 7 lövés érte.[55]

A halott partizánt beszállították a páncélházi őrs laktanyájába. Ruházatáról megállapították, hogy ejtőernyős katona, s tiszti rendfokozattal bír. Okmányai szerint Kovács Ferencnek hívták, s losonci illetőségű; 600 pengő készpénz, fényképek. és 6 db. személyi lap volt nála.[56]

Gondatlanságára mutat, hogy zsebében moszkvai vasúti jegyet, és szovjet postai feladóvevényt találtak. Ezek elősegítették a körülmények tisztázását.

Később a magyar szervek megállapították, hogy *Kővágó Gyula* holtteste van a kezeik között. „Ő az a halott, akit kihallgatásomkor a fényképen láttam. A magyar területen meglőtt ejtőernyős" — vallotta Razovszkij.[57]

A magyar határőrizeti szervek már január 5-én felvették a kapcsolatot a Tatár-hágóval szemben fekvő német őrssel, s tájékoztatást adtak a történtekről. A fasiszták már tudtak a leszállásról, hiszen aznap már ők is találtak egy szovjet eredetű ejtőernyőt.[58]

A második áldozat a parancsnok helyettese, *Hábermann Sámuel* volt. 6-án délelőtt Brand Oszkár, a sztaniszlaui német határrendőrség helyettese közölte a 3. honvéd hv. zlj. parancsnokával, hogy előző este (5-én) 17 órakor Worochta és Tatarów között elfogtak egy szovjet ejtőernyőst.

Az illető azt vallotta, hogy Spiegel Lajosnak hívják, Kassán született, s ott is lakik, a Mészáros utca 36. sz. alatt. Mindezt okmányokkal is igazolta.[59]

A németek ellenőrizni kívánták állításait, ezért átkísérték a körösmezői pályaudvar-parancsnoksághoz. A kassai rendőrség már 7-én megállapította, hogy

54 VKF 1941. 261. d. 150., 151., 158. f.
55 Uo. 160., 162. f.
56 VKF 1942. 267., d. 356. f.
57 Uo. 363. f; 1941. 261. d. 151. f.
58 VKF 1941. 261. d. 151. f.
59 Uo. 160. f.

az adott lakcímen nem ismerik, a bejelentőhivatalban nyomát sem találják, s nem szerepel az anyakönyvekben sem.

A töredékes adatok szerint Hábermannt a németek alapos kihallgatásnak vetették alá. Valószínűleg tagadott, s megpróbálta félrevezetni a fasisztákat. „Adatai az ellenőrzés folyamán hamisnak bizonyultak, így vallomása további része is kétséges." — olvasható az egyik jelentésben.[60]

Egyetlen adat sem mutat arra, hogy sebesülten jutott volna a németek kezére. Olyan állapotban volt, hogy „átkísérték" kihallgatásra Körösmezőre. Január 9-én mégis azt írják le, hogy „közben sérüléseibe belehalt." A tatarówi német parancsnokságon bizonyára megverték, megkínozták. Így ez a tett közönséges gyilkosságnak minősül.[61]

A hősi halált halt Hábermann személyét később azonosították.

A két partizán leküzdése után a határ mindkét oldalán erélyes intézkedéseket tettek a még szabadlábon levők elfogására. A németek 260 SS- és Wehrmacht-katonát irányítottak a határsáv ellenőrzésére. A magyarok a 3. hegyi zászlóalj részeit vetették be. Elrendelték a körösmezői vasútvonal fokozott őrzését, megerősítették a hidak, műtárgyak védelmét. Az egész térségben, de különösen a vasutak mentén, járőrök cirkáltak. Fokozták az utak ellenőrzését. Sor került egyes tereprészek nagyszabású átkutatására. A III/1., 2., 3. erődszázadok a határterületet fésülték át. Igazoltatták a járókelőket, átkutatták az ott fekvő házakat. 160 gyanús személyt tartóztattak le, s előállították őket a parancsnokságra. Elkoboztak 75 rádiókészüléket is. A kémelhárító szervek az emberek százait helyezték figyelés alá. A kapcsolatok szempontjából számba jöhető személyek közül több mint 600 főt vettek őrizetbe.[62]

A házak falán hirdetmények jelentek meg, amelyekben közlik, hogy a Kárpátok K-i térségében ejtőernyős csoportot dobtak le. Az elfogásukban közreműködőknek jutalmat helyeztek kilátásba. Rahó, Körösmező, Tiszabogdány, Tiszaborkút, Bilin, Fejérpatak falvakban, s a határövezetben, a 3. hv. dandár kidoboltatta, hogy mindazok a polgári személyek, akik a katonákat a leszállt ejtőernyősök nyomára vezetik, 100 P jutalmat kapnak. Az összeget nyomban kifizetik.[63]

A magas hóval borított erdős-hegyes terep nemcsak az üldözők. de a partizánok erejét is végsőkig kimerítette. A leszállás és a későbbi elfogás helyét figyelembe véve megállapítható, hogy a megmaradt partizánok Magyarország felé igyekeztek.

Január 6-án délután egy helybeli lakos jelentette, hogy az 1008. sz. magassági pontnál[64] egy „orosz katonát látott, aki német területről magyar területre jött át". Később az erdőben elrejtőzött. A bejelentés igaznak bizonyult. A helyszínre vezényelt járőr elől egy idegen személy újra német területre menekült. Itt a határőrség elfogta. Mint kiderült, vele volt egyik társa is (Mozsárovics), akinek azonban sikerült egérutat nyernie. Ezt 7-én délelőtt újra látták a térségben; az 1008-as magassági pontnál, a szénaboglyák között rejtőzködött.[65]

A január 6-án elfogott ejtőernyős Bartuk János kassai lakosnak vallotta magát. A kassai rendőrség viszont azon röviden közölte, hogy Bartukot a városban senki nem ismeri, és egyetlen nyilvántartásban sem szerepel. Ezután ismerte csak el, hogy valójában *Dékán Józsefnek* hívják.

60 VKF 1942. 267. d. 357. f.
61 Uo.
62 Uo.; VKF 1941. 261. d. 160. f.; Boldogság felé. 140. o.; *Anatolij Sztasz:* Tovariscs Oleksza. Moszkva, 1971. 87. o.
63 VKF 1941. 261. d. 161. f.; Boldogság felé. 140. o.; Kárpáti Kalendárium. 1971. 32. o.
64 Jablonicán, a Tatár-hágótól DK-re, 15 km-re
65 VKF 1941. 261. d. 161. 162. f.

A kihallgatás során minden lehetőt megkísérelt, hogy félrevezesse a fasisztákat, s lehetőség szerint mentse társait. Kezdetben azt mondta, hogy a csoport parancsnoka egy Nikolajevics Alekszej nevű egyén volt, aki Munkács vidékén lakott. Borkanyuk valójában körösmezői illetőségű volt. Noha jól tudta, hogy milyen feladatokat kaptak, azt felelte, hogy azt a parancsnok csak később, a földön adta volna meg nekik. „Nevezett konok magatartású, meggyőződéses kommunista, akinek a vallomása kétes" — összegezi benyomásait a 3. hv. zlj. parancsnoka.[66]

Dékán vallatása a sztaniszlaui SD-szervek előtt folyt. 1942. január 14-én készült el az a jegyzőkönyv, amelyet később a magyar hatóságokhoz is továbbítottak. A defenzív osztály nyomozói azonban személyesen akarták kikérdezni az elfogottakat. Dékánt és a később kezükre jutó Razovszkijt rövid időre átadták a magyar hatóságoknak. A jelek szerint Dékánt még a fővárosba is elhozták kihallgatásra, s csupán a Schönherz-per lezárása után adták vissza a németeknek.

Nincs pontos adatunk arra, hogy mi lett Dékán további sorsa. A németek — miután újabb adatokat nem remélhettek tőle — bizonyára végeztek a rettenthetetlen partizánnal.[67]

Január 8-án a németek kezére került *V. A. Razovszkij* is. Kihallgatása során elmondta, hogy negyediknek ő ugrott. Mint Borkanyuk és Kővágó, ő is magyar oldalon ért földet. Leszálláskor a rádiót magánál tartotta. Elég szerencsétlenül esett, fennakadt egy fán, ahonnan csak órákkal később tudott levergődni. 10 méterrel odébb elásta a készüléket, majd elindult a vakvilágba. Három napi bolyongás után, teljesen kimerülve, Worochta és Jablonica között egy üres kunyhóban húzódott meg. Látta a keresésére küldött határőröket, akiknek megadta magát.

A németeket mindenekelőtt a rádiókészülék érdekelte. Razovszkij nem tudta megjelölni a helyet, hogy hol is rejtette el.

Vallomásáról jegyzőkönyvet vettek fel, majd kihallgatása céljából a németek rövid időre átadták a magyar hatóságoknak is.[68]

További sorsáról semmilyen adat nem került elő.

Nyilván a vele szemben alkalmazott erőszak hatására a vallatáskor Razovszkij beszámolt a csoport eddigi sorsáról. De ő is igyekezett tévútra vezetni a hatóságokat. Így pl. a szabadlábon levő Borkanyuk helyett a halott Hábermannt, azaz Spiegel Lajost nevezte meg parancsnokként. Dékán mentségére elmondta, hogy annak semmiféle különleges feladatot nem kellett teljesítenie.

A magyar szervek már kezdetben nagyon kíváncsiak voltak a két fogoly vallomására, s ezért — német engedéllyel — január 10-én Sztaniszlauba küldték Sándor Zoltán századost, a III/1. portyázó század parancsnokát. A kapott adatok alapján már képet alkothattak maguknak a csoport méretéről, jellegéről, s talán feladatairól is.[69]

A történtek ezután már gyorsan haladtak a végkifejlet felé. Január 9-én a határvadászok jelentést kaptak, hogy a „Páncélház" környékén egy újabb ejtőernyőst láttak. Betért a házakba, szállást kért, de nyilván nem kapott, s ezért újra nekiindult a havasoknak, hogy valami szénapajtában húzza meg magát. A hatóságok ugyanis halálbüntetéssel fenyegették meg mindazokat, akik a partizánoknak bármilyen segítséget adnak.[70]

A 3/4. határvadász őrs legénysége, a helyi segédszolgálatosok és a német ha-

66 VKF 1942. 267. d. 357. f.
67 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.; *Vadász Ferenc:* Legenda nélkül. i. m. 36. o.
68 VKF 1941. 261. d. 167. f.
69 Uo. 181., 184., f.; 1942. 267. d. 363. f.
70 *Ivan Hrancsak:* i. m. 90. o.

tárőrök együttesen indultak a felkutatására. A körösmezői csendőrőrs jelentése szerint 10-én, 02 órakor, a karhatalmi erők és az idegen ejtőernyős között tűzharc zajlott le. Valószínűleg élve akarták elfogni, de a fegyveres partizán védekezett.

10-én reggel egy 18 fős csoport újra megkísérelte, hogy hurokra kerítse. „Ezek megjelenésekor az orosz ejtőernyős azonnal tüzet kezdett" — jelenti a 3. hv. zlj. A segédszolgálatosok közül 1 fő meg is sebesült. A németek erre golyószóróval kezdték lőni a rejtekhelyét. A partizánt több helyen is halálos lövés érte.

A tűzharc a Vech debre-i 1938-as háromszögelési ponttól DK-re, másfél kilométernyire, német területen zajlott le.[71]

Így esett el a csoport 5. tagja, *Mozsarovics Mihály*. Holttestét később — fényképről — Dékán segítségével azonosították. A zsebében Dudás Mihály névre szóló okmányokat találtak. Ezeken Alsószeliscse község bélyegző lenyomata szerepelt, de a név utolsó betűje „a"-nak volt vésve. Így vált bizonyossá, hogy ez az irat is hamisított.

Az egyik, Borkanyuk életét tárgyaló ukrán kiadvány szerint Mozsarovics a sztaniszlaui börtönben német megtorlás áldozata lett. A rendelkezésemre álló dokumentumok viszont — halála után 3 nappal — azt írják, hogy Mozsarovics „német határvadász szervek által megindított golyószóró tűztől esett el". A holttestе viszont a nácik kezén maradt. Ezt szállíthatták be a sztaniszlaui börtönbe.[72]

„A hatodik még hiányzik" — jelentette január 12-én a VIII. hadtest a VKF-hez. Ez a személy a csoport parancsnoka, *Borkanyuk Oleksza* volt. A magyar hatóságok már sok mindent tudtak felőle. Ismerték személyleírását, feltételezett tartózkodási helyét, egész politikai múltját.

Borkanyuk a határ magyar oldalán ért földet. Bajtársai elsodródtak mellőle, senkivel nem tudott találkozni. A megállapodás szerint a gyülekező Körösmezőn volt. Ez a község alig 6—7 kilométerre fekszik az akkori határtól.[73]

Borkanyuk Körösmezőn született, ott töltötte gyermekkorát, ott laktak rokonai, hozzátartozói. Ismert minden bokrot, hegyet. sziklát. Könnyen tudott tájékozódni. A hegyek puszta rajzolata elárulta neki, hogy merre is vegye az irányt. Őt jól ismerték ezen a vidéken, így bizton számíthatott a segítségre.

Haza is jutott, azzal a szándékkal, hogy ott várja be bajtársai érkezését. Ezek is ott rejtőztek volna el, hogy majd a hajsza elcsitultával megkezdjék akcióikat.

Borkanyuk elsőnek testvérbátyja, Borkanyuk Demeter (Dmitrij) özvegyének ablakán kopogott be. A ház a falutól jó messze feküdt, így aligha vehették észre az érkezését. A gazdaasszony befogadta, és Anna nevű 19 éves lánya, valamint Borkanyuk László — Oleksza testvére — segítségével rejtekhelyet készített számára. A pincében vermet ástak. a tetejére krumplit raktak. Néhány nap múltán polgári ruhába öltözött át. Ejtőernyős öltözetét elásták. A januári kegyetlen hideg elől 2 hét múltán Borkanyuk behúzódott a házba, ahol a kemence padkájába vájt üreget magának. Itt éjszakázott, s ide menekült be, ha a házhoz idegenek közeledtek. A családi gondoskodás biztonságot, élelmet, ruházatot nyújtott számára. A hozzátartozók rendre tájékoztatták a körülöttük zajló eseményekről. Látták a karhatalmi erők mozgását, a razziázó csendőröket. Egymást érték a házkutatások. Hírét vette társai elfogásának is. Borkanyuk erre kijelentette, hogy ő „nem adná meg magát élve".[74]

71 VKF 1941. 261. d. 171. 184. f.
72 *O. Borkanyuk:* Csim je dla nasz... i. m. 329. o., 175. jegyzet; VKF 1941. 261. d. 184. f.
73 *I. Homenko:* i. m. 100. o.; Kárpáti Kalendárium 1975. 62. o.
74 *Anatolij Sztasz:* Tovariscs Oleksza. Moszkva, 1971. 82. o.; HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.

Remélte, hogy elmúlik a tétlen várakozás időszaka, s előbb-utóbb megkezdheti a feladat végrehajtását. Több adat megerősíti, hogy a Moszkvában kapott eligazítás szerint csak később, alapos tájékozódás után kezdhették volna meg tevékenységüket. Borkanyuk egyszer azt mondta Razovszkijnak, hogy leszállás után 2 hét múlva már képesek lesznek Moszkvával rádiókapcsolatba lépni. Dékán pedig arról vallott, hogy tevékenységüket csak kb. 1 hónap múlva kezdhették volna meg.[75]

A per során a bíróság is azt a tényállást rögzítette, hogy a szándékolt várakozás egy hónapja alatt nem akartak akciókat kezdeni, hanem csupán tájékozódni kívántak. A megbízatás is úgy szólt, hogy majd „amikor a helyzetet elég érettnek találják, kezdje meg a partizáncsapatok szervezését".[76]

Mindenekelőtt az illegális KP tevékenységét akarták felélénkíteni. Kapcsolatba kellett lépniük a párt vezetőivel, aktivistáival. Életre akarták kelteni a pártszervezeteket, egyeztetni tevékenységüket. Borkanyuk át akarta adni a legfrissebb politikai utasításokat, ismertetni kívánta az adott időszakban követendő stratégiát és taktikát.

Borkanyuk elsősorban arra a forradalmi mozgalomra kívánt támaszkodni, amely a Tisza felső forrásvidéke mentén bontakozott ki. Razovszkij úgy tudta, hogy „a parancsnoknak Magyarországon régi kommunista ismerősei vannak, akikhez fordulnia kell".[77]

Moszkvából valóban nevekkel, címekkel, a kapcsolatokra vonatkozó pontos utasításokkal tértek haza. Szóba került egy bizonyos Hennescsuk nevű kárpátaljai kommunista, valamint egy Ledney nevű elvtárs neve. Ez utóbbi ott lakott a leszállási hely közelében. Borkanyuk is, Hábermann is ismerték. Ez a Ledney rokona volt annak a Ledney Ivánnak, aki a II. sz. csoportba nyert beosztást. Az említett két személlyel kapcsolatot kellett teremteniük.[78]

Ez az adat is azt igazolja, hogy a II. sz. csoport is valóban e térségbe készülődött. Nagyszabású, egymásra épülő mozgalom volt itt kibontakozóban, amit egyébként a horthysták is megsejtettek.

A VKF bíróságának egyik későbbi peranyagából egy újabb forradalmi bázisról is képet kaphatunk. Dékán József vallatása során a defenzív szerveknek sikerült megtudniuk, hogy kapcsolatba kellett lépniük a nagybocskói Sajovics Chaskel kovácsmesterrel, „aki ismert kommunista, és akinek a támogatására számíthat" — olvasható a bírósági iratban.

Sajovicsot 2 nappal Borkanyuk letartóztatása után vették őrizetbe, hűtlenség bűntettével vádolva. A VKF bírósága szerint Sajovics kapcsolatban állt a Lokota Miklós, a CsKP volt parlamenti képviselője és a Moskovics Miklós vezetése alatt álló forradalmi csoporttal. Sajovics 1941 decemberében pártkapcsolatai útján olyan utasítást kapott, hogy „szervezzen partizán csoportokat, amelyeknek feladatuk volt a rombolások véghezvitele, a szovjet csapatok és különösen az ejtőernyősök támogatása".[79]

A per anyagából kiderül, hogy 1941 végén Nagybocskón erős illegális pártszervezet működött, amely készen állt a partizánharcra. Sajovics meggondolatlanul olyan kijelentéseket tett, hogy „számos beszervezett embere van, akik készen állnak a cselekvésre, csak várják a parancsot".

Csupán emlékeztetni szeretnék arra, hogy a csoport feladatai között a nagybocskói „Klotild" fedőnevű hadiüzem elleni akció is szerepelt. Ennek végrehajtásánál minden bizonnyal a helyi partizáncsoportra is támaszkodni kívántak.

75 Uo. VKF 1942. 267. d. 363. f.
76 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.
77 VKF 1942. 267. d. 362. f.; Hadtörténelmi Közlemények, 1976. 3. sz. 522. o.
78 VKF 1942. 267. d. 365. f.
79 HM 1942. eln. 13. oszt. 45 635.

A bíróság a Sajovics és a nagybocskói kommunisták tevékenysége közötti összefüggést „minden tekintetben valószínűsített"-nek látta. Magyarázatul megjegyzik, hogy az adatok csak 1942 elején váltak ismertté, „amikor a németek az elfogott orosz ejtőernyősöket kihallgatásuk céljából rövid időre rendelkezésre bocsátották".[80]

Sajovics 6 év fegyházbüntetést kapott. Felsőbb pártkapcsolata, a vele együtt letartóztatott Moskovics Fülöp „kihallgatás közben rosszul lett ... ahol rövidesen meghalt". Őt is joggal sorolhatjuk a Borkanyuk-csoport hősi halottai közé.[81]

A nyomozó szervek más ügyekben is megkísérelték, hogy megtalálják a feltételezett kapcsolatokat az elfogottak és a Borkanyuk-csoport között. A Spanyolországban harcolt Fábry István írja pl., hogy hazatérése után, 1941 őszén letartóztatták. A kémelhárító nyomozói hallgatták ki. „Nevemet kapcsolatba hozták Borkanyukkal, akit mint szovjet ejtőernyőst éppen abban az időben fogtak el" — írja Fábry.[82]

Borkanyuk Oleksza — Vaszil nevű bátyja révén — kapcsolatot teremtett egyes illegalitásba vonult kommunistákkal. Olyan feladatot adott számukra, hogy „a szabotálásról, az egyéni felforgató akciókról áttérjenek a tömeges fegyveres harcra".[83]

A távlati célt Borkanyuk abban látta, hogy megteremtse az illegális pártmunka és partizánharc egységes központját. A feltételek ehhez sajnos még nem voltak adottak.

Borkanyuk a leszálláskor elvesztett géppisztolya helyett puskát akart szerezni, állandóan tájékozódott Kárpátalja helyzetéről, a nép hangulatáról, a hatóságok ellenintézkedéseiről. Érdeklődött arról is, hogy milyen lehetőség van partizáncsoportok szervezésére. Több tényező igazolja, hogy előkészületeket tett az illegális életre való áttérésre. Ezek alapján állítja azt a hadbíróság, hogy „mihelyt az időt elérkezettnek látja, tevékenységbe akart kezdeni és a vállalt feladatot végre akarta hajtani".[84]

A Borkanyuk-per

A nyomozó szervek sejtették, hogy Borkanyuk valahol Körösmezőn bújkál. A csendőrkopók egész hada nyüzsgött a faluban. Egyre-másra folytak a házkutatások. A helyzet nyugtalanító volt, s a hatóságok attól tartottak, hogy az elégedetlenségnek vezére támad. A vezető szervek fokozták a keresést. A „hatodikat" minden áron meg akarták találni. Letartóztattak számos kommunistát és szimpatizánst. Ezeket a vallatások során kegyetlenül megkínozták. Február 9-én elfogták Borkanyuk testvérét, Lászlót, azaz Vaszilijt, akit valóságos tortúrának vetettek alá. Ekkor leltek nyomra. Van olyan feltevés is, hogy a csendőrök megfigyelték Vaszilij mozgását. Feltűnt nekik, hogy gyakran ment Demeter testvére feleségéhez. Gyanús lett a dolog, házkutatást tartottak, s így jutottak Oleksza nyomára. Vaszil Ruszin, a későbbi neves partizánparancsnok, viszont azt írja. hogy a csendőröknek provokátorok segítségével sikerült Borkanyuk nyomára akadniuk.[85]

80 Uo.
81 Uo.
82 Magyarok Csehszlovákiában. Bratislava, 1969. 166. o.
83 *I. Homenko:* Szabadságunkért... i. m. 100. o.
84 HM 1942. eln. 14. oszt. 35 580.
85 Uo. *Anatolij Sztasz:* i. m. 1971. 85. o./ HIL Partizán-gyűjtemény (Pgy) Sz—74. Duklja Almanach. 1955. 2. sz.

1942. február 12-én reggel a csendőrök letartóztatták Borkanyuk Olekszát. Állítólag szuronnyal döfködték a rejtekhelyét, s így találtak rá. Sorsában osztoztak hozzátartozói is. 19-én elfogták szállásadóját, özvegy Borkanyuk Demeternét, testvére özvegyét, annak két fiát, Jurkót és Vaszilkót, valamint 19 éves leányát, Annát. Őrizetbe vették Doszja nevű húgát, Sztepán nevű öccsét, Iván unokaöccsét, valamint másokat.[86]

A letartóztatást követő házkutatás során több, Borkanyuk személyére és feladatára utaló bizonyítékot találtak.

A vád valamennyiük ellen „hűtlenség" bűntette volt.

Az 1942. június 19-én kiadott büntető indítványban megtaláljuk a 21 éves Borkanyuk János nevét is, akiről a szeptemberi tárgyaláson mint „időközben elhalt" személyről beszélnek.[87]

A családtagok közül csak Demeter bátyja 2 gyermeke tért haza a szülőfaluba, de később ők is elpusztultak. A többiek valamennyien a fasiszták áldozatai lettek.[88]

Borkanyukra hosszú kálvária várt. A letartóztatottakat Turjaremetén, az állami lóistállókban őrizték. Később megismerték Munkács, Szentmiklós, Perecsény és Ungvár börtöneit. Borkanyukot ezután Budapestre szállították, ahol a Conti utcai katonai börtönben, majd a Margit körúti fegyházban őrizték.

A nyomozók embertelenül megkínozták. Mindenáron adatokat szerettek volna kapni Borkanyuk pártkapcsolataira, az illegális kommunisták tevékenységére, a párt vezető szerveinek munkájára. A reá szakadt megpróbáltatásokat Borkanyuk bátran, hősi lélekkel, kommunista vezetőhöz méltóan viselte. A peranyag tanúsága szerint a már amúgyis ismerteken túl egyetlen kérdésben sem vitte előbbre a nyomozók munkáját.[89]

Pedig a nyár derekán már folyt a Schönherz Zoltán és 12 társa elleni per[90] előkészítése, s a nyomozók bizonyára szívesen kapcsolták volna össze ezt, s szovjet részről kezdeményezett külső és belső „beavatkozás" tényeit.

1942. június 19-én a VKF bírósága Várallyai Boda Imre szds. vezetése alatt elrendelte a nyomozati eljárás lefolytatását. Augusztus 15-én megszületett a vádparancsot követő büntető indítvány. Ezt olvasva tévesnek bizonyul az a szakirodalomban gyakran felbukkanó állítás, hogy az ügyész nem halált, hanem csupán 15 évi fegyházat kért Borkanyuk Oleksza büntetéséül. A büntető indítvány valójában a hűtlenség esetére kiszabandó kötél általi halálbüntetésre tesz javaslatot.[91]

Míg a per előkészítése folyt, némileg nyugodtabb napok köszöntöttek Borkanyukra. Fogolytársai gyakran látták őt, amint egy ócska katonaruhába, vagy melegítőbe öltözködve sétál a börtön udvarán. Testén még látszottak a verések nyomai. A börtön kommunista foglyai hamar megtudták, hogy egy „orosz partizán vezér" van a kopók őrizetében. Igyekeztek beszélni vele, segítették, támogatták. Élelmet adtak neki, mert feltűnt, hogy Oleksza senkitől nem kap cso-

86 Lobogó 1962. október 3.; *I. Hrancsak:* O. O. Borkanyuk: i. m. 91. o.
87 1942. augusztus 15-én Borkanyuk Annával együtt a 10. sz. helyőrségi kórház fogolyosztályán volt.
88 *I. Hrancsak:* O. O. Borkanyuk i. m. 92. o.
89 HIL Pgy. Sz—74. Duklja Almanach. 1955. 2. sz.
90 Tanulmányom elkészülte után jelent meg *Máté György—Vida Ferenc:* Hűség és hűtlenség c. könyve, amely a 178—184. oldalakon személyes élmények alapján foglalkozik a Borkanyuk és Schönherz perekkel. A könyv anyagát már nem volt módom felhasználni, noha témámhoz hasznos kiegészítő anyagokat tartalmaz. A szerzők állítása a vádindítvány tartalma tekintetében eltér a tanulmányomban közöltektől.
Téves a könyv azon állítása is (184. o.), hogy Borkanyuk fegyver által pusztult el. A peranyag záradéka „kötél általi halálbüntetés"-ről szól.
Máté György már korábbi műveiben is foglalkozott a két perrel. L: Fénysugár. Budapest, 1954.; Távirat éjfélkor. Budapest, 1962.
91 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580. L. itt a per 24. sz. irata. A „kötél által végrehajtandó halálbüntetésre" az 1930. évi III. t. c. 59. §. utolsó bekezdését alkalmazták. A 15 évet említi: Magyar Szabadságért. 1946. 43. o.; A szocialista forradalomért. i. m. 74. o.

magot. Segítették, hogy a börtön szövődéjében kapjon munkát, ahol nyugodtan beszélhettek vele.[92]

Volt fogolytársai így emlékeznek reá (I. Spevák írja): „Nagy hatással volt reánk Borkanyuk elvtárs optimizmusa, életereje, elszántsága. »Leksza«, ahogyan neveztük, viselkedésével nemcsak a foglyok között vívott ki tekintélyt, hanem még az ellenség körében is." Máté György: „Kisfiát hozta szóba. Máskor nem beszélt még róla. Pár mondat volt, ebből sejtettem csak, hogy a halálra is gondol. Menni kellett, kezet fogtunk, mosolyogva. Mennyi mondanivalóm lett volna, biztató, bátorító, ígérő. De egy szót sem tudtam szólni."[93]

A VKF bírósága a Borkanyuk-ügy tárgyalását 1942. szeptember 25-re tűzte ki, s még azon a napon ítéletet is hozott.

Itt mindjárt elöljáróban fel kell vetni a bíróság illetékességének és az eljárás jogszerűségének kérdését.

Tekintsünk el itt most attól a ténytől, hogy a VKF bíróságának életrehívása már eleve ellentétben állt a törvényekkel, s bíráskodás gyakorlatával és szokásaival. Gróf Bethlen István szerint ezzel a törvényt osztó vezérkari főnök kezében „olyan hatalom van, hogy erre még nem volt példa a magyar történelemben".[94]

A különbíráskodás bevezetése arra volt hivatva, hogy a jogra való tekintet nélkül, de annak álarcában, kíméletlenül letörjön minden olyan megmozdulást, amely ellentétes a militarista körök háborús törekvéseivel.

A per során Borkanyuk arra hivatkozott, hogy nem magyar állampolgár, a Vörös Hadsereg katonája, s harci vállalkozás közben fogták el. Ezért azt követelte, hogy a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi jogi szabályok szerint bánjanak vele.[95]

Borkanyukról a legkorábbi bírósági iratok mint „kétes állami polgárságú" egyénről beszélnek, aki „Apechlia-i lakos (Szovjet-Oroszország)". A körülményt később nyilván tisztázták, mert a bírósági ítélet mint „ismeretlen illetékességű, szovjet-orosz állampolgárról" beszél. A későbbiekben elismerik, hogy „mielőtt a magyar csapatok Kárpátalját visszafoglalták ... Szovjet-Oroszországba ment, s ott telepedett meg". 1941-ben, januárban, elnyerte az orosz állampolgárságot. Addig viszont csehszlovák állampolgár volt![96]

Való igaz, hogy egyetlen napig sem élt az önálló magyar állam joghatósága alatt. A vád ellene mégis hűtlenség bűntette volt.

A perirat is elismeri, hogy besorozták katonának, kiképzésben részesült, s mint fegyveres harcos, mint kombattáns személy, egyenruhában indult el a kapott parancs teljesítésére. Kombattánsnak tekintendő, akit a feladata végrehajtása közben fogtak el. Ezért reá is vonatkoznak az 1907-es „Hágai konvenció" megállapításai. E szerint pusztán azért, mert harci feladatát teljesítette, nem vonható felelősségre, miután hadifogságba jutott. Borkanyuk személyére vonatkozóan a horthysták ezeket a nemzetközi törvényeket sokszorosan megsértették.

A bíróság, hogy a nyilvánvaló jogsértést leplezze, így érvelt: „Tekintettel arra, hogy vádlott az egyenruhát levetette, tehát [magát] mint katonát felismerhetetlenné tette, reá nézve a hadifoglyokra vonatkozó nemzetközi jogszabályok nem alkalmazhatók, s ennélfogva őt polgári egyénnek kell tekinteni."[97]

92 Népszabadság 1972. október 7.; *I. Hrancsak:* O. O. Borkanyuk i. m. 93. o.
93 Uo. 92. o. Kárpáti Kalendárium. 1971. 32. o.; *Máté György:* Fénysugár. i. m. 64. o.
94 *Saly Dezső:* Szigorúan bizalmas. Budapest, 1945. 1. ott 1944. február 25.; A katonai bíráskodásról: Magyarország 1979. november 4.; december 16.
A VKF bíróságának életre hívására 1941. október 30-án miniszterelnöki rendelettel került sor. Illetékességébe csupán az 1930. évi 3. tc. 59. szakaszába ütköző cselekmények elbírálása tartozott. L. e témára *Vargyai Gyula* művét — Jogtudományi Közlöny. 1981. V. hó, 365—373. o., amely sajnos már tanulmányom elkészülte után jelent meg.
95 Népszabadság, 1962. október 3., 1972. október. 7., *Vadász Ferenc:* Legenda nélkül. i. m. 25. o.
96 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.
97 Uo.

A védekezés során Borkanyuk végsőkig ragaszkodott katonai mivoltához. Hangoztatta, hogy a Vörös Hadsereg tagja. parancsot teljesített, s így adott helyzetben hadifogolynak tekintendő.

Felvetődik a kérdés, hogy az egyenruha viselése kritériuma-e a kombattáns tevékenységnek? Nem, nem előfeltétele! Borkanyukot, mint a hadviselés egy speciális formáját — partizán tevékenységet — végző kombattánst más oldalról is megilleti a nemzetközi jog védelme.

A Hágai Egyezmény szerint a nemzetközi jog oltalma nemcsak a hadsereg tagjait, hanem a milíciák és „önkéntes csapattestek" tagjait is megillették. Ennek azonban 4 előfeltétele volt.

1. Élükön olyan személy áll, aki alárendeltjeiért felelős.
2. Állandó és távolról is felismerhető megkülönböztető jelzést viselnek.
3. Fegyvereiket nyíltan hordják.
4. A hadműveleteikben betartják a hadviselés törvényeit és szokásait.[98]

Mikor ezt kodifikálták, a partizán kifejezés még nem volt elterjedve. Az „önkéntes csapattestek"-et megillető jogi védelem feltételeinek a partizánmozgalom is teljes egészében megfelel. A Hágai Egyezmény értelmezése szerint tehát a civil ruhában küzdő partizánok is kombattáns személyek, akiket véd a nemzetközi jog.

Borkanyukot — és társait — az említett 4 feltétel szerint is védett személynek kellett volna tekinteni:

1. Éppenséggel ő volt a csoport vezetője. A bíróság is egy „6 főből álló ejtőernyős csoport parancsnoka"-ként emlegeti.
2. A perirat szerint „ejtőernyős egyenruhát" viseltek.
3. Fegyvereiket nyíltan hordták, s azzal több alkalommal is szemtől szembe harcoltak. Borkanyuknál ott volt a felszerelésével együtt kapott pisztolya is.
4. Nem ők, hanem velük szemben nem tartották be a hadviselés törvényeit, így különösképpen a hadifoglyokra vonatkozó törvényeket.

Egyébként, hogy Borkanyuk partizán volt, s partizán tevékenység folytatására tért haza, azt a periratok is elismerik. Az ítéletben olvasom: Azért jött Magyarországra, hogy „partizán mozgalmat szítson", „kezdje meg a partizáncsapatok szervezését" stb.

A Borkanyuk ellen lefolytatott per egyértelműen politikai per volt. Beleillik abba a láncolatba, amelyet a horthysta katonai-politikai szervek az 1941 végén, 1942 elején fellendülő haladó függetlenségi mozgalmak, a népfront-törekvések eltiprására kezdeményeztek.

A pert 1942. szeptember 25-én a nyilvánosság teljes kizárásával gyorsított ütemben, egy nap alatt folytatták le. A törvényszék elnöke Szelényi Ernő ezredes, a tárgyalásvezető Topolay Imre hadbíró százados volt. A vádat Szabó Adorján hadbíró főhadnagy, a védelmet dr. Török Adorján budapesti ügyvéd képviselte.

Mind a 4 vádlott esetében kimondták a hűtlenség bűntettét. Borkanyuk Oleksza esetében megállapították, hogy „cselekménye a magyar állam fegyveres erejének érdekeit nagy fokban veszélyeztette".[99] Borkanyuk Olekszát halálra, fivérét, Borkanyuk Lászlót (Vaszilijt) 10 évi, Borkanyuk Demeternét 5 évi, ennek lányát, Borkanyuk Annát pedig 2 évi fegyházbüntetésre ítélték. A rokonok esetében csupán mint enyhítő körülményt vették figyelembe, hogy cselekményüket

98 *Heinz Kühnrich:* Partizánháború Európában. Budapest. 1973. 26. o.; *Herbert Stanke—Lothar Krumbiegel:* Der Krieg im Völkerrecht. Berlin, 1961.
99 HM 1942. eln. 13. oszt. 35 580.

közeli hozzátartozóik érdekében tették. A bíróság szerint feljelentési kötelezettség terhelte volna őket.[100]

Borkanyuk Oleksza esetében a bíróság „enyhítő körülményt nem talált".

Mikor megkérdezték tőle, hogy bűnösnek érzi-e magát, így válaszolt; „Igen, bűnösnek érzem magam, hogy nem tudtam többet tenni népemért."[101]

A bíróság előtt bátran, hősiesen viselkedett. Példáját adta a kommunista helytállásnak. Egy volt fogolytársa így emlékezik. „Ítélethozatal után Oleksza Borkanyuk nagyon sápadtan, de biztos léptekkel jött ki a tárgyalóteremből. A nyakára mutatott. Megértettük és fájlaltuk, hogy az ellenség ismét kiszakít sorainkból egy önfeláldozó, hűséges bolsevikot . . ."[102]

A visszaemlékezésekből látható, hogy ilyen szigorú ítéletre senki nem gondolt. Még a pesszimisták is 10—15 évvel számoltak, hiszen a hűtlenséggel vádolt Borkanyuk effektíve semmit nem *tett* — mert a körülmények folytán nem is tehetett — a Horthy-rendszer ellen. A bíróság is csak azt rögzítette, hogy feltehetően *tett volna* valamit.

Mindenki Schönherz életéért aggódott, hiszen 4 nap múlva, szeptember 29-én kezdődött a KMP titkára elleni ügy. S az ő személyében az egész kommunista mozgalommal, a magyar függetlenségi gondolattal készültek leszámolni.

Bár a párt még alig ocsúdott föl a tavaszi és nyári letartóztatások után, a szabadon maradt kommunisták, együttérzők, lépéseket próbáltak tenni Borkanyuk megmentésére. Ortutay Gyula — a párt kérésére — Bajcsy-Zsilinszkyt elhívta egy találkozóra, egy fiatal budapesti ügyvéd lakására. Ott volt még Pálffy György, Kállai Gyula, Orbán László, Major Tamás. Meg akarták győzni Bajcsy-Zsilinszkyt; „neki latba kell vetnie minden befolyását, hogy Borkanyuk Olekszát ne végezzék ki, segítsen ha kell, a kormányzónál való közbenjárásával a kegyelem kieszközlésében" — írja Ortutay.[103]

Bajcsy-Zsilinszky valóban tett is lépéseket, de a többszöri közbelépése eredménytelen maradt. Egyébként ő is úgy érezte, hogy katonai cselekményről van szó, s ezért maradt hatástalan a politikai jellegű intervenció.

Borkanyuk Oleksza az ítélethirdetés után magánzárkába került. Volt ideje töprengeni élete és sorsa felett. Azok a gondolatok, amelyeket az itt eltöltött napok után papírra vetett, azt tanúsítják, hogy egy pillanatra sem rendült meg, s bátran nézett szembe a halállal. Meggyőződése volt, hogy az ügy, amelyre életét tette fel, győzedelmeskedni fog, ha ő azt a boldog napot már nem is éri meg.

Szeptember 30-án ítéletet hirdettek Schönherz Zoltán és társai felett.[104] A tárgyalásvezető ugyanaz a Topolay Imre százados volt, mint a Borkanyuk-ügyben. A vádindítványt is ugyanaz a személy, Várallyai Boda Imre tette. Az ügyész az előzőleg benyújtott vádiratot hirtelen megváltoztatta, s a korábban javasolt 10—15 év helyett a 6 kommunista fejére halálbüntetést kért. Ez nem kis mértékben megzavarta a letartóztatott kommunisták és kintről segítségükre sietők barátaik védekezési taktikáját.[105]

Van olyan feltevés, hogy a két per időpontjában német katonai bizottság járt a Margit körúton, s azok közbelépésére szigorították meg mindkét per ítéletét. Schönherz tárgyalásán részt vett Jagow német követ is, akinek jelenléte min-

100 Borkanyuk Lászlóra vonatkozó későbbi iratok. HM 1942. eln. 13. oszt. 59 954. és 1943. eln. 13. oszt. 38 715.
101 *Iván Homenko:* i. m. 100. o.
102 Uo.
103 Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Budapest, 1969. 201. o.; *Dernői Kocsis László:* Bajcsy-Zsilinszky. Budapest, 1966. 143. o.; *Lányi Ernőné:* Hősi harcok emlékei. Budapest, 1955. 162. o.
104 HM 1943. eln. 13. oszt. 17 634.
105 A szocialista forradalomért. i. m. 589. o.; Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1964. 360. o.; Népszabadság 1972. október 7.

den bizonnyal fokozta a bíróság buzgalmát. Szombathelyi Ferenc a háború után mindenesetre német kényszerként tüntette fel ezt a két gyilkosságot.[106]

A fasiszta szervek meg akarták félemlíteni az ország szabadságáért és függetlenségéért küzdő erőket, mindenekelőtt a kommunistákat. Schönherz is érezte, hogy justizmord készül. A fő tüzet ellene összpontosították. Mikor felismerte a bíróság szándékait, arra törekedett, hogy legalább Borkanyuk életét sikerüljön megmenteniük. Régi barátok, elvtársak voltak. Sorsuk most újra összefonódott.

A tárgyalóteremből kijövet Schönherz listát adott át övéinek. „Részletes tervet adott elő, kiket keressenek fel (a szociáldemokratáktól a hercegprímásig mindenféle irányzat képviselői szerepeltek listáján), hogy kegyelmet eszközöljenek ki, de nem neki, hanem az egy héttel előbb halálra ítélt Borkanyuknak." Másnap nővérétől is azt kérte, hogy járjon közben Bajcsy-Zsilinszky Endrénél, „és mindenkinél aki valamit számít", hogy az ítéletet megváltoztassák. Nővére csak később értette meg, hogy nem is magáról beszél, hanem Borkanyuk Oleksza életének megmentését szervezi.[107]

A partizánparancsnok fölött a végső szót Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a VKF bíróságának illetékes parancsnoka mondta ki. 1942. október 2-án tették elébe a Borkanyuk-per aktáit. „Az ítéletet megerősítem és végrehajtását elrendelem" — olvasható az aláírás fölött. A döntést az elítélttel még aznap közölték. Legfeljebb 24 óra maradt hátra az életéből.

A halálraítéltek ősi jogán a siralomházban Borkanyuktól is megkérdezték, hogy mi az utolsó kívánsága. Ő el akart köszönni barátaitól, elvtársaitól, írni akart feleségének, családjának. A börtön kommunista kollektívája nevében Dr. Weil Emil vett búcsút tőle. Borkanyuk üdvözölte a pártot, és sok sikert kívánt a győzelem után. Találkozott Schönherz Zoltánnal is, akihez még a csehszlovákiai pártmunka idejéből meleg barátság fűzte.[108]

Feleségéhez és kislányához írott búcsúsorai az eszméihez mindhalálig hű forradalmár, de ugyanakkor az élni akaró és élni szerető ember, apa. férj gondolatait tükrözik. A jövőben egy pillanatig sem kételkedik. „Szilárdan hiszem, hogy ügyünk igaz, és hogy a miénk lesz a győzelem" — írta halála előtt.

Megrendítő búcsúlevele azóta már több antológiában is napvilágot látott. Számvetés és hitvallás ez az élet céljáról és értelméről.[109]

Levelet írt húgának, Doszjának és Sztyepán öccsének is, akikről semmit nem tudott.

„Drága, szeretett Cikám! Budapest, börtön, 1942. október 3.
Kedves lányom, Olecska!

Nem múlt el egy nap, egy óra, hogy ne gondoltam volna rátok. Határtalanul vágyakoztam, hogy visszatérhessek közétek, és folytathassam veletek a mi gyönyörű családi életünket. De a sors máshogy akarta. A katonai törvényszék halálra ítélt. Ezeket a sorokat halálom előtt néhány perccel írom. Úgy érzem, egészséges vagyok, erő és végtelen élnivágyás duzzad bennem... De nincs menekülés. Meg kell halnom. Szilárd bátorsággal megyek a halálba, ahogy a magunkfajta emberhez illik. 41 évet éltem, ebből huszat a szegényemberek ügyének szenteltem. Világéletemben tisztességes, odaadó, fáradhatatlan harcos voltam, nem ismertem önző érdekeket. Sohasem volt álnok a lelkem. Ahogy éltem,

106 A magyar szabadságért. Budapest, 1946. 44. o.; Népszabadság 1967. október 3.; *Roják Dezső:* Akik nem hajtottak fejet. Bratislava, 1963. 75. o. Itt hivatkozik: A magyarországi munkásmozgalom 1939—1945. Budapest, 80. o.
107 *Lányi Ernőné:* Hősi harcok... i. m. 162. o.; *Vadász Ferenc:* Föld alól a fénybe. Budapest. 1969. 181. o.
108 *Vadász Ferenc:* Tenyérnyi ég. Budapest. 1970. 16. p.; Népszabadság 1972. október 7.
109 Kárpáti Kalendárium. 1975. 36. o. Szerették az életet. 216. o.; *I. Hrancsak:* O. O. Borkanyuk i. m. 95. o.

úgy is halok meg. A nép nem feled majd el engem, ha jobb idők jönnek. Valamikor a történelem elmondja az igazságot az én szerény személyemről is. Meghalok, de mégis élni fogok.

Kedveseim, ne sírjatok utánam, és ne szomorkodjatok értem. Manapság ezrével, százezrével halnak meg a nép legjobb fiai az emberiség jobb jövőjéért. A háború az emberiség legnagyobb szerencsétlensége. Reméljük, hogy ez után a háború után olyan béke jön, mely hosszú időre, talán mindörökre boldogságot fakaszt. Amikor búcsút veszek tőletek, azt kívánom, hogy lássátok meg a békét és a boldog életet. És ha éltek addig, emlékezzetek rólam is egy szóval, neheztelés nélkül ...

Kedves feleségem, köszönöm neked együtt töltött szép éveinket. Derék feleségem, derék élettársam voltál. Azt akarom, hogy menj férjhez, és jövendő férjedhez is ilyen legyél. Szeretett Olecskánkat részesítsd jó nevelésben, hogy értékes egyéniség, apja méltó örököse legyen.

Drága kislányom, Olecska! Egyéves voltál, mikor a kegyetlen háború elválasztott egymástól bennünket. Te voltál a vigaszom, te voltál az életem. A halál torkában vérzik a szívem arra a gondolatra, hogy nem látlak többé ... Nőj fel boldogságban. Fogadj szót anyukának, legyél jó és igazságos, tanulj, és rendes ember váljék belőled. Sose feledd, hogy édesapád a nép ügyéért halt meg az akasztófán.

Búcsúzom, kedveseim. Oleksza Borkanyuk."

„Drága kis húgom, Doszja, és kedves testvérem, Sztefan!

1942. október 3.

A katonai törvényszék halálra ítélt. Ma fölakasztanak. Ha valami fájdalmat okoztam életemben, kérlek, bocsássatok meg nekem. Főleg azt bocsássátok meg nekem, ha talán súlyos kellemetlenségetek lenne miattam! Itt már búcsút vettem Vaszilijtól és Evdokiától. Nem vagyok bűnös; mint a Vörös Hadsereg katonája ... (Itt néhány szót törölt a cenzúra.) ... katonai parancsot kellett teljesítenem, különben nem jöttem volna ide a Szovjetunióból.

Földemet Dmitrij fiaira bízom; műveljék ők. A háború után, ha a feleségem és a lányom nem jön vissza a Szovjetunióból, és nem tartanak igényt az örökségemre, akkor a földem legyen örökre a Dmitrij fiúé. Mellékelem családom fényképeit és egy levelet feleségemnek és lányomnak. Ha véget ér a háború, talán megtudjátok, hol vannak, s elküldítek nekik ezt a levelet.

A tárgyalásról semmit sem írhatok. Remélem, hogy a történelem nem takargatja a tényeket, és hogy egy napon kiderül az igazság. Negyvenegyéves koromban halok meg. Életem minden évét harcnak szenteltem, a szegény nép jobb jövőjéért. Egész életemben becsületes, odaadó voltam a nép iránt, sohasem törekedtem egyéni előnyökre. Ahogy éltem, úgy is indulok a halálba. Szilárdan hiszem, hogy ügyünk igaz, és hogy a mienk lesz a győzelem. Azt is tudom, hogy a nép nem feledkezik meg rólam, ha majd jobb idők jönnek.

Ne sírjatok, ne búsuljatok, legyetek boldogok! Búcsút mondok minden rokonomnak, barátomnak, ismerősömnek.

Testvéretek

Oleksza"

1942. október 3-án reggel 8 órakor a börtön udvarán már felsorakoztak a „kivégzési négyszög"-höz vezényelt katonák. Minden parancsszó, minden dobpergés, a fogyó másodperceket jelezte.

Borkanyukot kivezették a siralomházból. Bátran, emelt fővel ment a bitófa alá.[110] Tudta, hogy igaz ügyért, ártatlanul hal meg. Utolsó szavaival Sztálint, a Szovjetuniót, a Vörös Hadsereget, a független, demokratikus Magyarországot éltette. Kiáltása túlharsogta a pergő dobok hangját.

A kivégzésnél ott segédkezett egy Klim nevű százados is. Minden kegyeletet megsértve ezt ordította a felakasztott Borkanyuk felé: — „Na most kiabáljon!"[111]

A halál 8 óra 50 perckor állt be.

Az Igaz Szó, a magyar hadifoglyok lapja, halála egyéves évfordulóján, Kassai Géza cikkével emlékezett meg a munkásmozgalom két nagy mártírjáról. „Közeleg az idő, amikor nemcsak a Klim féle hóhérlegények, hanem gazdáik is lakolni fognak a Schönherz Zoltánok és Borkanyuk Olekszák legyilkolásáért" — írta a lap.[112]

A Schönherz megmentésére tett kísérletek is kudarccal végződtek. Ő egy héttel később, 1942. október 9-én járta végig ezt a szomorú utat. A Horthy-fasiszták, akik ekkor még vakon bíztak Hitler győzelmében, diadalt ülhettek. Bár módjuk lett volna rá, nem osztottak kegyelmet.

A magyar munkásmozgalom nem feledte el halottait. „Kállayék rendje" c. cikkében megemlékezett Borkanyuk haláláról a Békepárt „Béke és Szabadság" nevű lapja, 1944 októberében méltató cikket hozott róla a hazánk földjére lépő Vörös Hadsereg lapja, a Magyar Újság is. A cikket újra csak Kassai Géza írta. Az azóta megjelent méltatások száma tucatnyira rúg. Ott szerepel életrajza a Magyar forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő harcosai és a Szocialista forradalomért c. életrajzgyűjteményben is.[113]

A Borkanyuk-csoport tragédiájának híre minden bizonnyal eljutott a szovjet szervekhez. A II. sz. csoport már nem is indult el. Fodor Zoltán az időben ugyancsak illegális munkára készült. Ő írja, hogy hírét vették Borkanyuk kivégzésének. „A csoport lefogása azt jelentette, hogy egyelőre ez az út nem volt járható."[114] Mint tudjuk, a későbbi csoportok már Lengyelországon át próbáltak hazatérni.

A Borkanyuk-csoportot eltiporták, felszámolták, de a hősök nyomába új harcosok léptek. Kelet-Szlovákiában, a Vihorlát hegységben, Szobránc, Nagymihályi, Homonna vidékén 1944. szeptember 27-től november 15-ig a Tkankó brigád részeként eredményesen küzdött a fasiszták ellen a Borkanyuk nevét viselő partizánosztag.[115]

1945 elején a morvaországi Javoricsko környékén tevékenykedett a Schneider parancsnoksága alatt álló 70—80 fős Borkanyuk-partizáncsoport. Szervezetileg a Jermák-osztag részét alkották, amelyet szovjet ejtőernyős partizánok vezettek. A Borkanyuk-csoportban szovjet, cseh, szlovák, jugoszláv, kanadai, illetve angol, harcosok voltak. Itt szolgált a magyar Horányi Gyula is.

A csoport rajtaütéseket hajtott végre, fegyvert szerzett az ellenségtől. Áprilisban a csoportot Javoricskón egy SS kötelék támadta meg, de kisebb veszteségek árán sikerült kitörniük a gyűrűből. Mivel a lakosság támogatta a partizánokat, a fasiszták a férfiakat kiirtották, s a falut felgyújtották.

A Borkanyuk-csoport még május 9-e után is tevékenykedett. Átfésülték a

110 A kivégzésről: Párttörténeti Intézet Archívuma. Visszaemlékezések. Ratalics Péter. Hr—34; Kárpáti Kalendárium. 1975. 62. o.; Szabad Nép 1945. szeptember 19.; A magyar szabadságért. i. m. 43. 44. o. E napokról ír most megjelent könyvében *Kállai Gyula:* Életem törvénye. Budapest, 1980. 417. o.-n is.

111 Igaz Szó, 1943. október 5.

112 Uo.

113 Dokumentumok... i. m. 448. o.; Magyar Újság 1944. október 11.

114 *Fodor Zoltán:* Az A-3131-es hazatér. Budapest, 1964. 109. o.

115 Slovenské Narodné Povstanie na mapach. Slovenska Kartografia. Bratislava, 1974. 5. o.

környező erdőket, felkutatták a fasisztákat. Később beolvadtak a reguláris hadseregbe.[116]

A Szovjetunió Hőse

A felszabadulás után Borkanyuk haló porait elszállították szülőföldjére. 1945. szeptember 19-én a Kerepesi temetőben gyászünnepséget rendeztek, ahol átadták koporsóját a Kárpátontúli Ukrajna Népi Tanácsa Budapestre érkezett delegációjának. A sírnál honvédek és magyar partizánok álltak díszőrséget, s a koporsót a fővárosi dolgozók ezrei vették körül. Vas Zoltán, Budapest polgármestere, azt hangoztatta búcsúbeszédében, hogy „Borkanyuk elvtárs a magyar szabadságért is harcolt". Kiemelte, hogy a hős partizán emléke erősíti a barátságot a szovjet és a magyar nép között.[117]

A magyar kormány nevében Gyöngyösi János külügyminiszter, a Partizán Szövetség megbízásából pedig Dr. Vadnai Ödön búcsúztatta. A koporsót a kárpátukrán delegáció nevében Tarahovics földművelődésügyi népbiztos vette át.

Az eseményről valamennyi lap tudósított. Az Új Szó-ban megjelent méltatást Oldner Vladimir, a Vörös Hadsereg főhadnagya írta.[118]

Borkanyuk porait visszaszállították a hegyek és fenyvesek földjére. Rahón, a hősi temetőben hantolták el, Kárpátalja népeinek mély gyászától kísérve. Szobra ott áll a sebesen vágtató Tisza partján. Szülőfalujában, Körösmezőn is emlékmű őrzi a népért küzdő hazafi nevét.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1965. május 8-án, a fasizmus feletti győzelem 20. évfordulóján, határozatot hozott, amelynek értelmében Borkanyuk Olekszát, a Kárpátontúli országrészi pártbizottság volt titkárát „a Nagy Honvédő Háború időszakában ... a német fasiszta hódítók ellen vívott harcban szerzett különleges érdemekért, a bátorságért és hősiességért posztumusz" a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.[119]

Valóban hős volt, bátor, igaz ember. Élete rövid 41 esztendeje alatt három ország, Csehszlovákia, Magyarország, a Szovjetunió történelmében játszott tevékeny szerepet. A szegény emberek, a favágók, szénégetők, erdei munkások, pásztorok, tutajosok prófétája volt, értük élt, értük is halt mártírhalált. De amíg eszmélt, mindig a népek barátságát, a dolgozók testvériségét hirdette.

„A nép nem felejt el, ha szebb idők köszöntenek rá" — írta búcsúlevelében. Valóban, a jelesebb évfordulók alkalmából három ország sajtója hoz róla megemlékezést. Borkanyuk emlékét mi is magunkénak valljuk. „Hőse ő a mi népünknek is: a magyar antifasiszta ellenállás kimagasló alakja, mártírja, aki azért áldozta fel életét, hogy hazánk hamarabb szabaduljon az elnyomók jármából" — írta róla a Népszabadság a csoport bevetésének 35. évfordulóján.[120]

116 Horányi Gyula levele a szerzőhöz.
117 Szabad Nép 1945. szeptember 20.
118 Új Szó 1945. szeptember 20.
119 *I. Hrancsak:* O. O. Borkanyuk. i. m. 98. o.; Boldogság felé. i. m. 140. o.
120 Népszabadság 1976. január 11.; Itt a tanulmány végén jegyzem meg, hogy Oleksza Olekszijovics Borkanyuk nevét a magyar hadbíróság Borkanyuk Elek változatban használta.
1942-ben megjelent a Szovjetunióban élő magyar írók, művészek, tudósok, publicisták és munkásmozgalmi funkcionáriusok „A magyar néphez" c. felhívása.
Ezen Borkanyuk Sándor néven szerepel az aláírása. Ugyancsak így említi őt a „Béke és Szabadság" c. lap 1944. március 1-i száma is. L. Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár. 6244.

Йожеф Гажи

ПАРТИЗАНСКАЯ ГРУППА БОРКАНЮКА

Резюме

Используя оригинальные источники, статья впервые дает цельную картину деятельности партизанской группы Борканюка, десантированной 4 января 1942 года.

Возглавляемая Олексой Борканюк группа парашютистов в составе 6 человек приземлилась в северо-восточных Карпатах, недалеко от перевала Татархаго. Ей было поручено проведение боевых и диверсионных действий, ведение разведки и установление связи с находившейся в подполье партией, а также организация новых партизанских групп. Партизаны намеревались также выполнять взрывы на железной дороге, проходившей через Карпаты.

В статье излагается биография участников партизанской группы, говорится о их подготовке и материально-техническом обеспечении акции. Одновременно с группой Борканюка прошло подготовку также и другое звено группы. В нем было 6 человек под руководством Рожа Рихарда. Однако они не получили боевого применения.

После боевой подготовки оба отряда были переведены из Москвы в Симферополь, потом в Анапу, а несколько позже — в Геленджик. Отсюда группа Борканюка — 4 января 1942 года — вылетела в Венгрию. Выброска была произведена неудачно, группа рассеялась. Автор сообщает о мерах, предпринятых фашистами для поимки партизан, повествует о дальнейшей судьбе каждого из них. Трое партизан погибли смертью храбрых, двоих схватили и позже они тоже погибли. Боканюк был схвачен 12 февраля 1942 года. Были арестованы также и 6 членов его семьи.

В статье описывается следствие, допросы, жизнь Борканюка в тюрьме. Суд военного трибунала начался 15 сентября 1942 года. Процесс имел политическое значение и составлял часть той травли, которая велась фашистами против венгерских коммунистов и участников движения сопротивления. Автор рассматривает также и вопрос правомерности суда. Борканюк был приговорен к смерти и 3 октября 1942 года он был казнен. Спустя шесть дней был убит также и секретарь Коммунистической партии Венгрии Шёнхерц Золтан. В статье рассматривается взаимовлияние двух судебных процессов, автор приходит к заключению, что это были политические процессы, которые носили репрессивный характер, ставили целью учинить расправу и навести страх на население.

Рабочее движение Венгрии сохраняет память об Олексе Борканюку. В Чехословакии две партизанские группы были названы его именем. Борканюк сыграл выдающуюся роль в рабочем движении трех стран — Советкого Союза, Чехословакии и Венгрии. За заслуги в борьбе с фашизмом 8 мая 1965 года Борканюку посмертно было присвоено звание «Героя Советского Союза».

József Gazsi

DIE PARTISANGRUPPE „BORKANJUK"

Resumee

Zum erstenmal gibt die Studie — mit der Benützung originaler Quellenmaterialien — ein umfassendes Bild über die am 4-ten Januar 1942 in Kampf geworfenen Partisangruppe „Borkanyuk".

Die aus 6 Mann bestehende Fallschirmjäger-Gruppe landete unter der Leitung Oleksa Borkanyuk in der Nähe des Taterenpasses, in den Nord-östlichen Karpathen. Ihr Aufgabe bestand in Durchführung Kampf, und Diversionshandlungen, in Aufklärung, im Zustandebringen der Verbindung mit der in Illegalität befindlichen Partei und in der Organisierung weiteren Partisangruppen. Zur gleichen eit wollte die Gruppe auch Sprengungen an der über die Karpathen führenden Eisenbahnlinie durchführen.

Die Studie bespricht den Lebenslauf der Teilnehmer, die Ausbildung der Gruppe und die material-technische Vorbereitung der Aktion. Zur derselben Zeit mit der Gruppe Borkanyuk bekam seine Ausbildung auch der zweite Teil der Gruppe. In diesem Teil befanden sich 6 Partisanen, unter der Leitung Richard Rózsa. Dieser kam aber nicht zur kämpferischen Anwendung.

Nach der Ausbildung gelangten alle beide Teile aus Moskau nach Simferopol, dann nach Anapa, später nach Gelendschik. Von hier aus flug die Gruppe Borkanyuk am 4-ten Jänner 1942 nach Ungarn. Aber die Aktion gelang nicht und die Gruppe sich zerstreute. Die Studie bespricht die Massnahmen der Faschisten für die Gefangennahme der Partisanen und macht das Schicksal der einzelnen Partisanen bekannt. Drei Partisanen fanden den Heldentod, zwei wurden festgenommen, aber auch umgenommen Borkanyuk wurde am 12-ten Feber 1942 gefangen. Neben ihre wurden 6 Mitglieder seiner Familie verhaftet.

Der Autor bespricht die Nachforschung, das Verhör und das Kerkerleben von Borkanyuk. Der Prozess vor Kriegsgericht fand am 25-ten Sept. 1942 statt. Der Prozess war politischer Bedeutung und ein Teil der Hetze, die die Faschisten gegen die ungarischen Kommunisten, Widerstandskämpfer betrieben. Der Autor beschäftigt sich auch mit den Rechtsfragen des Prozesses — Borkanyuk wurde zum Tode verurteilt, und am 3-ten Okt. 1942 hingerichtet. Sechs Tage später wurde auch der Sekräter der KPU, Zoltán Schönherz liquidiert. Die Studie prüft auch die gegenseitige Wirkung der Prozesse und stellt fest, dass die Prozesse als politische Prozesse mit Vergeltungs, und Einschüchterungscharakter galten.

Die ung. Arbeiterbewegung bewahrt das Andenken von Borkanyuk. In der CSSR trugen zwei Partisan-gruppen seinen Name. Borkanyuk spielte in der Arbeiterbewegung drei Länder, der UdSSR, CSSR und VR Ungarn eine hervorragende Rolle. Er wurde am 8-ten Mai 1965 wegen seiner Verdienste um den Kampf gegen den Faschismus mit dem Titel „Held der UdSSR ausgezeichnet."

KÖZLEMÉNYEK

CSENDES LÁSZLÓ

FELSŐSZOPORI TÓTH ÁGOSTON RAFAEL HONVÉDEZREDES, TÉRKÉPÍRÁSUNK ÚTTÖRŐJE

A nagy méretarányú térképezés — hazánkban — az első katonai felméréssel vette kezdetét. A Habsburg birodalom első részletes felmérését követően hosszú évek teltek el az önálló magyar térképkészítés tervének kidolgozásáig, illetve a térképezési feladatok megkezdéséig. A 19. századbeli térképezés magyar úttörője, Tóth Ágoston, az 1848—49-es szabadságharc katonája volt. Ő alkotta meg a „földképkészítés" elvi és gyakorlati kivitelezését, kezdeményezte a Magyar Földrajzi Társaság létrehozását és nevéhez fűződik a Magyar Helyszínrajzi Intézet létrehozása is.

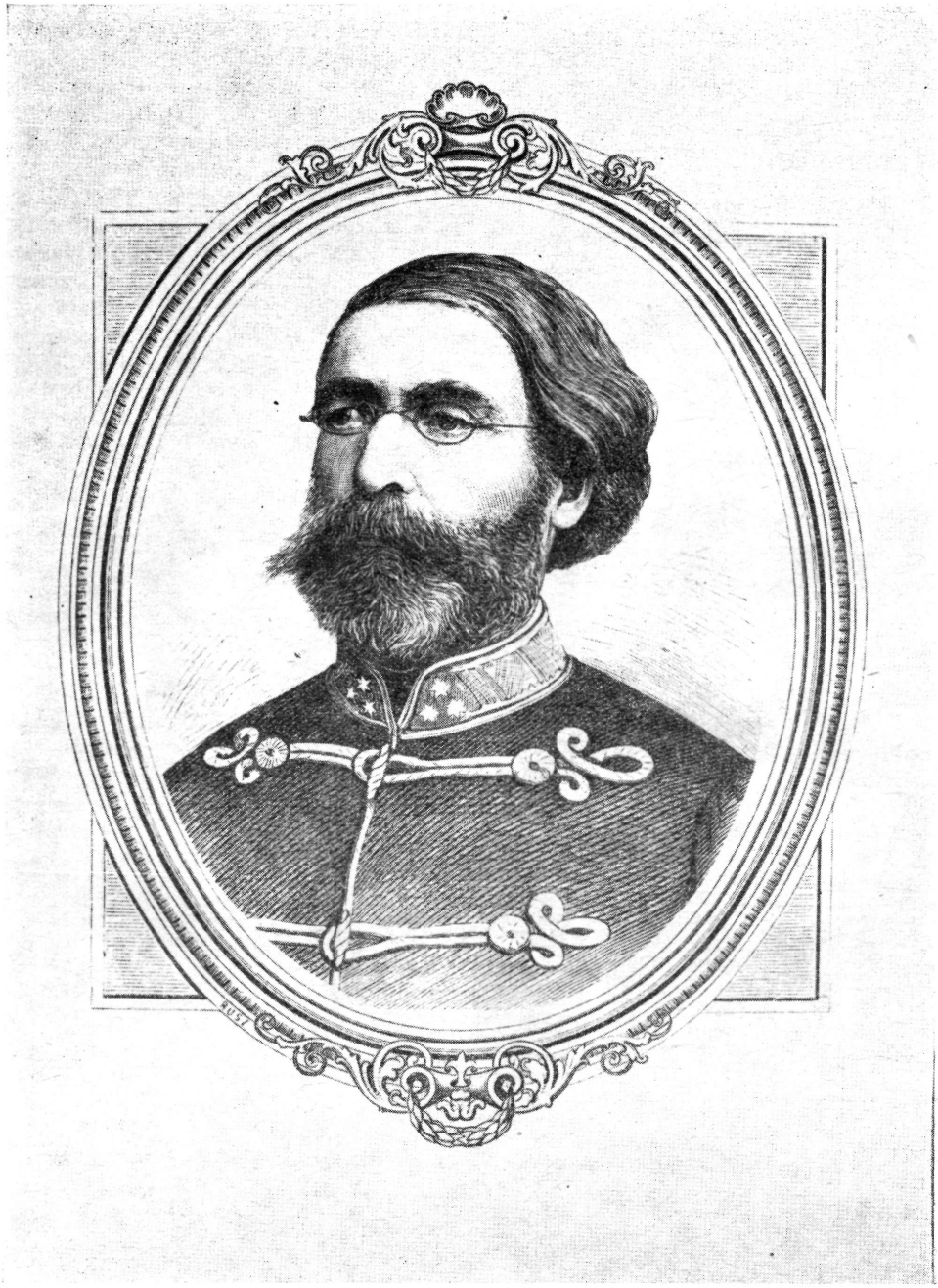
Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael az akkor Zala megyéhez tartozó Marcali községben született, 1812-ben. Gyermekéveit és tanulmányait uradalmi ügyész édesapjának munkahelye és nem kevésbé ismeretségi köre határozta meg. Középfokú tanulmányait 1827 szeptemberétől az akkor nagy anyagi áldozatot kívánó bécsi katonai iskolán, majd a felsőbb fokú mérnökakadémián folytatta.[1] Érdeklődését tekintve különösen kitűnt a térkép- és hozzá kapcsolódó ismeretek elsajátítása és azok gyakorlati alkalmazása terén. Tanárai korán felismerték a térképkészítés iránti tehetségét, kutató szenvedélyét a feladatok végrehajtásában.

Katonai iskolái végeztével, 1831. augusztus 1-én zászlósi rendfokozattal csapathoz került. Csak tíz évi szolgálat után nyílott lehetősége a gyakorlati térképész szakkiképzésre, az Egres patak mentén lévő Lontho községben és környékén. Mint hátramaradt visszaemlékezésében írta, pályája kezdetén a rajzolás, valamint a terepábrázolás elméletét jobban ismerte, mint ezek gyakorlatát. Ezért aztán terepi munkájával ritkán volt megelégedve. Viszont csoportvezetője felismerte szakértelmét és a környék grafikus háromszögelésének végrehajtásával bízta meg. A ráháruló feladatot nagyszerűen oldotta meg.

A terepfelmérési gyakorlatról visszatérve, Tóth Ágostont a bécsi Földrajzi Intézet Statisztikai Osztályára helyezték át. Ekkor — az 1846. évi galiciai zavargások idején — az osztályon éjjel-nappal azon dolgoztak, hogy Galicia térképeit a nyilvántartási adatok alapján helyesbítsék és minél használhatóbbá tegyék a hadvezetés számára.

Földmérői rátermettségét, térképész szakismeretét különösen a Péterváradot és környékét ábrázoló térképszelvények elkészítésével bizonyította. Elvégezte az erőd és környéke terepi felmérését két négyzetmérföld körzetben és térképi

1 *Friedrich Gatti:* Geschichte der k. k. Ingenieur — und k. k. Genieakademie 1717—1869. Wien, 1901. 758. o.



Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael honvédezredes

ábrázolását, az akkor újnak számító színtvonalas domborzatábrázolással. A korabeli viszonyokra jellemző, hogy Kayser ezredes, az erőd parancsnoka, a haditanács és a nádor megbízó levele ellenére sem engedélyezte, hogy Tóth Ágoston műszeres mérést végezzen a vár területén. Miután Kayser ezredes a mérnökkari igazgató, vagy János főherceg engedélyéhez ragaszkodott, Tóth azonnal írt a vezérkarhoz, jelezve a történteket, kérve a szükséges engedély megküldését. Ez alatt a várfalakon kívül végezte terepmunkáját, s mint naplójában írta: „Ahogy a macska a forró kása körül kering, úgy dolgoztam én a vár körül." Egy napon betévedt a környék egyik kocsmárosához, aki némi ellenszolgáltatás fejében felajánlotta, hogy rendelkezésére bocsájtja a vár tervrajzát. Négy ezüst huszasért megvásárolta a tervet, és a pontosítás után, a szükséges méretarányra kisebbítve, átrajzolta azt a már részben elkészült térképre. Ily módon, mire a mérések engedélyezése megérkezett, Tóth Ágoston lényegében teljesítette feladatát. Az ellenőrző mérések és tereptárgyi azonosítások után visszatért Bécsbe, ahol aprólékosan kivitelezett térképi ábrázolása általános feltűnést keltett. Térképének látványos címlapjára Pétervárad madártávlati képét rajzolta. Munkája mellett, a mérési jegyzőkönyvek között, a domborzati ábrázolás pontosságát igazolóan, ott volt a szintezési jegyzőkönyv is. A mérnökkarnál elismerést kivívott, szintvonalakkal gazdagított térképét némelyek azért bírálták, mert feleslegesnek tartották a magassági pontok ábrázolását.[2] Sajnos e térkép eredeti példányát még nem sikerült felkutatni, létezéséről csak korabeli leírások alapján tudunk. Viszont feltehetően készültek másolatok Tóth kilenc szelvényből álló térképéről, mert ezek egyik változata megtalálható a Hadtörténelmi Térképtár gyűjteményében.[3] (I. a 602—603. oldalon.)[4]

Tóth Ágostont 1848 áprilisában századossá léptették elő s ugyanakkor hadtestével Lembergbe helyezték.

Az első magyar felelős minisztérium 1848. április 7-én történt kinevezésével a magyar hadügyminisztérium felállítása is szükségessé vált. Ennek szervezői nem is gondolhatták, hogy néhány hónap múltán egy hadbavonuló hadsereg felállításáról, hadianyagok, harceszközök biztosításáról kell gondoskodniuk.

Megmozdult Európa. 1848-ban a forradalom vihara Európa csaknem valamennyi országán végigsziguldott, nem kerülve el az abszolutisztikus Habsburg-birodalmat sem. Bécs, Budapest, Milánó, Krakkó, Prága, Velence — mindenütt magasra lobbant a forradalom lángja az önkény és maradiság rendszere ellen.

Sajnos, 1848 tavaszán—nyarán e felkelések és forradalmak különböző okok miatt sorra elbuktak. Az ellenforradalom támadásának ezután már csak Magyarország állt ellent, ahol a forradalom összekapcsolódott a nemzeti függetlenség kivívásának, a feudális elnyomás felszámolásának kísérletével.

A forradalom vihara összefogásra késztette a magyar hazafiakat. Tóth Ágoston is benyújtotta a honvédseregbe való felvételi kérelmét. Mészáros hadügyminisztertől a következő választ kapta:

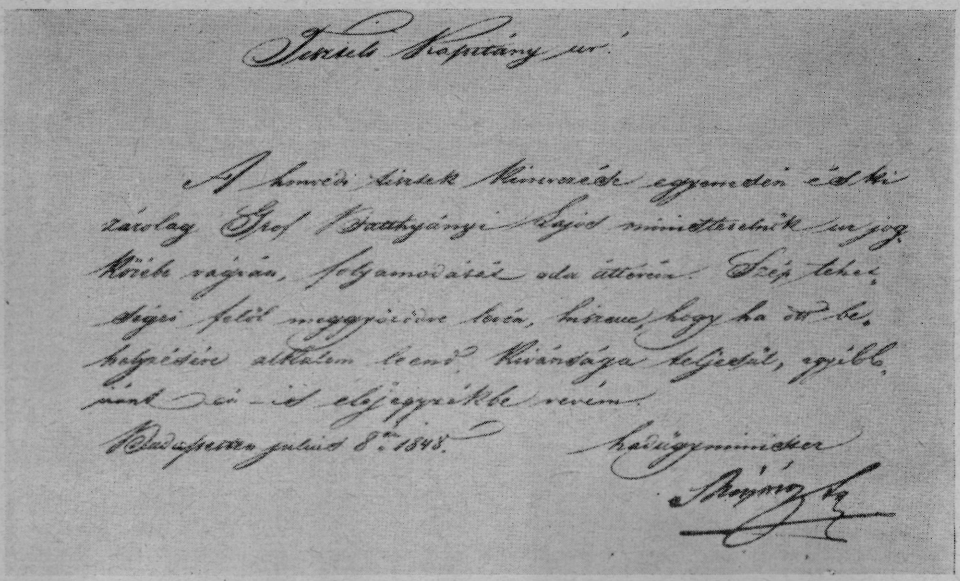
„Tisztelt Kapitány úr! A honvéd tisztek kinevezése egyenesen és kizárólag Gróf Batthyányi Lajos miniszterelnök úr jogkörébe vágván, folyamodását oda áttevém. Szép tehetségei felől meggyőződve levén, hiszem, hogy ha ott behelyezésére alkalom leend, kívánsága teljesül, egyébbiránt én is előjegyzékbe vevém. Budapesten, július 8-án 1848. Mészáros Lázár hadügyminiszter."[5]

2 *Tóth Ágoston:* „Egy elveszett élet fáradozásai" c. naplója alapján (a továbbiakban — Napló.) Tóth naplóját német nyelven írta, ami bizonyára a család összetételére vezethető vissza. 36. o. A szintvonalas ábrázolás ekkor még vágyálom volt, sokan idegenkedtek a domborzat ilyetén történő ábrázolásától.

3 Hadtörténelmi Térképtár (továbbiakban HIT) G I h 498 fotómásolat. Eredetije a Kriegsarchiv Wien azonos számú jelzetén.

4 HIT G I h. Az aprólékos rajzi munka ma is elismerésre méltó.

5 Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban — MTA) 300/1.



Mészáros Lázár hadügyminiszter levele Tóth Ágostonhoz

A fenti levél vétele után Tóth mindent elkövetett a honvédség kötelékébe való felvétele érdekében. Kapcsolatot teremtett a teljhatalmú Honvédelmi Bizottmány tagjaival. Madarásznál is jelentkezett és elmondta, hogy az október 6-i proklamációra kilépett az osztrák hadseregből és a honvédségnél kíván „szolgálni". Ezt követően Madarász segítségével sok-sok ismerőssel találkozott, köztük egykori mérnökakadémiai társával: Czecz századossal is, akivel később együtt harcoltak Erdélyben.[6]

A személyes kapcsolatfelvételek végül is Mészáros Lázárhoz vezették. A bemutatkozás után a Ludoviceumról szóló (Tóth korábban készítette) emlékiratra terelődött köztük a beszélgetés. Mészáros elmondta, hogy az újszerű gondolatfelvetéseket nagy érdeklődéssel olvasta, de kifogástolta Tóth emlékiratának „túl demokratikus" gondolatmenetét a következő megjegyzéssel: „Nem azért mondom, mert én arisztokrata volnék, hanem a nemzet arisztokratikus legbensőbb lényegében, amiről Ön is meg fog győződni, ha egy darabig már közöttünk él."[7]

Ezt követően Mészáros hadügyminiszter így nyilatkozott: „Szép feladatom van az Ön számára; Kassára akarom küldeni, ahol Schlick tábornok szándékozik betörni. Azonban menjen el előbb Nádossy ezredeshez is és kérdezze meg őt, mert ahogy emlékezem, már olvastam az Ön nevét és azt hiszem, van már beosztása."[8] A barátságos búcsú után Nádossyhoz sietett, aki így fogadta: „Már régen vártunk rád és számítottunk arra, hogy nem fogsz hiányozni, mikor a haza veszélyben van."[9] Rövid beszélgetés után közölte Tóthtal, hogy október elsején őrnagyi rendfokozatban, a 31. honvéd zászlóalj parancsnokának nevezték ki.

Az 1848—49-es szabadságharc vezetői Tóth Ágoston őrnagyot egyre felelős-

6 Czecz János honvéd tábornoki rendfokozatot ért el a szabadságharc idején. Munkásságuk nagy hasonlataként ide kívánkozik, hogy mindketten életük végéig a térképészet elkötelezettjei lettek. Czecz az emigráció során Argentínába került, ahol katonai földrajzi intézetet alapított. Munkásságának elismerését igazolja, hogy Buenos-Airesben életnagyságú szobrot állítottak emlékének.

7 *J. Kayserling:* „Das Spektrum Europas" c. művében részletesen fejtegeti a magyarok arisztokratikus jellemzőit.

8 Napló 70. o.

9 U. o.

ségteljesebb beosztásba helyezték. Bem tábornok, akinek a merészség és gyorsaság jellemző tulajdonságaihoz tartozott, Czecz János alezredest egy osztállyal Tordára küldte, Tóth Ágoston alezredest pedig Kolozsvár és vidéke főparancsnokává nevezte ki.[10] Kolozsvár főparancsnokára hárult a hadsereg utánpótlásának biztosítása. A krasznai és középszolnoki nemzetőrökkel vigyázta a dési és kolozsvári — utánpótlást biztosító — útvonalakat, ahol jelentős élelmiszer- és lőszerszállítmány érkezett.

Fontos és felelősségteljes beosztásában sem csökkent érdeklődése a térképek iránt. Az építési igazgatóság térképezési munkákra alkalmas beosztottjainak elrendelte, hogy a Lipszky-féle térkép[11] erdélyi részét nagy méretarányban rajzolják meg. Terve az volt, hogy ezen térképeket az igényeknek megfelelően helyesbítsék az általa kiképzendő tisztek közreműködésével. Sajnos, tervének valóra váltását az objektív körülmények, többek között az, hogy sem idő, sem a megfelelő műszerek nem álltak rendelkezésére, befolyásolták. Minden bizonnyal Tóth Ágoston volt az egyetlen tiszt, aki a szabadságharc közepette a hadsereg vezetését megkísérelte Lipszky-térképének — ábrázolásmódjában pontosabb és így használhatóbb — segédleteivel ellátni.[12] Szükséges itt megjegyeznünk, hogy az első katonai felmérés 1 : 28 800 méretarányú térképei „titkosságuknál fogva" nem álltak rendelkezésre, bár 1782—85 között készültek. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a második katonai felmérés ekkor már az ország jelentős területén végrehajtásra került,[13] térképellátás tekintetében szomorú kép tárul elénk. Lipszky „Mappa Generalis Regni Hungariae..." 1806-ban megjelent térképe 1 : 470 000 méretarányú.[14] A kiadást követő közel félévszázad változásai, valamint a méretarány, egyértelműen választ adnak a felhasználás megbízhatóságát illetően.

A különböző harci feladatok végrehajtása során Tóth Ágoston kitűnt megfontolt, alapos szervezőképességével, a vezetéshez szükséges magasfokú katonai ismereteivel. Valószínűleg ezért is vette maga mellé Bem tábornok. Méltányolták munkásságát a kor kiemelkedő alakjai is. Ennek egyik bizonyítéka levelezése és többszöri személyes tanácskozása Kossuth Lajossal.

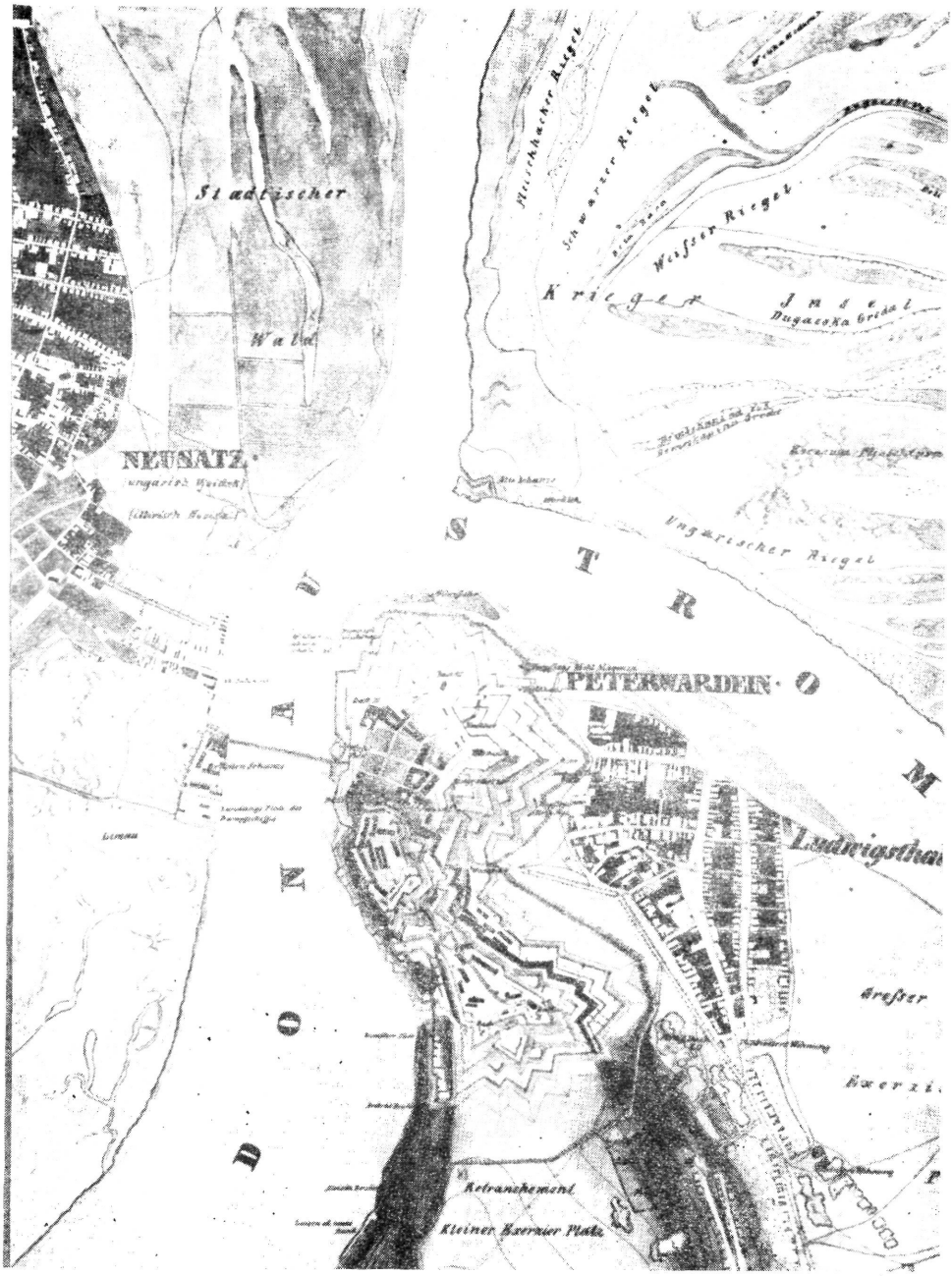
1849. augusztus 11-én a hadsereg elindult Világos felé. Tóth Ágoston ekkor már ezredesi rangban volt. A kialakult helyzetben a Görgey hadsereggel együtt tette le a fegyvert.

Tóth Ágostont és több ezredestársát október 24-én este állították a bíróság elé. A vád valamennyiük ellen esküszegés, fegyveres lázadásban való részvétel vezető beosztásban, stb.

Az ítélet kötél általi halál volt. Ezt később „kegyelemből" 18 évi, „várban" eltöltendő várfogságra változtatták. A csehországi Olmütz várába szállították, ahonnan az *1856. évi július havában* kibocsátott különleges *amnesztia folytán szabadult.*

Naplójában fennmaradt a Pénzügyigazgatósághoz később írt levele, melyben így írt önmagáról: „Mindazért, mit 1848—49. évben tettem és véghezvittem, haditörvényszék elé állíttattam, kötéláltali halálra ítéltettem és 18 évi várbörtönre vasban kaptam kegyelmet. Csak 7 évi várfogságot álltam ki, mert Gizella főhercegnő születésekor Őfelsége megkegyelmezett és így a fogságból kiszabadultam. Én tehát 1848—49. években folytatott minden tevékenységemért megbűnhődtem s így nem vagyok további felelősségre vonható..."[15]

10 *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865. II. kötet. 191 o.
11 HIT. B IX a 518.
12 *Irmédi-Molnár László:* Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. Budapest, 1938. 94. o.
13 HIT. B IX a 530.
14 A tartalmas, szép kivitelű térkép mérésszakilag is megbízható adatokat biztosít a felhasználóknak.
15 Napló 277. o.



Pétervárad térképének részlete



Pétervárad környékének részlete Tóth Ágoston kilenc szelvényes térképéről.

Szabadulása után úgy határozott, visszatér Magyarországra. Katonai pályafutása lezárult és döntenie kellett, hogyan tovább? Új életét előbb a kiscenki, majd a pölöskei uradalom ispánjaként folytatta.

Nemsokára híre járt, hogy a megyéket újra a maguk választotta tisztviselők fogják kormányozni. Sajátos módon a megyék vezetőinek megválasztása során a legtöbb állásra közfelkiáltással volt honvédtiszteket jelöltek. 1860-ban Tóthot egyhangúlag megválasztották a Zala megye déli körzete mérnökének.[16]

A megye újdonsült tisztségviselőire komoly feladatok hárultak. Tóth Ágostonnak munkaköre betöltéséhez a mérnökakadémián szerzett oklevelét a pesti műegyetemen tett vizsgákkal kellett „honosíttatnia", illetve megvédenie.

A követelményeknek sikerrel eleget tett és a kapott bizonyítvány ezt így rögzítette:

„Bizonyítvány. Alolírt a Tekintetes Tóth Ágoston Zala megyei főmérnök úr által felszólítva az okleveles mérnökök mostani állására nézve, és a magas megyei hatóságnak megnyugtatására a következő választ adni bátorkodik.

A mérnöki szigorlatok, valamint a mérnöki oklevelek is már az 1852-ik év óta megszüntettek, másrészről azonban a most Budán létező mérnöki intézet a tudományok rendszerére nézve oly czélszerű változást szenvedett, hogy a volt osztrák minister ium mindent egy ugyan azon lábra állítani akarván, elégségesnek tartotta az onnand kijövő mérnököket csak egyszerű bizonyítványokkal ellátni, s nem lehet tagadni, hogy az említett mérnökök az okleveles mérnökökkel ugyan azon tudományos műveltséggel bírnak, tehát mindenőtt a legjobb sikerrel alkalmazhatók.

Ugyan az áll fenn nevezett F: Tóth Ágoston főmérnök úrra nézve is, ki a mérnöki akadémiába az illető tudományokat elvégezvén, ily kitűnő ezekbeni jártassággal van ellátva,hogy reá mindennemű mérnöki munkálatokat lehet bízni; minek igazsága $1^{ör}$ azok tudományos Collégiumból, melyben alól írt a fen említett főmérnök úrral bocsátkozott és 2^{or} rajzban előállított azon tervekből következik, melyeket a kérdéses főmérnök úr előmutata. Míg tehát honunkban a mérnöki állást szabályozó más intézkedések tétetni nem fognak, alól írtnak az elhatározott nézete oda irányoztatik, hogy a kérdésben forgó Tóth Ágoston főmérnök urat is, a többi mérnökökkel egy ugyan azon Categoriába lehet számítani.

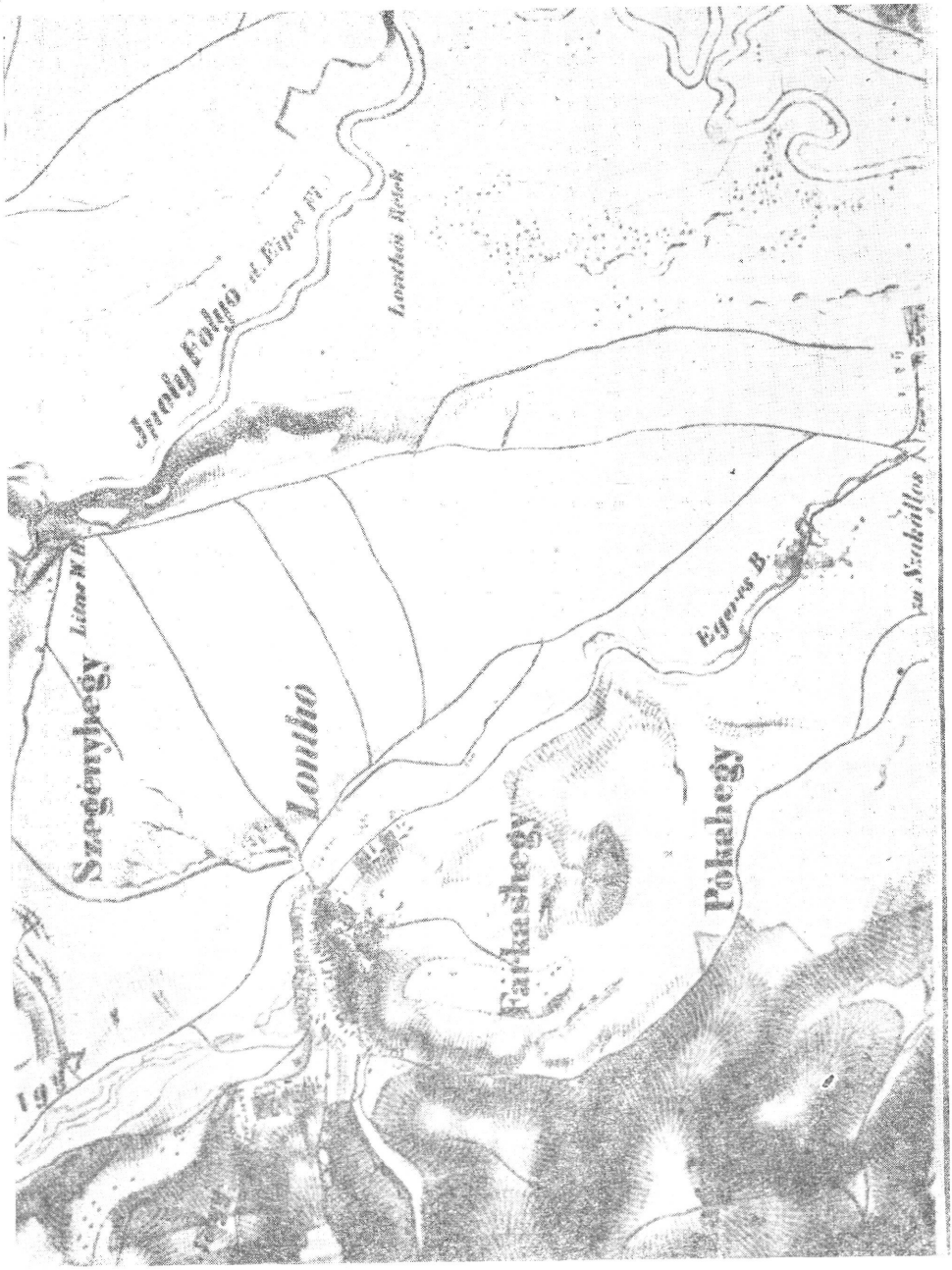
Pesten, augusztus 5-én 1861. Petczval Ottó m. kir. Bölcsészeti tudor, okleveles mérnök, a magyar tud. egyetem elsőbb mennyiségtan r. tanára, a magyar tud. Akadémia r. tagja és a bölcs, kar e. i. Dékánja."[17]

A bizonyítvány kézhez vétele döntő fordulatot jelentett Tóth Ágoston életében. Végre azokkal a térképészeti feladatokkal foglalkozhatott, melyeket oly szívesen és oly magasfokú hozzáértéssel végzett. A megye megbízásából több hidat is tervezett, melyek fel is épültek.

Számos probléma megoldása fűződik munkásságához. Például Szemenye község gazdái megyegyűlésen vetették fel, hogy a Mura folyó szabálytalan mederv onalából adódóan évenként csökkent a legjobb földek területe, ugyanakkor a folyam másik oldalán az Eszterházy birtok állandóan növekedett. Az ügyet felkarolva Tóth nem elégedett meg csupán a felméréssel, az előzmények is érdekelték. Ezért lemásoltatta az alsólendvai hercegi levéltárban fellelhető valamennyi korábbi térképet, és ezek alapján szinte nyomon követhette a Mura gyakori mederváltozását és következményeit. Szemenye község térképén a domborzatot szintvonallal ábrázolta, és rávezette az új felmérésen kívül az 1793,

16 Zala vármegye jegyzőkönyvi adatai. 1. sz. Jegyzőkönyv. 1861. febr. 6. 35. o., 5. pont. Zalaegerszeg, Zala megyei Levéltár.

17 Zalaegerszeg, levéltár 2702; 1861. szept. 2. közgyűlés iratanyaga.



Részlet Tóth terepfelmérési gyakorlaton készített térképéről (1842)



Tóth Ágoston készítette mintalap a II. katonai felmérés domborzatának ábrázolásához

1811, 1844, 1855. és az 1861. években végzett folyamábrázolás adatait is. A térképen bizonyított mederváltozások alapján a soron következő megyegyűlésen napirendre tűzték a Mura szabályozásának kérdését, meghatározták az előkészítő munkálatok, majd a kivitelezés ütemét. Ezt követően nagyszámú munkássereg ásta Szemenye határában — az esküdt felügyelete alatt — a folyó új medrét. A munka befejezésének ünnepségén Tóth Ágoston azonban már nem vehetett részt. Az osztrák uralkodóház újabb lépésekre szánta el magát a rebellis magyarok megrendszabályozására. A nemzet képviselői és az udvar közötti tárgyalások kimenetele teljes bizonytalanságban tartotta a vármegyék vezető tisztségviselőit — különös tekintettel a volt honvédtiszteket — és sokan úgy döntöttek, megválnak hivataluktól, nem várják meg eltávolításukat.[18] Tóth Ágoston is így döntött. Hamarosan megpályázta a keszthelyi mezőgazdasági intézet kémiai és földművelési tanári helyét, amihez támogatást kért Deák Ferenctől.[19] Deák segítségével. vagy anélkül — tény, hogy az állást megkapta és ezzel újabb lehetőséget az új nemzedék megismertetésére a számára fontosnak ítélt tantárgyakkal. Javaslatára a felső tagozaton bevezették az ábrázoló geometria tanítását. A fáradhatatlan, nagy energiájú Tóth Ágoston kedvvel végezte oktatói, nevelői feladatát, lelkesedése szinte határtalan volt. 1867-ben megtörtént az osztrák—magyar kiegyezés. Nagyot fordult Tóth Ágoston szerencséje is.

1867. július 29-i keltezéssel fontos okmány érkezett Keszthelyre Tóth Ágoston címére.[20] Kinevezték a Közlekedésügyi Minisztérium főmérnökének, ami szinte korlátlan lehetőséget nyújtott számára a térképezés ügyének szolgálatára. Naplójában ekkor a következő bejegyzés került: tárgyaltak út-, híd-, víz-, vasút- és más műszaki munkákról „... de mit tehettem én, itt, amikor nem volt sem térképünk, sem felvételünk az országról. Minden Ausztria kezében volt".[21]

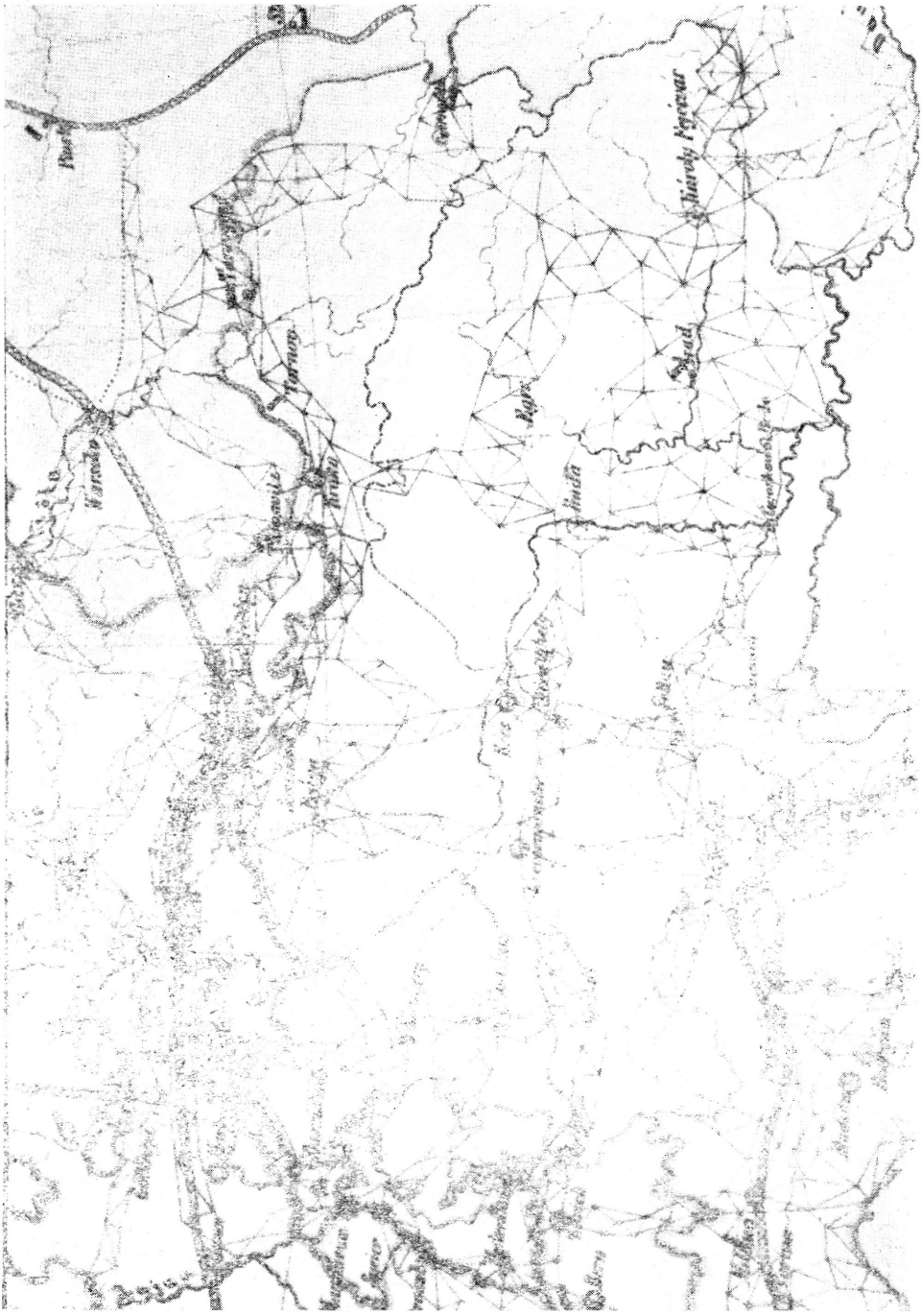
Tóth javaslatára és tervei alapján három csoportot hoztak létre a térképek mielőbbi elkészítésére: az egyik a háromszögelési munkálatok elvégzését, a második térképfelmérést és a rajzolást, a harmadik csoport pedig a sokszorosítást (kőrajzolás és rézmetszés) kapta feladatul.

A munkák meggyorsítása érdekében felkérték a bécsi katonai intézetet, hogy az ott lévő, Magyarország területét ábrázoló felvételek egy-egy példányát adják át. Kérésük azonban nem talált meghallgatásra, holott nem kívántak lehetetlent, hiszen a térképszelvények mindegyikéből három-három példányt őriztek Bécsben.

Tóth dédelgetett tervét, hogy a topográfiai osztály munkáját európai színvonalon szervezze meg, miniszteri szinten elfogadták és Európai tanulmányútra küldték, hogy a helyszínen tanulmányozhassa más országok felmérési rendszerét és eredményeit. Hazatérve, gazdag tapasztalatait — a hivatali jelentésén túl — könyvben is feldolgozta.[22] Különösen nagy figyelmet érdemel a mű végén található „Indítvány a magyar helyszínrajzi intézet felállítására" című javaslata. Ebben így fogalmazott:

„Magyarország érdeke és becsülete követeli — eltekintve politikai jogától — miszerint helyszínrajzi, geológiai és meteorológiai intézete legyen." Enélkül hazáját sem ismerheti állampolgára. Tóth Ágoston hangsúlyozta a térképek honvédelmi jelentőségét: „Nem lehet tagadni, hogy a hadseregnek földabroszokra

18 *Berzeviczy Albert:* Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849—1865. Budapest, 1932. Franklin Társ. kiad. III. k.
19 *Irmédi-Molnár László:* i. m. 188. o.
20 Napló 384. o.
21 Napló 387. o.
22 A Helyszínrajz és Földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása. Pest, 1869. (Azóta sem készült ilyen átfogó munka Közép-Európa intézeteiről.) Feldolgozásában közreadja a tanulmányútja során tapasztaltakat, részletesen értékelve a jelentősebb térképező intézetek munkáját.



Az akadémiai értekezéséhez készített geodéziai hálózat terve (1869)

és térképekre szüksége van, hogy továbbá elkerülhetetlen, miszerint tisztjei, különösen táborkari tisztjei a felvételben és térképezésben gyakorlattal bírjanak. A hadsereg tehát mindenesetre oda fog törekedni, hogy a földabrosz készítés kezei közt maradjon, mi ha valósággal történnék, csak arra vezetne, hogy a földabroszok úgy mint eddig, hadi céloknak megfelelőleg ugyan, de egyoldalúlag készítetnének. Másrészt a polgári rend a nemzetgazdászati érdekek jelen korszakában a hadseregtől eltérő követelésekkel lép fel és joggal kívánja, hogy a földabroszok úgy állíttassanak ki, miszerint az általános szükségletnek megfelelőleg minden kívánalmat kielégítsenek. Két osztály érdekét szükséges tehát kielégíteni a nélkül, hogy az egyik vagy másik egészen háttérbe szoríttassék . . ."

A topográfiai osztály felállítására tett felterjesztésében nyomatékosan figyelmeztetett a térképeket készítő mérnökök topográfiai ismereteinek hiányosságaira. Arra törekedett, hogy topográfus mérnökei megbízható elméleti ismereteiket nagy gyakorlattal párosítsák, mivel ez az egység nélkülözhetetlen a térképek készítésében, a jövő nemzedék képzésében és különösen a honvédség szempontjából — melynek felállításában ekkor már nagyon reménykedtek.

A topográfiai intézet feladatát indítványában így határozta meg: „. . . ne csak arra szorítkozzék, hogy egyoldalúlag a katonát vagy a mérnököt elégítse ki, hanem igyekezzék a privát embernek is jól használható és olcsó földabroszokat nyújtani, és főképen az iskolák számára, olcsó könnyen érthető és a szemet nem rontó geographiai földabroszokat készíteni . . . Csak egyetértő közreműködés által pótolhatjuk azon hiányt, mely az állam minden ágaiban szándékos elhanyagolás, vagy tudatlanság és közömbösség által eredt . . ."

1869. május 4-én visszakapta ezredesi rendfokozatát.[23] A „szolgálaton kívüli" főtiszt azonban továbbra is a békés tervezés és építés ügyének szentelte erejét. Ekkor látott hozzá a Dráva szabályozásának feladatához. A terepfelmérői munkálatokkal a topográfiai osztály négy jól képzett beosztottját bízta meg akik két nyáron át végzett szorgos tevékenységükkel sikeresen oldották meg a sok problémával terhes feladatot.

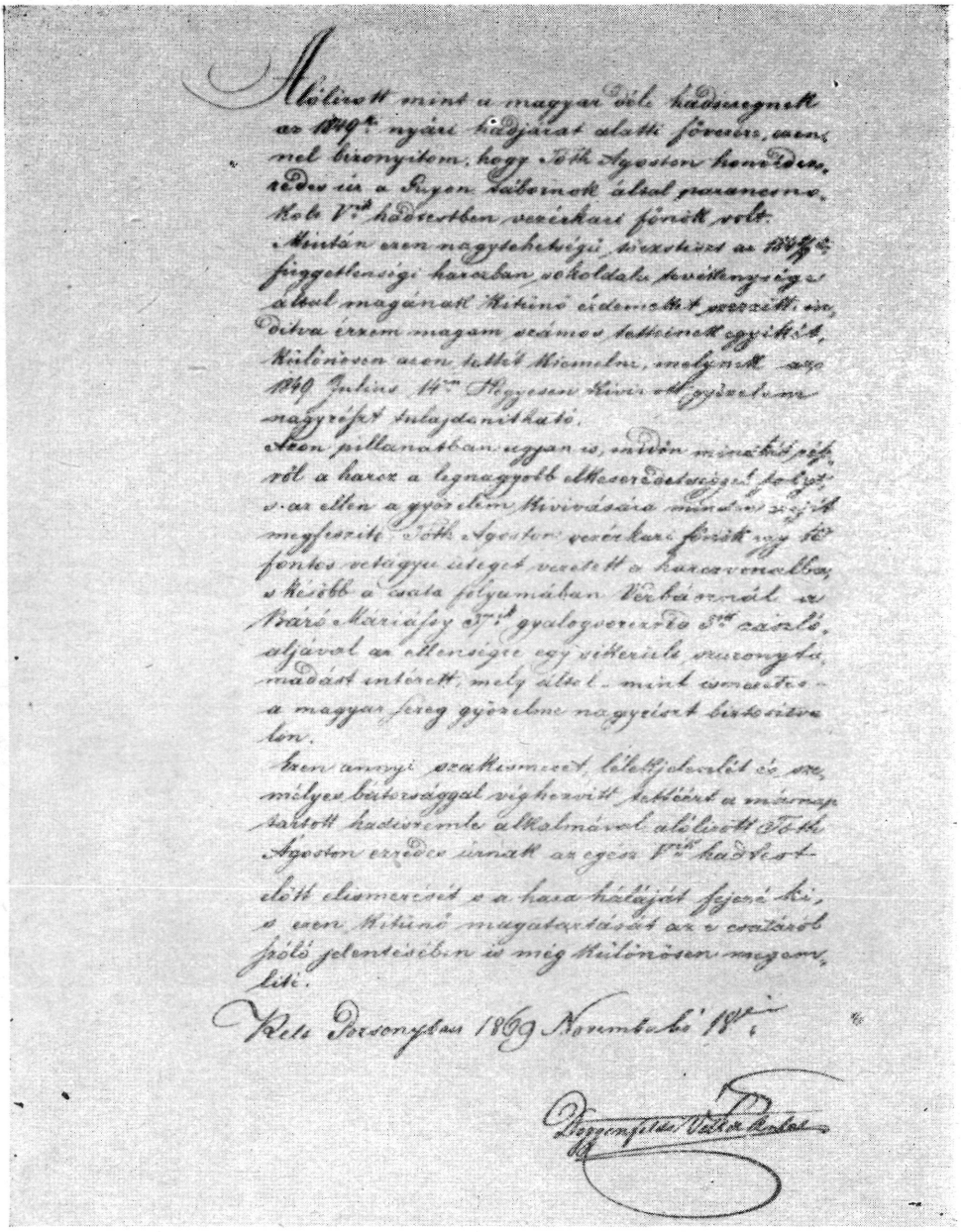
Tóth Ágoston irányításával, tervei alapján, csoportjai számos nagy feladatot hajtottak végre. Ennek elismeréseképpen lett osztálytanácsos, és a topográfiai osztály igazgatója.[24] Neve ismertté vált külföldön is. Az Antwerpenben 1871-ben megrendezett Földrajzi Kongresszuson a jeles földrajztudóssal, Hunfalvy Jánossal együtt képviselte Magyarországot. A bíráló bizottság itt bemutatott műveit éremmel jutalmazta.[25] Az érem felirata az egyik oldalán: „Geographiae Prima vice undique Scientiae et Commercii Studio Congregati Antwerpiae XIV—XXII. Augusti MDCCCLXXI." A másikon: „Tóth Ágoston honvédezredes úrnak, a helyszínrajzi osztály igazgatójának, Budán." (A hozzá tartozó okirat flamand nyelven íródott.)

Hazatérve, a felmérési munkák irányításán túl, idejét és energiáját elsősorban akadémiai székfoglalójának az elkészítése foglalta le. Témája: „A földképkészítés jelen állása, amint az képviselve volt az antwerpeni kiállításon." Előadását 1871-ben tartotta meg és ezzel a felszólítással fejezte be: *alapítassék Magyarországon földrajzi társaság* a művelt nyugat államaihoz hasonlóan!

23 Napló 423. o.

24 „Ueber Vortrag Maines ungarischen Ministers für öffentliche Arbeiten und Communicationen finde Ich den gewesenen siebenbürgischen Gubernialrath Dominik Freiher v. Kemény, dann die Honorärsectionsräthe Paul Rózsahegyi und Georg Kresztics zu wirklichen Sectionsräthen; ferner den siebenbürgischen Gubernialsecretär Alois Kedves, zum Ministerial Oberigenieur, August Tóth de Felsőszopor zum Vorstande der topographischen Abteilung mit dem Range und Gehalte eines Sectionsrathes zu ernennen." Ofen, den 21. März 1870. Franz Joseph m. p. Emerich gróf Mikó m. p.

25 Napló 446. o.



Vetter Antal tábornok elismerő sorai Tóth Ágoston munkásságáról

Tóth indítványának is szerepe volt abban, hogy a következő évben (1872) megalakult a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG. Elnöke Hunfalvy János, két alelnöke Tóth Ágoston és Vámbéry Ármin, titkára Berecz Antal lett.[26]

Érdekességként említendő, hogy míg a Természettudományi Társulatnak nők nem lehettek tagjai, a Magyar Földrajzi Társaság ülésének határozata értelmében azonban soraikba nők is „felvétetnek". A társaságnak szinte kezdettől fogva több nő is tagja volt és számuk napjainkban már jelentős! Az 1872-ben megalakult Földrajzi Társaságnak mintegy 300 tagja volt. Számuk ma meghaladja a két és fél ezret és a napokban tartotta 105. Tisztújító Közgyűlését.

Hosszú lenne felsorolni Tóth Ágoston gazdag életútjának és munkájának minden állomását. Annál is inkább, mivel katonaként, földmérőként, tanárként, és nem utolsósorban a Magyar Helyszínrajzi Intézet igazgatójaként, a földrajz majd minden rokontudományában maradandót tett, vagy alkotott. A polgári és katonai térképészek méltán tekinthetik példaképüknek a magyar topográfiai térképezés megteremtőjét, a szintvonalas domborzatábrázolás zászlóvivőjét.

Tóth Ágoston életének utolsó éveit Grazban töltötte. Itt halt meg 77 éves korában. Kívánságának megfelelően hamvait Sopronban helyezték örök nyugalomra. Sírjának fekete márványoszlopán ez olvasható:

Felső-Szopori
TÓTH ÁGOSTON
m. k. nyugalm.
osztály tanácsos
és Honvéd ezredes
az 1848/9 szabadságharcz
bajnoka
* 1812. október 28.
+ 1889. június 6.

Sírkövét már messziről láthatóan három óriási tiszafa fogja közre, a háromszögelés szimbólumaként. A volt Műszaki Egyetemi Karok (Sopron) Geodéziai és Bányaméréstani Tanszéke a soproni városi háromszögelési hálózatban meghatározta sírjának koordinátáit.[27]

1890. január 27-én, a Magyar Tudományos Akadémia tanácstermében megemlékeztek Tóth Ágoston munkásságáról.[28]

A második világháború után pedig, az újjáalakult katonai térképészeti intézet „Tóth Ágoston Honvéd Térképészeti Intézet" elnevezéssel is ápolta a magyar térképezés felvirágzásáért oly sokat fáradozó szabadságharcos emlékét.[29]

Bár az idők múltával a név szerinti elnevezés megszűnt, a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézete ma is méltán büszke forradalmi hagyományai sorában a magyar térképírás úttörőjére.

26 *Irmédi-Molnár László:* i. m. 222. o.
27 *Hollán Ernő:* Tóth Ágoston emlékezete. MTA. Budapest, 1890.
28 *Csendes László:* Térképek történelmi forrásértéke. Budapest, 1977.
29 Térképészeti Közlöny, VII. k. Budapest, 1948. július hó 1—2. szám.

MADARAS PÉTER

A SZOVJET VEGYICSAPATOK A MAGYARORSZÁGI FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEKBEN

A szovjet csapatok magyarországi felszabadító hadműveleteiről bőséges hadtörténelmi szakmai publikációt és több memoár jellegű munkát ismerhettünk meg. A megjelent hazai és szovjet kiadványokban azonban csak elvétve találhatók a vegyicsapatok tevékenységére vonatkozó adatok. Ez minden bizonnyal arra vezethető vissza, hogy a munkák szerzői a fő figyelmet elsősorban a hadműveletek lefolyásának, általános összefüggéseinek leírására, vagy a főszerepet játszó fegyvernemekre összpontosítják.

Az utóbbi években sikerült néhány olyan — elsősorban szovjet — forrásmunkát felkutatni, amelyekben magyar vonatkozású vegyivédelmi adatok is találhatók. Ezeket alapul véve igyekszem bemutatni azokat a mozaikokat, epizódokat, amelyek a szovjet vegyicsapatok magyarországi hadműveletekben végzett tevékenységéről szólnak.

A szovjet vegyicsapatok magyarországi tevékenységét meghatározó tényezők közül mindenekelőtt azokat az elveket, nézeteket kell kiemelnünk, amelyek a vegyi fegyverek (tehát a mérgező harcanyagok, gyújtóanyagok, ködanyagok és alkalmazási eszközeik) harci felhasználására vonatkoztak. Ezekből egyenesen következtek a vegyivédelem, a gyújtófegyverek elleni védelem, és a vegyicsapatok alkalmazására, szervezésére, vezetésére vonatkozó elvek és kialakított gyakorlat, amellyel beléptek a háborúba. Ezen elvek realizálása, vagy annak elmaradása lényeges módosulásokat okozott — és szenvedett — a háború menete folyamán. A leglényegesebb változást az okozta, hogy a háborúban az előzetes nézetekkel — és tervekkel — szemben a szűkebben vett vegyi fegyverek (a mérgező harcanyagok) alkalmazására csak szórványosan került sor, de a tömeges alkalmazás veszélye mindig fennállott.

A probléma abban volt, hogy a hadviselő felek birtokában ott volt egy hihetetlenül nagy hatékonyságú, nagy mennyiségben felhalmozott tömegpusztító fegyverfajta a mindenkori bevetésre készen, s puszta létével is lényeges befolyást tudott gyakorolni a hadviselő felekre. Kiélezett figyelmet követelt a hadászati felderítéstől, ugyanakkor döntő mértékben annak függvénye lett a vegyivédelem.

Jól nyomon követhető ez a kockázatos függőség a szovjet hadseregben a felderítés eredményei alapján esetenként kiadott intézkedésekben, bevezetett védelmi rendszabályokban. Egyben általános tanulságul is szolgál arra, hogy egy meglevő tömegpusztító fegyverfajta önmagában véve is megköveteli a védelmi szervezetek és rendszabályok meglétét és állandó — bár különböző szintű — készenlétét. Ez az általános hadtörténeti tanulság így szolgálhat napjaink irány-

mutatójaként is, amikor még nincs betiltva — és főleg kiiktatva a hadseregek fegyverzetéből — a vegyi fegyverek minden fajtája.

A kiemelt tényezők, illetve a háború előző időszakában szerzett tapasztalatok hatására a szovjet hadseregben — hazánk felszabadításának kezdetén — *a vegyivédelmet* a harcbiztosítás olyan önálló fajtájaként értelmezték, amely megkövetelte a parancsnokoktól, főnököktől, törzsektől, a szakcsapatok vezetőitől és a csapatoktól, hogy a mindenkori helyzetnek megfelelően intézkedjenek, illetve folyamatosan legyenek készen az alábbi feladatok végrehajtására:

— vegyifelderítés,
— a csapatok értesítése a vegyi szennyezésről,
— a vegyitámadás meghiúsítása,
— a személyi állomány ellátása vegyivédelmi eszközökkel,
— a vegyitámadás következményeinek felszámolása.

A vegyicsapatok feladataikat egyrészt a vegyivédelmi feladatkörök keretében oldották meg, másrészt pedig az ellenség gyújtófegyverrel való pusztításának általános feladatkörén belül, a hadműveleti álcázással és a légvédelmi rendszerben megoldandó ködösítéssel.

A három fő feladatkör közül azonban előtérbe került a lángszórók és a ködök alkalmazása. A vegyivédelem feladatkörében pedig kiemelt szerepet játszott a vegyifelderítés. Azt is hozzá kell tennünk, hogy ebben az időben a vegyifelderítés az ellenség, a saját terület és az időjárás felderítésére terjedt ki.

A háború folyamán lényegében ennek a három fő területnek megfelelően alakult ki — vagy át — a vegyicsapatok szervezete is. A szovjet hadseregben ebben az időben vegyivédelmi és lángszórós csapatnemek voltak. De a vegyivédelmi alegységek, egységek (ezred önálló vegyivédelmi szakasz — vegyifelderítő és mentesítő raj; hadosztály önálló vegyivédelmi század — vegyifelderítő és két különböző rendeltetésű mentesítő szakasz; tábori vegyi laboratórium; önálló vegyivédelmi zászlóaljak, amelyekkel a hadseregeket, frontokat erősítették meg) lényegében kettős rendeltetésűekké váltak. Sőt erre az időszakra valóságos tevékenységük arányában erős torzulás volt, ami csakis a körülményekkel magyarázható. 1943 második felétől a vegyivédelmi századokat, zászlóaljakat ugyanis mind nagyobb mértékben alkalmazták a ködösítési feladatokra.

Ennek érdekében az önálló vegyivédelmi zászlóaljakat a meglevő mentesítő gépkocsikon túlmenően ködösítő gépkocsikkal is felszerelték. Az 1. mentesítő századot 5—10 ködösítő gépkocsival, a 2. mentesítő századot 12 ködösítő utánfutóval, a 3. mentesítő századot pedig 12 hordós ködösítő készlettel látták el.

A zászlóaljak tevékenységének összetétele, illetve az egyes szakfeladatok tényleges aránya 1944 végére így alakult: 67% ködösítési feladat; 25% csapatmozgás, manőver, felkészülés új feladatokra, kiképzés; 5% vegyifelderítés; 5% egyéb feladatok. Ez az arány indokolta volna az önálló ködösítő egységek létrehozását. A szovjet hadvezetés azonban egyrészt vállalta a kockázatot, másrészt a mentesítés készenlétét a csapatmentesítő eszközök rendszeresítésével, ill. az önálló vegyivédelmi zászlóaljak mentesítő gépkocsijai, felszerelései visszahagyási távolságának csökkentésével igyekezett fenntartani. A szakemberek megítélése szerint azonban a vegyi fegyverek alkalmazása esetén még ezekről a csökkentett távolságokról sem érkeztek volna be időben a mentesítő gépkocsik alegységeikhez. A második világháború utáni években lényegében ezek a tapasztalatok ösztönözték az önálló ködösítő zászlóaljak létrehozását.

A magyarországi hadműveletek kezdetére kialakultak az egyes csapatnemek tevékenységének eljárási módjai, vagyis azok szakharcászata, és alkalmazásuk, vezetésük hadműveleti, harcászati elvei. A vegyicsapatok a kornak jól megfelelő eszközökkel voltak felszerelve, gazdag harci és szakmai tapasztalattal ren-

delkeztek. Jól képzett, gazdag tapasztalatú vezetőkkel rendelkezett mind a 2., mind a 3. Ukrán Front vegyiszolgálata. Sajnos a következőkben elsősorban csak a 2. Ukrán Front vegyiszolgálatáról, ill. vegyicsapatairól tudunk bővebben írni, mert a másik frontról nem állnak rendelkezésre szakmai vonatkozású adatok.

A vegyivédelmi csapatok alkalmazása

A hazánk határaihoz kijutott frontok terveiben összefonódtak a korábbi hadműveletekre megszabott és a kifejezetten a magyar területeken megoldandó *vegyivédelmi feladatok.* Így pl. a 2. Ukrán Front 1944 augusztus—október hónapokra tervezett felderítési feladatai az alábbiak voltak: felderíteni a vegyi fegyvereket, egyidejűleg alkalmazásukat, és figyelmeztetni a csapatokat; megállapítani az ellenség vegyi támadó csapatait, azok szervezetét, fegyverzetét, csoportosítását, helyét, a mérgező harcanyag- és vegyilőszer-raktárak, bázisok helyét, s az azokból történő szállítások irányait az arcvonalba, ill. a vegyi támadó csapatok első lépcsőihez; feltárni az ellenség gázszolgálatának szervezetét; felderíteni a védőeszközöket, a mérgező harcanyagokat és az azokkal megtöltésre kerülő vegyi lőszereket előállító vegyi üzemeket.

Ezen feladatok végrehajtása érdekében az ezredeknél, hadosztályoknál 24 órás vegyifigyelést folytatott valamennyi erre kiképzett csapatfelderítő, továbbá a hadosztályok, hadtestek vegyiszolgálat-főnökeinek figyelőpontja. A mérgező harcanyagok lehető behatolási irányaiban rejtett vegyifigyelőket állítottak fel.

Az ellenség és a terep vegyifelderítését a csapat — összfegyvernemi — felderítő járőrök, lovas járőrök, csoportok, osztagok állományába beosztott vegyifelderítők végezték. Az összfegyvernemi felderítő csoportok állományába 3—4 vegyifelderítőt osztottak be. Az ezred, hadosztály vegyiszolgálat főnökök a 20—25 km mélységbe kiküldött csoportokba beosztott vegyifelderítőknek konkrét feladatokat szabtak. A harckocsihadosztályoknál, -dandároknál, a harckocsin, motorkerékpáron kiküldött felderítő csoportokba a harckocsihadtestek vegyivédelmi századaiból, ill. a harckocsidandárok vegyivédelmi szakaszaiból osztottak be 2—3 főtől rajig terjedő vegyifelderítő erőt.

A felderítő tisztekkel egyidejűleg a vegyiszolgálat főnökök, ill. a front vegyicsoport főnökség tisztjei is részt vettek a foglyok, szökevények kihallgatásában. Elsősorban a vegyieket, aknavetőket, tüzéreket, repülőket, tábornokokat, tiszteket, altiszteket hallgatták ki, külön erre a célra összeállított szakmai kérdések alapján.

Különös figyelemmel végezték a felszabadított területek vegyifelderítését, a zsákmányanyagok tanulmányozását. Tüzetesen átvizsgálták a tüzérségi és aknavető tüzelőállásokat, védelmi berendezéseket, repülőtereket és a törzsek elhelyezési körleteit, a vezetési pontokat.

Egyes kiemelt és sajátos feladatokra különleges felderítő csoportokat hoztak létre, és alkalmaztak. Ezek összetétele igen változó volt. Feladatuk a vegyi lőszer- és mérgező harcanyag raktárak, vasútállomások, települések, nagyvárosok, s az ellenséges területen a vegyi üzemek felderítése volt. A csoportokba a front — vagy hadsereg — vegyiszolgálat főnöke a megerősítő önálló vegyivédelmi zászlóaljak felderítő szakaszainak, valamint a front vegyi laboratóriumból és a csoportfőnökség tiszti állományából osztott be megfelelő szakértőket. A nagyobb vegyi objektumok, mint pl. a vegyi üzemek, felderítésére a legkülönbözőbb specialistákat kellett bevonni és különböző alcsoportokat létrehozni. Így pl. az üzem általános felderítését végző, a technológiai folyamatot, a doku-

mentációt tanulmányozó alcsoport, továbbá a vezetőket és munkásokat kikérdező, a késztermékeket és nyersanyagokat felmérő stb. alcsoport. (Itt jegyzem meg, hogy minden bizonnyal a magyarországi tapasztalatoknak is tulajdonítható, hogy pl. már Berlinben az öszevont csoportokat egy speciális felderítő törzs vezette, amelynek egy vegyivédelmi dandár is a rendelkezésére állt.)

A magyarországi hadműveletek folyamán a 2. Ukrán Front a felderítő erők jelentős összpontosításával derítette fel Szegedet, Szolnokot, Miskolcot és Budapestet, Piliscsabát, Papkeszit.

Szeged felderítését B. G. Paskov ezredes, a 46. hadsereg vegyivédelmi osztályának főnöke végezte három vegyifelderítő osztaggal a 4., 59. és a 108. gárdalövészhadosztályoktól, valamint a hadsereg vegyi laboratóriummal. A felderítés eredményeként 1944. október 19-én a város északnyugati területén felfedeztek egy raktárt, benne 38 hordó mustárgázzal, majd Szegedtől Ny-ra 4 km-re egy lőporraktárt, mustárgáz töltetű vegyiaknákkal.

Szolnok felderítését a 27. gárda-lövészhadtest vegyiszolgálat főnöke végezte a 7. gárdahadsereg 36. gárda-, a 227. és 303. lövészhadosztályainak vegyifelderítő osztagaival és a hadsereg vegyivédelmi osztály nem szervezetszerű vegyivédelmi szakaszával. Geraszimov alezredes kikérdezte a városi közigazgatás képviselőit, az állomásfőnököt és néhány más helyi lakost. A város katonai körzetében fellelték egy németek által kiürített nagyméretű vegyiraktár maradványait.

Egy vasutas felvilágosításai alapján a teherpályaudvartól délre 500 m-re találtak két, légi vegyibombákkal és tüzérségi vegyi lőszerrel töltött raktárt. A mérgező harcanyag típusáról nincs pontos adat, csupán feltételezhető — más adatok alapján —, hogy mustárgáz és foszgén lehetett.

Budapest és külvárosainak felderítésében a front mind az öt önálló vegyivédelmi zászlóalja részt vett. Állományukból 9 felderítő osztagot alakítottak. Ezek járőrei előnyomulás közben gondosan ellenőrizték az utcákat, udvarokat, pincéket, alagutakat, az épületek földszinti helyiségeit, s a nagyobb létesítményeket stb.

Ezek során derítették fel pl. a budapesti „Mercur" gyár területén azt a romok alatt gondosan álcázott üzemet, amely a mérgező harcanyagoknak a különféle burkolatokba való töltésére szolgált. Amint a Hadtudományi Könyvtár viszonylag kevés hadigazdasági forrásmunkáinak egyikéből ezt sikerült kideríteni, az említett gyár a mai Budapesti Vegyiművek Illatos úti üzeme volt. Az „A" és „B" hadiüzemek jegyzéke, illetve az ipari hadiüzemek jegyzéke szerint a Mercur Műszaki és Vegyipari Rt. a mozgósítási tervek szerint mint I. hadtest működött, s a tábori üzeme, mint a III. hadtest, a peremartoni gyártelepen, pontosabban Papkesziben volt.

A budapesti gyár felderítése után érthető, hogy kiemelt figyelmet fordítottak Papkeszi vegyifelderítésére. Ezt a feladatot a 24. önálló vegyivédelmi zászlóalj (parancsnoka Sz. F. Slik őrnagy) végezte. Ugyanez a zászlóalj végezte az akkor Piliscsabán levő vegyi kiképző központ felderítését. Megállapították, hogy a vegyi központból november 5—7. között Ausztriába irányítottak két gyakorlótéri berendezést, továbbá több vegyiraktárat 1000-nél több hordó mérgező harcanyaggal, mérgező füstgyertyákkal (1500 db), nagy mennyiségű vegyi lőszerrel, aknával, bombával. A szállítmány mintegy 100 vagont kitevő részét Mosonmagyaróvár vasútállomáson elfogták, zsákmányul ejtették.

A felderítés azt is feltárta, hogy Esztergom—D területén tevékenykedett az 1944 decemberében Hamburgban megalakult 24. német nehéz aknavető ezred és a 19. nehéz aknavető dandár. A dandár állományába tartozott a 23. és 24.

aknavető ezred, 36 db 150 mm-es hatcsövű és 72 db 210 mm-es ötcsövű ködvetővel.

A ködösítés feladatait a szovjet csapatok a magyarországi hadműveletek idején már a korábbi hadműveletek tapasztalatai, illetve a Vegyi Főcsoportfőnökség 1943. október 25-én kiadott direktívája szerint oldották meg. Ez a direktíva a ködbiztosítás elvileg új értelmezését jelentette. Elhatárolta a centralizált és decentralizált alkalmazás főbb eseteit.

A magyarországi hadműveletekben jelentősebb méretű ködösítést terveztek és hajtottak végre a Tiszán és Dunán való átkelések idejére, valamint a Balaton mentén. A források jelentősnek tekintik továbbá a Budapesten végrehajtott ködösítéseket, mint a nagyvárosok ködösítésének tapasztalatait. Sajnos ezeket a ködösítési feladatokat zömében csak megemlítik. Csupán a Csepelnél végrehajtott ködösítésről közölnek részletesebb adatokat, azonban ennek a pontosítása is igen nehéz. Erre 1945. január 25—31. között került sor.

Nagy nehézségek árán sikerült egy 16 tonnás hidat verni a Dunán Csepelnél.

Tekintetbe véve az átkelés végrehajtásának rendkívüli fontosságát, a frontparancsnok megparancsolta: a ködálcázást oly módon szervezzék meg, hogy az ellenség még az átkelőhely létrehozását se fedhesse fel. Figyelembe véve továbbá az átkelőhely körzetének az arcvonalhoz való közelségét, ami kizárta az ellenséges légierő megjelenéséről történő időben való értesítést, a frontparancsnok megparancsolta az átkelési körzet éjjel-nappal történő folyamatos ködösítését.

A ködösítést a 38. önálló vegyivédelmi zászlóalj, a 15. önálló vegyivédelmi zászlóalj egy százada és a tartalékszázad egy szakasza végezte. A folyó partján 5 km^2-es területen 104 ködforrást rendeztek be, ezenkívül ladikokra, csónakokra 14 úszó ködforrást telepítettek.

Az átkelési körzetben éjjel-nappal ritka ködöt tartottak fenn. Amikor pedig az ellenség repülőgépei megjelentek, akkor a köd sűrűségét megnövelték, és gépkocsikkal — a folyó partja mentén — mozgást színleltek. A működő átkelőhelytől északra és délre az egységek és alegységek egy sor színlelt átkelőhelyet létesítettek. A folyót így 30—50 km-es szakaszon ködösítették el.

Az átkelőhely álcázása teljes sikerrel járt. Az ellenség nem fedte fel az átkelőhelyet, s így az folyamatosan működött, noha az ellenség repülőgépei sokszor megjelentek felette és a ködösítés zónáján kívüli utakon levő csapatokat és gépjárműveket többször is bombázták.

Az átkelőhely álcázásának az a módszere, hogy létezésének még a tényét is rejtik az ellenség elől, kétségkívül új mozzanat volt a mélységi objektumok ködálcázásában. Különösen azért érdemel figyelmet, mert az ellenség légiereje minden valószínűség szerint már rádiólokációs eszközöket is alkalmazott. A német légierő ugyanis ebben az időszakban egy éjjel megrongálta a dunaföldvári vasúti hidat, amelyet ködöl is álcáztak. Ez arra mutat, hogy a német repülőgépeknek voltak olyan berendezéseik, amelyekkel képesek voltak az átkelés helyének pontos meghatározására, közvetlen megfigyelés lehetőségének hiányában is. A ködöknek 50 kilométeres arcvonalon, színlelt tevékenységekkel egyidőben történő alkalmazásával — amelyek az ellenség figyelmét elvonták a berendezett átkelőhelyről —, mégis sikerült rejteni magának az átkelőhely létezésének a tényét.

Következésképpen ez a példa bizonyos képet ad a ködösítés lehetőségeiről olyan esetben, amikor az ellenség rádiólokációs eszközöket alkalmaz. Azt mutatja, hogy ilyen körülmények között az álcázás feladata már nem egyszerűen az objektum körzetének elködösítése, hanem az objektum létezésének rejtése.

Feltételezhető, hogy ilyen feladat önmagában véve csak a ködösítéssel nem valósítható meg, különösen olyan objektumok esetében, amelyek helye már többé-kevésbé ismert. Ilyen feladatra más álcázó eszközöket is be kell vonni. Ideiglenes jellegű objektumok esetében azonban, amint a vizsgált példa bizonyítja, sikeresen alkalmazhatók a ködök önmagukban is.

A lángszórós csapatok alkalmazása

A háború folyamán szerzett tapasztalatok, illetve a haditechnika szüntelen fejlődésének eredményeként a lángszórós csapatok felszerelése és szervezete, az alegységek szervezeti hovatartozása többször változott.

Hazánk felszabadításának kezdetéig a szervezetszerű lángszórós kötelékek a szovjet hadseregben általában véve főparancsnoksági önálló háti lángszórós századok, zászlóaljak, ill. önálló lángszórós zászlóaljak és önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóaljak voltak. Ezeken kívül a front-, a hadsereg- és hadosztályparancsnokok kezdeményezésére, s elöljáróik jóváhagyásával létrehoztak ún. nem szervezetszerű háti lángszórós kötelékeket. Ez utóbbiakba az erre különböző összevonásokon kiképzett — rendszerint géppisztolyos — katonákat osztották be. A rendelkezésre álló forrásmunkák alapján ilyen nem szervezetszerű háti lángszórós alegységet hoztak létre a 2. Ukrán Frontnál az 53. hadsereg lövészezredeinek géppisztolyos századainál. Létrehozták továbbá az 53. hadseregnél a hadseregközvetlen nem szervezetszerű háti lángszórós zászlóaljat (150 fős lángszórós és 135 fős géppisztolyos századdal, továbbá kiszolgáló és biztosító alegységekkel, összesen 385 fővel), a 27. hadseregnél a nem szervezetszerű hadseregközvetlen háti lángszórós századot (88 fő, 60 lángszóró), valamint a 40. hadsereg 42. gárda-lövészhadosztályának nem szervezetszerű hadosztályközvetlen háti lángszórós századát.

A leírt szervezeti sémát más frontoknál is követték, ezért feltételezhető, hogy a hazánk területén működő 3. Ukrán Frontnál is voltak ilyen alegységek. Ezekről azonban jelenleg nem állnak rendelkezésre adatok.

A fent leírt — nem szervezetszerű — erőkön túlmenően a 2. Ukrán Front az alábbi főparancsnoksági lángszórós kötelékekkel rendelkezett: a 176. önálló „Budapesti" háti lángszórós századdal; a 39. önálló „Debreceni" és a 31. önálló háti lángszórós zászlóaljjal, továbbá a 3., 4. önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóaljjal, valamint a 21., 27. önálló lángszórós zászlóaljjal.

Az önálló háti lángszórós században 183 fő (120 db ROKSZ—3 háti lángszóró, 15 gépkocsi, 25 db PPS és PPSZ géppisztoly, valamint 97 karabély) volt. A háti lángszórós zászlóaljban 390 fő (240 lángszóró) volt, a két században századonként 3—3 szakasz, azaz 4—4, 10 lángszóróval felszerelt raj. Vagyis a háti lángszórós századok 120—120 lángszóróval rendelkeztek. A ROKSZ—3 típusú háti lángszóróval 40—50 m távolságra 3—6 lángcsapást lehetett leadni.

Az önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóaljakban 541 fő volt. Fegyverzetük: 540 db, 110—120 m hatótávolságú, 1 lángcsapás leadására képes FOG—2 robbanó lángszóró (századonként 180, szakaszonként 60, rajonként 20 darab), 9 db állványos géppuska. A zászlóalj teljesen gépesítve volt, 84 db GAZ—AA, vagy ZISZ—5 típusú tehergépkocsival látták el. Az ugyancsak robbanó lángszóróval felszerelt másik típusú lángszórós zászlóalj abban különbözött, hogy annak létszáma 401 fő volt, s 576 (századonként 192, szakaszonként 64, rajonként 16) lángszóróval rendelkezett. Más zászlóaljakban rajonként 18—18, a zászlóaljnál összesen 648 lángszóró volt. Ennek a típusú zászlóaljnak nem

volt géppuskás százada és csak 26 tehergépkocsival rendelkezett. Részben fogatolt volt.

A szovjet hadseregben ebben az időben a fentieken túlmenően voltak még lángszórós harckocsiezredek is, 20—20 lángszórós, pontosabban szólva, ebben az időben már a korszerűbb, eredeti fegyvereik mellett a harckocsi-lángszóróval is felszerelt harckocsival.

A háti lángszórós századokat (zászlóaljakat) rendszerint a főirányban levő hadosztályoknak adták megerősítésül, amelyek azokat az ezredeknek, zászlóaljaknak adták tovább. Rendszerint azok az ezredek kapták őket, amelyek állományából rohamosztagokat (csoportokat) hoztak létre. Más esetben a hadtest-, vagy hadosztályparancsnokok saját kézben tartva, a vegyiszolgálat főnök javaslatára, megerődített támpontok, objektumok, helységek birtokba vételére, az ellenség ellenlökésének elhárítására, a nyílt és fedett élőerő és harceszközök megsemmisítésére, a tartós védelmi építményekben, megerődített épületben levő élőerő és tűzfészkek kiégetésére alkalmazták őket az adott lövészzászlóaljnak, századnak alárendelve, vagy a műszaki alegységgel szoros együttműködésben. Ezekben az esetekben a lángszórós alegységeket decentralizáltan, 2—5 lángszórósból álló lángszórós csoportokra bontva alkalmazták, s minden csoportot 1—2 géppisztolyos támogatott. Előfordult, hogy vegyes, háti és robbanó lángszórósokból, valamint géppisztolyosokból, géppuskásokból álló csoportot hoztak létre. Ilyen sajátos módon alkalmazták a lángszórósokat pl. a Miskolcért vívott harcban. A 27. hadsereg 104. lövészhadosztályának alárendelt 3. önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóaljból és a hadseregközvetlen háti lángszórós századból 1944. december 1-én P. E. Scserbakov őrnagy, zászlóaljparancsnok egy 16 fős csoportot különített ki, amelynek az volt a feladata, hogy a gyalogság és a harckocsik előnyomulását akadályozó ellenséges támpontot semmisítse meg. A csoportban 4 robbanó és 2 háti lángszóró volt. A csoport 21.00-kor rejtve megközelítette a támpontot. Telepítette a robbanó lángszórókat, s 21.30-kor együttes lángcsapást adott le a támpontra, aminek az eredményeként az kigyulladt. Az ellenség megkezdte a visszavonulást, de géppisztolytűzzel megsemmisítették.

Hasonlóképpen vegyes csoport oldotta meg a harcfeladatot december 3-án. Ez esetben a hadsereget megerősítő másik (27.) robbanó lángszórós zászlóaljból és a hadsereg háti lángszórós századából különítettek ki 45 géppisztolyost és 15 háti lángszórást. A. V. Filippov főhadnagy zászlóalj törzsfőnökhelyettes parancsnoksága alatt. A csoport, leküzdve az ellenség ellenállását, majd a visszavonuló ellenséget üldözve, kijutott Miskolc északnyugati szegélyére, ahol védelembe ment át. A zászlóalj főerőinek beérkezése után telepítették a többi lángszórót, és a zászlóalj szilárdan tartotta az elért terepszakaszt.

A Budapesten bekerített csoportosítás felszámolásáért folyó harcokban a 39. és 31. önálló, valamint az 53. hadseregközvetlen nem szervezetszerű háti lángszórós zászlóalj és a 176. önálló háti lángszórós század vett részt. Tevékenységük részletes leírása nem áll rendelkezésre. Csak a főbb tapasztalatok általános leírását és néhány epizódot ismerünk. Ezek szerint a lángszórósokat részben a hadosztályok lövészezredeinek állományában, a századokhoz egyenletesen 1—2 főt beosztva, részben a megerődített épületekben és a ligetekben létesített kiserődök és más objektumok birtokbavételére létrehozott rohamcsoportokba 3—5—8—10 fős csoportokként beosztva alkalmazták. A csoportok tűz- és ködfüggöny fedezete alatt megközelítették a kijelölt objektumot, lángcsapásokat adtak le a lőrésekre, ablakokra és ily módon égették, kényszerítették ki az ellenséget az objektumokból, ahol tűzfegyverekkel semmisítették meg, vagy foglyul ejtették.

A harckocsik, rohamlövegek és a páncélozott csapatszállító járművek elleni harc egy sajátos módját, a lángszórós lesállást is sikeresen alkalmazták. A két-három fős lángszórós csoport ilyen esetben az épületek első emeletén foglalt lesállást, s a harckocsik megjelenésekor az ablakokon, ill. a falakon levő réseken át lángcsapásokkal felgyújtotta azokat. Mindkét esetben követték a lángszórósok azt a módszert, hogy az első 1—2 csapást gyújtás nélkül lőtték a lőrésekre, ablakokra vagy harcjárművekre, csak a második-harmadik csapással gyújtották meg az odalőtt tűzkeveréket. Különösen a sötétben észrevétlenül leadott ilyen csapásokat követő lángralobbantások okoztak igen erős pszichikai hatást.

Különösen eredményesen harcoltak a háti lángszórós alegységek 1945. január 11-én a Városligetben folyó súlyos harcok idején, a 151. lövészhadosztály támadási sávjában.

M. I. Lagvila alhadnagy szakaszparancsnok vezetésével, géppuska- és géppisztolytűz fedezete alatt, egy lángszórós csoport áttört a ligetben levő kiserődökhöz. Kivárta a tűz gyengülését és lángcsapásokot mért a lőrésekre. A németek rémülten menekültek, azonban a kijáratoknál erős tűzzel fogadták őket a géppisztolyosok. Három kiserődöt sikerült kikapcsolniuk, s így a hadosztály sikeresen számolta fel a ligetben levő ellenállási csomópontot, megnyitva ezzel a támadás folytatásának útját.

Ugyanennek a tisztnek nevével és bátorságával találkozunk egy későbbi időpontban, már a Budán, a Déli pályaudvarhoz való kijutásért folyó harc időszakában. Itt a lángszórós századok a 297. lövészhadosztály sávjában a Ráth György utca és a Kékgolyó utca, ill. a Városmajor utca és Kékgolyó utca sarkán levő többemeletes, megerődített épületből támogatták a 1055. és az 1059. lövészezred kijutását a Vérmezőre, illetve a pályaudvarhoz. Lagvila alhadnagy szakasza az épületeken felfedett réseken át bejutott a szemközti házba és az onnan leadott meglepetésszerű lángcsapásokkal kergette ki az égő épületből a mintegy 200 fős ellenálló csoportot. A Ráth György utca sarkán levő épületet 150 tiszt és katona — közöttük 100 vlaszovista — védte. Ezt az épületet február 1-ről 2-ra virradó éjjel egy másik háti lángszórós század füstölte ki. A feladatra kijelölt 9 fős raj rejtve megközelítette az épületet. Kihasználva, hogy az ügyeletes figyelő elaludt, lefegyverezték az őrt, behatoltak az épületbe, és 1—2 fős csoportokra osztva lángcsapást adtak le az ablakokra, helyiségekre, pincelejáratra, ahová kézigránátot is dobtak. Az égő ruhában menekülő fasisztákra a kijáratokat fedező csoport adott le újabb lángcsapásokat, illetve tűzzel semmisítette meg az ellenséget. A pánikba esett védők a második, harmadik emeletről ugráltak ki a felgyújtott épületből. A sikeres harc után az ezred eredményesen folytathatta támadását. A Budapesten vívott sikeres harctevékenységének elismeréseként a 176. önálló háti lángszórós századot a Vörös Csillag Érdemrenddel tüntették ki, és a „budapesti" előnevet kapta.

Nem kevesebb sikerrel vett részt a felszabadító harcokban a 2. Ukrán Front alárendeltségében levő 4 robbanó lángszórós zászlóalj. Már említettem, hogy a Miskolcért vívott harcban eredményesen oldották meg harcfeladataikat a vegyes lángszórós csoportok állományában. Ezeket a lángszórós kötelékeket támadó hadműveletben általában véve az elfoglalt terepszakaszok megerősítésére, a harckocsik és a gyalogság ellenlökésének elhárítására, a főirányban támadó, illetve csapásmérő csoportosítás szárnyainak, csatlakozásainak biztosítására, a bekerített ellenség felmentésének, ill. kitörésének meghiúsítására, a létrehozott hídfők megerősítésére, védelemben pedig a legfontosabb harckocsiveszélyes irányokban a harckocsik és gyalogság elleni harcra alkalmazták. Általában véve a hadsereget, hadtestet megerősítő lángszórós zászlóaljakat centralizáltan,

a gyalogság és a páncéltörő tüzérség harcrendjében, azokkal szoros együttműködésben alkalmazták. A zászlóaljak általában egy lépcsőben, 3—3,5 km széles és 500 m mély lángszórós védőkörletet foglaltak el.

A zászlóalj harcrendjében a századok 1—1,2 km széles és 200—300 méter mély körletet rendeztek be egy- vagy kétlépcsős harcrendben. A lángszórókat kis csoportokban, bokorszerűen telepítették. A lőirányok egymást keresztezték, hogy összefüggő tűzövet hozhassanak létre. A gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóaljnál az állványos géppuskákat a szárnyakon, csatlakozásokon helyezték el.

A forrásmunkákban leírt példákban ezek az alkalmazási elvek jól megfigyelhetők. Ezek szerint a debreceni támadó hadműveletben pl. a 4. önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóalj 1944. október folyamán 9 lángszórós védőkörletet foglalt el egymást követően a Berettyóújfalu—Debrecen Kelet—Nyíregyháza—Tokaj általános irányban támadó hadsereg szárnyán. Ugyanezt a zászlóaljat a frontparancsnok decembertől kezdődően már a front jobbszárnyán támadó 40. hadsereg megerősítésére alkalmazza. A 40. hadsereg sávjában a zászlóalj decemberben 8, januárban 4, márciusban 7 terepszakaszt szállt meg, általában 1—4 napos időtartamra.

A 3. önálló gépesített páncélelhárító lángszórós zászlóalj december 2. és 19. között, együttműködésben a 27. önálló (robbanó) lángszórós zászlóaljjal, a Miskolc—Ózd—Rimaszombat irányába támadó 27. hadsereg sávjában, a 104. lövészhadtest szárnyán működve Miskolc déli, majd nyugati kijáratának lezárására, ezt követően pedig Varbó és Perecesbánya között, majd Nagyvisnyó, Bátka és Rimaszombat nyugati kijáratánál foglalt lángszórós védőkörleteket. A zászlóalj 1945. április 1—22. között már a 7. gárdahadsereg sávjában működik a Csehszlovákia felszabadításáért folyó küzdelemben.

A 27. önálló lángszórós zászlóalj a 27. hadsereg sávjában, a 33. lövészhadtest alárendeltségében, annak szárnyán működött és Miskolc déli, majd északi kijáratát zárta le. Ezt követően december 17-én Káta északi kijáratánál, majd — miután december 18-tól átalárendelik a hadsereg jobbszárnyán támadó 51. lövészhadtestnek — 19-én Tornaalja-nyugaton, és 23-án Rimaszombat északi szegélyén foglalt lángszóró védőkörletet, szoros együttműködésben a 315. páncéltörő tüzérezreddel, valamint két tarackos és egy 57 mm-es ágyús üteggel. Ez utóbbi terepszakaszon pl. december 24-én 8 ellenséges ellenlökést hárítottak el sikeresen.

A 21. önálló lángszórós zászlóalj tevékenységéről nincs adat. Hasonlóképpen nincs adat — szovjet források alapján — a lángszórós harckocsikötelékek tevékenységéről. Általános leírások szerint ezeket a kötelékeket az áttörések időszakában mint gyalogságot közvetlenül támogató harckocsikat, ezt követően pedig a sikert kifejlesztő gyorscsoportokban és az ellenség üldözése során az üldöző osztagokban alkalmazták.

Egyes esetekben ezeket a kötelékeket a műszaki (utász) rohamdandárok állományába osztották be. Az 1944. évben sorra kerülő támadó hadműveletekben ugyanis az ellenség erős védelmi rendszereinek leküzdésére számítva ezen dandárok állományába háti lángszórós zászlóaljakat is szerveztek, s ugyanide lángszórós harckocsiezredeket osztottak be. Ezekről a lángszórós harckocsikról a budapesti harcokról szóló német okmányokban esik csupán szó.

A IX. SS-hadtestparancsnokság 1945. I. 10-i napi jelentése szerint a keleti hídfő déli—délkeleti szakaszán a szovjet csapatok támadását „erős tüzérségi és gránátvető tűz, valamint lángszóró páncélos támogatta". Az I. 14-i napi jelentésben pedig az áll, hogy „Az ellenség koncentrált támadást indított mindkét hídfő ellen délnyugaton és délen azzal a céllal, hogy birtokba vegye a déli Du-

na-hidakat. A támadást szünet nélküli tüzérségi tűzzel, a légierővel, páncélosokkal és lángszóró páncélosokkal támogatják."

A leírtakkal csak igen vázlatos áttekintést adhattam a szovjet vegyicsapatok tevékenységéről. Több okból eredően nem is vállalkozhattam többre. Csupán jelzést szerettem volna adni a feltárt anyagokról, egyszersmind a feltárásra váró területekről és a lehetőségekről.

Az eddig megismert anyagok is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy szakterületünk múltját jobban megismerjük és a történelmi tapasztalatokat a jelen és jövőbeni feladatok megoldása során hasznosíthassuk.

Felhasznált forrásmunkák:

Kraszilnyikov, M.—Petrov, G. I.: A szovjet hadsereg vegyi szolgálatának és vegyicsapatainak története. Moszkva, Vegyivédelmi Katonai Akadémia, 1958.; Hadtörténelmi kézikönyv a vegyivédelmi tisztek számára. Az MN VVF-ség kiadása, 1976.; *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Budapest, 1965.; *Babuskin, A.:* Az ellenség vegyi eszközeinek felderítése. (A 2. Ukrán Front 1944. és 1945. évi tapasztalataiból) Vojenno-isztoricseszkij Zsurnal (a továbbiakban — VIZS) 1973. 1. sz.; *Uő.:* A 2. Ukrán Front lángszórósai harcokban a hazáért. VIZS 1970. 7. sz.; *Uő.:* Lángszórósok Budapest utcáin. Vojennüj Vesznik, 1970. 6. sz.; *Jakubov, V.—Dmitriev D.:* A lángszórós csapatok harcászata a Nagy Honvédő Háborúban. VIZS, 1976. 1. sz.; *Győrffy Sándor—Spáczay Hedvig:* A IX. SS hadtestparancsnokság titkos napi jelentései a Budapestért folyó harcokról (1945. január 1—24.). Hadtörténelmi Közlemények, 1975. 1. sz.; „A" és „B" hadiüzemek jegyzéke. Melléklet a HM 10. 576. M. 1/6—1939-hoz 41. oldal. Hadtudományi Könyvtár Sz 1374 sz. Ipari hadiüzemek jegyzéke — M. Kir. Honv. Miniszter 1000/1/b. 1942. sz. 1430 és 3041 fsz. Kvt. sz.: Sz 3323.; A szerző feljegyzései az 1978. december és 1979. januárjában Moszkvában a Vegyivédelmi Katonai Akadémián végzett konzultációról.

MARKÓ GYÖRGY

AZ IDEIGLENES NEMZETI KORMÁNY HADSEREGÉNEK SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN MEGALAKULT GYALOGZÁSZLÓALJAI

(1945. február—május)

A következő oldalakon a népi demokratikus hadsereg 6. gyaloghadosztálya történetének egy eddig még fel nem tárt részletét, a Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóaljak felállítását és hadműveleti területre indulását kívánjuk ismertetni. Ez a részterület megítélésünk szerint több szempontból is figyelmet érdemel. A 6. gyaloghadosztálynak nagyobb számban csak Nyíregyháza és Nyírbátor helyőrségekben voltak kihelyezett alegységei[1] — a katonai vezetéstől való „távolság" sok olyan különleges, a Debrecenben állomásozó csapatok parancsnokai számára fel sem merülhető problémát szült, amelyek megoldása nagyfokú önállóságot, kezdeményezőkészséget követelt az említett városok katonai elöljáróitól. A központi katonai ellátás szinte teljes hiánya pedig olyan rendkívül szoros kapcsolatok kiépítését igényelte a városi hatóságokkal, amilyenek csapatparancsnoki szinten ismeretlenek voltak Debrecenben vagy Jászberényben, ahol az 1. gyaloghadosztály szervezése zajlott ebben az időben.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejötte, az új államiság megteremtése új hadsereg létrehozását igényelte. A hadseregszervezés jogi alapját az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti szerződés képezte, amelyben Magyarország vállalta nyolc nehézfegyverzetű gyaloghadosztály felállítását a német fasizmus elleni harcra.[2] Az első magasabbegységek személyi és anyagi szükségleteinek felmérése nyilvánvalóvá tette, hogy a Honvédelmi Minisztérium azok biztosításánál nagymértékben szovjet támogatásra van utalva.[3] A hadrendek kiadása után az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 5-én konkretizálta igényeit a szovjet kormány felé.[4] Az akkori hadihelyzetben azonban a szovjet katonai szervek lehetőségei korlátozottak voltak, nem állt mód-

1 Debrecenen kívül Hajdú, illetve Bihar vármegyék területén is állomásoztak a hadosztálynak alakulatai: a 17/II. gyalogzászlóalj Hajdúhadházán, a 17/III. gyalogzászlóalj pedig Berettyóújfaluban volt ekkor elhelyezve. (Hadtörténelmi Levéltár — a továbbiakban HL — HM 1945/eln. 20.557 és 21.076.)

2 Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. Dokumentumok. Hely, év nélk. 36. o.

3 A Honvédelmi Minisztérium 1945. január 16-án a hadsereg létszámát 140 000 főben szabta meg. Szovjet részről mintegy százezer hadifogoly átadásával számoltak, a hiányzó létszámot toborzás és sorozás útján kívánták biztosítani. A hadosztályok anyagi-technikai szükségleteit mindenképpen szovjet zsákmányanyag átadásából remélték fedezni. (HL HM 1945/eln. 20.030.)

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt január 30-án kelt közös hadseregszervezési javaslata nagyjából hasonló következtetéseket tartalmazott, de a két munkáspárt fokozottabban kívánt támaszkodni a toborzottakra. (Uo. Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye 2668.)

4 A Honvédelmi Minisztérium február 4-én rendelte el a 6. gyaloghadosztály felállítását (uo. HM 1945/eln. 20.112), majd a kormány másnap négy hadosztály, két hadtestparancsnokság, ezek közvetlen alakulatai felállításához szükséges ember- és hadianyagot igényelt. (Uo. HM 1945/eln. 20.094.)

jukban maradéktalanul teljesíteni a magyar kérést.[5] Mivel az addigi elképzelések kivihetetlennek bizonyultak, szerényebb keretek között kellett folytatni a hadseregszervezési munkálatokat. Ezt a felismerést tükrözte a március 13-án kiadott új hadrend is, amely a 6. gyaloghadosztály létszámát a korábbi 14 000 helyett 10 479 főre csökkentette és törölte a harci technikában igényes alegységek egy részét is.[6]

A szervezeti kereteket emberekkel kellett feltölteni, az állománytáblázatokban rendszeresített szállítóeszközöket és fegyverzetet be kellett szerezni. Leghamarabb az emberanyag-szükségletet sikerült biztosítani. A magyar kormány számított a nemzeti érzésektől áthatott, demokratikus szellemű magyar tömegekre, hozzájuk intézték a fegyverszünet aláírásának időpontját kiadási napként feltüntető „Toborzási felhívás"-t.[7] Bár nagy számban maradtak fenn dokumentumok a toborzó munka sikereiről,[8] köztudott, hogy a Szovjetunió által átadott hadifoglyok képezték az új hadsereg gerincét. Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszter már az 1945. február 1-i kormányülésen tájékoztatta minisztertársait, hogy „körülbelül 16 000 hadifogoly van útban hozzánk".[9] A debreceni Pavilon laktanya üresen álló épületeibe sorra érkeztek be a Pest és Szolnok vármegyei fogolytáborokban a fasizmus elleni harcra önként jelentkezett magyar hadifoglyok. 1945. február 6-án Gödöllőről 2113 fő, másnap Jászberényből 17 tiszt és 1983 legénységi állományú katona, február 8-án ismét Gödöllőről 1330 fő érkezett. Az összesen 5443 hadifoglyot, köztük 204 tisztet a megérkezést követő napokban a magyar katonai hatóságok nevében Kővári Marcell alezredes, a 6. honvéd kerület parancsnoka vette át.[10] Február 11-én újabb két szerelvény állt be a debreceni vasútállomásra: Mezőtúrról 1499, Gödöllőről 1546 különböző rendfokozatú katona vonult be a Pavilon laktanyába. A 6. gyaloghadosztály vezérkari főnökének másnapi jelentése szerint „ezen szállítmányokkal a laktanya zsúfolásig megtelt".[11]

A katonák fegyvernemek szerinti szétválogatását követően elkezdődhetett a különböző alegységek felállítása. Az ez irányú munka 1945. február 21-én befejeződött, a hadosztály parancsnoka, Székely László ezredes, a továbbiakban a már megszervezett alakulatokat a környező városok laktanyáiban tervezte elhelyezni, míg az így felszabadult épületekbe bevonulhatnának az újabb, ezúttal már szovjetunióbeli hadifogolytáborokból érkező szállítmányok tagjai.[12] Egyébként ésszerű terve mégsem vált valóra, mert a szovjet katonai hatóságok magát a Pavilon laktanyát is zár alá helyezték. Létszámegyeztetési problémák miatt az önként jelentkezett katonák hadifogoly-állapota csak 1945. március 4-én szűnt meg. Aznap 10 órakor a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jelenlevő képviselője átadta a magyar kormánynak a táborban levő fogoly magyar tiszteket és legénységet.[13] Február utolsó napjaiban sorra érkeznek viszont a Szovjetunió területéről az újabb önkéntesek, elhelyezésüket a Debrecen környéki helységek laktanyáiban kellett megoldani. Több ezer emberről volt szó: február 23-án két

5 Vö. *Kis András:* Az antifasiszta magyar katonai hagyományokról. Budapest (a továbbiakban — Bp.) 1978. (Korunk tudománya.) 71—72. o. és 99. sz. jegyzete.

6 HL HM 1945/eln. 20.561.

7 Szövegét közli: Felszabadulás. Bp. 1955. 328—329. o.

8 Pl. a 7. honvéd kerületi parancsnokság 1945. március 6-i jelentése szerint a toborzottak létszáma Borsod és Zemplén vármegyékben kb. 11 000 fő volt. (HL HM 1945/eln. 20.610.) A Honvédelmi Minisztérium vezetői március 20-án úgy vélték, hogy a felhívásra jelentkezők száma meghaladta a 25 000 főt. (Uo. HM 1945/eln. 20.312.)

9 Idézi *Mucs Sándor—Zágoni Ernő:* A Magyar Néphadsereg története 1945—1959. Bp. 1979. 71. o.

10 HL HM 1945/ált. 1752.

11 Uo. HM 1945/eln. 20.567.

12 Uo. HM 1945/ált. 1392.

1945. február 21-ére befejeződött a 16. gyalogezred, a 11/I. tüzérosztály, a 6. utász zászlóalj és a 6/1. kocsioszlop megszervezése. A Pavilon laktanyában tartózkodó 8451 katonából a témánkat közelebbről érintő 18. gyalogezredbe ekkor még csak 394 főt osztottak be.

13 Uo. HM 1945/eln. 20.567. A laktanya zár alá vételének kérdését részletesen elemzi *Kis András:* Az antifasiszta... i. m. 93—95. o.

szállítmány érkezett 1693, illetve 933 fővel, akiket február 26-án 824, míg március 1-én 1400 volt hadifogoly követett.[14] Köztük voltak a témánkat érintő későbbi gyalogzászlóaljak tisztjei, tiszthelyettesei és legénységi állományú katonái is.

Hogyan, milyen körülmények között, miféle szándékokkal áthatva jelentkeztek ezek az emberek a fasizmus elleni harcra? Egyszerű — és méltatlan, az önkéntesek önérzetét jogosan sértő — lenne elintézni ezt a kérdést egy kézlegyintéssel, mondván, hogy a további hadifogságtól való félelem diktálta e lépésüket, a táborélettől mindenáron való szabadulás vágya ösztönözte őket a jelentkezésre. Minden bizonnyal voltak ilyenek is, de a korabeli dokumentumokra és az egykori résztvevőkkel való beszélgetésekre támaszkodva bizonyíthatónak vehető, hogy ezek a kisebbséget képviselték. Egyrészt a jelentkezés minden kényszertől mentesen, önkéntes alapon zajlott és bizony nagy volt a felhívást eleve elutasítók aránya.[15] Másrészt a hazatérők létszámát a szovjet katonai hatóságok eleve meghatározták, ami kiváló válogatási lehetőséget teremtett, mert a jelentkezők nagysága minden esetben meghaladta a hazatérők kontingensét. Így pl. a nyikolajevi 126. számú fogolytábor 3000 magyar hadifoglyából 200-at válogattak ki alapos szűrés után.[16] A hadifoglyok egy része a táborokban már bizonyos mértékű világnézeti nevelésen ment keresztül, többen végeztek antifasiszta iskolát,[17] az általuk kifejtett mozgósító hatást mindenképpen figyelembe kell vennünk a jelentkezők hangulatának megítélésekor.[18]

A katonák harctéri tapasztalatai a német „szövetséges" magyarokkal szemben tanúsított magatartásáról, a háborúban átélt szenvedéseik, a táborokbeli szovjet politikai szervek felvilágosító munkája, az „Igaz Szó" cikkei, antifasiszta iskolát végzett társaik agitációja fokozatosan nyilvánvalóvá tette minden józanul gondolkodó ember előtt a Szovjetunió ellen vívott háború értelmetlen és igazságtalan voltát. A legénységi állományú hadifoglyok osztályösszetétele pedig megmagyarázza, hogy a kialakuló németellenesség miként kapcsolódhatott össze a társadalom demokratikus átalakításának igényével. Az egykori szemtanú szavaival: „az önkéntesek döntő többsége érezte, hogy a horthysta, Szálasi-féle fasizmus szégyenteljes cselekedetei után becsületbeli dolog beállni az új hadseregbe, segíteni az ország felszabadításában és megteremteni egy új, szabad élet lehetőségeit".[19]

Nehezebb, belső vívódásokkal terhes utat kellett megtenniük a tiszteknek. Álláspontjuk átalakulásának vizsgálata pedig különösen fontos, ha a tiszteknek egy hadsereg életében játszott szerepére gondolunk. Természetesen különbséget kell tennünk a hivatásos és a tartalékos állományúak között, de általánosságban elmondhatjuk, hogy a hazafias érzelmű tisztek felismerték ugyan, hogy

14 HL HM 1945/eln. 20.197, 20.198, 20.557 és 20.585.

15 Gém Ferenc emlékezete szerint a jászberényi fogolytáborban 15 000 magyar hadifogolyból csak mintegy kétezer volt hajlandó az életét is kockáztatni a németek ellen. (*Gém Ferenc:* A katonák sem maradhatnak ki a földosztásból. — Új haza, új hadsereg. Bp. 1970. 161. o.)

16 *Budai József* visszaemlékezése, a szerző birtokában. Budai József később a 18/II. gyalogzászlóaljban nevelői beosztásokban tevékenykedett.

17 Volt aki az uszmanyi táborban végzett antifasiszta iskolát, ahol többek között Andics Erzsébet előadásait hallgatta, míg nem véletlenül lett a 18/III. gyalogzászlóalj első nevelőtisztje az egyik Moszkva melletti antifasiszta iskola volt hallgatója. (Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára — a továbbiakban HMKI — 49.466 és 49.459.) A már említett Budai József is hat hetes iskolán vett részt Nyikolajevben.

Az „Igaz Szó" hasábjain gyakran találkozhatunk Sallai Tivadar nevével (pl. 1943. 36., augusztus 5-i sz.), aki hazatérése után a 18/III. gyalogzászlóaljban nevelői funkciókat töltött be. A cseljabinszki fogolytáborban a megalakult antifasiszta aktíva elnökeként tevékenykedett. (*Sallai Tivadar* A 18. gyalogezred 7. századánál. — Új haza, új hadsereg i. m. 180. o.)

18 A fogolytáborokban ekkor uralkodó hangulatról az „Igaz Szó" így írt: „Nagy lelkesedéssel mondták ki a gyűlések, hogy a hadifoglyok készek szilárd eltökéltséggel, egész erejük latbavetésével a németek elleni harcban részt venni." (Igaz Szó, 1945. 1., január 1-i sz.)

19 *Gém Ferenc* i. m. 161. o.

ezt a háborút a németek elvesztették és érezték, hogy Magyarország nem maradhat a vesztes oldalán, de a felismeréstől hosszú út vezetett a cselekvésig. Legtöbbjük csak hosszas, egymás közötti viták, a magyar komunista emigráció egy-egy magával ragadó egyénisége személyes hatására tette magáévá a németek elleni harc gondolatát. Így pl. 1944. szeptember 9-én látogatta meg a zaszlavi fogolytábort Vas Zoltán és a vele folytatott beszélgetés — túlzás nélkül állíthatjuk — döntően befolyásolta az ottani kilenc magyar tiszt további álláspontját. Az akkor Zaszlavban, az egykori lengyel kolostorban berendezett fogolytáborban tartózkodó kilenc magyar tiszt közül hármat sikerült felkeresnünk, valamennyien egybehangzóan nyilatkoztak erről a kérdésről. Vas Zoltán a beszélgetés során Horthy országvesztő politikáját elemezte és utalt arra, hogy szovjet részről számítanak egy magyar katonai részvételre a németek ellen. A jelenlevő tisztek, ha nem is egyforma meggyőződéssel, de már ekkor elkötelezték magukat e gondolat mellett.[20] Az eddigiekben vázolt folyamatot mindenképpen meggyorsították a táborokba érkezett hírek Horthy sikertelen kiugrási kísérletéről és a nyilas hatalomátvételről.[21] Olyan németellenes, antifasiszta egységfront jött így létre, amelynek tagjai, ha nem is egyforma lelkesedéssel, a jövőt tekintve különböző elképzelésekkel, sokszor talán egzisztenciális okokból is, de jelentkeztek a fegyverbe hívó szóra.

A jelentkezés körülményeinek rekonstruálásakor zömmel csak visszaemlékezésekre támaszkodhattunk. A fogolytáborok parancsnokai 1945. januárjának végén kaphatták meg elöljáróiktól az utasítást a hazatérő hadifoglyok kiválasztására.[22] Gyűléseken ismertették az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulását, hadüzenetét a fasiszta Németországnak és szándékait az antifasiszta fegyveres harcban való részvételre. A jelentkezők létszáma nagy volt, de pl. a zaporozsjei 100/I. fogolytáborban tartózkodó 3000 magyar közül csak 160 hadifogoly katona és 40 volt munkaszolgálatos térhetett haza. Így a katonák kiválogatását a tábor magyar tisztjei végezték el, míg a volt munkaszolgálatosoknál bizottság látta el ezt a feladatot.[23] A szambori fogolytáborból — talán mert jóval közelebb esett Magyarországhoz, mint az ukrajnai és az Uralban levő táborok, valamint mert nagysága is meghaladta azokét — mintegy 1700 fő térhetett haza Szász Ferenc ezredes vezetésével. A későbbi vezérőrnagy emlékezete szerint 1945. januárjának végén magához kérette őt a fogolytábor szovjet parancsnoka és közölte, „fentről utasítást kapott, hogy 1700 magyar önkéntest küldjön haza Magyarországra. ... Az 1700 fős szállítmányba annyi tisztet és tiszthelyettest választhattam, amennyit akartam."[24] Az uszmanyi 82. számú fogolytáborban is a magyar tisztek jelölték ki a jelentkezők közül a hazatérő 123 főt, míg Cseljabinszkban a válogatást a megalakult antifasiszta aktíva tagjai végezték el.[25] Az így kiválasztott önkénteseket a szovjet hatóságok a táborokon belül elkülönítették, kiemelt élelmezésben részesítették és igyekeztek pótolni ruházati hiányaikat. A hazatérők általában ünnepélyes ke-

20 *Dunai Antal, Seress István* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései, a szerző birtokában. Vas Zoltán zaszlavi látogatásának időpontját Dunai Antal korabeli, 1945. márciusában készült feljegyzései alapján sikerült megállapítani. Dunai Antal később a 18/III. gyalogzászlóalj segédtisztje, Seress István D. (deffenzív) tisztje lett, míg Szrogh Károly a 18/6. század élére került.

21 Szrogh Károly így emlékezik erre: „A mi agyunkban még mindig az volt, hogy most már Horthy kiugrott, tehát nem köt többé a reá tett eskünk. Ez is az igazsághoz tartozik, mert nagy mellébeszélés volna azt állítani, hogy nem kellett megvívni egy bizonyos harcot, lépésről-lépésre meggyőződni azoknak a cáfolatáról, amiket addig tanultunk". (*Szrogh Károly* visszaemlékezése.)

22 V. I. Fomin szovjet levéltári források alapján arról ír, hogy „1945. január 20-án a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke elrendelte, hogy a hadtápterületen levő táborból (sic!) 17 ezer magyar hadifoglyot irányítsanak Debrecenbe." (*Fomin, V. I.*: A proletár internacionalizmus lenini zászlaja alatt. — Hadtörténelmi Közlemények — a továbbiakban HK — 1977. 3. sz., 417. o.)

23 *Dunai Antal, Seress István* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései. Dunai Antal korabeli feljegyzéseiből tudjuk, hogy szállítmányuk 1945. február 11-én indult Magyarország felé.

24 *Szász Ferenc:* A szabadság útját választottam. — HK, 1973. 4. sz., 727. o.

25 HL HM 1945/eln. 27.312 és HMKI 49.452, valamint *Sallai Tivadar:* i. m. 180. o.

retek között vettek búcsút a fogolytáborokban maradt társaiktól és a táborok szovjet elöljáróitól, majd szovjet kísérőkkel ugyan, de tulajdonképpen már önállóan, magyar parancsnokok vezetésével vagonírozták be és kerültek hazaszállításra.[26]

Legelsőnek Szász Ferenc ezredes parancsnoksága alatt a szambori 26. számú fogolytábor önkéntesei érkeztek meg Debrecenbe, 1945. február 23-án. Az 1693 fős szállítmányt másnap kettéosztották, így alakultak meg a 17/III. és a 18. önálló zászlóaljak 820, illetve 727 fős létszámmal. Az említett alakulatok közül az utóbbit Nyírbátorba irányították.[27] Több fogolytábor volt hadifoglyaiból tevődött össze az 1945. március 1-én éjszaka Debrecenbe érkezett 1400 fős szállítmány.[28] A Cseljabinszkban jelentkezett 300 katona Voronyezsben csatlakozott az uszmanyi önkéntesekhez, majd Kievtől nyugatra csatolták szerelvényükhöz a Nyikolajevből, a Zaporozsjéből és máshonnan érkezett volt hadifoglyok vagonjait.[29] A Honvédelmi Minisztérium 1945. március 2-án az alábbiakban intézkedett az aznap átvett önkéntesek felhasználásáról: „Meg kell alakítani a 18/I. és 18/III. zlj-akat. A már megalakított és Nyírbátorba irányított, de eü. zárlat miatt Nyíregyházán megállított zlj-at egyidejűleg 18/II. zlj-á számozom át. A megalakított... 18/I. zlj-at a 6. ker. pság vasúti szállítással Nyíregyházára, a 18/III. zlj-at... Nyírbátorba irányítsa."[30]

Szabolcs vármegye hivatalos szerveit nem érte váratlanul az új magyar hadsereg katonáinak érkezése. A vármegye főispánja, dr. Erőss János[31] már 1945. januárjának végén megkaphatta a Honvédelmi Minisztériumnak a kiegészítő parancsnokságok felállítását elrendelő utasítását és intézkedett is az abban foglaltak végrehajtásáról.[32] A nyíregyházi 64. kiegészítő parancsnokság élére Mikola Jenő ezredes került, aki egyben a magyar városparancsnoki funkciót is betöltötte.[33] E két katonai szerv elhelyezése a Városháza Kossuth téri épületének földszinti szobáiban volt biztosítva.[34] Nyíregyháza polgármesterét külön is értesítették a városba kerülő magyar katonákról azzal, hogy a honvédek elhelyezésével és élelmezésükkel kapcsolatos feladatok a városi elöljáróságot terhelik.[35] Funkcionáló katonai közigazgatási hatóságok, ez irányú feladatai elvég-

26 *Budai József, Seress István* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései, *Sallai Tivadar* i. m. 180—181. o. és *Szász Ferenc* i. m. 727. o., vö. HL HM 1945/eln. 21.076.

27 HMKI 45 330, HL HM 1945/eln. 20.197, 21.076 és uo. 6/50. a 18/II. gyalogzászlóalj állománynaplója. (A törtszám számlálója a 6. hadosztály iratait, nevezője a dobozt jelöli. A doboz számát nem levéltári jelzetként, hanem a könnyebb azonosítás érdekében adtuk meg.)

Bár a Honvédelmi Minisztérium rendeletei február 24-én beérkezett szállítmányról beszélnek, de a tisztek személyügyi anyagaiban egyöntetűen 23-a szerepel megérkezési dátumként. Ezt támasztja alá a bizonyíthatóan február 23-án Debrecenbe érkezett Szmetana József visszaemlékezése: „Amíg a debreceni vasútállomáson várakoztunk, pár óra múlva befutott egy másik szerelvény is, amelyen ugyancsak volt hadifoglyok érkeztek." (*Szmetana József:* A Magyar Néphadsereg első alegységének megalakulásáról. — HK, 1961. 1. sz. 183. o.)

28 A szállítmány átvételére 1945. március 2-án délelőtt került sor. (HL HM 1945/eln. 20.585. és *Seress István* visszaemlékezése.) A március 1-i megérkezést valószínűsítik viszont a tisztek személyügyi anyagai.

29 *Budai József, Dunai Antal, Seress István* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései, *Sallai Tivadar* i. m. 181. o., valamint HMKI 49.452. Indulási időpontok: Nyikolajev 1945. február 4., Voronyezs február 10., Zaporozsje február 11. Bár nem tudtuk pontosan meghatározni a csatlakozás színhelyét, de a visszaemlékezésekben említett útvonalak és a korabeli vasúthálózat alapján Zsmerinka jöhet a legnagyobb valószínűséggel szóba.

Az 1945. március 1-én Debrecenbe beérkezett szállítmány összetételét sajnos nem tudtuk pontosan rekonstruálni. Az említett fogolytáborokon kívül egy helyen tesznek említést az ekkor Országból érkezett önkéntesekről (Honvéd Híradó, 1946. 4., március 4-i sz.), ezen kívül még legalább két eddig még ismeretlen táborral számolhatunk.

30 HL HM 1945/eln. 20.585.

31 Kinevezését közli a Nyíregyházán ekkoriban megjelenő Magyar Nép 1945. 3., január 9-i száma. A későbbi közellátásügyi miniszterre ld. *Bölöny József:* Magyarország kormányai 1848—1975. Bp. 1978. 229. o.

32 Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár, Nyíregyháza polgármesterének iratai (a továbbiakban SzSzmLt V. B. 186.) IX. kútfő, 3/1945. 1544.

33 HL 1945. utáni katonai területi szervek iratai, 21/ker. pcs—6. honv. ker. 45.03.10. A kiegészítő parancsnokság tevékenysége kezdetben kimerült a Honvédelmi Minisztérium rendeleteinek a városi hatóságok felé történő továbbításában. (Fl. SzSzmLt V. B. 186. IX. kútfő, 4/1945. 2438.)

34 Uo. 2634. és XI. kútfő, 1741/1945. 4121.)

35 A tervek szerint először 2500 fő érkezéséről volt szó. (Uo. I. kútfő, 16/1945. 2328.) 1945. február 16-án kapta meg Fazekas János polgármester a 6. honvéd kerületi parancsnokság 6.009/eln.—1945. sz. távmondatát: „Értesítem, hogy a megalakuló magyar honvédség alakulataiból 500 fő rövidesen a városba érkezik. Elhelyezés és élelmezés biztosítására sürgősen intézkedjék." (Uo. 2690.)

zésére felkészült polgármesteri hivatal várta tehát a volt hadifoglyok csoportjait.

1945. február 26-án érkezett meg Nyírbátor felé tartva Nyíregyházára a 18. önálló zászlóalj, amely pár nap múlva a 18/II. hadrendi elnevezést vette fel. A vonatközlekedés hiánya, valamint az alakulat tagjai között fellépett kiütéses tífusz megbetegedések miatt a zászlóalj kénytelen volt további útját megszakítani.[36] Az alakulat parancsnoka, Székely Antal százados[37] értesítette a nem várt eseményről elöljáróit és felvette a kapcsolatot a városi hatóságokkal. Mindkét helyen azonnal döntés született: a 6. honvéd kerületi parancsnokság a járványszerű megbetegedések miatt 21 napig vesztegzár alá helyezte a zászlóaljat, míg a polgármester elhelyezésükről, a betegek kórházi kezeléséről és az egész állomány fertőtlenítéséről intézkedett.[38] Az alakulat katonáit először a Kállai utcai „Kossuth Lajos" evangélikus fiúgimnáziumban szállásolták el. Felmerülhet a kérdés, hogy egy ilyen régi katonavárosban mint Nyíregyháza, miért egy gimnáziumban helyezték el a zászlóaljat. Egyrészt azért, mert a laktanyák súlyos károkat szenvedtek a háborús események alatt (pl. a volt páncélos laktanyából csak két istálló volt használható állapotban), másrészt mert a szovjet csapatok bizonyos épületeket fenntartottak saját céljaikra. A háborúban a gimnázium épülete nagyobb mértékben nem sérült meg, csak „az iskolával szoros kapcsolatban levő diákotthon repülőbomba találattól kigyúlt és leégett".[39] A gimnáziumban az elhelyezés laktanyaszerű volt — az épületben a háború vége felé kórház működött —, de szűkösnek bizonyult.[40] Nem voltak jobbak az elhelyezési körülmények a Bethlen utcai római katolikus elemi iskola épületében sem, ahová a 18/I. zászlóalj Nyíregyházára érkezése után átköltöztek.[41]

Hangos nótaszóval vonult a vasútállomástól a gimnáziumig a március 4-én délután Nyíregyházára érkezett újabb alakulat. Debrecentől egy szerelvényen utaztak a Nyírbátorba tartó 18/III. gyalogzászlóalj katonáival. A nyíregyházi vasútállomáson már várták őket, a honvéd állomásparancsnok köszöntötte az új magyar hadsereg egymástól most rövid időre elszakadó önkénteseit.[42] A 18/I. zászlóalj a Debrecenbe 1945. március 1-én beérkezett szállítmány egy részéből alakult, zömmel a Nyikolajevben és a zaporozsjei fogolytáborban jelentkezettek alkották személyi állományát.[43] Érdemes lenne röviden áttekinteni az alakulat történetét, amit a zászlóalj fennállásának alig egyhónapos volta is indokol.

36 HL 6/46. 1/pk—18/II. gy. zlj. 45.02.2?.

37 *Székely Antal* (1909. Bánszállás — 1969. ?) a tanítóképző elvégzése után töltötte le tényleges katonai szolgálatát, amit néhány éves tanítói tevékenység követett. 1939. júniusában, tartalékos tiszti továbbképzése alatt átvették a hivatásos állományba. Századosként került ki a szovjet frontra, ahol 1944. áprilisában fogságba esett. A szambori fogolytáborban jelentkezett az új magyar hadseregbe, 1945. február 24-től az alakulat megszüntéig, 1946. márciusának végéig a 18/II. gyalogzászlóalj parancsnoka. Ekkor a határőrséghez került, ahol 1951. májusában már nem tartottak igényt további szolgálatára. Leszerelése után ismét a tanítói pályán tevékenykedett. (HMKI 45.326.)

38 A 6. honvéd kerületi parancsnokság 1945. február 28-án kelt 6.089/eln.—1945. sz. távmondatát megkapta a zászlóalj (HL 6/46. 2/pk—18/II. gy. zlj. 45.03.01.), a nyíregyházi honvéd állomásparancsnokság (vö. uo. 5/pk—18/II. gy. zlj. 45.03.05.), valamint a polgármesteri hivatal. (SzSzmLt V. B. 186. I. kútfő, 16/1945. 3733.) A polgármester ezt megelőzően intézkedett az alakulat elhelyezéséről és utasította a város tiszti orvosát a ráháruló feladatok elvégzésére. (Uo.)

39 Az elszállásolásra ld. HL 6/46. 1/pk—18/II. gy. zlj. 45. 02.2?. Ma a Vörös Hadsereg útja 19. sz. alatti épületben szakközépiskola működik. A laktanyák helyzetére ld. SzSzmLt V. B. 186. III. kútfő, 61/1945. 3982., a gimnáziumra Emlékkönyv 1806—1956. Kiad. a Nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnázium, Nyíregyháza, 1956. 34. o.

40 HL 6/46. 5/pk—II. gy zlj. 45.03.05.

41 1945. március 5-én már az elemi iskolában volt a zászlóalj. (SzSzmLt V. B. 186. III. kútfő, 60/1945. 3902). A Bethlen Gábor utca 3. sz. alatt ma a „Jókai Mór" általános iskola egy része van elhelyezve.

42 Magyar Nép, 1945. 26., március 6-i sz. Sallai Tivadar — bár az eseményt pár nappal korábbinak véli — idéz is az ekkor elhangzott beszédből, nagyjából megegyezően a hírlap verziójával. (*Sallai Tivadar* i. m. 182. o.)

43 Debrecenben a március 1-én beérkezett szállítmányt tovább részre osztották. A Zaporozsjéből jött tisztek közül hárman és a legénység egy része (hadifogságba esésük ideje alapján mintegy 20 fő) a 18/III., míg másik három tiszt és a közkatonák zöme a 18/I. zászlóaljhoz került. Ide osztották be a Nyikolajevből érkezetteket is. (*Budai József, Dunai Antal, Seress István* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései, valamint a HL HM 1945/eln. 21.076 és uo. 6/50. a 18/II. gyalogzászlóalj állománynaplója alapján.)

A Szrogh Károly főhadnagy[44] parancsnoksága alá tartozó 428[45] katona elhelyezése eleinte a fiúgimnáziumban volt biztosítva, majd 1945. március 14-én átköltöztek az ún. Kórház laktanyába.[46] Miután azonban a 18/I. gyalogzászlóalj hadrendi elnevezésű alakulat a debreceni Pavilon laktanya volt hadifoglyaiból is felállításra került, a hadosztályparancsnokság március 12-én elrendelte a nyíregyházi zászlóalj feloszlatását és intézkedett beolvasztásáról a 18/II. gyalogzászlóaljba.[47] A zászlóalj feloszlatására valószínűleg 1945. március 23-án délelőtt került sor, amikor a Kótaji úti gyakorlótéren létszámellenőrzést tartottak mindkét Nyíregyházán állomásozó alakulat részére. A beolvadás természetesen elhúzódó folyamat volt és csak április 2-án készült el az így feltöltött 18/II. gyalogzászlóalj új személyi beosztását elrendelő parancs.[48]

De térjünk még vissza március elejére. 9-én a Városháza előtt nagyszámú közönség jelenlétében a vármegye és Nyíregyháza vezetői hivatalosan köszöntötték a városba érkezett katonaságnak a Kossuth téren felsorakozott tagjait. Fazekas János polgármester üdvözlő szavai után a főispán mondott beszédet. Végigtekintve a rongyos ruházatú, legyengült honvédek sorain a polgári hatóságok és a megye lakossága nevében ígéretet tett arra, hogy „az utolsó falatunk elvonásával is gondoskodni fogunk arról, hogy egészségesek legyetek, erősek legyetek és bátran harcolhassatok".[49] Közelebb kerülünk a volt hadifoglyokról alkotott kedvezőtlen kép kialakulásának megértéséhez, ha megvizsgáljuk az ekkor Szabolcs vármegyébe érkezett katonák hadifogságba kerülésének időpontját.[50] *(Táblázat a 629. oldalon!)*

A több hónapos, sokszor több éves táborélet megtette a hatását. A legyengült szervezetű, meleg ruhával el nem látott hadifoglyok könnyen áldozatául estek a háborús viszonyok között járványszerűen fellépő kiütéses tífusz megbetegedéseknek. Nyíregyházára érkezésük után a 18/II. gyalogzászlóalj legénységének mintegy 30%-a menetképtelen állapotba került, csak az első napokban 26 főt kellett beutalni a helyi Erzsébet Közkórházba, sőt a járvány ekkor hét emberéletet is követelt.[51] A járvány megfékezése határozott intézkedéseket kívánt. A vesztegzár alá helyezett alakulat egész állományát és az időközben Nyíregyházára érkezett 18/I. zászlóalj tagjait a városi dezinficiáló állomáson több ízben is fertőtlenítették, a közkórházban külön fertőzőpavilont állítottak

44 *Szrogh Károly* (1914. Sajónémeti —) szegényparaszti, bányász környezetben nőtt fel. A tanítói oklevél megszerzése után — pedagógusi állás hiányában — 3 éven át szellemi inségmunkás szülőfaluja községházán. Amikor végre elhelyezkedhet, sorozatosan fegyvergyakorlatokra hívják be. Egzisztenciális okokból továbbszolgálatot vállalt, majd 1941. januárjában átvették a hivatásos állományba. 1944. áprilisában került ki a frontra, ahol júliusban alakulata egy részével megadta magát a szovjet csapatoknak. A zaszlavi, majd a zaporozsjei fogolytáborba került, onnan tért haza Magyarországra. A 18/I. zászlóalj parancsnoka, majd a 18/6. század élén állt. 1946. augusztusától Sólyom László parancsőrtisztje, majd a Vezérkar osztályvezetője. 1950. novemberében letartóztatták és ítélet nélkül közel három évig őrizetben tartották. Kiszabadulása után bányász, csak 1956-tól térhetett vissza a tanári pályára. Az Ózdi Városi Tanács elnökhelyetteseként ment nyugdíjba. (HMKI 45.327.)

45 A 428 fő megoszlása: 6 tiszt, 3 hadapród őrmester, 13 tiszthelyettes, 132 tisztes és 274 honvéd. Többen a 18/II. gyalogzászlóaljtól kerültek az alakulathoz. Három tiszt elkerülve a fogságva esést a Honvédelmi Minisztérium felhívására jelentkezett és jutott el Nyíregyházára. (HL 6/45. A 18/I. zászlóalj 1. sz. állományparancsa, HMKI 18.313 és 45.306, valamint *Szilassy József* visszaemlékezése, a szerző birtokában.)

46 SzSzmLt V. B. 186. III. kútfő, 60/1945. 3868. és *Budai József*, *Szilassy József*, *Szrogh Károly* visszaemlékezései. Az Árok és a Kórház utcák határolta területen jelenleg a 110. sz. „Széchenyi István" Ipari Szakmunkásképző Intézet helyezkedik el.

47 HL HM 1945/eln. 20.649 és uo. 6/46. 8/pk—18/II. gy. zlj. 45.03.20.

48 Uo. 6/45. 10/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.03.22. és 19/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.04.02. vö. *Szrogh Károly* visszaemlékezése.

49 Magyar Nép, 1945. 28., március 10-i sz. A lap négy nappal korábban az alábbi szavakkal hívta az ünnepségre a város lakóit: „A polgárság fog találkozni hadseregével, mellyel most már a legerősebb és legörökebb kapocs, a demokrácia szelleme köti össze." (Uo. 1945. 26., március 6-i sz.)

50 A HL HM 1945/eln. 21.076 és uo. 6/50. a 18/II. gyalogzászlóalj állománynaplója alapján végzett számítások. A hivatkozott iratok tartalmazzák a katonák fogságba esésének időpontját és a hadifogság zárónapját. Az állománynaplóban szerepelnek az alakulatba beolvasztott 18/I. zászlóalj 415 tagjának adatai is.

51 Uo. 6/46. 1/pk—18/II. gy. zlj. 45.02.2?. és 6/45. 2/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.10. Az idézett adatok a megérkezéstől március 9-ig eltelt időszakra vonatkoznak. A járványnak április 12-ig összesen 14 fő esett áldozatául. (Uo. 6/57. A 18/II. gyalogzászlóalj pótkeret állománynaplója alapján.)

Hadifogságba esés ideje szerinti megoszlás

Időpont	I. zlj.		II. zlj.		III. zlj.		összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
41. július—42. december	—	—	—	—	3	0,5	3	0,2
43. január—február	9	1,2	13	3,1	117	18,4	139	7,8
43. március—október	—	—	7	1,6	13	2,0	20	1,1
44. január—április	9	1,2	4	0,9	137	21,6	150	8,4
44. május—augusztus	10	1,4	156	37,6	17	2,7	183	10,3
44. szeptember—november	535	73,6	138	33,5	348	54,8	1021	57,5
44. december—45. január	110	15,2	1	0,2	—	—	111	6,3
nincs adat	54	7,4	96	23,1	—	—	150	8,4
összesen	727	100,0	415	100,0	635	100,0	1777	100,0

fel.[52] Így sikerült elérni, hogy március 30-án a gimnáziumban elhelyezett századok,[53] míg április 4-én a többi érintett alegység részére is feloldhatták az egészségügyi vesztegzárat.[54]

Nagy segítséget nyújtottak a polgári hatóságok a nyíregyházi alakulatok élelmezésében is. Mivel a zászlóaljak központi ellátásban nem részesültek, az élelmiszereket kézi bevásárlás útján kellett beszerezni.[55] Érthető okokból abban az időben a vármegye területén a liszt-, hús- és zsiradékfélék zárolva voltak és felettük a főispán, egyben mint közellátásügyi kormánybiztos rendelkezett. Ezért a helyőrség gazdasági hivatalai a polgármester által kijelölt kereskedőknél készpénzfizetés ellenében biztosíthatták az alakulatok hússzükségletét. A lisztellátás ügyében a főispánnak kellett intézkednie, mivel a Nyíregyházán állomásozó katonaság napi 12 mázsányi lisztigényét már nem lehetett beilleszteni a város kontingensébe. Végül a Lakner pékségnél sikerült a kenyérellátást biztosítani.[56] Több ízben közvetlenül a városi Közellátási Hivatal utalt ki élelmiszereket a 18/II. gyalogzászlóaljnak.[57]

Legalább ekkora, sőt erkölcsi hatását tekintve jóval nagyobb értékű volt a lakosság ez irányú támogatása. Községektől és magánszemélyektől szekérszámra és kosarakban érkezett az élelmiszeradomány, a katonák szeretetcsomagokat kaptak, vendégül látták őket, pénzösszegek felajánlásával járultak hozzá ellátásuk javításához. Néhány kiragadott példát említünk csak meg: Gégény községből 6 szekérnyi élelmiszert szállítottak be 1945. március 29-én, Kálmánháza lakosságának március 22-i, több megrakott szekeret kitevő adománya 96 kg szalonnát és kolbászt, 72 db kenyeret, 3000 süteményt, tejet, tej-

52 Uo. 6/47. 15/sgt—18/II. gy. zlj. 45.03.22. és SzSzmLt V. B. 186. I. kútfő, 16/1945. 4227. A városi fertőtlenítő állomás ezirányú tüzifa szükségletét is a polgármesteri hivatal biztosította. (Uo. III. kútfő, 60/1945. 4375.)

53 HL 6/45. 15/zlj. elig—18/II. gy zlj. 45.03.28. Március 14-én ugyanis a 18/I. zászlóalj átköltözése után a gimnáziumban helyezték el a II. zászlóalj 2. és 5. századait. (Uo. 5/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.14.)

54 Uo. 21/zlj. elig—18/II. gy zlj. 45.04.04. A járvány leküzdéséhez járult hozzá a polgármester két alábbi intézkedése is: a katonák ruháit az általa kirendelt mosónők mosták, valamint borbélyokat kötelezett a honvédek ellátására. (Uo. 3/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.12. és 6/47. 4/stg—18/II. zlj. gy. 45.03.12.)

55 Vö. uo. HM 1945/eln. 20.565.

56 SzSzmLt V. B. 186. XI. kútfő, 1741/1945. 4121. és 4235., valamint HL 6/46. 13/pk—18/II. gy. zlj. 45.03.31.

57 SzSzmLt V. B. 186. I. kútfő, 16/1945. 3854. és uo. XI. kútfő, 2113/1945. 6001. Az iratokban étolaj zár alóli felszabadításáról és kiutalásáról intézkednek.

fölt, mákot és dohányt tartalmazott.[58] A királytelki szőlők lakossága 80 ún. szeretetcsomagot készített, míg nyíregyházi lakosok ily módon a húsvéti ünnepek alatt járultak hozzá a városban állomásozó magyar és szovjet katonák ellátásához.[59] „Húsvét első napján, vasárnap (április 1-én — M. Gy.) délben a Veszszős-féle étteremben a nyíregyházi Szociáldemokrata Párt bensőséges, meleg ünnepi hangulatban vendégelt meg 100 magyar katonát."[60] Ezek a tények arról tanúskodnak, hogy a megye lakossága magáénak érezte és megbecsülte saját, új szellemű hadseregét. A lakossági adományokból származó, a kiutalások és vásárlások útján beszerzett élelem olyan nagy mennyiségű volt, hogy elhelyezése külön raktári épületet igényelt.[61] Immáron nem ütközött akadályokba az alakulatok élelmiszerellátása, „naponta háromszor ízletes és bőséges"[62] élelmezést tudtak biztosítani minden katonának.

Az egészségügyi intézkedések, az elhelyezési[63] és élelmezési problémák megoldása után a zászlóaljak elöljárói figyelmüket a szervezési, kiképzési és felszerelési kérdések felé fordíthatták. Bár a 18/II. gyalogzászlóalj parancsnoka már március elején értesült a legfontosabb szervezési adatokról,[64] a részletes állománytáblázatokat csak a március 17-i debreceni jelentéstétele alkalmából kaphatta kézhez.[65] Az első, ideiglenes felállást a két nyíregyházi alakulat egyesülését követően április 2-án váltotta fel a zászlóaljtörzsből, távbeszélő szakaszból, 4., 5. és 6., valamint géppuskás századokból álló szervezetszerű beosztás. Ekkor a zászlóaljtörzs és a távbeszélő szakasz az elemi iskolában, a 4. és 5. század a gimnáziumban, míg a 6. és a géppuskás század a Kórház laktanyában helyezkedett el.[66] Sor került a személyi állomány rendezésére is. Leszerelték az ún. trianoni határon túl lakókat, a 35 évnél idősebbeket és a testileg leromlottakat átadták a pótkeretnek, a létszámfelettieket pedig feltöltésre váró alakulatokhoz irányították.[67] A 18/II. gyalogzászlóalj létszáma és fegyverzete 1945. április 2-án a következő volt:[68]

Személyi állomány, szállítóeszközök

Rendszeresítve	tiszt	tiszthelyettes	tisztes	honvéd	össz.	szekér	ló
	30	26	89	561	706	26	56
Rendelkezésre áll	22	23	250	406	701	—	20

58 HL 6/56. 29/1k—18/II. gy. zlj. pótk. 45.04.16. és Magyar Nép, 1945. 34., március 24-i sz. A hírlap folyamatosan ismertette a magánszemélyek adományait is. (Ld. uo. 1945. 31., március 17-i; 37., március 31-i; 38., április 3-i és 40., április 7-i számokat.)

59 HL 6/45. 3/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.12. és Magyar Nép, 1945. 31., március 17-i; 38., április 3-i számok.

60 Uo. A hírlap már idézett számai több ilyen esetről is beszámolnak, ezek közül csak egyet emelnénk ki: a húsvéti ünnepek alatt Királytelek lakosai egy héten át 40 katonát láttak vendégül. (Uo. 1945. 43., április 14-i sz. és HL 6/45. 16/zlj. elig—18/II. gy zlj. 45.03.29.)

61 Székely László százados 1945. március 22-én kérte a honvéd állomásparancsnokot raktárhelyiség biztosítására. Mikola Jenő ezredes még aznap a polgármesteri hivatalhoz fordult és négy napra rá megszületett a Dessewffy (ma Bessenyei) tér 16. sz. alatti épület kiutalását elrendelő határozat. (Uo. 6/47. 19/sgt—18/II. gy. zlj. 45.03.22. és SzSzmLt V. B. 186. XI. kútfő, 1822/1945. 5231.)

62 HL 6/47. 12/sgt—18/II. gy zlj. 45.03.17.

63 A polgármesteri hivatal az elhelyezési körletek rendbehozatalán kívül (pl. a Kórház laktanya felszerelési hiányainak pótlására ld. SzSzmLt V. B. 186. III. kútfő, 60/1945. 4620.) több volt kincstári épületet is helyreállítva és kitakarítva a katonai hatóságok rendelkezésére bocsátott, bútorok kiutalásával is elősegítette a helyőrségi tiszti étkezde létrehozását. (Uo. III. kútfő, 61/1945. 3855., XI. kútfő, 1813/1945. 4329., 1822/1945. 4332., 2382/1945. 6193. és 2507/1945. 6661.)

64 A zászlóalj március 2-án megkapta a hadosztályparancsnokság 87. sz. távmondatát, amelyben közölték a szervezetszerű létszámot és felszerelést. (HL 6/46. 3/pk—18/II. gy. zlj. 45.03.02.)

65 Uo. 6/45. 6/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.16.

66 Uo. 19/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.04.02. Az 1945. február 27-i szervezés szerint a zászlóalj parancsnokságból, pótkeretből és 1—6. századokból állt, majd március 13-án az 5. és 6. századokat összevonták. (Uo. 1/zlj. pcs—18. ö. zlj. 45.02.27. és 4/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.03.13.) Ugyanekkor a 18/I. zászlóalj törzsre és három századra oszlott. (Uo. a 18/I. zászlóalj szabadságolási igazolványai és *Szrogh Károly* visszaemlékezése.)

67 157 főt szereltek le mint az ún. trianoni határon túli lakót, míg ezredparancsra április 10-én és 11-én 93 főt irányítottak Nyírbátorba, a III. zászlóaljhoz. (HL 6/46. 29/pk—18/II. gy. zlj. 45.04.07. és 6/57. a 18/II. gyalogzászlóalj pótkeret állománynaplója alapján)

68 Rendszeresített személyi állomány és felszerelés: uo. HM 1945/eln. 20.561, tényleges helyzet: uo. 6/46. 17/pk—18/II. gy. zlj. 45.04.02.

	Fegyverzet						
Rendszeresítve	pisztoly	golyószóró	géppi.	puska	géppu.	aknavető	gr. vető
	93	36	267	312	12	4	—
Rendelkezésre áll	—	12	—	441	5	4	3

A tisztek száma elmaradt ugyan a kívánttól, de egészében a létszám megfelelt a szervezési intézkedésekben foglaltaknak. Nagyok voltak viszont a hiányok a szállítóeszközök és a fegyverzeti felszerelés terén. Mindenesetre az addig kiutalt fegyverek[69] elégségesnek bizonyultak a kiképzés beindítására. A felsőbb utasításra elrendelt elveknek megfelelően a katonák délelőttönként alaki és harcászati gyakorlatokat folytattak, míg délutánonként nevelői órán és parancshirdetésen vettek részt.[70] Az alegységek a felszerelési hiányok pótlásán, a kiképzési és őrszolgálati feladatok ellátásán túl közbiztonsági szerepet is betöltöttek. Magyar—szovjet közös járőrök ellenőrizték a piac forgalmát és az éjszakai kijárási tilalom betartását. A járőrszolgálat ellátása a honvéd állomásparancsnokság alárendeltségébe tartozó őrszázad katonáira hárult. Naponta 20 fő jelentkezett a szovjet városparancsnokságon a Városházán Szidorenko századosnál, aki a magyar katonákat szovjet harcosok mellé osztotta be.[71]

Nagyfokú lekötöttségük ellenére a katonák szolgálatmentes idejükben gyakran kijártak a városba, megismerkedtek az ott zajló élénk politikai élettel.[72] Többen közülük kapcsolatot kerestek és találtak a MADISZ fiataljaihoz, majd unszolásukra aktív szerepet vállaltak az ifjúsági szervezet rendezvényein. Így a MADISZ március 15-i megemlékezésén honvédek voltak a versmondók és a főispán után „a jelenlevő honvédség nevében a demokratikus hadsereg egyik katonája szólott az ünneplő közönséghez".[73] Együttműködésük a sport területén is gyümölcsöző volt, Nyíregyháza felszabadulás utáni történetének első hivatalos labdarúgó-mérkőzését a MADISZ és a magyar helyőrség csapatai játszották.[74] Az alakulat tagjai más társadalmi szervezetekkel is jó kapcsolatot építettek ki.[75] A 18/II. gyalogoszászlóalj közreműködésével került sor az ország felszabadításának megünneplésére több ezres tömeg előtt április 8-án délelőtt a Kossuth téren. Az egykori krónikás szavai szerint „az ünneplők soraiban ott láttuk az új demokratikus magyar hadsereg katonáit, a megye és a város vezetőségét, az orosz katonai parancsnokot, a pártok vezetőit és az ifjúságot teljes számban".[76] A Himnusz, Mikola Jenő ezredes, Platov alezredes szovjet város-

69 1945. március 28-án indult el Debrecenből a 18. gyalogezredtől az a 11 fő, akik az említett fegyverzet Nyíregyházára juttatásával voltak megbízva. Hasonló módon vette át a zászlóalj másnap a 20 lovat is. (Uo. 6/28. 8/e. pcs—18. gy. e. 45.03.28. és 6/45. 17/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.03.30.)

70 Uo. 18/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.03.31. és 6/47. 26/sgt—18/II. gy. zlj. 45.03.27. A kiképzési foglalkozásokat az elhelyezési körletek udvarain, vagy a Kótaji úti gyakorlótéren tartották. (*Szilassy József* és *Szrogh Károly* visszaemlékezései.)

71 HL 6/47. 9/sgt—18/II. gy. zlj. 45.03.16. A piac ellenőrzésére a polgármesternek a városból élelmiszerek elszállítását megtiltó utasítása alapján került sor. A szovjet hatóságok által elrendelt éjszakai kijárási tilalom kezdetben 19, majd 20 órakor kezdődött. (Magyar Nép, 1945. 29., március 13-i és 1945. 36., március 29-i számok.)

72 A hírlap rendszeresen beszámolt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült politikai pártok rendezvényeiről, így pl. az 1945. március 11-én Nagy Imre, Farkas Mihály és Vas Zoltán résztvételével megtartott kommunista nagygyűlésről. (Uo. 1945. 29., március 18-i sz.)

73 Uo. 1945. 31., március 17-i sz. Március 15-én a rossz idő miatt a Korona szállóban tartottak két megemlékezést is: az egyiket a MADISZ, a másikat a városi elöljáróság szervezte. (Uo. a polgármester meghívóját ld. HL 6/47. 8/sgt—18/II. gy. zlj. 45.03.14.)

74 A DISZ S. E. 1945. március 27-én 7 : 6-ra győzte le a helyőrség csapatát (Magyar Nép, 1945. 35., március 27-i sz.), amelynek tagjai ennek ellenére kiérdemelték az állomásparancsnok dicséretét. (HL 6/45. 15/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.03.28.)

75 Pl. a nyíregyházi tanintézetek és pedagógusok kollégiuma április 8-án a katonák részére műsoros délutánt rendezett. (Uo. 24/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 45.04.07.)

76 Magyar Nép, 1945. 41., április 10-i sz.

parancsnok és dr. Erőss János főispán ünnepi beszédei, egy szakaszvezető szavalata és a Szózat eléneklése után a zászlóalj osztatlan tetszést aratott díszmenete zárta le az ünnepséget.[77]

Bár ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy magyar csapatok nem vehetnek részt Magyarország felszabadításában, mégis mindenki örömmel fogadta az ezredparancsnok menetkészültséget elrendelő intézkedését.[78] 1945. április 12-én a 4. és az 5. század vonult a vasútállomásra és indult Debrecen felé, míg másnap délután a zászlóalj fennmaradt alegységei rakodtak vagonokba.[79] A katonák éjfélkor az alábbi gondolatokkal búcsúztak Nyíregyházától: „A 18/II. zászlóalj hadműveleti területre elvonult. Ezúttal köszöni meg Nyíregyháza város, valamint Szabolcsvármegye községei lakosságának mindazt a sok-sok jóságot, amellyel a hadifogságból hazaérkezett legénységünket elhalmozta. Ezt a nagy szeretetet legénységünk akkor kapta, amikor arra a legjobban rá volt szorulva. Nyíregyházát mindig második otthonunknak fogjuk tekinteni. Ígérjük, hogy szövetségeseink oldalán ezt a nagy segítő jóságot magyar katonákhoz illően bátran és vitézül harcolva igyekszünk kiérdemelni, hogy majd a háború győzelmes befejezése után... büszke öntudattal nézhessünk újból jótevőink szemébe."[80]

Az előzőekben már szó esett a Nyíregyházán keresztül Nyírbátorba irányított 18/III. gyalogzászlóaljról. Az alakulat 1945. március 5-én délelőtt érkezett meg Nyírbátorba Peleskei László főhadnagy[81] parancsnoksága alatt.[82] A zászlóalj a március 1-i debreceni szállítmány Uszmanyban, Cseljabinszkban, Zaporozsjében és egyéb fogolytáborokban jelentkezett önkénteseiből jött létre. A katonák hadifogságba kerülésének időpontját megvizsgálva szembe is tűnik a személyi állomány heterogén összetétele.[83] A létszámviszonyok a nyírbátori tartózkodás alatt a következőképpen alakultak:[84]

Időpont	tiszt	tiszt-helyettes	legénység	összesen
1945. március 8.	7	12	616	635
1945. március 17.	7	13	615	635
1945. április 2.	8	13	521	542

77 E napra a körletek fellobogózását, feljavított étkezést rendelt el a zászlóalj parancsnoka, aki Szász Ferenc szakaszvezetőt szavalatáért dicséretben részesítette. (HL 6/45. 24/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.04.07. és 26/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.04.10.)

78 Uo. 27/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45.04.11.

79 Uo. 6/47. 53/sgt—18/II. gy. zlj. 45.04.12. és 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 13-i bejegyzés.

80 Magyar Nép, 1945. 45., április 19-i sz.

81 *Peleskei László* (1913. Hejőcsaba —?) gazdagparaszti családból származott. Elektrotechnikai főiskolai képzettséggel rendelkezve műszaki hadapródi iskolán szerzett tartalékos tiszti rendfokozatot, majd 1940. novemberében átkerült a hivatásos állományba. 1942. decemberében századparancsnokként került ki a szovjet arcvonalra, a Don-kanyarnál esett szovjet fogságba a következő év februárjában. Eleinte az egyik szovjet műszaki alakulatnál gépésztechnikusként dolgozott, később az uszmanyi fogolytáborba került. Hazatérése után a 18/III. gyalogzászlóalj parancsnoka 1945. május 14-ig. A 18. gyalogezredtől is hamar elkerült, majd a B-listázás során 1946 augusztusában a hadseregből is eltávolították. A polgári életben gépésztechnikusként, később műszaki ellenőrként tevékenykedett. (HMKI 49.452.)

82 HL 6/58. 1/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.08.

83 Vö. 29. és 43. jegyzetek.

84 HL 6/65. 4/sgt—18/III. gy. zlj. 45.03.08., 13/sgt—18/III. gy. zlj. 45.03.17. és 54/sgt—18/III. gy. zlj. 45.04.02.

Jelentős a különbség a két utolsó időpont adatai között, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy 1945. március 29-én 120, a „Toborzási felhívás"-ra jelentkezett újonc vonult be a zászlóaljhoz a hajdúhadházi kiképző táborból.[85] Az így 214 fős eltérés a túlkoros, a leromlott egészségi állapotú és az ún. trianoni határon túli illetőségű katonák leszereléséből adódott. Még a nyíregyházi létszámfelettiek áthelyezésével sem sikerült teljes létszámra feltölteni az alakulatot.[86]

A katonák Nyírbátorba érkezésük után a vasútállomásról a közeli laktanyába vonultak, fürdésen és fertőtlenítésen estek keresztül, majd berendezkedtek szálláskörleteikben.[87] A század 20-as éveiben épült, majd később kibővített laktanya nyugati oldalán álló épületekben való elhelyezés kissé szűkösnek bizonult.[88] Élelmezésüket kézi bevásárlás útján és a lakosság támogatásával biztosították.[89] A zászlóalj ruházati, fegyverzeti és egyéb felszerelése rendkívül hiányos volt. Egyenruha 706 főre rendelkezésre állt ugyan, de olyan állapotban, hogy a zászlóaljparancsnok szavai szerint „a legénységből 400 honvéd selejt orosz vatelinos ruhafoszlányokban és mezítláb van a körletekben."[90] Hasonló volt a helyzet a fegyverek, a műszaki és egészségügyi anyagok terén is. Fegyverek átvételére 1945. március 26-án indítottak útnak egy különítményt Debrecenbe, kirendelésük eredményeként 433 puskát, 10 géppuskát, 14 golyószórót, 4 aknavetőt és 3 gránátvetőt szállítottak Nyírbátorba.[91]

A zászlóaljparancsnok több alkalommal utazott jelentéstételre elöljáróihoz, az összeköttetést futárok útján is tartották.[92] Rendelkezésre álltak a rendszeresített állománytáblázatok, megtörtént a tisztek és a legénység beosztása a zászlóaljtörzsbe, a távbeszélő szakaszba, a 7., 8. és 9., valamint géppuskás századokba.[93] Az átvett fegyverekkel megkezdhették a kiképzést is, a foglalkozások színtere a laktanya közelében levő vásártér volt.[94] A zászlóalj tagjai a laktanyaőrségen kívül készültségi szolgálatot is adtak. A fehér karszalagon „készültség" feliratú megkülönböztető jelzéssel ellátott katonák harmadmagukkal — köztük egy rendőrrel — éjszakai járőrszolgálatot teljesítettek, őrizve a nagyközség rendjét és nyugalmát.[95] Létrehozták a zászlóalj nevelőapparátusát is. A nevelők — ha ekkor még központi irányelvek híján csak ösztönösen is —, de igyekeztek megmagyarázni társaiknak a fasizmus elleni harc szükségességét, erősíteni a demokratikus szemlélet térhódítását.[96]

A katonai élet nem csak a kiképzési és egyéb szolgálati feladatok ellátásából áll. Az alakulat legénysége már a megérkezést követő első napoktól kimenőt

85 Uo. 6/58. 9/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.04.04. Ezekben a napokban a személyi hiányok pótlására 1500 toborzottat osztottak be a 6. gyaloghadosztályba. (Uo. HM 1945/eln. 20.649.)

86 Uo. 6/58. 6/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.24.

87 A fertőtlenítésre első ízben március 8-án került sor, majd 15-én megismételték. A fürdőben mindenki tiszta fehérneműt is kapott. (Uo. 1/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.08. és 3/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.14.)

88 Uo. a 6. honvéd vegyesdandár parancsnokság építési osztályának iratai, gyalogsági laktanya építkezés — Nyírbátor. (Építési anyag, tervrajzok 15/17. ö. e.) A négy épület nem legénységi szállásnak készült, itt volt valamikor a laktanyaparancsnokság, a tiszti kaszinó, egy tiszti és egy altiszti lakóépület.

89 *Dunai Antal* és *Seress István* visszaemlékezései.

90 HL 6/65. 54/sgt—18/III. gy. zlj. 45.04.02.

91 Uo. és 6/58. 7/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.26.

92 Uo. 8/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.30. és 6/65. 11/sgt—18/III. gy. zlj. 45.03.15. A hadosztály futárszolgálatának szabályozására ld. uo. 6/1. 9/ho. pcs—6. gy. ho. 45. 03. 20.

93 Az első tiszti beosztásoknál és a névjegyzékek készítésénél még 1—3. századokról esik szó. (Uo. 6/58. 1/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 54.03.08.)

94 A kiképzés március 26-i megindulására és helyére ld. uo. 6/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.24. A vételezett fegyverek közül a Gebauer állványos géppuskákat április 6-án a hadosztály fegyverjavító műhelyében leadták, hogy a rendszeresített Mauser fegyverekre cseréljék. (Uo. 6/65. 71/sgt—18/III. gy. zlj. 45.04.06.)

95 Uo. 6/58. 4/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.19. A járőrözés inkább csak demonstratív jellegű volt, mert ebben az időben a zászlóalj még nem rendelkezett fegyverzeti felszereléssel.

96 A zászlóalj első nevelőtisztjét az alakulat parancsnoka nevezte ki egy hadapród őrmester személyében, aki antifasiszta iskolát is végzett. (Uo. 7/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.26. és HMKI 49.459.) Két szemtanú emlékezete szerint a hadosztály nevelőtörzsétől érkezett megbízottak előtti vizsgáztatástól vonakodó hadapródot rövid úton leváltották funkciójából. (*Sallai Tivadar* i. m. 184. o. és *Kis András:* Emlékezés a 6. hadosztályra. — Új haza, új hadsereg i. m. 46—47. o. A megbízottak kiküldésére ld. HL 6/1. 18/ho. pcs.—6. gy. ho. 45.04.05.)

kaphatott.[97] Egyesek csak lézengtek a községben, de „néhányan — írja visszaemlékezéseiben Sallai Tivadar — felkerestük az MKP ottani szervezetének helyiségeit... elhatároztuk, hogy segítünk a helyi pártélet kibontakoztatásában. Kijártunk a szeszgyárba a munkások közé agitálni... rövid idő alatt 60 új taggal gyarapodott a párt."[98] A katonák részt vettek a kommunisták rendezvényein, bár ezt nem mindenki nézte jó szemmel.[99] Ennek ellenére kapcsolatuk a lakossággal jó maradt, közösen emlékeztek meg március 15-éről, a húsvéti ünnepek alatt vendégül látták őket.[100] Jól jellemzi a helyi lakosságnak a népi demokratikus hadsereghez való viszonyát az alábbi visszaemlékezés részlet: „a katonáknak esténként kenyeret és egyéb élelmet hoztak, pedig teljesen ismeretlen emberek voltak, sem rokonuk, sem ismerősük nem volt közöttünk."[101] A nyírbátori szovjet városparancsnokság is mindenben igyekezett támogatni az alakulatot.[102]

1945. április 3-án gépkocsin Nyírbátorba érkezett és meglátogatta a 18/III. gyalogzászlóaljat Székely László ezredes, a hadosztály és Bányai József ezredes,[103] a 18. gyalogezred parancsnoka. Szemléjük során valószínűleg szó esett a hadosztály közeli hadműveleti alkalmazásáról is — az alegységek nemsokára valóban megkapták a menetkészültséget elrendelő parancsot.[104] Az alakulat személyi állománya április 12-én letette az új honvédesküt és másnap 15 órakor nyitott vagonokban indult a vasútállomásról, „a szerelvény lelkes nótázás közepette hagyta el Nyírbátor utolsó házait". Nyíregyházán hosszabb ideig időztek, itt rakodott be a 18/II. gyalogzászlóalj még el nem vonult része, így csak április 14-én hajnalban érkeztek meg Debrecenbe. ahol a katonák a kirakodás után bemasíroztak a Pavilon laktanyába.[105]

1945. márciusának végére a „6. hadosztály személyileg csaknem teljesen kész, az előírt anyagnak viszont csak mintegy 40%-ával rendelkezik."[106] A Honvédelmi Minisztérium ezért kéréssel fordult a fegyverszüneti szerződés értelmében hazánkban tevékenykedő Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, hogy érje el a személyileg feltöltött magasabbegységek hadműveleti területre irányítását, mert az ütőképességük teljes eléréséhez hiányzó felszerelés kiutalása az arcvonal közelében könnyebben megoldható. A kedvező válasz megérkezése után

97 Uo. 6/58. 2/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.03.10.

98 *Sallai Tivadar* i. m. 183. o.

99 Pl. a március 15-i megemlékezésen a helyi plébános a katonák egy részét letört cserépdarabhoz hasonlította, amely kérdéses, hogy visszailleszkedik-e eredeti helyére. (Uo. 183—184. o.) Egy másik példa: a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete március 25-én műsoros előadást rendezett, amelyen a zászlóalj katonái is felléptek, noha az alakulat parancsnoka ezt megtiltotta. (HL 6/65. 21/sgt—18/III. gy. zlj. 45.03.24.)

100 Az ünnepségre egyrészt a nagyközség mozijában, másrészt a laktanyában került sor. Az ünnepi beszédek elhangzása után lakossági adományokból ebédet is kaptak a katonák. (Uo. 6/58. 3/zlj. pcs—18/III. gy zlj. 45.03.14.) Március 22-től a zászlóalj egy része szabadságra mehetett. A távol lakó katonák közül 42 főt Nyírbogát lakói láttak vendégül 10 napon keresztül. (Uo. 6/zlj. pcs—18/III. gy zlj. 45.03.24.)

101 *Seress István* visszaemlékezése.

102 A laktanya területén dohányraktárak is voltak, amelyek szovjet parancsnoka, Ibriszov hadnagy 150 kg dohányt utalt ki a zászlóalj katonáinak. (HL 6/65. 40/sgt—18/III. gy. zlj. 45.03.29.) A szovjet városparancsnokság több ízben is terített asztal melletti baráti beszélgetésre invitálta az alakulat tisztikarát. (*Seress István* visszaemlékezése.)

103 *Bányai József* (1893. Bp. —?) négyéves hadapródiskola elvégzése után került a Monarchia hadseregébe 1913. októberében. Az első világháborúban az olasz és az orosz frontokon szolgált. A 20-as, 30-as években különböző vidéki helyőrségekben lassan emelkedett a katonai ranglétrán. 1941 nyarán őrnagyként a Gyorshadtestnél találjuk, ott volt a Don-kanyarban is az 1. páncélos hadosztály segédtisztjeként. 1944. nyarán ezredesként került ismét a frontra. Budán lemaradt egységétől és 1945 februárjának végén jelentkezett Debrecenben. Március 31-től az egység megszűnéséig, 1946 októberéig a 18. gyalogezred parancsnoka. 1950. júliusi nyugdíjaztatásáig lónevelő telepek élén állt. (HMKI 3.504.)

104 HL 6/58. 9/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.04.04. Az ezredparancsnok utasítása szerint április 14-én 12 óráig kellett megérkezniük Debrecenbe. (Uo. 6/65. 87—88/sgt—18/III. gy. zlj. 45.04.13.)

105 Uo. 1/pótk. pcs—18/III. gy. zlj. pótk. 45.04.30. és 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 13-i és 14-i bejegyzések.

106 Uo. SZEB közlések. Részlet Beleznay István alezredes, a Honvédelmi Minisztérium szervezési osztálya vezetőjének 1945. március 23-i jelentéséből.

sor került a 6. gyaloghadosztály hét lépcsőben történt elvonulására is.[107] A Pavilon laktanyának az első szállítmányok útbaindulásával felszabadult épületeibe a hadosztály kihelyezett alakulatai, köztük Szabolcs vármegye területéről a 18. gyalogezred II. és III. zászlóaljai vonultak be.

A 18. gyalogezred parancsnoka ekkor találkozhatott először valamennyi alárendelt tisztjével. A feladatok tisztázása után az ezred elvonulásáig rendelkezésre álló időben igyekeztek pótolni a hiányokat: új tiszteket osztottak be, különösen az arra igencsak rászoruló III. zászlóaljba és legénység is bevonult ugyanide.[108] A fegyverzeti felszerelés terén a helyzet változatlan maradt, sor került viszont az ezred részére kiutalt lovak és országos járművek (szekerek) szétosztására az alakulatok között.[109] Intézkedés született fehérnemű kiutalására,[110] de a ruházati hiányok még mindig jelentősek voltak. Akiknek nem jutott egyenruha, azok nemzetiszínű karszalaggal jelezték, hogy katonák.[111] A hiányzó anyagok beszerzése és javítása közben az ezred személyi állománya védőoltást kapott és ismét fertőtlenítésen esett keresztül.[112] Folytatódott a kiképzés is, az alosztályok a laktanya udvarára, vagy a Nagyerdőbe vonultak ki harcászati gyakorlatokra, őrszolgálati és egyéb feladatokat láttak el.[113] A nevelőtisztek is hozzájárultak a fegyelem megszilárdításához, a harci kedv fokozásához.[114] Eközben folytatódott a hadosztály további alakulatainak elvonulása, a hatodik szállítmány április 27-i útbaindulása után már csak a 18. gyalogezred zászlóaljainak tagjai: 86 tiszt, 97 tiszthelyettes és 2172 fő legénység várt a menetkészültségüket elrendelő parancsra.[115]

1945. április 28-án 23 órakor riadóztatták a Pavilon laktanyában maradt katonákat. Másnap kora hajnalban megkezdték az anyagok berakodását. Délután a legénység is kivonult a debreceni kisállomásra, szerelvényük április 29-én 19

107 A Honvédelmi Minisztérium átirata 1945. március 23-án készült. (Uo. HM 1945/eln. 20.650.) Vörös János kérését a magyar miniszterelnök április 6-i, V. I. Sztálinhoz intézett táviratában megismételte. (Magyar—szovjet kapcsolatok i. m. 56. o. A Vörös Hadsereg vezérkari főnökének és a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa Elnökének beleegyező válaszai uo. 57. és 65. o.)

A 6. gyaloghadosztály hadműveleti alkalmazására ld. *Markó György:* A hadműveleti területre elvonult 6. hadosztály válogatott dokumentumai 1945. — HK, 1978. 4. sz.

108 Ezekben a napokban 11 tisztet és 60 legénységi állományú katonát osztottak be az alakulathoz. (HL 6/58. A 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 16—28. közötti bejegyzések.) A feloszlatott határőr alakulatok 22 tagja a 18/I. gyalogzászlóalj feltöltésére vonult be a Pavilon laktanyába. (Uo. 6/36. A 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. április 17-i bejegyzés.)

109 A 6. gyaloghadosztály parancsaiból nyomon követhetően március 21. és április 4. között 997 lovat vettek át a szovjet katonai hatóságoktól. Ezek közül 148 került a 18. gyalogezredhez. Az országos járműveket és a hámszerszámokat a gazdáktól vásárolta a hadsereg. Pl. Szabolcs vármegyében több városban és községben összesen 170 szekeret és 400 szügyhámot gyűjtöttek össze a 6. gyaloghadosztálynak megvételre való felajánlásra. (SzSzmLt V. B. 186. IX. kútfő, 9/1945. 5914.)

A 18. gyalogezrednek kiutalt lovak és országos járművek elosztására 1945. április 16-án a laktanya előtti téren került sor. Az ezredtörzsnek és a közvetlen alakulatoknak 28, a zászlóaljaknak 40—40—40 ló jutott. A szekerek elosztása az előbbi sorrendben 14—20—20—20. (HL 6/28. 24/e. pcs—18. gy. e. 45.04.20. és 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 16-i bejegyzés.)

110 Az alegységek április 20-án vételezték fel a fehérneműt, az egész ezred összesen 679 inget és 842 alsónadrágot kapott. (Uo. 1945. április 20-i bejegyzés és 6/28. 29/e. pcs—18. gy. e. 45.04.26.)

111 Vö. uo. 6/5. 10/ikt. ir.—16. gy. e. 45.04.11. H. gy.

Különösen festői látványt nyújthatott gróf Széchenyi György tartalékos főhadnagy pepita öltönyben, fején egy simlédéres határvadász sapkával, mert több szemtanu is megemlékezik öltözetéről. (*Dunai Antal* és *Seres sIstván* visszaemlékezései.)

112 Ekkor állították föl az I. zászlóalj cipész és szabó műhelyét. (HL 6/36. A 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. április 21-i bejegyzés.) A II. zászlóalj ilyen műhelyei már Nyíregyházán megkezdték működésüket. (Uo. 6/45. 16/zlj. elig—18/II. gy. zlj. 45. 03.29. Varrógép kiutalására ld. SzSzmLt V. B. 186. XI. kútfő, 1132/1945. 5434.) A III. zászlóalj puskaszíjakat vételezett fel, mert addig azokat madzaggal helyettesítették. (Uo. 6/68. 16/zlj. pcs—18/III. gy. zlj. 45.04.20.)

Az egészségügyi intézkedésekre ld. uo. 6/36. a 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. április 21-i bejegyzés.

113 A kiképzésre pl. uo. 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 19-i bejegyzés. Április 25-én a III. zászlóalj adta a kivégzési négyszöget Dobos György törzsőrmester kivégzéséhez. (Uo. 1945. április 25-i bejegyzés. Az esemény hátterére ld. *Markó György* i. m. 574. o.)

114 Adalékok a nevelőtisztek tevékenységére: az ezred április 16-i tisztigyűlésén az ezrednevelőtiszt, Hegyi László hadnagy tartott előadást a nevelői intézmény feladatairól; 20-án a laktanya disztermében volt előadás „Milyen legyen a demokratikus hadsereg" címmel. 26-án délelőtt a nevelők kirándulást szerveztek a Nagyerdőbe. (HL 6/58. A 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 16-i, 20-i és 26-i bejegyzések.) A földigénylőket is a nevelők írták össze. (Uo. 6/30. 59/sgt—18. gy. e. 45.04.12.)

A nevelőtiszti intézmény feladatára, szerepére legújabban ld. *Mucs Sándor:* Politikai harcok a hadsereg demokratikus fejlődéséért 1945—1947. — HK, 1980. 1. sz.

115 HL HM 1945/eln. 24.084.

órakor indult útnak a frontvonal felé.[116] Hajdúszoboszló és Szolnok érintése után Cegléd környékén a nyílt pályán „a századok... a nevelőtisztek utasításai szerint... ünnepelték meg az első szabad munkásünnepet."[117] A következő nap már túljutottak Budapesten és a Székesfehérvár—Celldömölk—Szombathely utat megtéve május 7-én hajnali két órakor érkeztek meg a kirakodó állomásra, Körmendre.[118] Az ezredparancsnok intézkedett az alárendelt alakulatok elszállásolására: az ezredtörzs, az ezredközvetlenek és a III. zászlóalj az ausztriai Gaasba, az I. és II. zászlóaljak a magyar területen fekvő Szentpéterfára vonuljanak. Estére valamennyi alegység gyalogmenetben beérkezett kijelölt állomáshelyére.[119]

Másnap, az elhelyezési körletekben való berendezkedés közben érkezett meg Szentpéterfára, majd Gaasba a hadosztályparancsnok egy szovjet alezredes kíséretében, hogy megszemlélje a csapatokat és bejelentse a fasiszta Németország feltétel nélküli kapitulációjának hírét.[120] A háború Európában befejeződött, magyar csapatok — a közkatonák és a tisztek akarata ellenére — nem kerültek már fegyveres bevetésre. Így hangulatukra, úgy érezzük, jellemző az alábbi naplórészlet: „A fegyverletétel hírét... vegyes érzelmekkel fogadták, vagyis örültek ennek, de ugyanakkor letörte őket az a tudat, hogy elestek a németek elleni fegyveres leszámolás lehetőségétől."[121]

A 6. gyaloghadosztály, így a 18. gyalogezred is néhány napig még Eberau környékén állomásozott. Az ezred katonái paraszthá zakba szállásoltak be, a községeket — biztos, ami biztos — őrségekkel vigyázták.[122] Kiegészítették felszerelésüket: fegyvereket, ruházatot, élelmet vételeztek fel.[123] Folytatták a kiképzést is, délelőttönként a szálláskörletek melletti gyakorlóterekre vonultak ki, átfésülték a közeli erdőt elhagyott hadianyagok után kutatva.[124] Igyekeztek jó kapcsolatba kerülni a helyi lakossággal: műsoros esteket rendeztek, labdarúgómérkőzések voltak.[125]

Május 14-én a 18. gyalogezred is értesült a szovjet katonai elöljárók parancsáról: a 6. gyaloghadosztály május 13-án 8 órától a 3. Ukrán Front közvetlen tartaléka, új feladata Pápa—Székesfehérvár körzetében vasútvonalak biztosítása.[126] A hadosztályparancsnok által kiadott utasítás értelmében az ezred gyalogmenete is május 15-én 7 órakor indult új szálláshelye, a Bakony hegység falvai felé.[127] A Bakonyban a II. zászlóalj — megszűnéséig — Bakonyszentkirályon

116 Uo. 6/58. A 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. április 28-i és 29-i bejegyzések, valamint 6/36. a 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. április 29-i bejegyzése.
Az ezred elszállítására valószínűleg 76 vagont vettek igénybe. (Vö. uo. 6/29. 1031/pk—18. gy. e. 45.04.12.)
117 Uo. 6/58. A 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. május 1-i bejegyzés.
118 Uo. 1945. május 2—6. közötti bejegyzések és 6/36. a 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. május 7-i bejegyzés.
119 Uo. 6/29. 1066/pk—18. gy. e. 45.05.07.
Talán szőrszálhasogatásnak tűnik, de megjegyeznénk, hogy a 6. hadosztály hadműveleti területen történt elhelyezkedéséről legutóbb közölt térképvázlat is a 18. gyalogezred elszállásolási helyeként — hibásan — Kroatisch és Deutsch Ehrensdorfot tüntette fel. (*Mucs Sándor—Zágoni Ernő* i. m. 92. o. A kérdésre még ld. *Markó György* i. m. 564 és 566. o.)
120 A kapituláció Reimsben történt előzetes aláírásának kihirdetésére ld. HL 6/36. a 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. május 8-i és 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplójába, 1945. május 8-i bejegyzések.
121 Uo. Béketárgyalások anyaga, A/III/16. Részlet az 1. gyaloghadosztály hadműveleti naplójából.
122 Fennmaradt a Gaasban elhelyezett alakulatok szállásvázlata. A községből kivezető utakat négy helyen két-két fős külső őrség zárta le. A belső szállásőrök elhelyezése az ezredparancsnoksággal szemben, a helyi tűzoltószertárban volt. (Uo. 6/58. A 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 2. sz. melléklet és 6/64. 11/1k—18/III. gp. szd. 45.05.08.)
123 Az élelmezésre ld. uo. 6/5. 19/ikt. ir.—16. gy. e. 45.04.24.; fegyverek felvételezése uo. 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. május 13-i bejegyzés. Ruházatra: az ezredparancsnok 1000 db kiutalt nadrág szétosztására intézkedett. (Uo. 6/28. 33/e. pcs—18. gy. e. 45.05.10.)
124 Az érvényes napirend és a Gaas környéki gyakorlóterek vázlata megtalálható uo. 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 2. sz. melléklet.
125 Szentpéterfán május 10-én labdarúgó mérkőzés volt a II. zászlóalj és a helyi lakosok csapatai között, ezt este műsoros előadás követte. 13-án ismét közös mulatságra került sor, mindkétszer tánc is volt. (Uo. 6/36. A 18/I. gyalogzászlóalj naplója, 1945. május 10-i és 13-i bejegyzések.) Magáról a faluról így írt a napló: „Tiszta és igen rendes magyar — illetve horvátajkú község, akik látható örömmel fogadták az új magyar hadsereg bevonulását." (Uo. 1945. május 7-i bejegyzés.)
126 Uo. HM 1945/eln. 25.229.
127 A 18. gyalogezred menetére ld. uo. 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. május 15—19. közötti bejegyzések és 3—6. mellékletei, amelyek a napi menetintézkedéseket tartalmazzák.

tartózkodott, míg a III. zászlóalj 1945. május 19-től Olaszfaluban, június 14-től Ugodban állomásozott, majd még e hónap 25-én áttelepült Pápateszérre. Alárendelt századaik a környező községekben (Csesznek, Csót, Bakonyszentlászló, Eplény, Nagygyimót stb.) helyezkedtek el. Különleges feladatköre volt a II. zászlóalj 6. századának: Siófok székhellyel a lispei kőolajvezeték biztosítását látta el.[128] Magyarországra való visszatérésük után a Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóaljak 1946. április 1-i megszűnésükig[129] a 6. és az 1. hadosztályok többi gyalogsági alakulatához hasonlóan vasútbiztosítási és kiképzési feladataik ellátása mellett a maguk sajátos eszközeivel járultak hozzá a magyar nép előtt álló újabb erőpróba, az újjáépítés feladatainak megoldásához: romokat takarítottak el, nélkülözhető lovaikat a gazdáknak adták ki és maguk is folytattak földművelési tevékenységet a helyi lakosság megsegítésére.[130]

128 A zászlóaljak elhelyezkedésére: uo. 6/45. 55/zlj. pcs—18/II. gy. zlj. 46.04.02.; 6/58. a 18/III. gyalogzászlóalj hadinaplója, 1945. május 19-i, június 14-i és 25-i bejegyzések. A 18/6. századra: uo. 6/54. 52/pk—18/6. szd. gyűjtőszám, a század parancsnokának jelentései és *Szrogh Károly* visszaemlékezése.

129 1946 tavaszán a gyaloghadosztályok állományából töltötték fel a határőr alakulatokat. Az így beállott létszámviszonyok miatt a 281/6. ho. I. a. 46. III. 21. sz. rendelet intézkedett a 6. gyaloghadosztály alakulatai egy részének megszüntetéséről, a többiek összevonásáról. (HL. 6/4. 1016/ikt. ir.—16. gy. e. 46.03.27.)

130 A 18. gyalogezred parancsnoka 1945 májusának végén utasította az alárendelt alakulatokat, hogy „a helybeli Nemzeti Bizottságokkal karöltve szervezzék meg ... a nemzeti újjáépítésbe való bekapcsolódás céljából a helyi szükségleteknek megfelelő nemzeti munkát." (Uo. 6/28. 44/e. pcs—18. gy. e. 45.05.30.) Az elvégzett munkáról időszakonként jelentést tettek az alakulatok pl. uo. 6/30. 437/sgt—18. gy. e. 45.06.29.

OKMÁNYTÁR

SZAKÁLY SÁNDOR

HÁROM DOKUMENTUM A 2. MAGYAR HADSEREG DONI KATASZTRÓFÁJÁRÓL

1943. január 12-én megindult a szovjet Vörös Hadsereg támadása a Don partján védelemben levő 2. magyar hadsereg alakulatai ellen. A szovjet támadás, amely a Sztálingrád elleni hadműveletek egyik mellékiránya volt, rövid idő alatt felmorzsolta a német „B" hadseregcsoportot, az alárendeltségébe tartozó magyar erőkkel együtt. A német hadvezetés a súlyos veszteségeket szenvedett, a legtöbb esetben csak „élő ütközőnek" tekintett és akként is felhasznált 2. magyar hadsereget, pontosabban annak megmaradt alakulatait, 1943. január 24-én kivonta az arcvonalból.

Ezen a napon jelent meg a hadsereg parancsnokának, vitéz Jány Gusztáv vezérezredesnek[1] sokat idézett, hírhedtté vált hadseregparancsa, amely az 1943. január 12. és 24. között eltelt közel két hét eseményeinek az értékelését adja.

E parancsot teljtartalmúlag ezidáig még nem közölték. Az összesen *14* pontot tartalmazó parancs első *6* pontját adta közre Horváth Miklós az általa szerkesztett: „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál" című munka (Bp 1959. Zrínyi K. 387 old.) 179—180. oldalán. Ugyanezt a részletet idézte „Requiem egy hadseregért" című könyvében (Bp. 1973. Magvető K. 306 old). Nemeskürty István is.

Hasonlóan rövid részletet — az 1-től az 5. pont feléig — közölt a hadseregparancsból dálnoki Veress Lajos, az általa kiadott és sajtó alá rendezett „Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920—1945)" című háromkötetes munka első kötetének 422—423. oldalán. (München, 1972. 488 old.)

Erre a sokat idézett parancsra — minden bizonnyal — nem várt reagálások, visszajelzések is érkeztek a 2. magyar hadsereg parancsnokságához. Egy ilyen fennmaradt „visszajelzést" Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy[2], a 13. k. ho. parancsnoka küldött a hadsereg parancsnokságára. Ő, a hadseregparancs vétele

1 *Jány Gusztáv*, vitéz, vezérezredes. 1883. október 21-én született Rajkán. 1902—1905 között elvégezte a Ludovika Akadémiát, később a budapesti felsőbb tiszti tanfolyamot, majd a bécsi Hadiiskolát. 1931 és 1936 között a Ludovika Akadémia parancsnoka volt. 1934-ben tábornokká léptették elő. 1936-ban a 3. vegyesdandár parancsnokává nevezték ki és 1937-ben altábornaggyá léptették elő. 1938—1939-ben a Kormányzó Katonai Irodájának az élén állt, majd az I. hadtest parancsnoka lett. 1940. márciusában nevezték ki a 2. magyar hadsereg parancsnokává. 1941-ben megkapta a vezérezredesi rangot. A doni katasztrófa után kivált a tényleges szolgálatból és később sem vállalt semmiféle funkciót. 1945-ben nyugatra távozott, ahonnét önként visszatért. A Népbíróság, mint háborús bűnöst, halálra ítélte. Az ítéletet 1947. november 26-án végrehajtották.

2 *Hollósy-Kuthy László*, vitéz gertenyesi, altábornagy. 1896. augusztus 23-án született Buziásfürdőn. A mödlingeni Technische Militärakademie elvégzése után különböző vezérkari beosztásokban teljesített szolgálatot. 1940-ben a Vkf. 7. m. osztályát vezette, majd a 22. könnyű hadosztály parancsnokává nevezték ki. 1942-ben léptették elő vezérőrnaggyá és nevezték ki a 13. könnyű hadosztály parancsnokává. A doni vereség után a honvédség műszaki felügyelője lett. 1944. októberében mint altábornagy a III. hadtest parancsnoka volt. A háború befejezése után Magyarországon maradt és különböző munkahelyeken dolgozott.

után, kemény hangú válaszban reagált arra, kétségbe vonva egyes megállapításait és annak a kivizsgálását kérte, hogy „... a 13. k. ho. megtette-e kötelességét, elvesztette-e becsületét és végrehajtotta-e feladatát".

Úgy véljük Hollósy-Kuthy László megérezhette a hadseregparancs „jelentőségét", pontosabban azt, hogy a német szövetségesek miként értelmezik majd azt. Sajnos, a 2. magyar hadsereg fennmaradt iratanyagából nem derül ki, hogy Hollósy-Kuthy vezérőrnagy jelentésére érkezett-e, és ha igen, milyen válasz.

Ugyanúgy, ahogy nem ismerjük a hadsereg parancsnokságának esetleges válaszát, nem tudjuk azt sem, hogy a 13. k. ho. parancsnoka által a 2. magyar hadsereg parancsnokságához eljuttatott jelentésnek volt-e, ha igen, mekkora jelentősége abban, hogy a 2. magyar hadsereg parancsnoksága 1943. március 12-én a januári hadseregparanccsal szinte teljesen ellentétes értelmű, egészen más hangvételű parancsot adott ki. Mindenesetre az 1943. március 12-i parancs ugyanúgy tény, mint az 1943. január 24-i. Nem igen csökkenti azonban ez a tény Jány Gusztáv felelősségét, amely őt az első hadseregparancs kiadása miatt terheli.

A január 24-i parancs kiadását már sokan és sokszor próbálták meg feloldani — pl. dálnoki Veress Lajos is —, mely szerint elkapkodottt, hirtelen jött értékelés, amely a tények részbeni ismeretén alapult. Magunk is így véljük, ez azonban nem mentheti fel Jányt a felelősség alól. Ő, aki tisztában volt az általa vezetett hadsereg erejével, felszereltségi állapotával, tisztában kellett, hogy legyen az általa kiadott parancs jelentőségével is. Tudnia kellett — és tudta is —, hogy a parancs végrehajtása tízezrek életébe fog kerülni, anélkül, hogy ezeknek az életeknek a feláldozása árán komolyabb hadászati változás állna elő a fronton. Mindössze annyi történt, hogy a német csapatok kisebb veszteséggel és gyorsabban vonulhattak vissza, mialatt a magyar élőerő lassította a szovjet előrenyomulást.

Az 1943. március 12-én keltezett és Jány által aláírt 30. számú hadseregparancsot — ismereteink szerint — mostanáig csak a már említett dálnoki Veress Lajos által kiadott kötet tette közzé. Mivel ennek a munkának a beszerzése és használata viszonylag nehéz, hasznosnak találjuk, hogy az érdeklődők, a kutatók számára könnyen hozzáférhetővé tegyük ezt a parancsot. Megjelentetését azért is fontosnak tartjuk, mivel — úgy véljük — ez a hadseregparancs reálisabb értékelését adja a 2. magyar hadsereg doni harcainak, mint a január 24-i, és lehetőség nyílhat a „januári" és a „márciusi" Jány összehasonlítására is.

294/2. hds. I. a. 43. I. 24. szám.

Hadsereg parancs[3]

1. A 2. magyar hds. elvesztette becsületét, mert kevés — esküjéhez és kötelességéhez hű — ember kivételével nem váltotta be azt, amit tőle mindenki joggal elvárhatott.

Állásainkból ellenséges túlerő kivethetett még akkor is, ha a csapat kötelességét meg tette. Ez nem szégyen. Ez szerencsétlenség. De becstelenség az a lelkeveszített fejnélküli gyáva menekülés, mit látnom kellett, miért most a szövetséges német hds. és az otthon mélységesen megvet bennünket. Ehhez minden oka meg is van.

2. Vegye tudomásul mindenki, hogy innen sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással el nem engedek senkit. Azon a területen, hol gyülekezésünket elrendelték, hol az újjászervezést végrehajtjuk, ott marad mindenki, míg meg nem gyógyul, vagy el nem pusztul.

3. A rendet és a vas fegyelmet a legkeményebb kézzel, ha kell a helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani. Ennél kivétel nincs, legyen az tiszt, vagy rendfokozat nélküli honvéd, aki parancsomnak nem engedelmeskedik, az nem ér-

3 Mind a három dokumentumot betűhű formában adjuk közre, az előforduló helyesírási hibákat nem javítottuk, mivel nem értelemzavarók.

demli meg, hogy nyomorult életét tovább tengesse, és nem engedem, hogy szégyenünket bárki is tovább nagyítsa.

4. Minden még a legmagasabb. ság. is addig marad a gyülekezésre kijelölt helyén, míg útbaindulásra parancsom meg nem kapja.

5. A gyűjtő és irányító állomások pk-ai Belgorod és Prochowkaról a kijelölt területekre meneteltetik zárt rendben a gyülekeztetett csapat és vonat részeket a D. körletbe a 19. hop.,[4] az É. körletbe a 10. hop.-hoz,[5] kik felelősek azért, hogy annak Ny. határát 1 ember vagy jármű át ne léphesse, aki megkísérli, azt fel kell koncolni, ha egység kísérli meg, meg kell tizedelni.

v. Asztalosy vőrgy. és Molnár ezds. itt, a hátsó körzetben v. Heszlényi altbgy-t[6] teszem felelőssé azért, hogy parancsom végrehajtása minden eszközzel megtörténjék.

Számolni kell azzal, hogy élelem terén alapos korlátozások lesznek. Elsősorban annak van jussa élelmezéshez, aki elől harcol, aki helyét elhagyta és itt hátul gyülekezik örüljön, ha annyit kap, hogy éhen nem pusztul. Helyünket német csapat foglalta el, az megérdemel minden gondoskodást, mi addig míg rend nem lesz, míg harcra alkalmas egységgé nem formálódunk ilyennel ne számoljunk, mert arra érdemtelenné váltunk.

6. A d. és É. körzet pk-a ossza be területét vonat és csapatkörletbe.

a) A vonatkörletbe jut minden jármű felelős pk., néhány kemény tisztes ság-a alatt járművenként 1 hajtóval.

Egy oszlop 50 járműből áll.

b) A csapat körletét seregtestenkénti alcsoportokba kell beosztani, melyekben csapattestenként külön-külön alakulatokat kell szervezni 100 fős alosztályokba összevontan.

Gk. vezetőket külön vonja össze és ossza be valamely alosztályhoz.

A nemzetiségeket külön egységbe vonja. Ezekből alakítsa meg a munkás szd-okat és vonat legénységet. A vonatnál csak idős magyar ember lehet. Fiatal nincs sem ott, sem törzseknél. Ezeket haladéktalanul fel kell váltani, étkezdék személyzete sem lehet kivétel. Tiszti küldönc is csak akkor maradhat fiatal korosztályhoz tartozó, ha egyúttal gk. vezető, ill. másodvezető.

7. Az első naptól kezdve a fegyelem megszilárdítására, illetve megteremtésére kell súlyt helyezni.

Első a katonai külső. Nem tűrök mindenféle ronggyal körülcsavart lábbelit, polgári köntöst, lehetetlen föveget, melyen nincs rózsa és rendfokozati jelvény, kivétel az előírt irhamellény vagy ujjas bekecs.

Második a katonai fellépés. A legfeszesebb magatartást még a fagyott embertől is megkövetelem. Minden feljebbvaló az őt megillető tiszteletadást követelje meg és erőszakolja ki. Minden eszközt megengedek addig, míg tökéletes rend nem lesz. Ellenszegülést haladéktalanul meg kell torolni.

Harmadik az egység fegyelmezett menete, fellépése. A napi rendet úgy kell összeállítani, mintha laktanyába volnánk: kihallgatás, foglalkozás és parancskihirdetés. A foglalkozás tisztán zárt rendből áll. Fegyverfogások, menet, fordulatok stb. A fegyvertelenekkel csuklógyakorlatokat kell tartani. A gyakorlatok töltsék ki az egész napot, csak a szükséges pihenőket iktassuk közbe.

8. Minden áp. a legkeményebb emberekből állítson össze mielőbb 1—1 táb. cső. osztagot, kiket karszalaggal, rajta „cső" felírással és igazolvánnyal kell ellátni. Ezek feladata a feltétlen rend és a parancsok teljesítésének kierőszakolása.

9. Minden állomás főőrséget és belső szállás őrséget állít fel. Feladatuk a kijáratoknak Ny. irányban való lezárása. Senkit tovább nem engedhet, ki, állj parancsot nem teljesíti, felkoncolja.

10. A munkás szd-okkal, melyeket a körzetek összeállítanak addig, míg állásépítéshez nem bocsátom a német ság-ok rendelkezésére, a harcos alakulatok kényelmét szolgáló helyi munkákat kell végeztetni, erre kell a fagyásos embereket is felhasználni. Utak takarítása, hótól mentesítése az egyes községek közt is reájuk hárul.

11. Az alosztályok névjegyzéket vezetnek. Soha senki körletét el nem hagyhatja. Házcsoportján túl csak aloszt. pk. írásbeli engedélye mellett mehet.

12. Naponként és községenként a megalakult egységek számát jelenteni kell. Ezek hozzám 18 h-ig fussanak be.

4 A 19. k. ho. parancsnoka vitéz Asztalossy Aladár vezérőrnagy volt.
5 A 10. k. ho. parancsnoka Molnár László ezredes volt.
6 vitéz Hesslényi József altábornagy a IV. hadtest parancsnoka volt.

13. Az utolsó napok alatt látottak azt mutatták, hogy a zsidó munkás szd-ok zárkózottan és rendben menetelnek, míg az *úgynevezett* csapat legénység szétszóródott állati színvonalra süllyedt csürhe benyomását keltette.

14. E parancsom lényegét pcs. kiadáskor minden nap fel kell olvasni.

Kapják: külön IV., VII. hdt. 10., 19. hop., egyébként rendes elosztó szerint, de a IV. hdt., 10. és 19. hop. annyi példányban, hogy egyes áp-it el tudja több példányban látni.

Törzsszállás, 1943. I. 24.
v. Jány Gusztáv vezds. sk.

Kiadom Volant vk. őrgy-nak is, és a hds. pság. illetékes szervei.

A másolat hiteles!
Törzsszállás, 1943. I. 24.
Szöllősy hdgy[7]
hdm. o. sgt.

Erre a megjelent parancsra Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy, a 13. k. ho. parancsnoka a következő jelentést küldte:

2/13. k. ho. I. a. 43. I. 31.
294./2. hds. I. a. 43. I. 24. hds. pcs-ra jelentés

2. hds. pságnak

A 294./2. hds. I. a. 43. I. 24. sz. hds. pcs. kapcsán jelentem, hogy a 13. k. ho. csapatai a most lefolyt harcokban az áttörés következtében meghosszabbodott arcvonalát megvédte és tartotta. Visszavonulását csak parancsra hajtotta végre. Fegyvereit csak akor hagyta ott megsemmisítve, amikor már nem volt mivel elszállítani. Ostrogosk-ban körülzáratott. Védőállásait visszavonuló nagyobb csapatrészek mellett is elfoglalta és tartotta.

Ostrogosk-ból mint a német csapatok véglépcsője parancsra kitört. Az egyenlőtlen és minden tájékozottság nélküli kitörési harcban harcolva felmorzsolódott és eddig ismeretlen veszteségeket szenvedett.

Gyülekeztethető csak a teljes felmorzsolódás és az általánosan ismert hátsóbb saját helyzet miatt nem volt.

Fentiek alapján kérem annak kivizsgálását, hogy a 13. k. ho. megtette-e kötelességét, elvesztette-e becsületét és végrehajtotta-e feladatát.

A kivizsgálást nemcsak a 13. k. ho. hanem az egész 2. magyar hds. érdekében is kérem.

Tábori posta 223/01. 43. I. 31.
Hollósy-Kuthy László s. k. vőrgy.
13. k. ho. pk.

A másolat hiteles!
Tbp. 223/01. 1943. márc. 6.
Dr. . . . . fhdgy[8]
hdm. sgt. h.

Nem telt el két hét a Hollósy-Kuthy jelentés után, amikor a hadsereg parancsnoksága a következő tartalmú parancsot jelentette meg:

Magyar hadseregparancsnokság

Másolat
4. számú melléklet

30. számú
HADSEREGPARANCS

Tábori posta 202/01. 1943. évi március hó 12-én

A m. kir. 2. honvéd hadsereg a Don mentén mélység nélküli gyéren megszállt nagykiterjedésű védőállásban a januári nagy orosz támadás elleni küzdelemben becsülettel állta a harcot. A hadsereg színe java ott veszett a nagy túlerővel

7 A névaláírás kézírással.
8 Olvashatatlan aláírás!

szemben vívott csatában, de elérte azt, hogy ellensége is felmorzsolódott, mit bizonyít, hogy hatalmas gyalogsági és harckocsi tömegeinek nem volt ereje a visszavetett részeket üldözni. Kelet felől ilyen nem következett be. A déli szárnyunk hátába szomszédoknál[9] áttört gyorscsapatok támadtak és ugyanonnan Nynak előretört erők kísérelték meg É-nak felkanyarodva Alexajewkánál és Ilinkánál utunkat elvágni.

Az Uryw-i hídfőben áttört oroszokat a III. hadtesttől elvont zászlóaljak a védő csapatokkal együtt küzdve ugyancsak megsemmisítették és frissen bedobott erők voltak azok, melyek napok múlva a felsodorítást folytatták. A legnagyobb veszélyt azonban a Liwny-től D. K.-re áttört orosz tömegek jelentették, melyek az Olym völgyében és attól Ny.-ra nyomultak előre.

Büszkén állapíthatjuk meg, hogy a Don-ról magyar honvéd vált le utolsónak, a 9. k. ho. csapatai csak 26.-án hagyták el állásaikat, hogy mint a 2. német hadsereg utóvédjének utóvédje vonuljon az elrendelt területre.

Kemény harcokat vívtak még a visszavétel után is a pc. ho. maradványai, vitéz Vargyassy vezérőrnagy[10] psága alatt hirtelen megszervezett vegyes kötelékekből álló zlj.ak. a III. hdt. csapatai, míg átküzdötték magukat a hds. gyülekező területéig, mindezt a dermesztő 45 fokos hidegben fedél nélkül, élelmezési nehézségek és lőszer hiánya mellett.

Hódolattal álljunk meg hősi halottaink, sebesülteink ezrei előtt, dicsőség nevüknek, hála és elismerés illesse őket, de azokat is, kiket a Mindenható becsülettel végzett hű kötelességteljesítés után visszavezetett, hogy állják a harcot, míg a végső győzelem órája üt.

Aki pedig megfeledkezett esküjéről, azt érje a megvetés és a törvény szigora.

Az átszervezett egységek minden parancsnoka és tagja érezze át, hogy a Don-i hősök példája kötelez arra, hogy hozzájuk hasonlók legyünk, hogy lépéssel sem maradjunk mögöttük, mikor áldozatot követel tőlünk magyar mivoltunk. Aki eddig nem értette meg, hogy miért szállt a hadsereg harcba messze túl a Kárpátokon, azt a sok száz kilométeres út felvilágosíthatta. Rombadőlt városok, földdel egyenlővé tett falvak, odukban, pincékben megbújva nyomorgó lakósok intenek, hogy milyen sors vár hazánkra, ha a háború véres ekéje az otthonunkon szántana végig. Nem hiszem, hogy egy is legyen közöttünk, ki ilyen sorsot kívánna anyjának, feleségének, gyerekének. A már eddig elveszített sok 100 km-rel az orosz repülők annyira közel jutottak, hogy veszélyben házunk, a földünk, a munkahelyünk. Lépést sem szabad engednünk, nehogy a távolság még kurtább legyen.

Kemény helytállást követel tőlünk a honvéd eskü, megfogadtuk, hogy becsülettel élünk és halunk, ezt parancsolják a Don menti hősi halottak ezrei.

Bízom benne, hogy megért mindenki és tudja mit vár tőle a magyar becsület és azok, kik hozzá a legközelebb állnak, mit vár tőle a Legfelsőbb Hadurunk.

vitéz Jány Gusztáv sk. vezds.

A helyességért:
Kovács alez. s. k.
hds. szü. o. a.

A másolat hiteléül, 1943. III. 31-én
Pálos szds. s. k.
szd. pk.

A másolat hiteléül, Győr, 1943. VI. 2.-án.

A parancs egyik oldalán kézírással a következő mondat található: „Elismerem, hogy fenti parancsot én adtam ki.

Budapest, 1947. június 3. Jány Gusztáv"

A parancs másik oldalán, szintén Jány kézírásával a következő áll: „Elismerem, hogy túloldali 30. számú parancsot én adtam ki és érte vállalom a felelősséget.

Budapest, 1947. május 29. Jány Gusztáv"

9 A 2. magyar hadsereg déli szárnyán a „szomszéd" az olasz Alpini hadtest volt.
10 vitéz Vargyassy Gyula vezérőrnagy a 23. k. ho. parancsnoka volt.

SZEMLE

V. I. CSUJKOV

OT SZTALINGRADA DO BERLINA

(Voennoe Izdatyelsztvo, Moszkva, 1980. 672 o.)

Csujkov marsallt, a Nagy Honvédő Háború legendás hírű hadvezérét aligha kell bemutatni a memoárirodalom iránt érdeklődő olvasóknak. A hazai fordításban is megjelent emlékirataiban (Erőd a Volga partján, A harmadik birodalom bukása, Az évszázad ütközete) átfogó képet ad a Sztálingrád alatt vívott hősies harcokról, valamint a 62. hadsereg későbbi hadműveleteiről.

Csujkov marsall ezúttal negyedik memoárját ajánlja az olvasónak. A *„Sztálingrádtól Berlinig"* című emlékirat egyfelől szerves folytatása a szerző korábbi memoárjainak. Másrészt — s ezt jól tükrözi az emlékirat valamennyi fejezete — Csujkov ezúttal számvetésre is készült. Több mint hatvan esztendőt töltött a hadseregben. A polgárháború éveiben — tizenkilenc éves ezredparancsnokként — a fiatal Szovjetköztársaságért harcolt. 1942-ben — mint ismeretes — a 62. hadsereg élére került, és neve egybeforrott a későbbi 8. gárdahadsereg harci útjával és hősies küzdelmeivel.

A Vojenizdat gondozásában megjelent emlékiratban Csujkov marsall ezt írja: „Elmúltam nyolcvan esztendős. Ebben a korban már nem bűn, ha valamit elfelejt az ember, vagy nem emlékezik pontosan a régmúlt évek apró részleteire. Ám a Sztálingrádi csata eseményei és a 8. gárdahadsereg Volgától a Spree-ig megtett útja — Berlin ostromával befejezve — kitörölhetetlen emléket hagyott bennem. És nekem úgy tűnik, hogy mindez pusztán tegnap történt. s nem pedig harmincöt esztendővel ezelőtt."

Csujkov marsallról — éppen korábbi emlékiratainak ismeretében — eddig is tudtuk, hogy a Nagy Honvédő Háború harccselekményeinek pontos és hűséges krónikása. Legújabb memoárjában — eddig fel nem dolgozott adatokkal kiegészítve — jelentős fejezeteket szentel a sztálingrádi csata eseményeinek. Megszólaltatja a harcostársait, egykori beosztott parancsnokait, politikai munkásait és meleg szavakkal ír emberi tulajdonságaikról, harcvezetői — irányítói tevékenységükről. De idéz a hitleri hadsereg tábornokainak visszaemlékezéseiből, az ellenség tisztjeinek háborús naplóiból és a korabeli német katonai folyóiratokból is. Ezzel teljesebbé és hitelt érdemlőbbé teszi emlékiratát.

Csujkov több adattal bizonyítja. hogy a sztálingrádi csata eseményei a hadtörténészek korábbi állításait is megdöntötték. Egyebek között azt a tételt, mely szerint nagy ütközetekben a hadvezéreknek gyakran csak egy zászlóaljra volt szüksége a döntő győzelem eléréséhez. Úgy gondolom, Paulusnak azokban a napokban számos tartalékzászlóalja volt — mondta Csujkov —, hogy kettévágja a 62. hadsereget és kijusson a Volgához. Ám a szovjet harcosok kemény helytállása minden kísérletet meghiúsított.

Ami a Sztálingrádban folyó harcokat illeti — úgy tűnik — ma már nehéz erről közhelyek nélkül szólni. Hiszen számos emlékirat — egyebek mellett Csujkov marsall tollából is — foglalkozott a Volga-parti városért folyó ádáz küzdelmekkel. Ám újkori történelmünk e felejthetetlen harccselekményeiről nem lehet elégszer írni! Különösen akkor, amikor napjainkban a nyugati hadtörténészek a második világháború eseményeit — egyebek mellett a sztálingrádi hadműveleteket is — eltorzítva jelenítik meg a felnövekvő nemzedék előtt.

A nyugati hadtörténészek — több tényező együttes hatását figyelembe véve — ma a sztálingrádi vereség fő okát Paulus 6. hadseregének bekerítésében látják. Ugyanakkor a Vörös Hadsereg támadó hadműveletei során — írja Csujkov — az ellenségnek mintegy további

öt hadserege semmisült meg — jólehet azok nem voltak körbezárva! Ez utóbbi öt hadsereget teljesen nyitott hadműveleti térségben, mindkét fél számára azonos harctéri körülmények és feltételek közepette tették ártalmatlanná a szovjet csapatok. A városért folyó harcokban és a sztálingrádi hadműveletekben az ellenség hadseregeinek széles körű manőverezési lehetőségei voltak, továbbá megfelelő mennyiségű lőszerkészlet és technikai eszköz állt rendelkezésükre. Egyszóval: itt nem pusztán a bekerítés tényéről volt szó!

Az is valószerű — állapítja meg Csujkov marsall a továbbiakban —, hogy Hitler kifejezetten harcászati és hadműveleti meggondolásokból hagyta Paulus hadseregét a szovjet csapatok gyűrűjében. Tette ezt azzal a céllal, hogy a csapatai körül kiépített erős gyűrű jelentős szovjet erőket köt le. Ily módon akart időt nyerni a kaukázusi zsákból való menekvéshez — egyfelől. Másrészt reménytkeltőnek tartotta magát a tényt, mely szerint a Volgánál számottevő szovjet erőt és eszközt köthet le. Így próbálta elkerülni a már végzetesnek ígérkező katasztrófát — vagy legalábbis húzni-halasztani a sztálingrádi haláltusa idejét. Hitler célkitűzései megvalósításában hűséges társakra talált tábornokai személyében. Az események további alakulása már ismert az olvasó előtt.

A 62. hadsereg és a későbbi Lenin renddel kitüntetett 8. gárdahadsereg Berlinig megtett útját számos harci siker fémjelezte. Sztálingrád, Dnyepropetrovszk, Odessza. Kisinyov, Varsó, Poznań, Berlin... A puszta felsorolás is mutatja, hogy az újabb és újabb harci feladatokat kapó — és többnyire a főirányokban támadó — hadsereg nem kis nehézségek árán jutott el a német birodalom fellegvárába. Csujkov marsall — korábbi visszaemlékezéseit kiegészítve — újabb tényadatokkal bizonyítja, hogy erre a — számos esetben lehetetlennek tűnő — feladatra csak a politikailag szilárd és a győzelem reményében remélni, bízni tudó csapatok voltak képesek.

„Ha valamennyi lövészárkot, fedezéket összekötő árokrendszert, erőltetett menetek útvonalait és a megkerülő manőver útjaink hosszát egy egyenesre feketetnénk — írja a legendás hírű hadvezér —, akkor ez az egyenes az egyenlítő hosszával lenne azonos. Én büszke vagyok, hogy ezt a távolságot a hadsereg katonáival együtt tettem meg — ellenséges tűzhatás, folyóakadályok és aknamezők leküzdése közepette."

Csujkov marsall újabb emlékirata tárgyilagos számvetés a múlttal. Olyan hadvezér tollából származik, aki életének több mint 80 esztendejéből hat évtizedet töltött egyenruhában. A Vojenizdat gondozásában megjelent legújabb memoárja még teljesebbé teszi az egykori hadseregparancsnok harcos életútját és az általa vezetett gárdahadsereg Berlinig tartó harci történetét. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a szerző legújabb memoárja hasznos olvasmány lehet az emlékiratok iránt érdeklődő olvasók számára. Másfelől a „Sztálingrádtól Berlinig" című könyv — Csujkov marsall korábbi három emlékiratával együtt — hűen mutatja be egy hadvezér teljes emberi nagyságát.

Reméljük, hogy Csujkov legújabb memoárja — magyar fordításban — hamarosan a hadtörténelem iránt érdeklődők könyvespolcára kerül.

Deák Mihály

VOENNO-ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL.

(Szovjetunió)

1981. 1—6. sz.

A folyóirat ez évi első száma megemlékezik K. E. Vorosilov, a Szovjetunió marsallja születésének századik évfordulójáról. (1981. 1. sz. 52—54. o.)

Vorosilov 1881. február 4-én született vasúti munkás gyermekeként, a mai Vorosilovgrádi terület egyik kis falujában. Hatéves korában kezdett dolgozni, tizenhét évesen kezdte forradalmi tevékenységét. A cári rendőrség hétszer tartóztatta le és zárta börtönbe, háromszor küldték száműzetésbe. 1903-ban lépett a bolsevikok sorába, részt vett az 1905-ös, az 1917. februári és a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, a polgárháborúban. 1925-től 1934-ig hadügyi és tengerészeti népbiztos, a Forradalmi Katonai Tanács elnöke, 1934-től 1940-ig vé-

delemügyi népbiztos. A Nagy Honvédő Háború idején felelős posztokat töltött be a kormányban és a fegyveres erőknél.

A háború után a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke Magyarországon, a minisztertanács elnöke, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöke.

1920-ban a Szovjetek VIII. összoroszországi Kongresszusán az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, a Szovjetek I. Össz-szövetségi Kongresszusán a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága tagjává választották. 1921-től 1961 októberéig. majd 1966-tól az SZKP Központi Bizottságának tagja, 1926-tól 1952-ig az SZKP KB Politikai Bizottságának, 1952-től pedig 1960 júliusáig az SZKP KB Elnökségének volt tagja. 8 Lenin-renddel, 6 Vörös Zászló-renddel, I. o. Szuvorov renddel tüntették ki, és sok más hazai és külföldi kitüntetés birtokosa volt.

Vorosilov sokoldalú tevékenységében kiemelkedő helyet foglal el a katonai területen folytatott ténykedés. „Katonai ‚karrierem' azzal kezdődött — írta —, hogy 1906—1907-ben illegálisan fegyvert szállítottam Finnországból a Donyec-medencébe és az egész szervezetünkkel együtt bolsevik katonai munkásdruzsinákat szerveztünk. Abban az időben üzemben dolgoztam. majd később, amint ez bolsevikhez illik, börtönökben ültem, száműzetésben voltam...". A tűzkeresztségen 1918 elején esett át a német megszállókkal folytatott harcban Harkov alatt, ahol az általa szervezett 1. Luganszki szocialista csapatot vezényelte.

1918 márciusában kinevezték a korábban önállóan tevékenykedő csapatokból alakult 5. Ukrán hadsereg parancsnokává. A hadsereg legendás menetet hajtott végre Caricin irányába, hogy egyesüljön a szovjet csapatokkal, miközben szüntelen harcot folytatott a fehérgárdistákkal és intervenciósokkal. Július—november folyamán a 10. hadsereg élén részt vett Caricin védelmében, amely, mint fontos hadászati pont, megakadályozta azt, hogy a déli és keleti ellenforradalmi erők egyesüljenek és közösen támadjanak Moszkva ellen.

Vorosilov nevével szorosan összekapcsolódik a híres 1. Lovashadsereg létrehozása, és összekapcsolódnak annak harcai.

Bugyonnijjal együtt, a hadsereg Forradalmi-Katonai Tanácsának tagja (1919—1921), részt vesz Gyenyikin hadseregének szétzúzásában, az Észak-Kaukázusból Lvov körzetébe irányuló ezer kilométeres menetben, Ukrajnának a fehér lengyelektől való felszabadításában, Vrangel hadseregének szétverésében 1920 őszén.

1921 márciusában a párt X. kongresszusának megbízása alapján vezeti a küldöttek 300 fős csoportját, amely a kronstadti lázadás leverésében vett részt. Az erőd elleni roham idején a csapatok déli csoportjának komisszárja volt.

1921 májusától az Észak-Kaukázusi Katonai Körzet parancsnoka volt és energikus harcot folytatott az ellenforradalmi bandák maradványainak felszámolásáért. 1924 májusában átvette a Moszkvai Katonai Körzet parancsnokságát, 1925 januárjában pedig Frunze katonai és tengerészeti népbiztos, a Forradalmi Katonai Tanács elnökének helyettese lett.

Frunze halála után. 1925 novemberében, az ő helyére nevezték ki. 1940 májusában lett a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese, és a Népbiztosok Tanácsa mellett működő Védelmi Tanács elnöke.

Vorosilov energikusan és felelősséggel folytatta a katonai reform terén Frunze által elkezdett tevékenységet. Létrehozták és új fegyverzettel látták el a fegyveres erők összes haderőnemeit, katonai iskolákat szerveztek, szolgálati és harcszabályzatokat dolgoztak ki.

A Nagy Honvédő Háború idején Vorosilov tagja volt a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának és az Állami Védelmi Bizottságnak, vezette az északnyugati hadászati irány csapatait, parancsnoka volt a Leningrádi Frontnak, főparancsnoka a partizánmozgalomnak, s mint a Főhadiszállás képviselője, koordinálta a nagy hadseregcsoportok tevékenységét.

Vorosilov 1969 decemberében halt meg Moszkvában. Emlékére párt- és kormányhatározat alapján Luganszkot Vorosilovgrádnak nevezték el, a területet pedig Vorosilovgrádi területnek. A moszkvai horosevszki kerület Vorosilov kerület lett. Ugyancsak róla nevezték el a Vezérkar Katonai Akadémiáját.

A második világháború utáni időszak kérdését tárgyalja *V. Kozsbahtyejev:* „A csapatok erdős-hegyes terepen alkalmazott harcászatának fejlődése (1946—1980)" c. tanulmánya (1981. 2. sz. 36—43. o.). Az erdős-hegyes terepen folyó harci ténykedésre komoly hatást gyakorol a hely tagoltsága, az utak korlátozottsága, a rajtuk való mozgás nehéz volta, az atmoszféra és az időjárás gyors változásai. Ennek következtében lényegesen nehezebb a manőverezés, különösen a nehéz harci technikával, a megfigyelés, a tájékozódás, a célmeghatározás, a tűzhelyesbítés, az alegységek irányítása, az együttműködés fenntartására.

A második világháború alatt sok ilyen irányú tapasztalat halmozódott fel. pl.

az 1. és a 4. Ukrán Frontnak a Keleti Kárpátokban végrehajtott hadműveletei idején. A gyakorlat azt mutatta, hogy a támadáshoz legalkalmasabbak voltak azok az utakkal és völgyekkel párhuzamos helyek, amelyek járhatóak voltak a harckocsik számára. Itt azonban lassan lehetett leküzdeni a védelmet. A védelemben azonban mindig voltak kevésbé megszállt, vagy egyáltalán meg nem szállt helyek, rendszerint a nehezen járható részeken. Ezt figyelembe véve, a szovjet csapatok gyakran mérték a főcsapást a kevésbé járható, de gyengébben védett irányban, kijutva így az ellenséges védelem szárnyába, vagy hátába. A tapasztalat azt mutatta, hogy ilyen helyen a harckocsik önálló alkalmazása kizárt, ezek rendszerint a lövészek harcrendjében haladtak. Jellemző, hogy néha egyes harckocsik megjelenése ott, ahol az ellenség nem várta, máris sikerrel járt.

Sikeresen oldotta meg feladatát a csapattüzérség, de alapvető része az utak mentén tevékenykedett. A gyalogsági támadás támogatásának különösen hatékony eszközei voltak az aknavetők.

A háborúnak ezek a tapasztalatai fejlődtek tovább a megnőtt lehetőségek és az új harci eszközök alapján.

A háború utáni években az erdős-hegyes terepen folytatott támadó harc szervezésében különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak az alegységek harcfeladatai pontos meghatározásának és harcrendjük felépítésének. Ezek alapjában véve nem tértek el az általánostól, de a helyi körülmények mégis befolyásolták őket. Míg a széles völgyekben, platókon, a folyóvölgyekben a lövész- és harckocsi alegységek nagyjából ugyanolyan tartalmú és mélységű feladatokat kaptak, mint rendes körülmények között, addig nehezen járható helyeken, ahol nehezebb a manőverezés, korlátozott a harckocsik és a tüzérség alkalmazása, a támadás üteme óhatatlanul lelassul és ez maga után vonja a mélységben megadott feladatok valamelyes rövidülését.

Az első lépcsőben támadó zászlóalj legközelebbi feladatát, ha olyan irányban tevékenykedik, ahol az ellenségre atomcsapást mértek, úgy határozták meg, hogy foglalja el azokat a magaslatokat, amelyeket az ellenség első lépcsőjében lévő század véd. A továbbiakban megkapta a tevékenység irányát és el kellett foglalnia az uralgó magaslatot, hágót vagy hegygerincet az ellenség védelmének mélységében.

Ha a támadás csak hagyományos fegyverek alkalmazása mellett folyik, nehezen járható terepen, a zászlóalj kisebb mélységben kapott feladatot, amely abból állt. hogy semmisítse meg az ellenséget a szakasz-támpontokon a peremvonalban, a későbbiekben foglalja el a század-támpontot, fontos magaslatot, hágót, stb.

A támadó sáv szélessége a helytől függött, de mindig meghaladta az általános körülmények közötti normákat.

A gépkocsizó lövész és harckocsialegységek támadását mindig megelőzte az ellenségre mért tűzcsapás. A légierő a magasabb parancsnokok terve szerint elsősorban a védelem mélységében lévő objektumok megsemmisítésére összpontosította erőit. A fedett hegyoldalakon lévő objektumok megsemmisítéséhez jól lehetett hasznosítani a helikoptereket.

A normális körülményektől eltérően a zászlóalj és ennél nagyobb méretű roham gyakran nem egyidejűleg zajlott le. Előbb a másodrendű irányokban tevékenykedő alegységek rohamoztak, ami gyakran félrevezette az ellenséget és erőket vont el a főiránytól.

Az erdős-hegyes terep feltételei hatást gyakorolnak a harcrend alakulására is. Ennek sajátossága a bekerítő csoportok kialakítása, amelyek különféle feladatokat oldanak meg: az ellenség magfegyvereinek és irányító pontjainak megsemmisítése; a harcászati légi deszanttal együttműködve fontos védelmi pontok elfoglalása és megtartása a frontálisan támadó alegységek odaérkezéséig, stb.

A bekerítő csoportokba kijelölt alegységek rendszerint gyalogmenetben tevékenykedtek. A támogató tüzérség tüzének idejében történő megindításához és helyesbítéséhez egy rádióval felszerelt tüzértiszt tartózkodott velük.

A gyakorlatok tapasztalata azt mutatta, hogy a harcrend kialakításánál biztosítani kell az alegységek nagyfokú önállóságát, különösen azokét, amelyek a főerőktől elszakadva tevékenykedtek.

Erdős-hegyes terepen fontos szerep jutott a harcászati légideszantoknak. A tapasztalatok szerint a deszantban részt vevő alegységek rövid idő alatt foglaltak el hágókat, parancsnoki pontokat. Összetételük különböző volt. Fontosabb objektumok (hágó, közlekedési csomópont) elfoglalására rendszerint tüzérséggel és műszaki alegységgel megerősített gépkocsizó-lövészzászlóaljat jelöltek ki. Kisebb objektumok elfoglalására nehezen járható terepen századot, szakaszt küldtek, felderítő feladatok ellátására pedig speciális deszantcsoportokat hoztak létre.

Továbbfejlődött az erdős-hegyes terepen folytatott védelmi harcászat is. Nőtt a védelem mélysége, aktivitása és szilárdsága. Külön elmélet a magfegyver jobb felhasználása a támadó ellenséggel szemben, a saját csapatok védelme az ellenség magfegyverének hatásával szem-

ben. A védelem kiépítésénél különös figyelmet szenteltek a tűzrendszer kialakításának. Ennek lehetővé kellett tenni az összes eszközök tüzének összpontosítását bármely fenyegetett irányban. Az alegységek védelmi sávja különböző volt, a zászlóalj esetében jelentősen szélesebb mint síkságon, különösen nehezen járható terepen, ahol a védelem egyes szakasztámpontokra épült, jelentős távolságokkal közöttük.

A zászlóalj harcrendje rendszerint egy lépcsőben épült, tartalék képzésével. A körkörös védelem biztosítása céljából a magaslatok lejtőin lövészárkokat és tartalék állásokat készítettek, hogy innen oldalazó tüzet lehessen nyitni és hátrafelé is lehessen tüzelni.

Érdekes kérdést ismertet *A. Szoszkov:* „A műszaki csapatok irányításának néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború harmadik szakaszának hadműveleteiben" c. cikke (1981. 3. sz. 28—35. o.).

A szerző rámutat, hogy a háború előtti években a hadsereg műszaki csapatainak főparancsnoksága és a katonai körzetek parancsnokságai nem voltak felkészítve a csapatok irányítására harci körülmények között. Főként a csapatok műszaki ellátásával, védelmi építkezésekkel foglalkoztak. A háború első hónapjaiban a frontokon és a hadseregeknél a helyzet nem változott meg, de súlyosbodott azzal, hogy a műszaki csapatokat nem rendeltetésszerűen alkalmazták, fölösleges veszteségeket szenvedtek, és nem voltak képesek a többi haderőnem hatékony műszaki biztosítására. A hiányosságok megszüntetése nem volt lehetséges a műszaki csapatok egész irányítási rendszerének gyökeres megváltoztatása nélkül.

Az irányítási rendszert a Főhadiszállás 1941. november 28-i parancsa változtatta meg. A műszaki csapatok parancsnoka a hadügyi népbiztos helyettese lett, a frontokon és a hadseregeknél pedig a műszaki csapatok parancsnoka a front, illetve hadseregparancsnok helyettese. A háború első szakaszában létrehozták a frontok és hadseregek műszaki csapatainak törzseit.

A második szakaszban egészében kialakultak a műszaki csapatok védelemben és támadásban való alkalmazásának alapelvei. A frontok és hadseregek műszaki csapatainak törzsei a védelem előkészítése és a harci események idején szigorú központosítást alkalmaztak az irányításban, és különösen nagy figyelmet szenteltek az anyagokkal való manőverezésre, aknamezők létesítésére az ellenség támadásának főirányában. Szigorúan központosított volt az irányítás a támadó hadműveletek előkészítése idején is. A védelem áttörése és a siker kifejlesztése idején azonban a műszaki csapatok alkalmazásának és irányításának módszerei megváltoztak: az alapvető műszaki erőket és eszközöket kiadták az összfegyvernemi egységeknek.

A háború harmadik szakaszában folytatódott a műszaki csapatok irányításának tökéletesítése. Ez jelentős mértékben összefüggött a műszaki csapatok mennyiségi és minőségi növekedésével. 1942 őszén a szovjet hadseregben 35 műszaki dandár volt, 1944 elején már 51, 1945-ben pedig számuk 1944 elejéhez képest megkétszereződött. A frontokat és hadseregeket a hadműveletek idején rendszerint megerősítették a Főhadiszállás tartalékait képező műszaki alakulatokkal. A kiadott műszaki alakulatok száma gyakran felülmúlta a létszámbeliekét.

A műszaki csapatok irányítása a háború harmadik időszakában lezajlott támadó hadműveletek előkészítése és megvalósítása idején a következőkből állt: a műszaki körülmények adatainak összegyűjtése és tanulmányozása; a hadművelet műszaki biztosításának megtervezése; a feladatok idejében való kiadása a csapatoknak és a parancsnokoknak; a csapatok vezetése a harci események idején; a műszaki és a biztosított csapatok együttműködésének fenntartása.

Az adatok gyűjtése és tanulmányozása állandóan folyt, de különösen jelentős volt új hadművelet előkészítése idején. A megalapozott elhatározáshoz mind a front, illetve a hadsereg parancsnokának, mind pedig a műszaki csapatok parancsnokának és törzsének szükséges volt ismerni az ellenség védelmi berendezéseinek jellegét, az akadályok elhelyezkedését és formáit, az utak, hidak állapotát, a terep védelmi és álcázási sajátosságait, a vízi akadályok jellegét, helyi építőanyagok létét vagy hiányát, stb. Ezeket az adatokat háborús körülmények között néha igen nehéz volt eljuttatni a megfelelő törzsekhez. A műszaki csapatok többségének nem volt rádiója, az adatokat legtöbbször írásos formában továbbították.

Az irányításban nagyon fontos momentum volt a műszaki biztosítás megtervezése. Ez rendszerint a hadművelet előtt 15—30 nappal történt.

Az ellenséges védelem áttörése idején a műszaki csapatok parancsnoka és törzse azoknak a csapatoknak a vezetésére fordította a fő figyelmet, amelyek az átjárókat készítették az ellenséges aknamezőkön és biztosították a csapatok átjuttatását. Ez nagy feladat volt. A berlini hadművelet idején pl. az 1. Belorusz Front műszaki csapatai 1945. április 16-ra virradó éjjel 340 átjárót készítettek és

több mint 70 ezer aknát szedtek fel. A műszaki csapatok parancsnoka gondoskodott arról is, hogy rendelkezésre álljanak erők az átjárók, utak biztosításához, amikor az áttörésbe be kellett dobni a front gyorsan mozgó erőit a siker kifejlesztéséhez.

Amikor a csapatok megkezdték az elvonuló ellenség üldözését, a műszaki csapatok irányítása igen bonyolulttá vált, mert széthúzódtak mind az arcvonal mentén, mind pedig mélységében. Amikor a frontok széles arcvonalon, gyors ütemben támadtak, az irányításhoz a műszaki törzsek operatív csoportokat hoztak létre, amelyek a vezetést a helyszínen végezték. A nagy folyókon való átkelések idején a műszaki parancsnokok átkelési törzseket hoztak létre.

Összegezve az elmondottakat a szerző megállapítja, hogy a háború alatt egyre tökéletesebbé vált a műszaki csapatok irányításának rendszere, csiszolódtak módszerei. Legmagasabb fokot a háború harmadik szakaszában értek el.

A negyedik számból *V. Gurkin:* „Magyarország felszabadítása" c. tanulmányát emeljük ki (1981. 4. sz. 65—71. o.), amely az évfordulóra jelent meg. A bevezetőben a szerző azt ismerteti, hogy miért volt jelentős Magyarország 1944 második felében Németország számára. Magyarország felszabadítása katonailag 4 egymást követő hadművelet eredményeként ment végbe. amelyeket a 2. és 3. Ukrán Front hajtott végre.

A *debreceni támadó hadművelet* 1944. október 6. és 28. között zajlott le. Célja az volt, hogy szétzúzza az ellenséget Magyarország keleti és Erdély északi részein és segítse a 4. Ukrán Frontot Ungvár és Munkács térségének elfoglalásában. Közben a 2. Ukrán Frontnak három ország, Románia, Magyarország és Jugoszlávia területén kellett egyidejűleg harctevékenységet folytatnia. A hadművelet eredményeként felszabadult Magyarország területének egyharmada.

A *budapesti támadó hadműveletet* harc közben készítették elő. Ez volt a Nagy Honvédő Háború egyik leghosszabb hadművelete, 1944. október 29-től 1945. február 13-ig tartott. A front csapatai december 5. és 10. között megpróbálták elfoglalni a parancsnak megfelelően Budapestet, ez azonban nem sikerült. Az ellenség előre előkészített állásokból, jelentős erőkkel védekezett. A helyzetet nehezítette, hogy az utak az őszi időjárás miatt nehezen járhatóak voltak és a csapatok kimerültek a háromhónapos harcokban. A Főhadiszállás a Budapest elfoglalásáért vívott harcokba bevonta a 3. Ukrán Frontot. A 2. és 3. Ukrán Front december 20-án újrakezdte a támadást és megtörte az ellenállást. A két front 26-án találkozott Esztergom térségében, s ezzel a gyűrű bezárult a budapesti csoportosítás körül. A likvidálás azonban a külső gyűrűn lejátszódó események miatt elhúzódott.

A németek 1945 januárjában három erős ellencsapást hajtottak végre azzal a céllal, hogy feltörjék a gyűrűt és helyreállítsák a védelmi vonalakat a Duna mentén. A szovjet vezetés ügyesen manőverezve az erőkkel, elhárította az ellencsapásokat. A hadművelet a 188 ezer főt számláló csoportosulás szétzúzásával és Budapest felszabadításával fejeződött be.

A *balatoni védelmi hadműveletet* a 3. Ukrán Front folytatta 1945. március 6. és 15. között. A célja az volt, hogy visszaverje a németek ellentámadását a Balaton térségében, az előre előkészített védelemben morzsolja fel az ellenség erőit és támadásba menjen át. Tíz napig folytak súlyos harcok az ellenség páncélos csoportjával, közte az Ardennekből átdobott 6. SS. páncéloshadsereggel, amely új páncélosokkal és rohamlövegekkel volt ellátva. A németek 40 ezer embert, kb. 500 páncélost és rohamlöveget, több mint 300 löveget és aknavetőt, több mint 200 repülőgépet vesztettek és kénytelenek voltak beszüntetni a támadást.

A védelmi hadművelet idején a frontnál folyt a Bécs ellen indítandó támadás előkészítése. A támadás elhárítását segítette a 2. Ukrán Front, amely a Dunától északra aktív támadó harcokat folytatott és ezzel megakadályozta, hogy a németek erőket dobjanak át a Balatonhoz.

A *bécsi támadó hadműveletet* a 3. Ukrán Front március 16-án, a 2. Ukrán Front március 17-én kezdte. 25-re szétzúzták a németeknek Esztergomtól délnyugatra és a Balaton térségében levő csoportjait. Április elején elérték az osztrák—magyar határt. Április 15-re, a hadművelet befejezésének idejére elfoglalták Ausztria egy részét Béccsel együtt.

A magyarországi harcok idején szétverték az ellenség 56 hadosztályát és 3 dandárját, 14 hadosztályát és 5 dandárt teljesen megsemmisítettek. A harcok folyamán a németek kénytelenek voltak komoly, főként gépesített erőket átdobni Magyarországra, s ez meggyengítette a központi irányt, ahol a Szovjet Hadsereg alapvető erői támadtak.

A magyarországi harcokban 140 ezer szovjet harcos áldozta életét.

Elsősorban történelmileg érdekes kérdést tárgyal *A. Cinkalov:* „Harckocsi- és gépesített csapatok átkelése vízi akadályokon az átkelő eszközökkel való manőve-

rezés segítségével" c. írása (1981. 5. sz. 19—26. o.).

A második világháborúban nem volt olyan támadó hadművelet, amelyben a szovjet gyorsanmozgó alakulatoknak ne kellett volna több vízi akadályt leküzdeniük. A harckocsi- és gépesített alakulatok átlagosan 40—60 kilométerenként voltak kénytelenek átkelni egy 100 m széles, 100—150 kilométerenként egy 200 m széles, 250—300 kilométerenként pedig egy 300 m vagy annál szélesebb folyón.

A vízi akadályok leküzdése nagyon bonyolult harcfeladatot jelentett a harckocsi és gépesített csapatok számára. A feltételek, amelyek között ez végbement, mindenekelőtt attól függtek, hogy a hadművelet melyik szakaszában történt az átkelés. Ha mindjárt azt követően, hogy a harckocsi és gépesített csapatokat bevetették az ütközetbe, akkor le kellett küzdeniük az ellenség közeli hadműveleti tartalékainak és visszavonuló csapatainak ellenállását. Igaz viszont, hogy ebben a szakaszban jobban fel voltak töltve és még nem szakadtak el a lövészalakulatoktól, vagy a távolság nem volt jelentős. Ez lehetővé tette, hogy hatékonyabb tűzcsapást tudjanak mérni az ellenségre, hogy felhasználják az összes átkelő eszközt az átkelés ütemének gyorsításához, és hogy szorosabban együttműködjenek a lövészalakulatokkal. Ezenkívül az átkelés előkészítése a hadművelet előkészítése idején történt, s ezért tökéletesebb volt.

A támadás kifejlesztése idején az átkelés bonyolultabb volt. A harckocsi- és gépesített alakulatok elszakadtak a frontok és hadseregek főerőitől, a szárnyaik fedezetlenek voltak és gyakorlatilag csak a légierő támogatta őket.

Különösen nehéz volt az átkelés a hadműveletek befejező szakaszaiban. Az alakulatok már veszteségekkel, feltöltési hiányosságokkal érkeztek ide, az erők jelentős részét kénytelenek voltak a szárnyak biztosítására fordítani. Ezenkívül az átkelés az ellenséges légierő aktív tevékenysége mellett történt. Ilyen körülmények között keltek át az 1. gárda harckocsihadsereg csapatai a Visztulán 1944 júliusának végén, és a 4. harckocsihadsereg csapatai az Oderán 1945. januárjában, stb. A vízi akadályok leküzdésének módja nagyban függött az ellenséges védelem jellegétől. Amikor az ellenség előre nem készült fel a védelemre és a visszavonuló csapatok csak hevenyészett védelmet foglaltak el, vagy a szovjet élcsapatok megelőzték őket az átkelés menetből történt. Kiépített védelem esetén rövid, esetenként tervszerű előkészítésre volt szükség. Sok eseben attól függött az átkelés sikere, hogy a csapatoknál voltak-e állománybeli, vagy kiadott átkelőeszközök. A harckocsik és önjáró lövegek ugyanis akkor még nem voltak felszerelve olyan tartozékokkal, amelyek lehetővé tették volna az 1,3 m-nél mélyebb vízen való, vagy a víz alatti átkelést. Nem voltak úszó harckocsik sem. A harckocsi- és gépesített alakulatoknál nem voltak állománybeli eszközök harckocsik átszállításához. A harckocsihadseregekben csak 1 N2P szerkezetpark volt, amelynek segítségével össze lehetett állítani három 50 t teherbírású kompot, vagy öt 16 t teherbírású kompot. A kompok helyett a szerkezetparkból össze lehetett állítani egy kb. 80 m hosszú, 50 t teherbírású hidat, vagy egy kb. 140 m hosszú, 30 tonna teherbírású hidat.

Ezek az eszközök nem voltak elégségesek több vízi akadály leküzdéséhez. A kiutat az jelentette, hogy az átkelő eszközökből front- és hadseregtartalékokat hoztak létre és ezekkel manővereztek mind az arcvonal mentén, mind pedig mélységében. A továbbiakban a szerző több példát ismertet részletesen arra vonatkozóan, hogy hogyan történt az eszközökkel való manőverezés az egyes hadműveletekben.

A folytatólagos átkelés a körülményektől függően több módon történt. Egyes esetekben a harckocsi- és gépesített csapatok menetből átkeltek az első folyón, hídfőt foglaltak el, átvitték a főerőket, majd kifejlesztették a támadást. Pl. így keltek át az 1. gárda-harckocsihadsereg alakulatai a Nyugati Bugon, a Szanon, a Visztulán, a 2. és 6. harckocsihadsereg alakulatai a Gornij Tikicsen, a Déli Bugon és a Dnyeszteren, amelyek 90—150 km-re vannak egymástól. Más esetekben, amikor a folyók közelebb voltak egymáshoz, két, vagy több folyón keltek át egyszerre a főerőkkel. A szerző erre a módozatra is több konkrét példát ismertet részletesen az egyes hadműveletekből, és elemzi, hogy a folytatólagos átkelés sikerét mikor, mennyiben segítette elő a váratlanság tényezője.

A folyóirat 6. száma „A Szovjetunió elleni fasiszta agresszió csődje" című szerkesztőségi cikkben emlékszik meg a német támadás 40. évfordulójáról (1981. 6. sz. 3—15. o.). A cikk bevezető része rámutat, hogy a jelenkori polgári historiográfia feleleveníti a preventív háborúról szóló korabeli fasiszta magyarázatokat. Ezzel szemben a tények mást mutatnak. A két burzsoá tömörülés között éles ellentétek voltak, de összefűzte őket a

Szovjetunió elleni gyűlöletük. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kezdte meg a német agresszió keletre való irányítását és Németország felfegyverzését. Csupán 1924 és 1929 között 15 milliárd márkát tettek ki e három ország tőkebefektetései és hitelei, amelyek 70%-a az amerikai monopóliumoktól származott. Az 1930-as évek végére a német hadiipar magasabb szinten volt, mint az említett három nyugati országé. Az 1935—1939 években az Egyesült Államok hadiipara 1,5 milliárd dollár, Angliáé 2,5, Németországé pedig 12 milliárd dollár értékű terméket állított elő.

Hitler 1940. december 18-án aláírta a Szovjetunió elleni hadjárat tervét. a Barbarossa-tervet. 1941. március 30-án a német tábornokok előtt a következőket felejtette ki: Oroszországgal kapcsolatban „a megsemmisítésért vívott harcról van szó. Ha nem így tekintjük a dolgot, habár szétzúzzuk az ellenséget, 30 év múlva újra kialakul a kommunista veszély. Mi nem azért folytatunk háborút, hogy konzerváljuk ellenségünket". A háború befejezését az év őszére tervezték.

Saját potenciáljan kívül Németország rendelkezésére állt az egész elfoglalt Nyugat-Európa gazdasági potenciálja, birtokába jutott 30 csehszlovák, 92 francia, 12 angol, 22 belga, 18 holland és 6 norvég hadosztály felszerelése, fegyverzete és lőszere.

Lázasan készülődött a háborúra Japán is, ami 40 szovjet hadosztályt kötött le a Távol-Keleten.

A háború kezdete után megkezdődött az egész szovjet gazdaság átállítása. Június 30-án létrehozták az Állami Védelmi Bizottságot Sztálinnal az élen, amely az egész hatalmat a kezében összpontosította. A hadsereg irányítására június 23-án létrejött a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása.

A Szovjetunió belépése a háborúba a végső szakaszt jelentette a háború jellegének megváltozásában és ettől kezdve a Szovjetunió a fasizmus ellen küzdő erők központja lett.

A szovjet hadsereg súlyos védelmi harcokban morzsolta fel az ellenség erőit, a Moszkva alatti győzelemmel szétoszlatta a német hadsereg legyőzhetetlenségének legendáját, Sztálingrád alatt pedig megfordította a háború menetét.

1944 volt a döntő győzelmek éve, amikor felszabadult a Szovjetunió területe és a front a határokon kívülre került. Habár a szövetségesek 1943-ban partraszálltak Olaszországban, 1944 nyarán pedig Franciaországban, Németország még hatalmas erőket tartott a szovjet—német fronton. Itt harcolt 185 hadosztály (köztük 33 páncélos és gépesített hadosztály) és 21 dandár. A szövetségesek ellen harcolt 74 német hadosztály (köztük 15 páncélos és gépesített hadosztály) és 3 dandár. 1944-ben véglegesen szétesett a fasiszta koalíció, 1945 tavaszára pedig teljes vereséget szenvedett a fasiszta Németország.

A felszabadító harcok folyamán a Szovjetunió nagy segítséget nyújtott a szabadságukért küzdő és felszabadított népeknek. Pl. Berlin lakosságának megmentésére átadtak 96 ezer tonna gabonát, 60 ezer tonna burgonyát, 50 ezer darab szarvasmarhát, zsírt és más termékeket. A felszabadított országoknak csak a hadsereg tartalékaiból kb. 1 millió tonna élelmiszert adtak át .Azonnali intézkedések történtek a járványok elleni harc területén.

A szovjet hadsereggel együtt harcoltak más országok antifasiszta fegyveres erői is: a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg, az 1. és 2. Lengyel Hadsereg, a román és bolgár hadsereg alakulatai. a Budai Önkéntes Ezred, a francia Normandia-Nyeman repülőezred.

A Szovjetunió fegyverrel is segítette a szabadságukért küzdő népeket. Pl. a jugoszláv hadseregnek a háború alatt 38,8 ezer géppisztolyt, 5,8 ezer löveget és aknavetőt, több mint 15,5 ezer géppuskát. 155,3 ezer puskát, 491 repülőgépet és harckocsikat adott át.

A szovjet hadsereg alakulatai több mint egy évig harcoltak hazájuk határain kívül. A hadsereg létszáma 8,5 millió ember volt. Egészen vagy részben felszabadították Európa 10 országát, 1 millió négyzetkilométert. 113 millió lakossal, majd részben felszabadították Ázsia két országának területét, 1,5 millió négyzetkilométert kb. 70 millió lakossal. A szovjet hadsereg a felszabadító harcok folyamán súlyos veszteségeket szenvedett. 69 ezer katona esett el Románia, 140 ezer Magyarország, 26 ezer Ausztria, 600 ezer Lengyelország, több mint 140 ezer Csehszlovákia területén. A halottak és sebesültek száma Európában meghaladta a 3 milliót.

A háború győzelmes befejezésében nagy szerepet játszott a bolsevik párt vezető szerepe. A hadrakelt seregben volt a párttagság fele. A háború végén minden negyedik szovjet harcos párttag vagy tagjelölt volt.

Minden hamisítás ellenére a Szovjetunió viselte a fasizmusellenes háború fő katonai terhét. A szovjet—német fronton semmisült meg Németországnak és szövetségeseinek fő katonai ereje, 607 hadosztály. A szövetségesek Afrikában és Európában 176 hadosztályt semmisítettek

meg. Németország emberveszteségéből (13 600 halott. sebesült és fogoly) 10 millió, vagyis 70% jutott a szovjet—német frontra. Itt vesztette el repülőgépeinek $^3/_4$ részét, 2,5 ezer hadi és szállító hajót, páncélosainak és tüzérségének nagy részét.

A háború folyamán a Szovjetunió 20 millió állampolgárát vesztette el elesettekben és megöltekben, míg Anglia veszteségei 375 ezer, az Egyesült Államok veszteségei pedig 405 ezer főt tettek ki. *(Lengyel István)*

KRÓNIKA

GODÓ ÁGNES

BÚCSÚ JÁSZ DEZSŐTŐL

1981. október 11-én, 84 esztendős korában, Berlinben elhunyt Jász Dezső ezredes. Személyében századunk forradalmi munkásmozgalmának jelentős alakja távozott az élők sorából. Olyan egyéniség, aki legendába illő, gazdag életutat járt be, és mint hivatásos forradalmár, példaképpé válhat az elkövetkező nemzedékek számára is.

Jász Dezső — vagy legismertebb illegális nevén Juan de Pablo — kora ifjúságától fáradhatatlanul, töretlen hittel és energiával szolgálta a dolgozó nép felemelkedésének ügyét. Több mint nyolc évtizeddel a vállán is tettrekész, alkotó ember maradt.

Alig húsz évesen lett tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának. Később kiemelkedő aktivistája volt a csehszlovák, a román, a spanyol kommunista vezetésnek is. Egész életét, tetteit a proletár internacionalizmus eszméje hatotta át. Több nyelven beszélt, írt, jól ismerte számos nép kultúráját, történelmét, forradalmi mozgalmát. Írásaival, élő szóval, és ha szükség volt rá, fegyverrel is együtt harcolt más nemzetek fiaival a nemzetközi reakció és az ellenforradalmárok ellen. Tudatos nemzetközisége táplálta, erősítette hűségét és kötődését saját népéhez, hazájához.

Haláláig figyelemmel kísérte a világ eseményeit, a nemzetközi forradalmi mozgalom fejlődését. A nagy politikai, gazdasági és katonai kérdésekről éppúgy, mint a mindennapok dolgairól, egy harcos élet gazdag és bölcs tapasztalatai alapján nyilvánított figyelemre méltó véleményt.

Jász Dezső a forradalom katonája volt, e fogalom sokoldalú értelmezésében. Publicisztikai tevékenysége az ügy iránti elkötelezettségről, hozzáértésről, politikai-eszmei szilárdságról és forradalmi következetességről tanúskodik.

A forradalom katonája volt a szó szoros értelmében véve is. Éveket töltött katonai szolgálatban, függetlenül attól, hogy egyenruhában járt-e, vagy nem. Katonaként sem az események perifériáján, hanem általában a fegyveres harcok középpontjában teljesítette kötelességét.

A magyar Vörös Hadsereg különböző alakulatainak politikai megbízottjaként különös gondot fordított a katonák politikai nevelésére. Lelkesen és mély meggyőződéssel végezte felvilágosító tevékenységét a lakosság körében is, mert „a vörös hadsereg nemcsak a cseh és a román intervenció ellen küzdött: kivette a részét az emberek szívéért vívott harcból is."

A Spanyol Köztársaság védelmében vívott elkeseredett harcokban, magas parancsnoki beosztásaiban, tanúbizonyságot tett kimagasló katonai felkészültségéről, vezetői képességéről, mélységes humanitásáról.

Az emberekkel, és különösen a fiatalokkal való szót értés képessége tette az élő szó mesterévé, és ezért váltottak ki oly nagy hatást élete utolsó évtizedében Magyarországon is tartott előadásai.

A magyar hadtörténészek Jász Dezsőben nemcsak a XX. század első fele hazai és nemzetközi forradalmi küzdelmeinek veteránját szerették és tisztelték.

Megvolt benne az a kivételes képesség is, hogy életéről, élményeiről tudományos igényességgel, a kutató objektivitásával számoljon be. Arra tanított bennünket, hogy korunk kutatói jobban figyeljenek a még élő tanúkra, nagyobb gonddal, érdeklődéssel hallgassák őket, mert az események ismerete nem mindig elegendő a miértekre, hogyanokra való objektív válaszadáshoz. A bonyolult kérdéseket pedig különösen „nem lehet *kizárólag* levéltári adatok alapján tisztázni: első kézből származó adatokra *is* szükség van."

Ezt a véleményét nem csak elmondta, leírta, a maga részéről nagy gondot fordított az „első kézből származó" tájékoztatásokra. Magyarul is megjelent könyveiben nagy segítséget adott forradalmi, nemzeti és internacionalista katonai hagyományaink feltárásához és ápolásához, ismereteink pontosításához, az objektív, határozottabb történelmi háttér megrajzolásához.

Jász Dezső korán felismerte az írás hatalmát és különösen vonzódott a hadtörténelmi témákhoz. Természetes, hogy a saját katonai pályafutása élményeit igyekezett az utókor számára megőrizni, tanulságait tudományos igényességgel levonni.

Első katonapolitikai írása Berlinben jelent meg 1931-ben Paul Jansen álnév alatt, Der Krieg im Aether (Háború a levegőben) címmel. A tudományos elmélyülésre igazán a második világháborút követő évtizedekben jutott ideje. Egymás után adta közre dokumentumértékű visszaemlékezéseit. Sokat foglalkozott a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújának körülményeivel, tapasztalataival és katonai tanulságaival (Tanácsmagyarországtól a Pireneusokig [1969] és ennek átdolgozása, A sok közül egy [1977] című könyvei.) Ezekben a munkákban számos olyan mozzanatra hívta fel a tudományos kutatók figyelmét, melyekre azok addig nem tértek ki, vagy melyeket addig különbözőképpen értelmeztek.

Hasonlóan elemezte a spanyol polgárháború történéseit, a hadászati-hadműveleti problémákat. Figyelemre méltók tájékoztatásai és következtetései a spanyolországi partizánmozgalomról, annak tanulságairól, melyek egy részét maga is hasznosította egy francia nemzetközi partizánosztag tevékenységének vezetésében. Vissza-visszanyúlt régebbi korok hadtörténelmi eseményeihez, kiemelkedő katonai személyiségi tetteinek értékeléséhez is. Így születtek meg tanulmányai például a La Rochelle-i hadseregről és a hadvezér Gaspard de Coligny életéről. Mindkettő a Budapesttől—Budapestig című, cikkgyűjteményeit közreadó kötetben jelent meg 1971-ben. Ugyancsak nagy érdeklődést váltott ki a magyar olvasóközönségben Hugenották című monográfiája (1974).

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársai és a magyar hadtörténészek nevében fájdalommal búcsúzunk Jász Dezsőtől, akitől oly sok segítséget kaptunk, aki mindig készségesen közreműködött a kutatásaink során felvetődött problémák megoldásában, aki érdeklődéssel és figyelemmel kísérte a hazafias és internacionalista katonai hagyományaink feltárásában és közkinccsé tételében kifejtett tevékenységünket.

Nehéz tudomásul venni, hogy vonzó egyénisége, szeretetre és tiszteletre méltó emberi tulajdonságai, egy-egy vele való találkozás, beszélgetés öröme már csak az őt személyesen ismerők emlékeiben él tovább. Tettei, egész élete, gondolatai a forradalomról, harcostársairól azonban nem merülnek feledésbe. Megőrzik azokat írásai és tovább élnek a későbbi olvasó nemzedékek szívében és gondolatvilágában: mert Jász Dezső ugyan a múltról írt, de mindig a jelenhez és a jövőhöz szólt.

ZACHAR JÓZSEF

HADERŐK ÉS SZÖVETSÉGI RENDSZEREK

Nemzetközi hadtörténelmi kollokvium, Montpellier, 1981. szeptember 3—5.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság munkaterve szerint a franciaországi Montpellier-ben, a Paul Valéry Tudományegyetem keretében tevékenykedő Hadtörténelmi és Nemzetvédelmi Kutatóintézet rendezte meg a Francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága, a Francia Nemzetvédelmi Tanulmányi Alap és a Francia Hadtörténelmi Intézet támogatásával a „Hadèrők és szövetségi rendszerek" című nemzetközi hadtörténelmi kollokviumot. Az 1981. szeptember 3—5. között megtartott rendezvénysorozaton 151 francia és 28 további országból 96 külföldi kutató vett részt.

A kollokviumot a szeptember 3-i délelőtti plenáris ülésen elnöklő *François Gambiez* hadseregtábornok, a Francia Hadtörténelmi Intézet parancsnoka nyitotta meg. A megjelenteket elsőnek a vendéglátó ország nemzetvédelmi miniszterének, Charles Hernu-nek személyes képviselője, *Pièrre Marais* szemlélőtábornok, a Francia Nemzetvédelmi Tanulmányi Alap főtitkára üdvözölte. A rendezvénynek helyet adó város nevében *Georges Freche* főpolgármester mondott üdvözlő szavakat. Külön köszöntötte a résztvevőket *André Martel* professzor, a Paul Valéry Tudományegyetem rektora, a Hadtörténelmi és Nemzetvédelmi Kutatóintézet igazgatója, továbbá *Jean-Baptiste Duroselle*, a párizsi Sorbonne Egyetem professzora, a Francia Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság nevében *André Corvisier* elnök, a párizsi Sorbonne Egyetem professzora mondott köszönetet a rendezőknek a kollokvium megszervezéséért és a résztvevőknek a munkába való bekapcsolódásért.

A kollokvium plenáris üléseken és egyes korszakokat átfogó hat szekcióban végezte munkáját. Valamennyi elhangzott referátumban központi kérdésként húzódott végig a szövetségi rendszerek tipologizálásával, valamint a nemzeti haderőknek a koalíció igényei szerinti fejlesztésével kapcsolatos vizsgálódás. Többször visszatérő elemzési szempont volt még egy-egy szövetségi rendszerrel kapcsolatosan a politika—stratégia—lehetőség hármasának, az együttműködés formáinak, az egységes politikai irányításnak és katonai vezénylésnek, valamint a nemzeti különbségek és divergáló érdekek koalíción belüli továbbélésének a megnyilatkozása.

Több előadó foglalkozott magyar vonatkozású témákkal. Így *Thomas M. Barker* egyetemi tanár (USA) a harmincéves háborúban az osztrák Habsburgok által kovácsolt szövetségi rendszerrel kapcsolatosan részletesen tárgyalta Albrecht Wallenstein hadvezéri bukását és ezzel kapcsolatosan vizsgálta a császári tisztikar magatartását.

A 17. századi kelet-európai francia szövetségi politikáról szólva *Jean Bérenger* egyetemi tanár (Franciaország) elsődlegesen a francia—magyar katonai együttműködéssel foglalkozott. Részletesen elemezte a harmincéves háború alatti francia—erdélyi kapcsolatokat, az 1660-as években a királyi Magyarország elégedetleneivel szőtt szálakat, a Thököly-felkelésnek és a Rákóczi-szabadságharcnak nyújtott francia politikai, diplomáciai és főleg katonai természetű anyagi támogatást.

Bernhard Kroener tudományos kutató (NSZK) a Rákóczi-szabadságharc szempontjából oly sorsdöntőnek bizonyult kérdést, a 18. század eleji francia—bajor

szövetségi viszonyt részletezte az 1704-es hochstädti csatával összefüggésben, a hadműveleti tervezés és a felső hadvezetés szintjén. Sajnálatos módon éppen a kérdés magyar vonatkozásait hagyta figyelmen kívül. (Az ez irányú kiegészítést e sorok írójának volt módjában megtenni.)

Ugyancsak a Rákóczi-szabadságharccal kapcsolatosan a nemzetközi feltételek szempontjából keltett érdeklődést *Bengt Ahslund* ezredes (Svédország) referátuma, amely Svédország szövetségi viszonyait és haderejének struktúráját vizsgálta az 1680—1720 közti időszakban.

A hazai kutatás által még nem megfelelő mélységben feltárt 1718/20-as francia—spanyol határháborúval kapcsolatos szövetségi viszonyokat és a szemben álló hadseregek mozgósítását tárgyalta *Claude Sturgill* egyetemi tanár (USA). Magyar szempontból az a figyelemre méltó, hogy míg a Francia Királyság diplomáciai-politikai szövetségben állt e háború során a Habsburg-birodalommal, a kisháborúban bevetett francia hadsereg kötelékében éppen a Rákóczi-szabadságharcot követő magyar katonai emigráció alakulatai jeleskedtek.

Jean Nouzil alezredes (Franciaország) referátuma az 1736/39-es törökellenes osztrák—orosz szövetség viszonyait elemezte, továbbá részletesen ismertette a török háborúban két önálló hadszíntéren folyt összecsapásokat. Ezeket részletezve, szólt a Habsburg-hadsereg kötelékében bevetett magyarokról is.

Az osztrák örökösödési háborúban megvalósult osztrákellenes francia—bajor—porosz—szász szövetség jellemzőit vizsgálta az 1742-es csehországi hadjárat példáján *Josiane Ventre-Nouvel* aspiráns (Franciaország). Eddig ismeretlen francia hadinaplók felhasználásával jól érzékeltette nemcsak az általános helyzetet, hanem egyebek között a francia hadseregben szolgáló nagyszámú magyarnak a Habsburg-hadakban bevetett magyarokra gyakorolt vonzását is.

Douglas Porch tudományos kutató (USA) az 1870/71-es francia—porosz háború egyik fontos momentumát, a francia—osztrák—magyar szövetségkötésre irányuló francia diplomáciai törekvést és ennek meghiúsulását tette referátuma tárgyává. A kudarcot döntően meghatározó osztrák—magyar belpolitikai tényező, a birodalmat alkotó nemzetek és nemzetiségek politikai csoportosulásainak érdekösszeütközése és ennek a külpolitikai döntést bénító hatása sajnálatos módon e referátumban elsikkadt.

Románia két világháború közti szövetségi rendszerével kapcsolatosan érintette több ízben is *Alexandru Savu* ezredes (Románia) a korabeli magyar viszonyokat és külpolitikai törekvéseket.

Ugyancsak Romániával kapcsolatosan, az 1938/41 közti szövetségi politikát tárgyalva, részletezte többször a magyar vonatkozásokat *Jürgen Förster* tudományos főmunkatárs (NSZK).

Georges Ostermann tudományos kutató (Franciaország) a jelenkori Magyarországról. illetve annak néphadseregéről szólt több ízben, miközben a NATO-nak és a Varsói Szerződésnek az amerikai stratégiai és harcászati játékokban való megjelenítését ismertette.

Egyetemes történeti területen több előadás hangzott el a nagy összefüggések feltárásának igényével. Így *Jacques Aben* egyetemi docens (Franciaország) a politikai szövetségek és katonai koalíciók alapjául szolgáló gazdaságelméleti koncepciókat ismertette. *Michel Garrabe* egyetemi docens (Franciaország) a katonai koalíciók létrejöttéhez vezető két megelőző periódust, a politikai-diplomáciai előnyben részesítést és a védelmi stratégiák egyeztetését elemezte. A szövetségi rendszerek tipologizálására *Richard Lamb* könyvkiadó (Nagy-Britannia), míg a koalíciós háborúk tipologizálására *Jehuda L. Wallach* egyetemi tanár (Izrael) tett kísérletet. *Pièrre Hoff* szemlélőtábornok (Franciaország) a katonai koalíciók fegyverkezésével kapcsolatos kérdéseket tárgyalta. *Gérard Blanquis* sorhajókapitány (Franciaország) a szövetséges hadműveletek irányításának gyakorlati kérdéseivel foglalkozott. A katonai koalícióknak az egyenruhákra gyakorolt hatását vizsgálta *François Buttner* hadtesttábornok (Franciaország).

A történelmi példák közül a legrégebbit, az ókori Róma által i. e. 216—167 között folytatott macedon háborúkat *Christiane Saulnier* egyetemi docens (Franciaország) mutatta be és ennek kapcsán a szövetséget a hódítás szolgálatában álló időleges eszköznek minősítette. *Gérard Dedeyan* egyetemi docens (Franciaország) a bizánci birodalom hadseregéről, annak sokszínű összetételéről szólt, miközben az abban szolgáló örmények helyzetét vizsgálta. A német-római császári trónért a 12—13. század fordulóján vívott fegyveres küzdelmek szövetségi viszonyaival *Michel Dufeil* egyetemi tanár (Franciaország) foglalkozott.

A további középkori témákat tekintve, *Pièrre Boyer* tudományos főmunkatárs (Franciaország) a Közép-Maghreb térségében a 16. század első felében létrejött szövetségeket és azok fegyverkezését elemezte. Spanyolország észak-afrikai haderőit és ottani szövetségi kapcsolatait ugyanezt az időszakot tekintve *René Quatrefages* tudományos főmunkatárs (Franciaország) tárta a kollokvium elé. *Dominic Pedrazzini* kapitány (Svájc) a 16—18. századi Svájc szövetségi szerződései alapján a katonai kapitulációval kapcsolatos korabeli nézeteket dolgozta fel a referátumában. Az 1604—1649 közti időszakra vonatkozóan Anglia szövetségi viszonyait és az angol haderő állapotát tárgyalta *Ian Roy* tudományos kutató (Nagy-Britannia).

A 18. századdal kapcsolatosan Dánia szövetségi rendszerét, elsősorban a nagyhatalmakhoz fűződő viszony tükrében vizsgálva, mutatta be *Jean-Marie Bizière* középiskolai tanár (Franciaország). *Philippe Masson* kutatóintézeti igazgató (Franciaország) az e korban a tengeri stratégiában játszott szerep alapján vizsgálta a francia—spanyol szövetség kérdéseit. A spanyol örökösödési háború időszakában a francia hadseregbe beépült ír ezredekről szólt *Micheline Kerney-Walsh* főlevéltáros (Írország) referátumra. *François A. Paoli* ezredes (Franciaország) Korzikának az e század második felében a Földközi-tenger térségében lezajlott fegyveres konfliktusokban játszott szerepét vázolta. *Robert Wright* tudományos kutató (USA) azt a folyamatot mutatta be, miként született meg az Egyesült Államok hadserege az 1775—1783 közti forradalmi függetlenségi háború során. Elemzési szempontja a francia modellnek az amerikai megvalósulása volt.

A Nagy Francia Forradalom korszakára rátérve, *Jacques Godechot* tudományos kutató (Franciaország) az 1799-es franciaellenes koalíció jellemzőit részletezte. A napóleoni háborúkkal kapcsolatosan Hamburg példáján *Daniel Reichel* ezredes (Svájc) a semlegesség, csatlósság és a végsőkig való védekezés kérdését elemezte.

Egészen más, a kollokvium résztvevőinek nagy része számára ismeretlen világba kalauzolt el *Thierry Saignes* középiskolai tanár (Franciaország), aki a délkelet-bolíviai indiánok 18—19. századi szövetségi rendszerének feltételeit és korlátait ismertette.

A 19. századról szólva, elsőnek *Demetrius Dvoichenko de Markov* egyetemi tanár (USA) referátuma érdemel említést, ebben az 1806/12-es orosz—török háborúval kapcsolatosan az Orosz Birodalom és az általa megszállt Moldva és Havasalföld szövetségének kérdését vizsgálta. *Dominique David* tudományos kutató (Franciaország) a Szent Szövetségben megtestesülő európai méretű együttműködést vázolta fel. *Jean Vidalenc* egyetemi tanár (Franciaország) az 1823-as francia—spanyol háború politikai, diplomáciai és katonai vonatkozásait tárgyalta. *Wolfgang Petter* tudományos főmunkatárs (NSZK) az 1815—1866 között a Német Szövetség keretében megnyilvánuló katonai együttműködést elemezte. *Edouard Even* őrnagy (Franciaország) az 1866-os porosz—osztrák háborút követően az Észak-német Szövetség és a dél-német államok között megkötött szövetségi egyezmények és katonai megállapodások jellemzőit mutatta be. *Mohamed Nabil Mourabet* tudományos kutató (Szíria) referátuma az itáliai együttműködés kérdéseivel foglalkozott.

Az Európán kívüli területekre rátérve, *Tierno Mouctar Bah* egyetemi tanár (Kamerun) Nyugat-Szudán vonatkozásában vizsgálta a 19. századi gyarmati hódítás stratégiáját, a háború és diplomácia dialektikáját. *Khelifa Chater* egyetemi docens (Tunézia) az 1830/31-es konstantinápolyi és oráni francia—tunéziai „egyezményeket" ismertette. Az 1861/65-ös amerikai polgárháborúban küzdő felek külföldi szövetségkereséseit elemezte *Raimondo Luraghi* egyetemi tanár (Olaszország) referátuma.

Az imperializmus korával kapcsolatosan *Gerd Krumeich* egyetemi adjunktus (NSZK) „Támadás a végsőkig és félelem a siettetett rohamtól" címmel az első világháborút megelőző francia katonai doktrínát elemezte. A francia védelmi doktrínának a diplomáciával való összefüggéseit ugyanebben az időszakban *Jean-Claude Allain* egyetemi tanár (Franciaország) részletezte, különösen a válságperiódusok vonatkozásában. *Jean Defrasne* ezredes (Franciaország) az 1899-es afgán válság próbatételének szemszögéből vizsgálta a francia—orosz és a francia—angol szövetséget. A brit hadseregről ebben az időszakban a francia Legfelsőbb Haditanács és a francia Parlament által alkotott képet *Jean-Charles Jauffret* középiskolai tanár (Franciaország) mutatta be. *Jacques Fremeaux* középiskolai tanár (Franciaország) a francia hadvezetésnek Líbiával kapcsolatos ezen időszakbeli magatartását, „a jószomszédság és a szövetség" elvének érvényesülését tárgyalta. A másik

hatalmi csoportosulással kapcsolatosan *Oreste Bovio* ezredes (Olaszország) a hármasszövetséget és annak az olasz hadseregre gyakorolt hatását elemezte. *Ulrich Trumpener* egyetemi tanár (USA) a német haderőnek az Oszmán—Török Birodalommal kapcsolatos elképzeléseit és a diplomáciára gyakorolt nyomását, továbbá az ennek eredményeként bejárt, a politikai megállapodástól a fegyveres szövetségig vezető utat mutatta be.

A 20. századi háborúkkal általában, mégpedig a szövetséges hadműveleti együttműködés szempontjából foglalkozott *Benjamin F. Cooling* tudományos igazgatóhelyettes (USA) referátuma. Ugyancsak az egész század vonatkozásában tárgyalta *Manuel Espadas-Burgos* kutatóintézeti igazgató (Spanyolország) Spanyolországnak az európai szövetségi rendszerekhez fűződő viszonyát. Konkrétan az első világháború alatti spanyol semlegesség volt *José Calvon* tudományos kutató (Spanyolország) referátumának a tárgya. Ugyancsak az első világháborút vizsgálta „a döntés megkettőződésének" a szemszögéből *Harold C. Deutsch* egyetemi tanár (USA). Teljesen új levéltári források bemutatásával *Emmanuel Chadeau* egyetemi tanár (Franciaország) az első világháborúval kapcsolatosan a stratégiai szövetségek és az ipari érdekeltségek kölcsönhatásait szemléltette. *Jean Vanwelkenhuyzen* kutatóintézeti igazgató (Belgium) a belga főparancsnokságnak és a szövetségeseknek a két világháború alatti kapcsolataival összefüggésben összehasonlító vizsgálatra vállalkozott. Ugyancsak érdekes összefüggést, az első világháborúnak az iraki nacionalizmusra gyakorolt hatását részletezte referátumában *Edward Szymański* tudományos főmunkatárs (Lengyelország).

A legújabb korba vezetett át *Jean Delmas* tábornok (Franciaország) referátuma, amely „A francia—orosz szövetség és a bolsevik forradalom" címmel a francia főparancsnokságnak Oroszországgal kapcsolatos 1917/18-as magatartását elemezte. Ugyancsak a francia hadvezetésnek a szovjet szövetséggel kapcsolatos megfontolásait vizsgálta a harmincas évek vonatkozásában *Maurice Vaisse* egyetemi adjunktus (Franciaország).

A két világháború közti időszakra több további referátum vonatkozott. *Miguel Alonso Baquer* őrnagy (Spanyolország) a marokkói kérdéssel kapcsolatos húszas évekbeli spanyol—francia együttműködést mutatta be. A húszas-harmincas évekbeli haditengerészeti együttműködés kérdéseit *Philip K. Lundeberg* tudományos kutató (USA) tette vizsgálat tárgyává. Franciaország 1935-ös haditengerészeti kilátásait elemezte konkrétan *Marc Nouschi* középiskolai tanár (Franciaország). *Gilbert Bodinier* tudományos kutató (Franciaország) a francia—angol katonai együttműködés 1936/39-es periódusát és ennek az angol közvéleményben való tükröződését szemléltette a londoni francia katonai attasé jelentéseinek tükrében. A tengelyhatalmakkal kapcsolatosan *Lucio Ceva* ügyvéd (Olaszország) az 1939-es német—olasz katonai tárgyalásokat részletezte.

A második világháború alatti antifasiszta fegyveres koalíció jellemzőit, a résztvevők szándékait, lehetőségeit és tetteit vizsgálta referátumában *Pavel A. Zsilin* altábornagy, akadémiai levelező tag (Szovjetunió). Az 1939-es lengyel—francia katonai szövetséget a lehetőségek, a lengyel várakozás és a valóság hármas tükrében villantotta fel *Andrzej Rzepniewski* tudományos főmunkatárs (Lengyelország). Lengyelországnak az antifasiszta koalíció keretében kifejtett különböző fegyveres erőfeszítéseit *Rudolf Dzipanow* dandártábornok (Lengyelország) mutatta be. *François Coulet* nyugalmazott nagykövet (Franciaország) a Szabad Franciaország és az Egyesült Királyság antifasiszta együttműködésének jellemzőit elemezte. A hadihajózás területén megnyilatkozott angol—amerikai együttműködés volt *David Lyon* tudományos kutató (Nagy-Britannia) referátumának a tárgya. *Matti Lappalainen* ezredes (Finnország) a második világháború alatti finn—német politikai és katonai kapcsolatok sajátosságairól szólt. Az 1940 májusi hadjárat példáján szemléltette *Jan Frans Verbruggen* tudományos kutató (Belgium) a belga hadvezetés magatartását. A Görögország elleni olasz agresszió idején, 1940/41-ben angol részről Görögországnak nyújtott segítséget tárgyalta *Robert Higham* egyetemi tanár (USA). A Földközi-tenger térségében 1940/43-ban megnyilvánult német—olasz katonai együttműködéssel *Juseppe Santoni* tudományos kutató (Olaszország) foglalkozott. Az olasz főparancsnokság részéről a Németországgal való szövetség felszámolására indított akciót *Filippo Frascati* egyetemi tanár (Olaszország) ismertette. Az antifasiszta koalíció olaszországi hadjárata során megnyilatkozott együttműködésének jellemzőit *Ernest Fisher* ezredes (USA) foglalta össze. Az ázsiai hadszíntérrel kapcsolatosan *Claude Hesse d'Alzon* ezredes (Franciaország) az indokínai, *Pièrre Saint-Macary* tábornok (Franciaország) a burmai hadjárat ide-

jén megvalósult koalíciós együttműködés sajátosságait részletezte.

A jelenkorra rátérve. *Louis Pilandon* egyetemi tanár (Franciaország) az egyes szövetségi rendszerekbe tömörült államok honvédelmi kiadásainak összehasonlításával mutatta be az európai hatalmi egyensúlyhoz vezető utat. *Olav Riste* kutatóintézeti igazgató (Norvégia) referátuma az 1945/48 közti észak-európai katonai együttműködést vázolta fel. *Jacques Vernet* alezredes (Franciaország) az 1944-es moszkvai és dunkerque-i egyezménytől a NATO-hoz vezető francia utat ismertette. A NATO-hoz való csatlakozásnak a francia légihadseregre gyakorolt hatását *Patrick Façon* kutatóintézeti igazgató (Franciaország) elemezte. *Pièrre Melandri* egyetemi docens (Franciaország) az atomfegyverekkel való felszerelésnek a NATO-n belüli jelentkezését vizsgálta az 1957/65-ös időszakban. A NATO-nak az olasz hadsereg struktúrájára, doktrínájára és kultúrájára gyakorolt befolyását *Giorgio Rochat* egyetemi tanár (Olaszország) vette szemügyre. *Jacques Soppelsa* egyetemi tanár (Franciaország) témájául a Jimmy Carter elnöksége idején a NATO-val kapcsolatosan megnyilvánult amerikai politikát választotta. A NATO-tagországok közti mai politikai nézetegyeztetést *Jean Picard* ezredes (Franciaország), a fegyverkezés területén való napi együttműködést pedig *Claude Carlier* tudományos kutató (Franciaország) ismertette.

Európán kívülre tekintett *Serge Bernier* tudományos kutató (Kanada), aki az 1956-os szuezi válság időszakában megnyilvánult francia—angol együttműködésről szólt referátumában. Az Indokínában megnyilatkozott 1950/54-es amerikai—francia együttműködéssel két előadás is foglalkozott, *Trumbull Higgins* egyetemi tanár (USA) inkább a diplomáciai vonatkozásokat, míg *Ronald Spector* tudományos kutató (USA) erőteljesebben a katonai együttműködést emelte ki. *Richard Hunt* tudományos kutató (USA) az 1965/68-as időszakkal kapcsolatosan az Egyesült Államok vietnami szövetségeseiről, első sorban pedig az újoncozás és a vezénylés kérdéseiről szólt. Az izraeli—arab konfrontáció kérdése két oldalról került megvilágításra, *Carol Iancu* egyetemi adjunktus (Izrael) és *Samaha Khoury* egyetemi tanár (Libanon) élesen ütköző szempontok szerint értékelte az 1973-as háború eseményeit. Az arab világ védelmére vonatkozó megállapodásokat és szövetségkötéseket *Abdelkrim Cherif* tudományos kutató (Algéria) mutatta be.

Ugyancsak napi kérdésekkel foglalkozott több más előadó is. *Jean-Pièrre Maury* egyetemi adjunktus és *Jean-Luc Susini* egyetemi adjunktus (mindkettő Franciaország) a francia nemzetvédelem körüli belső vitát ismertette, előbbi a belpolitikai, utóbbi a külpolitikai oldalra helyezve a hangsúlyt. *Roman Kolkowicz* egyetemi tanár (USA) referátuma azt tükrözte, hogyan látja a korlátozott hadviselés Varsói Szerződésen belüli elméleti és gyakorlati jelentkezését. Spanyolország védelmi rendszerének jövőjét, különös tekintettel a NATO-hoz való csatlakozásra, villantotta fel *Joaquim Blanco Ande* egyetemi tanár (Spanyolország). *André Martin-Pannetier* egyetemi docens (Franciaország) az ENSZ jelenével és jövőjével kapcsolatos nézeteit adta elő.

Az egyes elhangzott referátumokat a plenáris üléseken és az egyes szekciókban is eleven vita követte. Így a sokrétű témafeldolgozás jó lehetőséget nyújtott az egyetemes hadtörténelem alapvető kérdéseinek a megvitatására, a különböző világnézetű, ideológiájú, iskolájú és nemzetiségű kutatók nyílt, korrekt, tárgyszerű és tudományos igényű eszmecseréjére. A haderőkkel és szövetségi rendszerekkel kapcsolatos sokféle és igen eltérő szinten kifejtett nézet nem tett lehetővé semmiféle összefoglaló értékelést.

A szeptember 5-i esti plenáris záróülésen a házigazdák nevében *René Quatrefages*. a Hadtörténelmi és Nemzetvédelmi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa mondott köszönetet a megjelentek aktív részvételéért. Hangsúlyozta, hogy ez a kollokvium jelentős hozzájárulás a montpellier-i kutatóintézetnek ahhoz a tevékenységéhez, amelyet a nemzetvédelem területén elsődlegesen a fegyveres harc politológiájával és szociológiájával kapcsolatosan folytat.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottságban egyesült nemzeti bizottságok megjelent tagjai nevében *André Corvisier* elnök mondott köszönetet az elkészített referátumokért, a nyílt és őszinte vitáért. Külön kiemelte annak jelentőségét, hogy a hadtörténészeken és a hadtudomány más ágainak művelőin kívül számos egyéb határtudomány képviselői is részt vettek a kollokvium munkájában.

A nemzetközi kollokvium az elnöklő *François Gambiez* hadseregtábornok zárszavával ért véget, aki a sokoldalú feldolgozásból levonható általánosítást jelölte meg a résztvevők jövendő feladatának.

A tudományos ülésszakhoz kapcsolódva több rendezvény biztosított lehetőséget a kötetlen eszmecserére is. Így szeptember 2-án *André Martel* professzor, a Paul Valéry Tudományegyetem rektora, szeptember 3-án *Bernard Planchon* hadosztálytábornok, a Montpellierben állomásozó 54. hadosztály parancsnoka, szeptember 4-én *Louis Pittel* hadosztálytábornok, a montpellier-i Gyalogos Tisztiiskola parancsnoka, szeptember 5-én *Georges Freche,* Montpellier főpolgármestere adott fogadást a kollokvium résztvevői tiszteletére. Ugyancsak szeptember 5-én az összegyűlt hadtörténészeknek és rokontudománybeli kutatóknak módjuk volt megismerkedni a montpellier-i Gyalogsági Múzeum gyűjteményével. Szeptember 6-án pedig a rendezők egész napos kirándulást szerveztek a Rhône torkolatában a Földközi-tenger partján elterülő Camargue-i Természetvédelmi Területre.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a franciaországi Montpellier-ben megtartott ez évi nemzetközi hadtörténelmi kollokvium hozzájárult a nemzetközi tudományos együttműködés fenntartásához szakterületünkön. Ezért elsődlegesen a francia rendező szerveknek jár köszönet, akik mindent megtettek ennek biztosítására.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1979. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

I. RÉSZ

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények

II. A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Általános és összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története
A hírszerzés és kémkedés története

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNETE

Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1526-ig
Magyarország hadtörténelme 1526—1711
Magyarország hadtörténelme 1711—1848
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1918
Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyarország a második világháborúban
- Hazánk felszabadulása
- Ellenállási mozgalom és partizánharcok
- Magyarország és a magyar fegyveres erők története 1944—1979
- A Magyar Néphadsereg és a fegyveres testületek évfordulói

IV. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

A legrégibb időktől 1918-ig
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és polgárháború
A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború
- Háborús propaganda
- Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
- Háborús bűnök

A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A szocialista államok fegyveres erői

V. ÉLETRAJZOK, EMLÉKEZÉSEK

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

ÉT	Élet és Tudomány
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HO	Honvédelem
HSz	Honvédségi Szemle
ISz	Igaz Szó
Mo	Magyarország
N	Néphadsereg
PK	Párttörténeti Közlemények
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia

Az Akadémiai Értesítő repertóriuma, 1958—1977. (Szerk. a Szerk. Biz. [Kiad. a] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Fel. kiad. D. Szabó István. [Bp.] ZMKA ny.) 1978. 89 p.
[Magyar katonai folyóiratok repertóriumai.]

Bényе Miklós: A Tanácsköztársaság debreceni sajtójának repertóriuma. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár, 1979. 156 p.

Dalmi Kálmánné—*Takács* Miklós: Vas megye irodalma. Bibliográfia és repertórium. — Vasi Szemle. 1979. 1. sz. 123—130., 2. sz. 298—305., 3. sz.-hoz mell., 4. sz. 625—636. p.

Damó László: A Honvédelem megjelenésének 30. évfordulója elé. — HO, 1979. 7. sz. 3—10. p.

Daniss Győző: Világszabadság — Penza, 1918. Egy magyar hadifogolylap történetéből — Új Auróra, 1979. 3. sz. 121—128. p.

„Dobban a föld". Ajánlójegyzék az 1918-as polgári demokratikus forradalom győzelmének, a KMP megalakulásának és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 60. évfordulójára. Összeáll: Óhegyi Pálné, Pataki Ferencné, Bánhegyi Gyuláné. Bp.) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1978. 50 p.

Dózsa és Mohács százada. Ajánló bibliográfia. (Összeáll. Szathmáryné Rékásy Ildikó.) Szolnok, Verseghy M. Könyvtár, 1978. 62 p.

1918—1919. A magyarországi polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság történetének válogatott bibliográfiája. (Szerk. Balassa Györgyi és Rozsnyói Ágnes.) Bp. Országos Pedagógiai Int. K. 1979. 52 p.

Az 1976. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 2. r. Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK 1979. 2. sz. 351—363. p.

Az 1977-ben Magyarországon megjelent történeti munkák bibliográfiája. — Acta Historica, 1979. 1—2. sz. 205—232. p.

Fenyő István: Akadémiánk első folyóirata, a Tudománytár (1834—1844). — Magyar Tudomány, 1979. 10. sz. 747—754. p.

Folyóiratrepertórium 1976. [Külföldi történelmi folyóiratok.] — Világtörténet, 1979. I. sz. 113—156., 2. sz. 127—163. p.

Gömöri György: A Thököly-szabadságharc a korabeli angol irodalomban. — Magyar Nemzet, 1979. 99. sz. 4. p.

Gregor, F.: Régi magyar katonai fogalom: a vajda és ennek szláv vonatkozásai. — Studia Slavica, 1979. 1—4. sz. 143—152. p.

Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam I—XXV. évfolyam, 1954—1978. (Repertórium. Összeáll. a Hadtudományi Könyvtár tudományos munkatársai. Szakmailag ell. Nádor Tibor. Bp. (Zrínyi K.) 1979. 175 p.
/Magyar katonai folyóiratok repertóriumai 2./

Honvédelem. A Magyar Néphadsereg hadtudományi folyóirata. (Összeáll. az MN Honvédelem Szerk. koll. Bp. HM Központi ny.) 1979. 199 p. 7 cm.
Honvédelem című folyóirat megjelenésének 30. évfordulójára.

Honvédelem 1949—1978. (Repertórium. 1. r. Összeáll. Berki Imréné. Köles Ferencné, Rada Ferenc.) Bp. (Zrínyi K.) 1979. 217 p.
/Magyar katonai folyóiratok repertóriumai 1./

20 éves a Polgári Védelem. — Polgári Védelem, 1979. 6. sz. 18. p.

Iványi Sándor: Heves megye történeti irodalma. Válogatott bibliográfia. — Archívum, 1979. 9. sz. 154—173. p.

Kulcsár Istvánné: Esztergom és vidéke. 1918. október 6.—1919. május 18. Repertórium. Tatabánya, Komárom megyei Könyvtár, 1979. 123 p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1976. 1—2. r. (Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1979. 3. sz. 500—516., 4. sz. 663—679. p.

Lukács Lajos: Az 1848—49-es magyar emigráció itáliai tevékenységének historiográfiája. — Acta Historica. 1978. 3—4. sz. 249—276. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke 1978. július—december, 1979. január—június. — PK, 1979. 1. sz. 238—239., 2. sz. 272—273., 3. sz. 263—265., 4. sz. 249—251. p.

A magyar sajtó története. I. 1705—1848. Írták: Fenyő István, Kókay György. Szerk. Kókay György. [Kiad. a] MTA Irodalomtudományi Intézete, a Magyar Újságírók Szövetsége. Bp. Akad. K. 1979. 831 p. 22 t.

A Magyar Tanácsköztársaság. (Válogatott bibliográfia. Összeáll. Felkai Lászlóné.) — Könyv és Nevelés. 1979. 1. sz. 17—23. p.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme. /Az 1969—1978. években megjelent irodalom bibliográfiája./ (Összeáll. Viniczai István, Windisch Aladárné.) — HK, 1979. 1. sz. 160—182. p.

Magyar történelmi kronológia. Az őstörnettől 1970-ig. (Írták: Benczédi László, Gunst Péter stb. Szerk. Gunst Péter.) 3. átdolg. kiad. Bp. Tankönyvk. 1979. 587 p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák /önálló kötetek, tanulmányok, cikkek/ jegyzéke. /1978. január 1—december 31./ Összeáll. Rozsnyói Ágnes, Sz. Gyivicsán Mária. — Sz 1979. 6. sz. 1191—1306. p.

Markovits Györgyi: Elindultam szép hazámból. A magyar ellenállási mozgalom történetéhez. (A svájci magyar antifasiszta emigránsok sajtóorgánuma: „A Magyar Nemzet Függetlenségi Frontja Közleményei" 1943—1945 között megjelent számai.) — Magyar Hírlap, 1979. 217. sz. 9. p.

Márkus László: A legújabbkori magyar sajtótörténetírás módszertanáról, különös tekintettel az 1919—1944 közötti magyar sajtó történetére. — Sz, 1979. 5. sz. 884—902. p.

Márkus László—*Vásárhelyi* Miklós: A sajtó szerepe Magyarországon a háborús propaganda terjesztésében. — TSz, 1979. 3—4. sz. 505—521. p.
Ua. Acta Historica, 1979. 3—4. sz. 343—366. p.

Mercurius Veridicus 1705—1710. Az első hazai hírlap hasonmás kiadása. Ford. Kenéz Győző. Bev., (jegyz.) Benda Kálmán. (Bp.) M. Helikon. (Európa K.) 1979. 141 p.
/Bibliotheca Historica./

A Mindenes Gyűjtemény repertóriuma 1789—1792. (Összeáll. Tapolcainé Sáray Szabó Éva.) Kiad. az Országos Széchenyi Könyvtár Könyvtártud. és Módszertani Központ, József Attila Megyei Könyvtár. Bp. — Tatabánya, Soksz. 1979. 230 p.

Oláh István: A Honvédelem 30 éves jubileumi évfordulójára. — HO, 1979. 11. sz. 3—4. p.

Pető István: Az 1944 júliusi illegális Magyar Nemzet. — Magyar Nemzet, 1979. 78. sz. 9. p.

Rákóczy Rozália: A Magyar Tanácsköztársaság katonai sajtójáról. — HK, 1979. 1. sz. 96—125. p.

Romsics Ignác: Az 1918—19-es forradalmak historiográfiájáról. — Palócföld, 1979. 1. sz. 3—5. p.

Szabó Magdolna: „Nem vagyunk egyedül". A Magyar Tanácsköztársaság szovjet-oroszországi sajtóvisszhangjáról. — Magyar Nemzet. 1979. 65. sz. 9. p.

Szemelvények a Szovjet Katonai Enciklopédia köteteiből. I. r. [A válogatás a Szovetszkaja Voennaja Enciklopedija, (Moszkva, 1976.) 1—2. kötete alapján készült. Kiad. a] MNVK Tudományos oszt., Szab. szerk. és koordinációs oszt. Bp. Zrínyi K. 1979. 209 p.
Kézirat gyanánt.

Szilágyi János Egy magyar folyóirat Moszkvában. Sarló és Kalapács. — ÉT, 1979. 50. sz. 1571—1573. p.

Timár Ede: A budapesti Pravda. Az orosz internacionalisták magyarországi újságja 1919-ben. — Magyar Sajtó, 1979. 2. sz. 59—61. p.

Varga László: Amikor a Pravdát Hatvanban, Gyöngyösön és Füzesabonyban terjesztették. — Hevesi Szemle, 1979. 1. sz. 44—45. p.

Vizi János: Honvédségi Szemle. A magyar néphadsereg központi folyóirata. — MHSZ Élet, 1979. 24. sz. 21. p.

Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései

Ács Tibor: Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. — HK, 1979. 4. sz. 623—639. p.

Ács Tibor: Az első hadügyér (Mészáros Lázár). 1—2. r. — ISz., 1979. 4. sz. 20—21., 5. sz. 26—27. p.

Borsányi György: Memoár, forrásérték, kritika. [Néhány mai magyar memoár

népszerűségéről és megbízhatóságáról.] — Társadalmi Szemle, 1979. 2. sz. 45—52. p.

Benczédi László: A Thököly-felkelés helye a magyar történelemben. — Magyar Tudomány, 1979. 5. sz. 337—345. p.

Dobai Péter: Történelem, ereklyék nélkül. Andorka Rudolf naplójáról és Kádár Gyula emlékiratáról. — Valóság. 1979. 2. sz. 22—32. p.

Gazsi József: Eredmények és feladatok az antifasiszta ellenállási mozgalom kutatásában. — HK, 1979. 2. sz. 293—307. p.

Glatz Ferenc: A történeti értékek átrendezése. — Magyar Hírlap, 1979. 65. sz. 9. p.

Hanák Péter: Történeti önismeret. A múltkép változása. — Magyar Hírlap, 1979. 194. sz. 9. p.

Kálmán Endre: „... A magyarok pártján állunk..." Engels kiadatlan cikkei a magyar szabadságharcról. — Új Tükör, 1979. 51. sz. 6. p.

Kosáry Domokos: A magyar történetírás a „romantika korában". — Irodalomtörténeti Közlemények, 1978. 5—6. sz. 540—560. p.

Mészáros Lázár: A katonaságról. A Magyar Tudós Társaság levelező tagi székfoglaló értekezése 1845. [Hasonmás kiad.] (Szerk., előszó. életrajzi adatok, jegyz. Ács Tibor.) Bp. Zrínyi K. 1979. 88 p.
A kézirat fakszimiléje: 9—44. p.

Nemes Dezső: A Tanácsköztársaság történetének egyes vitatott kérdéseihez. — Társadalmi Szemle, 1979. 6. sz. 84—88. p.

Papp Zsolt: Egy mozzanat felnagyítása. Károlyi Mihály monográfiák (Hajdu T.—Jemnitz J.—Litván Gy.) ürügyén. — Valóság, 1979. 2. sz. 42—46. p.

Páskándi Géza: Történelmi invokáció, történelmi nosztalgiák. Stíluspszichológiai adalékok egy régi ügyben. (Thaly Kálmánról.) — Napjaink, 1979. 9. sz. 3—7. p.

Sahnazarov, G. H.: A béke alapfogalmainak elemzése. — Társadalmi Szemle, 1979. 11. sz. 56—69. p.

Siklós András: Utópia vagy realitás. A világforradalom kérdése az újabb történeti irodalomban. — PK, 1979. 3. sz. 125—135. p.

Tilkovszky Lóránt: Bajcsy-Zsilinszky (Endre) a magyar hadtörténelemről. — Békési Élet, 1979. 3. sz. 340—350. p.

Vass Henrik A Tanácsköztársaság a magyar történelemben. — PK, 1979. 3. sz. 111—124. p.

Bona Gábor: Szerb—magyar szakértői konferencia az 1848—49-es szerb—magyar kapcsolatok témájáról. — Sz, 1979. 6. sz. 1105—1112. p.

Elméleti emlékülés a Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója tiszteletére. Szentendre, 1979. (február 27.) [Kiad. a Kossuth Lajos Katonai Főiskola.] Szentendre, Soksz. 1979. 75 p.

Enyhülés és leszerelés. [Az Országos Béketanács Tudományos Bizottsága, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos tanácskozása, 1976. november 12.] Kiad. a Magyar Országos Béketanács Tudományos Bizottsága. Bp. 1977. 83 p.
/Tudósok — korunkról. 2./

Gazsi József: „Kossuth rádió, Moszkva!" (Előadás a „Háborús propaganda és illegális sajtó a második világháború időszakában Délkelet Európában 1941—1945" c. témában rendezett nemzetközi konferencián /Budapest, 1978. november 2—4./) — Rádió és Televízió Szemle. 1979. 2. sz. 48—50. p.

Gazsi József: Tudományos konferencia a magyar antifasiszta ellenállásról (Salgótarjánban). — HK, 1979. 2. sz. 345—350. p.

A hajdúszoboszlói Thököly-konferencia, 1978. október 2—3. /Ism. Kalmár J. M./ — Acta Historica, 1979. 1—2. sz. 199—204. p.

A haladás élvonalában. Tudományos ülésszak a Tanácsköztársaság 60. évfordulója alkalmából. — Népszabadság, 1979. 55. sz. 5. p.

Hazafiság és nemzetköziség a marxizmus—leninizmusban. Propagandisták elméleti tanácskozása, Veszprém — 1978. (Bp.) Kossuth K. 1979. 74 p.

Magyar—csehszlovák tudományos ülés a 17—18. századi függetlenségi harcokról. Ism. Szarka L. — Acta Historica, 1979. 1—2. sz. 155—164. p.

Móricz Lajos: Erősödnek a tudományos tanácsok. — HO, 1979. 1. sz. 127—133. p.

Móricz Lajos: A tudományos munka és annak elismerése. — HO, 1979. 2. sz. 61—65. p.

Nemzetközi konferencia „A háborús propaganda és az illegális sajtó Délkelet-Európában a második világháború idején" c. témáról. /Budapest, 1978. november 2—4. Ism. Juhász Gyula./ — Acta Historica, 1979. 3—4. sz. 339—342. p.

Pach Zsigmond Pál: Társadalomtudományok és tudományközi kapcsolatok. — Népszabadság, 1979. 48. sz. 4—5. p.

Pesti János: Antifasizmus, ellenállás, partizánharcok. [A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom a második világháborúban c. tudományos konferencia Salgótarjánban.] — Történelemtanítás, 1979. 5. sz. 14—17. p.

Pritz Pál: A Tanácsköztársaság 60. évfordulója. (1979. március 6—7-én az MTA az MSZMP KB Párttörténeti Intézetével, Társadalomtudományi Intézetével, a Politikai Főiskolával, az ELTE-vel és a Hadtörténelmi Intézettel közösen tudományos ülésszakot rendezett.) — Magyar Tudomány, 1979. 7. sz. 549—555. p.

Rottler Ferenc: A magyar—szovjet társadalomtudományi kutatások. — Magyar Nemzet. 1979. 195. sz. 8. p.

Rottler Ferenc: Magyar és szovjet társadalomtudósok tanácskozása Közép-Ázsiában. — Magyar Nemzet, 1979. 190. sz. 8. p.

Szemkeő Endre: A plovdivi XXVI. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszus katonaorvosi szekciójának tevékenysége. /Beszámoló./ — Honvédorvos, 1979. 1—2. sz. 145—146. p.

A szocialista országok honvédelmi szervezeteinek az ifjúság hazafias honvédelmi nevelése kérdéseivel foglalkozó konferenciája. Balatonalmádi, 1978. május 29.—június 3. (Szerk. Szabó István.) Kiad. a Magyar Honvédelmi Szövetség. [Bp.] 1978. 134 p. 4 t.

Zachar József: Nemzetközi tudományos konferencia a Thököly-felkelés 300. évfordulója alkalmából. — HK, 1979. 2. sz. 337—344. p.

Zágoni Ernő: Megnyitó és zárszó. Tudományos emlékülés a Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója alkalmából a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 5—7., 99—101. p.

Zelei Miklós: Monte Cassino útja. /Lengyel—magyar tudományos ülésszak az 1939—1945. évi lengyel emigráció kezdetének évfordulója alkalmából./ — Magyar Hírlap, 1979. 237. sz. 6. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben

Bálint Sándor: A régi szegedi katonaélet. Népi emlékezet és helyi hagyományok. — Etnográfia, 1979. 1. sz. 54—68. p.

Bányai Tibor—*Benda* Gábor: Középiskolások viszonya a hadsereghez, tanulói vélemények tükrében. — Katonai Főiskolai Közlemények, 1979. 2. sz. 156—169. p.

Benedek Gyula: Hadtörténelmi munkafüzet. Összeáll. — —. 2. átd. kiad. [Kiad. a] MN Zalka Máté Katona Műszaki Főiskola Általános Katonai Tanszék. Bp. Soksz. 1979. 158 p.

Benedek Gyula: Legújabbkori hadtörténelem. Egységes jegyzet a katonai főiskolai hallgatók számára. (Mell. összeáll. Olajos János.) [Kiad. a] MN Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola. Bp. Soksz. 1979. 241 p.

Domokos Mátyás: A pályatárs szemével. Válaszol Cseres Tibor. Háborús téma és írói felelősség. [Elhangzott a Magyar Rádióban.] — Kortárs, 1979. 5. sz. 803—813. p.

Érdemrend a zászlón. Kiad. a Magyar Honvédelmi Szövetség Országos Központ Agitációs és Propaganda Osztálya. [Bp.] Házi soksz. (1979.) 231 p. illusztr.

Hazafiságunk, proletárinternacionalizmusunk éltető forrása, 1919. — HSz, 1979. 3. sz. 1—7. p.

Keserű Ernő: A mindennapok hazafisága. — Magyar Nemzet, 1979. 35. sz. 1. p.

Marics Gyula: A szovjet hadsereg harci tapasztalatait feldolgozó irodalmi alkotások a kiképző és nevelő munka nélkülözhetetlen segítői. — HSz, 1979. 5. sz. 73—75. p.

Nők a honvédelemért. A Szolnokon megrendezett nőaktíva jegyzőkönyve 1978. október 13. (Szerk. Varga Viktória. Közrem. Buczkó Imre, Gemela Ede, Vass Lajos. Fotók: Nagy Z. Imre, Pátkai Jenő. Kiad. a Magyar Honvédelmi Szövetség Országos Központ Agitációs és propaganda oszt. [Bp.] Házi soksz.) 1979. 159 p. illusztr.

Szabó Egon: A hazafias és internacionalista nevelés napirenden levő feladatai. — HO, 1979. 4. sz. 61—65. p.

Szabolcs Ottó: Az antifasiszta ellenállás és partizánharc története tanításának kérdései az általános és középiskolában. — HK, 1979. 2. sz. 281—292. p.

Tóth [Károly]: Az ifjúság honvédelmi nevelése Szolnok megyében. — Polgári Védelem, 1979. 1. sz. 8—9. p.

Uszta Gyula: A Magyar Partizánszövetség és a Hazafias Népfront együttműködése a történelmi emlékek ápolásában. — Honismeret, 1979. 5—6. sz. 28—30. p.

Varga Lajos Márton: Megélni történelmünket. Kérdések Nemeskürty Istvánhoz. — Népszava, 1979. 79. sz. 10—11. p.

Zentai Ferenc: Év végi számvetés a honvédelmi nevelőmunka tapasztalatairól a polgári védelem területén. — Polgári Védelem, 1979. 1. sz. 18—19. p.

Múzeumi, levéltári, könyvtári és térképtári gyűjtemények

Babiscsenko, L.: A Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai a Szovjetunió Központi Forradalmi Múzeumában. — A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei, 1979. 1. sz. 8—18. p.

Balla György: Magyar vonatkozású kéziratos térképek Karlsruhében. — Geodézia és Kartográfia, 1979. 3. sz. 199—208. p.

Bán Károly: Huszármentéért tüzérfelszerelés. [Új szerzemények kiállítása a Hadtörténelmi Múzeumban.] — Magyar Hírlap, 1979. 233. sz. 9. p.

Bartha Lajos: Wolfgang Lazius és Francesco Rosselli. — Geodézia és Kartográfia, 1979. 2. sz. 139—141. p.

Boross József: Kőbe vésett emlékek. 1. [Magyar internacionalisták emlékművei a Szovjetunióban.] — N, 1979. 25. sz. 6. p.

Boross József: Kőbe vésett emlékek. 2. 2. (A Magyar Tanácsköztársaság harcaiban elesettek emlékművei.) — N. 1979. 26. sz. 6. p.

Csendes László: Javított kiadás. Térképészet, 1919. (Katonai térképező csoport.) — Mo, 1979. 11. sz. 22—23. p.

Csendes László: Katonai térképészeti tevékenység a Magyar Tanácsköztársaság idején. — HK, 1979. 1. sz. 80—95. p.

Csendes László: A korona előkerüléséről (1853.) [A Hadtörténelmi Térképtár gyűjteményében a korona lelőhelyéről 1853-ban kiadott térkép.] — ÉT, 1979. 15. sz. 450., 472. p.

Csendes László: Légifelvételek 1919-ből. — ÉT, 1979. 17. sz. 518—519. p.

Csendes László: A légifényképezés kezdete. — N, 1979. 31. sz. 16. p.

Csendes László: A Tanácsköztársaság térképészeinek nyomában. — HO, 1979. 11. sz. 64—70. p.

Csendes László: Térkép és történelem 1919. [Kiad. az Országos] Hadtörténeti Múzeum. Bp. (1979.) 183 p. 6 cm.

Csorba Csaba: Százéves vita egy ötszáz éves sisakról. — Budapest, 1979. 10. sz. 34—35. p.

Csorba Csaba: Vörös zászló, vörös csillag. Forradalmi jelképeink történetéről. — Népszabadság, 1979. 261. sz. 13. p.

D[ojcsák] Gy[őző]: Internacionalisták emléke Budakeszin (a Tanácsköztársaság 60. évfordulójára Budakeszin megnyílt Pest megyei Munkásmozgalmi Múzeumban). — ÉT. 1979. 17. sz. 539. p.

D[ojcsák] Gy[őző]: A pákozdi csata emlékei. [Emlékkiállítás Pákozdon.] — ÉT, 1979. 39. sz. 1234. p.

Farkas Jánosné: A néphadsereg könyvtárügyének jelentős állomása. — HSz, 1979. 2. sz. 88—92. p.

Fodor László: Ismeretlen dokumentumok, tények — 1919-ből. — Lobogó, 1979. 31. sz. 12—13. p.

A forradalmi események és a felszabadító harcok emlékét őrző létesítmények hazánk területén. [Emlékművek, sírok.] (Összeáll., sajtó alá rend. Ölvedi Ignác.) [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség. [Bp. Soksz.] 1979. 134 p. 24 t.

Füleki Mihály: A hadsereg könyvtárosainak tanácskozásáról. — HSz. 1979. 12. sz. 86—91. p.

Füleki Mihály: Korszerűbb hadsereg, megújult könyvtárügy. — Könyvtáros, 1979. 12. sz. 702—706. p.

Gábor Imre—*Horváth* Árpád: A haditérképek históriája. Fejezetek a térképészet és a katonaföldrajz történetéből. Bp. Zrínyi K. 1979. 266 p. 8 térk. t. Bibliogr. 265—267. p.

Gados László: A katonai térképészet, mint tudomány. — HO, 1979. 10. sz. 77—86. p.

Győrffy György: Történelem és földrajz kapcsolata: történeti földrajz. — História, 1979. 4. sz. 30—31. p.

Halápi László: Remekmű a múzeumban. (Borsos József: Honvéd törzstiszt c. festménye a Hadtörténeti Múzeumban.) — N, 1979. 33. sz. 12. p.

Havassy Péter: A jászberényi járási fogházparancsnokság iratai. Dokumentumok /1919/. — Jászkunság, 1979. 1. sz. 11—14. p.

Héri Vera, G.: A török háborúk emlékérmei. — ÉT, 1979. 50. sz. 1593. p.

Horváth Árpád: Az Auróra. [A szovjet Haditengerészeti Múzeum tulajdonában levő cirkáló története.] — Népszabadság. 1979. 259. sz. 20. p.

Hrenkó Pál: Hozzászólás a Lazius — Rosselli közlésekhez. — Geodézia és Kartográfia. 1979. 5. sz. 369—370. p.

Hrenkó Pál: (Wolfgang) Lazius magyarországi térképei. 1—2. r. — Geodézia és Kartográfia, 1979. 4. sz. 276—287., 5. sz. 362—367. p.

Hrenkó Pál: Zrínyi—Újvár (Újzerinvár) helyszínrajzai nyomában. — Geodézia és Kartográfia, 1979. 2. sz. 119—134. p.

Internacionalisták. (Archív fotók 1919-ből.) — Lobogó, 1979. 11. sz. 18—19. p.

Ipoly Márta, N.: Magyarország régi katonai térképeinek helytörténeti hasznosítása. — Honismeret, 1979. 2. sz. 40—41. p.

Ipoly Márta, N.: Történelmi források régi térképek tükrében. (Bp. Akad. K.) 1978. [4] p.
Klny. a Földrajzi Értesítő 1978. 2. sz. 269—272. p.

Juhász Ágnes: Könyvtárszabályzat alul-

nézetben. — HSz, 1979. 11. sz. 98—99. p.

Kacsó Lajos: A proletárhaza védelmének emlékei. [A Hadtörténeti Múzeum kiállítása: „A Magyar Tanácsköztársaság forradalmi honvédő háborúja".] — N, 1979. 14. sz. 12—13. p.

Kovács Judit: Bécsi kapu-tér 4. Böngészés a levéltárban. [Hadtörténelmi vonatkozású iratok.] — Magyar Nemzet, 1979. 229. sz. 9. p.

Kovács Sándor Iván: Zrínyi Miklós könyvtárában. — Új Tükör, 1979. 19. sz. 12—13. p.

Lagzi István: Magyar emlékek a przemysli várban. — Napjaink. 1979. 1. sz. 25—27. p.

A *Magyar* Néphadsereg jelvényei 1945—1970. Összeáll. Szórádi Zsigmond—Tálas Géza. [Kiad. a] Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. Bp. 1971. 75 p. illusztr.
/Az éremgyűjtők kiadványsorozata. 3. sz. 6. cs. Kitüntetés. Jelvény./

A *Magyar* Néphadsereg jelvényei 1970—1976. Összeáll. (Márton Sándor—Tálas Géza). Kiad. a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. (Bp.) 1976. [9] lev. illusztr. [Az éremgyűjtők kiadványsorozata.]
Pótlás a MN jelvényei 1945—1970. c. kötethez.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának kitüntetései. [Bp.] Kossuth K. 1979. [72] lev. illusztr. 5 cm.

A Magyar Népköztársaság kitüntetései. (Szerk. Besnyő Károly. Lezárva: 1978. január 1.) Bp. Közgazd. és Jogi K. 1979. 325 p. 12 t.

Marosi Endre: Kufsteinban magyarok nyomában. (Petőfi Irodalmi Múzeum állandó kiállítása Kufsteinban.) — ÉT, 1979. 21. sz. 658—660. p.

Molnár Imre: Dokumentumok Szigetvár ostromáról a drezdai levéltárban. — Baranyai Művelődés, 1979. 3. sz. 85—89. p.

Nagy Zoltán: Nógrádi katonadalok. — Palócföld, 1979. 1. sz. 26. p.

Papp Gábor: Történelemóra kezdőknek és haladóknak. Tanácsköztársasági kiállítás az Országos Hadtörténeti Múzeumban. — Népszabadság, 1979. 104. sz. 9. p.

Patay Pálné: A Temesi Bánság kéziratos térképe a 18. század első feléből. — Geodézia és Kartográfia, 1979. 1. sz. 55—58. p.

Rákóczy Rozália: Emlékkiállítás Stromfeld Aurél születésének 100. évfordulóján. — HK, 1979. 1. sz. 156—159. p.

Sárvári Márta: Nemzedékek találkozója. [Megnyílt a Munkásmozgalmi Múzeumban a Magyar Tanácsköztársaság kiállítás.] — Ország Világ, 1979. 12. sz. 16—17. p.

Simon Gy. Ferenc: Uitz (Béla). [A művész vallomása a „Vörös katonák, előre!" c. 1919-es plakát megszületéséről.] — Képes Újság, 1979. április 28. 14—15. p.

Szalontai Barnabás: Báthori István és nyírbátori síremléke. (Szép hazánkat járva.) — ÉT, 1979. 42. sz. 1325—1327. p.

Szász Z.: Ferenc Ferdinánd hagyatékának forrásértékéről. — Acta Historica, 1979. 3—4. sz. 299—316. p.

Sztrés Erzsébet: Emlékek a forradalomról (1918). Dokumentumok a Hatvany Lajos Múzeum helytörténeti gyűjteményéből. — Hevesi Szemle, 1979. 1. sz. 40—43. p.

Tardy János: A Lázár—Lazius—Rosselli „háromszög". — Geodézia és Kartográfia, 1979. 5. sz. 368—369. p.

Tasnádi Attila: A Tanácsköztársaság művészeti emlékei. — Népszava. 1979. 69. sz. 6. p.

Temesváry Ferenc: Díszfegyverek a Károlyi-gyűjteményből. — História, 1979. 3. sz. 35. p.

Temesváry Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának gyarapodása a Magyar Tanácsköztársaság idején. — A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei, 1979. 1. sz. 47—66. p.

Tóth János: Lehel kürtje. — ÉT, 1979. 50. sz. 1599. p. 1 t.

Vértesy Miklós: Bemutatjuk a Hadtörténeti Intézetet és Múzeumot. — Könyvtáros, 1979. 7. sz. 390—393. p.

A vörös sapka és az egylábas bakancs. (A honvédek első egyenruhája 1848-ban. [Írta:] M. K. — Lobogó, 1979. 9. sz. 24—25. p.

Zolnay László: Beszélő címerek. — Budapest, 1979. 2. sz. 36—39. p.

Zsoldosok és hősök. [Írta:] S. M. (Emlékművek.) — Budapest, 1979. 4. sz. 40—41. p.

II. A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Általános és összefoglaló munkák

Deák Mihály: A személyi állomány erkölcsi, harci-akarati tulajdonságainak fejlesztése a Nagy Honvédő Háború idején. — HO, 1979. 10. sz. 53—57. p.

Az ezred harcászata. Harci példák a Nagy Honvédő Háborúból. (Taktika v boevüh primerah. Polk. Szerk. A. I. Radzievszkij. Ford. Kozák Miklós.) Bp. Zrínyi K. 1979. 293 p. 26 térk.

Füzi Imre: A harci tapasztalatok gyűj-

tése és felhasználása a Nagy Honvédő Háború hadműveleteiben. — HO, 1979. 2. sz. 53. p.

Göncöl György: A háború az imperializmus politikai gazdaságtanában. — — Közgazdasági Szemle, 1979. 7—8. sz. 841—859. p.

A háborúk osztályozásának metodológiai alapjairól. — HO, 1979. 2. sz. 17—19. p.

A hadművészet alkotóelemeinek tartalma és funkciói. — HO, 1979. 1. sz. 28—32. p.

Juhász Pál: A hadtudomány tárgyával és struktúrájával kapcsolatos kérdések továbbműveléséről. — HO, 1979. 4. sz. 89—95. p.

Kuti György: A harcfelderítés fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — HO, 1979. 11. sz. 71—78. p.

A maoizmus katonai elméletének antimarxista jellege. — HO, 1979. 2. sz. 41—45. p.

Móricz Lajos: A hadtudomány módszertanával összefüggő fontosabb ismeretekről. — HO, 1979. 5. sz. 100—102. p.

Móricz Lajos: Mi a hadtudomány tárgya? — Magyar Tudomány, 1979. 8—9. sz. 688—690. p.

Nagy Endre: Enyhülés és honvédelem. — HSz, 1979. 5. sz. 68—72. p.

[Pereszüpkin] Pereszipkin, I. T.: Híradás a Nagy Honvédő Háborúban. (Szvjaz' v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. Ford. Kolozsvári Sándor.) Bp. Zrínyi K. 1979. 218 p.

Szabó Balázs: A szovjet csapatok hadtápbiztosításának sajátosságai a Magyarország felszabadításáért vívott hadműveletekben. 1944. szeptember 23—1945. április 4. — HK, 1979. 3. sz. 399—424. p.

Szabó Miklós: A harcászati mélység áttörése befejezésének és a hadsereg gyorscsoportok alkalmazásának fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — HO, 1979. 10. 47—52. p.

Szanati József: A szovjet hadsereg tábori tüzérsége a Nagy Honvédő Háború támadó hadműveleteiben. — HK, 1979. 4. sz. 579—610. p.

Thürmer Gyula: Hozzászólás „A hadtudomány tárgyával és struktúrájával kapcsolatos kérdések továbbműveléséről" c. cikkhez. — HO, 1979. 11. sz. 87—90. p.

Trepper Iván: Az USA katonai doktrínájában bekövetkezett változásokról. — Polgári Védelem, 1979. 8. sz. 18—21. p.

Vető Károly: A háború és a politika kapcsolata, a háború társadalmi jellegének néhány kérdése. — HSz, 1979. 1. sz. 79—85. p.

Vártörténet

Bencsik János: A gyulai vár története. — ÉT, 1979. 50. sz. 1593. p.

Csonkaréti Károly: Határvárak, határőrök. (Drégely.) — Határőr, 1979. 51—52. sz. 10. p.

Csorba Csaba: Börzsönyi várak nyomában. — Dunakanyar, 1979. 2. sz. 52—53. p.

Dobossy István: A diósgyőri és az ónodi vár 16. századi kapcsolatához. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 1978—1979. 17. köt.) 38—47. p.

Fodor Pál: Török várerődítési munkák Magyarországon a XVI—XVII. században. — HK, 1979. 3. sz. 375—398. p.

Gaál Attila: Jeni Palanka feltárul. (Török palánkvár Szekszárd határában.) — ÉT, 1979. 20. sz. 627—630. p.

Gábor Judit—*Novák* Gyula—*Sándorfi* György: Borsod-Abaúj-Zemplén megye őskori és középkori erődítményei. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1978—1979. 17. köt.) 23—29. p.

Halász Gyula: Wartburg, a legendák vára. — Interpress Magazin, 1979. 2. sz. 14—18. p.

Hegyi József: Boldogkő sziklavára. — Népszabadság, 1979. 259. sz. 8. p.

Magyar Kálmán: A rozsályi reneszánsz várkastély története és régészeti emlékei. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 2. sz. 127—137. p.

Mizser Lajos: Cserépvár története. — Borsodi Szemle, 1979. 3. sz. 35—41. p.

Nováki Gyula—*Sándorfi* György—*Miklós* Zsuzsa: A Börzsöny hegység őskori és középkori várai. Bp. Akad. K. 1979. 125 p.

Sándorfi György: A magyar várépítészet korai szakaszáról, irodalmi adatok és terepbejárások alapján. — Archaeológiai Értesítő, 1979. 2. sz. 244—254. p.

Sugár István: A Budai Vár és ostromai. (Bp. Zrínyi K. 1979.) 356 p. illusztr.

Szalontai Barnabás: Nyírbátor 700 esztendeje. — ÉT, 1979. 12. sz. 358—360. p.

Szikora Marianna: Harangod. (A Hegyalja őrhalomrendszere, strázsadombok.) — Lobogó, 1979. 32. sz. 24—25. p.

Szilágyi Imre: A 700 éves Nyírbátorról. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 3. sz. 52—64. p.

Szombathy Viktor: Száll a rege várról várra. Szlovákiai vármondák. (Bp. — Bratislava, Móra K.—Madách K. (1979.) 341 p. 12 t.

Wehner Tibor: Vitány vára. — Új Forrás, 1979. 2. sz. 80. p.

A haditechnika története

Beöthy Mihály: Űrpilóták. űrrepülések. (A szovjet űrhajózás rövid története.) — MHSZ Élet, 1979. 10. sz. 26—27. p.

Csanádi Norbert: A magyar vitorlázórepülés 50 éves fejlődése. — Repülés, 1979. 8. sz. 7., 17. p.

Csonkaréti Károly: A monitorokról. [A hajótípus története 1862-től.] — ÉT, 1979. 34. sz. 1058. p.

Gáspár Ferenc—*Mann* Miklós: Danuvia Központi Szerszám- és Készülékgyár története 1920—1970. Bp. (Közgazd. és Jogi K.) 1971. 119 p. illusztr. Bibliogr. a jegyz.-ben.

Horváth Árpád: A gőzkocsitól a terepjáróig. Fejezetek a katonai szállítás történetéből. — N, 1979. 29. sz. 16. p.

Horváth Árpád: Harc a sínekért. (A vasutak katonai felhasználásának története.) — N, 1979. 1. sz. 16. p.

Horváth Árpád: A léghajók újjászületése. — ÉT, 1979. 4. sz. 111—114. p.

Horváth Árpád: Nyilat repítő, követ hajító szerkezetek. Az ókor hadigépei. — ÉT, 1979. 32. sz. 1011—1013. p.

Hozzászólások, kiegészítések „A repülőgépipar helyzete és teljesítményei Magyarországon a második világháború időszakában" c. cikkhez. (Punka György és Barcy Zoltán hozzászólása, Sárhidai Gyula válasza.) — Repülés, 1979. 2. sz. 14. p.

Kacsó Lajos: A vöröskatonák fegyverei. — N, 1979. 11. sz. 16. p.

Kovássy Zoltán: Máramarosban is voltak fegyvergyárak 1848—1849-ben. — ÉT, 1979. 38. sz. 1186.. 1207. p.

Kováts Andor: Farkasvermek, ostromgépek. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 13. sz. 39. p.

Kováts Andor: Gyalogság és lovasság. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 20. sz. 37. p.

Kováts Andor: Keleti erődítmény, nyugati ostromfegyver. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 18. sz. 45. p.

Kováts Andor: Könnyítik a harcos terhét. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 22. sz. 46. p.

Kováts Andor: Morgarten — ismét páncél. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 23. sz. 36. p.

Kováts Andor: Ostromeszközök. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 21. sz. 42. p.

Kováts Andor: Ősrakéták. Történelem és haditechnika. — ISz. 1979. 12. sz. 45. p.

Kováts Andor: A torziós fegyver. Történelem és haditechnika. — ISz, 1979. 15. sz. 44. p.

Kováts Zoltán—*Nagy* István: Lövészfegyverekkel a páncélosok, a repülőgépek és a helikopterek ellen. Bp. Zrínyi K. 1979. 207 p. illusztr.

Körmendy István: Veszélyes minőség felé. Fegyverek a SALT II. után. — Ország Világ, 1979. 29. sz. 6—7. p.

Makay György: A szabadságharc ágyúi. (Hogyan jutottak fegyverhez a szabadságharc tüzérei.) — ÉT, 1979. 11. sz. 323—325. p.

Marjai Imre—*Pataky* Dénes: A hajó története. Bp. Corvina K. 1979. 397 p.

Mitter Imre: 50 éves a magyar vitorlázórepülés. — Repülés, 1979. 6. sz. 16—17. p.

Nagy István: A lövészfegyverek a nyolcvanas évek küszöbén. — HO, 1979. 10. sz. 58—65. p.

Nagy István György—*Szentesi* György: Szovjet űrhajózás. Bp. Zrínyi K. 1979. 62 p. illusztr.

Poór István—*Sárhidai* Gyula: Páncélvonatok a Tanácsköztársaság idején. — História, 1979. 3. sz. 5—6. p.

Punka György: Ikerrepülőgépek. A fiahordó bombázóktól az űrsiklóig. — Repülés, 1979. 11. sz. 12—13. p.

Rév Pál: Hazánk első repülőtere. Hetven éve alapították a Rákos mezején. — Népszabadság, 1979. 241. sz. 15. p.

Rév Pál: Utaszállító repülőgépek 1919-ben. Dokumentumok a Tanácsköztársaság érdekes kezdeményezéséről. — Népszabadság, 1979. 93. sz. 15. p.

Rotter Lajos: Az elektronika korszaka. Fejezetek a repülés történetéből. — Magyar Nemzet, 1979. 130. sz. 9. p.

Rotter Lajos: Az első léghajó. Fejezetek a magyar repülés történetéből. — Magyar Nemzet. 1979. 120. sz. 7. p.

Rotter Lajos: Miképpen jött létre a helikopter? Fejezetek a repülés történetéből. — Magyar Nemzet, 1979. 124. sz. 7. p.

S[árhidai] Gy[ula]: A Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének fegyverzete. — Haditechnikai Szemle, 1979. 1. sz. 34—36. p.

Szalontai Barnabás: A nyírbátori Bethlen szablya. — ÉT, 1979. 46. sz. 1471. p. 1 t.

Székely András: Leonardo hadiszerei. — Interpress Magazin, 1979. 6. sz. 4—8. p.

Szentesi György: Hadászati célpontok ellen. (Fegyverrendszerek. Ballisztikus rakéták. Robotrepülőgépek.) — Magyar Hírlap, 1979. 80. sz. 6. p.

Szentesi György: Harceszközök a műholdak ellen. — Magyar Hírlap, 1979. 233. sz. 6. p.

Szentesi György: Mesterséges holdak — katonai célra. — Magyar Hírlap, 1979. 192. sz. 6. p.

Szentesi György: Az új tömegpusztító

fegyverek. — Magyar Hírlap. 1979. 251. sz. 6. p.

Szentesi György: Út a végtelenbe. 1. A rakétafejlesztés kezdete. — N, 1979. 17. sz. 16. p.

Szentesi György: Út a végtelenbe. 2. A nagy rakéták létrehozása. — N, 1979. 18. sz. 16. p.

Szentesi György: Út a végtelenbe. 3. Űrkutatás automatákkal. — N, 1979. 19. sz. 16. p.

Szentesi György: Út a végtelenbe. 4. Emberek a világűrben. — N, 1979. 20. sz. 16. p.

Szentesi György: Út a végtelenbe. 5. A népgazdaság szolgálatában. — N, 1979. 21. sz. 16. p.

A hírszerzés és a kémkedés története

Gömöri Endre: Rejtett szolgálat. Fejezetek a CIA történetéből. Bp. (Dabasi ny.) 1979. 421 p.

Gulace, G.: Baklövések és disznóságok. [CIA.] — Interpress Magazin, 1979. 7. sz. 58—61. p.

Hámor Szilvia: Matracbörtönben. Dóra utolsó zürichi napjai. (Radó Sándor.) — Lobogó, 1979. 49. sz. 26—27. p.

Popov. D.: Kettős ügynök voltam. [Dokumentumregény.] (Spy counterspy. Ford. Félix Pál.) Bp. Zrínyi K. 1979. 364 p.

Titkos háborúk történetéből. Kim Philby, a „harmadik" ember. 1—2. r. — Belügyi Szemle, 1979. 1. sz. 64—70., 2. sz. 71—77. p.

Titkos háborúk történetéből. Egy náci kémrezidentúra felszámolása. 1—3. r. — Belügyi Szemle, 1979, 4. sz. 67—72., 5. sz. 80—85., 6. sz. 70—73. p.

Titkos háborúk történetéből. A japánok „To" (kapu) fedőnevű kémszervezete. — Belügyi Szemle, 1979. 7. sz. 78—84. p.

Titkos háborúk történetéből. Akció a „sárga keksz" megszerzéséért. 1—2. r. — Belügyi Szemle, 1979. 8. sz. 74—78., 9. sz. 70—73. p.

Titkos háborúk történetéből. Ügynök a diplomáciai csomagban. — Belügyi Szemle, 1979. 10. sz. 75—81. p.

Titkos háborúk történetéből. MacLean és Burgess. 1—2. r. — Belügyi Szemle, 1979. 11. sz. 78—83., 12. sz. 72—76. p.

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNETE

Benda Kálmán—*Fügedi* Erik: A magyar korona regénye. (Bp.) Magvető. (1979.) 253 p.

Kardos József: Korona és korona-eszme. — História, 1979. 3. sz. 17—19. p.

A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. (Vál., szerk. Katona Tamás. Bev. Györffy György. Bp.) M. Helikon, 1979. 454 p. illusztr.
(Bibliotheca Historica.)

A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. (Vál., szerk. Katona Tamás. Bev. Györffy György. 2. kiad.) Bp. Európa K. 1979. 599 p. illusztr.
/Pro memoria. Történelmi és művelődéstörténeti zsebkönyvtár./

Zolnay László: A magyar királyi korona első ábrázolása. — Budapest, 1979. 5. sz. 38—41. p.

Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól 1526-ig

Bariska István: Kőszeg királyi város középkori történetéhez. — Vasi Szemle, 1979. 1. sz. 70—82. p.

Czeglédy Károly: Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. — Magyar Nyelv, 1979. 3. sz. 273—282. p.

Györffy György: Árpád. Személyisége és történeti szerepe. — Acta Antiqua, 1978. 1—2. sz. 115—136. p.

Hazai G.: Jelentés a magyar—török határvidék helyzetéről Corvin Mátyás uralkodásának utolsó éveiben. — Acta Historica. 1979. 1—4. sz. 183—188. p.

Heckenast Gusztáv: A Dózsa-parasztháború — új megvilágításban. — História, 1979. 3. sz. 13—14. p.

Holl I.: Sopron (Ödenburg) a középkorban. — Acta Archaeologica. 1979. 1—2. sz. 105—145. p.

Koroknay Gyula: Mátyás zászlaja Ancona fölött. [1488.] — ÉT, 1979. 8. sz. 231—233. p.

László Gyula: „Emlékezzünk régiekről..." A Kárpát-medence egykori népeinek története és a magyar honfoglalás. (Bp.) Móra K. (1979.) 158 p. illusztr. 1 mell. 4 t.
/Képes történelem./

László Gyula: Régészet és őshazakutatás. — Életünk, 1979. 12. sz. 1039—1046. p.

László Gyula Őstörténetünk. 1—4. r. — Életünk, 1979. 8. sz. 679—685., 9. sz. 780—789., 10. sz. 887—891.. 11. sz. 942—946 p.

Nemeskürty István: Kenyérmező, 1479. — Új Tükör, 1979. 41. sz. 8. p.

Rázsó Gyula: Ötszáz éve történt. A kemezei diadal. — N, 1979. 42. sz. 8—9. p.

Szakály Ferenc: „Amikor búzakéveként hevert egymáson a hadinép..." A kenyérmezei csata 500. évfordulójára. — Népszabadság, 1979. 241. sz. 14. p.

Szakály Ferenc: Egykorú leírás a kenyérmezei csatáról (1479.) (Közli — —.) — História. 1979. 3. sz. 27. p.

Szakály Ferenc: A kenyérmezei csata (1479. október 13.) és a török—magyar állóháború a határok mentén (1465—1520). [Kiad. a] TIT Történelmi Választmánya. Bp. Soksz.) 1979. 29 p.

Szakály Ferenc: A török—magyar hadviselés mohácsi csata előtti időszaka (1365—1526). — Acta Orientalia, Tom. 33. 1979. 65—111. p.

Szőke Béla Miklós: A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előestéjén. — Valóság, 1979. 12. sz. 1—12. p.

Tardy Lajos: Frigyes lovag Fertőrákosról. Nyugtalan világvándor a XIV. században. — Magyar Nemzet, 1979. 159. sz. 4. p.

Thuróczy János: A magyarok krónikája. (Chronica Hungarorum.) Ford., (utószó) Horváth János. (Jegyz. Horváth János, Boronkai Iván. Bp.) M. Helikon, 1978. 563 p. illusztr.
/Bibliotheca Historica./

Magyarország hadtörténelme 1526—1711

Bánkúti Imre: Ezereskapitányok arcképcsarnoka. — História, 1979. 1. sz. 35 p.

Barta Gábor: Az erdélyi fejedelemség születése. (Bp.) Gondolat, 1979. 177 p. illusztr.
/Magyar história./
Bibliogr. 275. p.

Benczédi László: A rendi anarchia és a rendi központosítás tendenciái 17. századvégi Habsburg-ellenes küzdelmeinkben. — Sz, 1979. 6. sz. 1038—1051. p.

Benczédi László: A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai. — Valóság, 1979. 5. sz. 13—22. p.

Benczédi László: „A trombitás" a történész szemével. (Vita Rózsa János „A trombitás" c. filmjének Thököly-felkelés idejét idéző katonaábrázolásáról.) — História. 1979. 2. sz. 21—23. p.

Benda Kálmán—*Nehring*, Karl: Székesfehérvár 1602-es török ostromának naplója. — (Fejér megyei Történeti Évkönyv, 1978.) 269—285. p.

Buda visszavétele (1686). — Határőr, 1979. 33. sz. 10—11. p.

Fabiny Tibor: Thököly Imre ifjúkora. A kuruc szabadságharc 300. évfordulójának emlékére. — Diakónia, 1979. 3. sz. 12—17. p.

Házi Jenő: Miként foglalta el Bezerédj Imre Kőszeg városát, 1705. december 8-án. — Vasi Szemle, 1979. 1. sz. 104—105. p.

Iványosi-Szabó Tibor: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcról. (Bács-Kiskun megye múltjából. 2. [köt.] A késői feudalizmus kora. Kecskemét, 1979.) 287—342. p.
/Bács-Kiskun megyei Levéltár kiadványai. 4./

Kamondy Miklós: Bercsényi (Miklós) generális gyorsfutárt küld a Fejedelem őfelségének. — Borsodi Szemle. 1979. 3. sz. 42—45. p.

Kelecsényi Gábor: A lőportorony robbanása. [Buda, 1578. szeptember 30.] — Budapest, 1979. 5. sz. 36—37. p.

Kemény földben erős gyökerek. Hajdúdúlás — hajdútelepítés — hajdúság. (A hajdúk kialakulástörténete. (Írta: -b-.) — Lobogó, 1979. 30. sz. 24—25. p.

Kiss Béla: A mohácsi csata. Legújabb kutatások. [Kiad.] (Baranya m.-i Népművelési Tanácsadó.) Mohács, Pécsi Szikra ny. 1978. 22 p.

Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején (1702—1731). Bp. Akad. K. 1979. 297 p. 4 t.
Bibliogr. 272—275. p.

Kovács Sándor Iván: Zrínyi-tanulmá- Bp. Szépirod. K. (1979.) 1275 p.
Bibliogr. a jegyz.-ben.

Köpeczi Béla: A Vatikán és a Rákóczi-szabadságharc. — Magyar Nemzet, 1979. 305. sz. 9. p.

Magyar gondolkodók: 17. század. [Antológia.] (Vál., jegyz. Tarnóc Márton.) Bp. Szépirod. K. (1979.) 1275 p. Bibliogr. a jegyz.-ben.

Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei. (Szerk. Katona Tamás.) Bp. Európa K. 1979. 476 p.

Nagy Károly: 300 éve volt a szikszói csata (1679). — Esti Hírlap. 1979. 258. sz. 6. p.

Nagy László: Kard és szerelem. (Zrínyi Ilona és Thököly Imre.) — Interpress Magazin, 1979. 12. sz. 22—27. p.

Nagy László: Kurucok és labancok a magyar történelemben. — HK, 1979. 2. sz. 250—274. p.

Nagy László: Négyen a vérpadon. [Nádasdy, Zrínyi, Frangepán, Bónis.] —

Interpress Magazin, 1979. 4. sz. 20—25. p.

Perjés Géza: Mohács. Bp. Magvető, (1979.) 465 p.
Bibliogr. 446—461. p.

Pesti János: Mohács a tankönyvekben. — Köznevelés. 1979. 34. sz. 17. p.

Rákóczi Ferenc, II. fejedelem emlékiratai. A magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. [Mémoires de Prince Francois II. Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'a sa fin. Ford.,] (utószó Vas István. Jegyz. Köpeczi Béla.) Bp. Szépirod. K. (1979.) 284 p.

Rázsó Gyula: A „ráció" I. Szulejmán háborúiban. — História, 1979. 4. sz. 20—21. p.

Schulhof (Isak) Izsák: Budai krónika. (1686) [Megillath Ofen.] Héberből ford. Jólesz László. Utószó Szakály Ferenc. (Jegyz. Szakály Ferenc, Jólesz László. Bp.) M. Helikon, (Európa K.) 1979. 99 p.
/Bibliotheca Historica./
Bibliogr. 87—90. p.

Szakály Ferenc: Egy „világtörténeti curiosum": magyar adóztatás a török hódoltságban. — Valóság, 1979. 5. sz. 23—37. p.

Szakály Ferenc: Honkeresők. (Megjegyzések Cserni Jován hadáról.) — TSz, 1979. 2. sz. 227—261. p.

Szakály Ferenc: Oktalan oknyomozás Perjés Géza Mohács-könyvéről. — Kritika, 1979. 10. sz. 21. p.

Szénássy Zoltán: Az eperjesi vésztörvényszékről. — ÉT, 1979. 8. sz. 226. p.

Szerémi György: Magyarország romlásáról. (Erdélyi László fordítását átd. Juhász László. Bev., szövegmagy. Székely György.) Bp. Szépirod. K. (1979.) 401 p.

Szilágyi István: Emlékezés a szikszói csatára (1679). — Esti Hírlap, 1979. 263. sz. 6. p.

Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Képek a török világból. (Vál., előszó Réz Pál. Képeket vál. Drechsler Ágnes. 3. kiad. Bp.) Móra K. (1979.) 337 p. 20 t.

Varga J. János: A dunántúli törökellenes harcok történetéből. (Főúri magánkatonaság és királyi vitézek közös vállalkozásai.) (Budapest Fővárosi Levéltár Közleményei. Bp. 1979.) 79—98. p.

Varga László: Bajvívás Buják alatt. (Kapitán György és Hubiár aga párviadala. XVI. sz.) — ISz, 1979. 3. sz. 44—45. p.

Zachar József: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja. (Válogatott források.) [Kiad. a] Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 1979. 168 p. illusztr.
/Folia Rákócziana. 1. sz./
Bibliogr. 139—142. p.

Zombori István: „Valjon s mikor leszön jó Budában lakásom?" Tizenöt év Mohács után. — ÉT, 1979. 31. sz. 972—974. p.

Magyarország hadtörténelme 1711—1848

Eperjessy Kálmán: Bács-Kiskun, illetve Bács-Bodrog megye a II. József kori Országleírásban. (Bács-Kiskun megye múltjából. 2. [köt] A késői feudalizmus kora. Kecskemét, 1979.) 585—670. p. /Bács-Kiskun megyei Levéltár kiadványai 4./

Kecskeméthy Zoltán: Járó József, az 1766. évi jobbágyfelkelés vezére. — Múzeumi Kurir, 1979. 29. sz. (III. köt. 9. sz.) 3—7. p.

Kelecsényi Gábor: Napóleon katonái — Magyarországról. — ÉT, 1979. 49. sz. 1551—1554. p.

Ring Éva: Újabb adatok az 1797-re tervezett lengyel—magyar Habsburg-ellenes felkelés kérdéséhez. — Sz, 1979. 5. sz. 827—850. p.

Az 1848—1849. évi szabadságharc

Ács Tibor: 130 évvel ezelőtt történt. A tavaszi győzelmek nyitánya. — N, 1979. 9. sz. 6. p.

Az aradi vértanúk. 1—2. köt. [Dokumentumgyűjtemény.] (Összegyűjt., bev. és jegyz. Katona Tamás. Ford. Görgey István, Katona Tamás [stb.]) Bp. Szépirod. K. (1979.) 2 db. illusztr.
/Magyar századok./

Bona Gábor: Az aradi vértanúk. — HK, 1979. 3. sz. 453—461. p.

Bona Gábor: Az aradi vértanúk. — História, 1979. 3. sz. 15—16. p.

Bona Gábor: A szabadságharc vértanúi. — ISz, 1979. 19. sz. 7. p.

Bona Gábor: Új legenda születik. (Kritikai észrevételek Nemeskürty István 48-as könyvéről.) — Sz, 1979. 4. sz. 693—707. p.

Dessewffy László: Vértanúk üzenete. — Élet és Irodalom. 1979. 40. sz. 3. p.

Erdélyi Ilona, T.: Az Akadémia tagjainak „magatartása" 1848—1849-ben. [Adattár.] — Magyar Tudomány, 1979. 5. sz. 395—401. p.

Erdődy János: Egykorú megítélés Magyarország helyzetéről 1848 Európájában. (Acta Universitatis Debreceniensis de Lodovico Kossuth nominatae. Series Historica XXVI. Magyar történeti tanulmányok 11. 1979.) 89—107. p.

Erdős Ferenc: A polgári forradalom és szabadságharc története Fejér megyében 1848—1849. (Fejér Megyei Törvé-

neti Évkönyv. Székesfehérvár, 1978.) 7—153. p.

Fábiánné Kiss Erzsébet: Segédhivatalnoki vizsga az 1849-i Hadügyminisztériumban. — Levéltári Szemle. 1978. 3. sz. 605—610. p.

Ferenczy Miklós: Emlékek a szabadságharcról: 1848—1849. Képes melléklet Komárom megye 1848—1849-es emlékeiről. Tatabánya, Hazafias Népfront Komárom megyei Biz. 1979. 50 p.

Garlóczi János: A pákozdi emlékműnél. — Repülés, 1979. 9. sz. 3. p.

Hanák Péter: Abrudbánya, 1849 május. — Élet és Irodalom, 1979. 19. sz. 5—6. p.

Héra Zoltán: Történelmi metaforák. Széljegyzetek az 1848—1849-es szabadságharc részvevőinek emlékezéseihez. — Népszabadság, 1979. 288. sz. 17. p.

Hidvégi Lajos: A sorshúzással történő sorozás emléke Cegléden (1848 ősze). — Honismeret, 1979. 2. sz. 28—30. p.

Hunyadi Károly: Katonapedagógiai örökség (1848—1849). (A Magyar Hadi Főtanoda.) 1—2. r. — ISz, 1979. 6. sz. 26—27., 7. sz. 18—19. p.

Kabdebó Tamás: Kossuth és Magyarország. Chartista értékelés a magyar szabadságharcról. — Sz, 1979. 4. sz. 659—681. p.

Kálmán Gyula, ifj.: Az ötödik volt. (Nagy Sándor József.) — Lobogó, 1979. 40. sz. 24—25. p.

Kálnoki Kis Tamás: „A Testvériség szent nevében . . .” Az 1849. június 8-i nagyszebeni magyar—román békítési tanácskozás. — Tiszatáj, 1979. 12. sz. 71—74. p.

Kapronczay Károly—*Szemkeő* Endre: Kossuth Zsuzsanna országos főápolónő működése 1848—1849. évi szabadságharcban. — Honvédorvos, 1979. 1—2. sz. 133—141. p.

Kovács Endre: Bem (József) a magyar szabadságharcban. (Bp. Zrínyi K. 1979.) 379 p. 8 t.

Kovássy Zoltán: Borsodi honvédek az 1848—1849-es szabadságharcban. — Napjaink, 1979. 3. sz. 18—20. p.

Kovássy Zoltán: Borsodtól Pákozdig. (A pákozdi csata évfordulója.) — Lobogó, 1979. 39. sz. 24. p.

Kovássy Zoltán: Korabeli feljegyzések. Világostól Aradig. (Lenkey János honvéd tábornok feljegyzései.) — Új Tükör. 1979. 40. sz. 20. p.

Kovássy Zoltán: Lengyel mártír 1849-ben. (Mieczyslaw Woroniecki ezredes.) — Magyar Nemzet, 1979. 272. sz. 9. p.

Küzdelmek, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. (Vál. szerk. és bev. Tóth Gyula.) 1—2. köt. Bp. Szépirodalmi K. 1979. 2 db.

Magyarország története. 1848—1890. 1—2. köt. Főszerk. Kovács Endre. Szerk. Katus László. Bp. Akad. K. 1979. 2. db. illusztr.
/Magyarország története tíz kötetben. (6.)/

Nagy Csaba: Titkos futár Pesten 1848-ban. (Mandl Lajos.) — Magyar Nemzet, 1979. 77. sz. 10. p.

Nemeskürty István: A császári bosszúvágy áldozatai. — Élet és Irodalom, 1979. 25. sz. 11. p.

Október 6. [Írta:] G. M. — Népszabadság, 1979. 234. sz. 4. p.

Pásztor Emil: A tizenötödik aradi vértanú Kazinczy Lajos. Dokumentuméletrajz. (Bp.) Kossuth K.—Zrínyi K. 1979. 194 p. illusztr.
Bibliogr. 193—194. p.

Pásztor Emil: Becske Bálint híres történelmi koholmánya: „Kazinczy Lajos honvédtábornok élete”. — Borsodi Szemle, 1979. 3. sz. 1—17. p.

Ruffy Péter: A kamarilla és az aradi vértanúk. — Magyar Nemzet, 1979. 128. sz. 9. p.

Ruffy Péter: Nec arte, nec marte. Komáromban, a várfeladás 130. évfordulóján. — Magyar Nemzet, 1979. 235. sz. 11. p.

Spira György: Kossuth [Lajos] és az utókor. — Magyar Tudomány, 1979. 8—9. sz. 647—666. p.

Spira György: Széchenyi [István] a negyvennyolcas forradalomban. Bp. Akad. K. 1979. 266 p.

Szász Zoltán: A román—magyar összefogás kísérlete 1849 után. — História, 1979. 4. sz. 28—29. p.

Szele Lajos: A Cionta-kert titka. (A segesvári csata 130. évfordulója. Petőfi sírja.) — Lobogó, 1979. 38. sz. 24—25. p.

T[óth] Gy[ula]: 130 évvel ezelőtt történt. A kápolnai csata. — N, 1979. 8. sz. 6. p.

Veszprémi Miklós: Hogyan halt meg Petőfi? 1—2. r. — Magyar Nemzet, 1979. 177—178. sz. 5. p.

Vörös Vince: A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívása. — História, 1979. 4. sz. 23—25. p.

Vörösmarty Géza: Júlia kapitány. (Bányai Júlia, 1849-es honvédtiszt.) — Lobogó, 1979. 47. sz. 24—25. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1918

Diószegi István: Az 1877. évi budapesti szerződés előtörténete. — Sz, 1979. 6. sz. 957—982. p.

Dolmányos István: Orosz—magyar szövetség Károlyi Mihály terveiben 1914-ben és az Osztrák—Magyar Monarchia

délszlávjai. — Studia Slavica, 1979. 1—4. sz. 79—88. p.

Fáklyák a magasban. Antológia. (Vál., szerk. előszó Illés Lajos.) Bp. Zrínyi K. 1979. 341 p.

Gadanecz Béla: Adalékok a magyarországi vasutasok 1917—1918-as háborúellenes tömegmozgalmainak történetéhez. (A Vasúti Tudományos Kutató Intézet 1978. évi évkönyve. Bp. KÖZDOK. 1978.) 289—315. p.

Hegyi Gábor: Jersey. [1848—1849-es forradalom menekültjeiről, akik itt találtak menedéket az 1850-es években.] — ÉT, 1979. 1. sz. 15—18. p.

Kapronczay Károly: Az 1848—1849. évi szabadságharc volt honvédorvosainak sorsa török földön. — Honvédorvos, 1979. 3—4. sz. 301—308. p.

Kende János: A magyarországi munkásság az I. világháború éveiben. — História, 1979. 4. sz. 9—10. p.

Nagy Csaba: Jersey. [1848—1849-es emigráció itt élt tagjairól.] — ÉT, 1979. 7. sz. 194. p.

Pataki István: A dualizmus utolsó másfél évtizedének képe a Mezőkövesd és Vidéke c. lapban. — Borsodi Szemle, 1979. 3. sz. 18—24. p.

Tardy Lajos: Magyarok angol hadifogságban [az első világháborúban.] — Magyar Nemzet, 1979. 94. sz. 9. p.

Új erők születése. A magyarországi munkásmozgalom történetének kronológiája a dualizmus és a két forradalom időszakában. 1868—1919. augusztus 1. (Szerk. S. Vincze Edit, Barna Zoltán, Vértes Róbert.) Bp. Akad. K. 1979. 861 p.

Zika Klára: „Kősziklán van Boszniában a bileki kaszárnya..." Naplójegyzetek az első világháború küszöbén. — Magyar Nemzet, 1979. 175. sz. 5. p.

Zika Klára: Az utolsó emberig. Naplójegyzetek az első világháborúból. — Magyar Nemzet, 1979. 236. sz. 5. p.

Az 1918—1919. évi forradalmi események és a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Ábel Péter: Képben, nyomtatásban. A Vörös Filmriport és a Vörös Újság 1919-ből — Filmtudományi Szemle. 1979. 43—51. p.

Ágoston Péter 1919 nyaráról. (Közzéteszi: Csurdi Sándor.) — História, 1979. 1. sz. 24—25. p.

Alföldi Vilma: Forradalom és Tanácsköztársaság Vácott. Vác, MSZMP Vác Városi Biz. 1979. 31 p.

Andrássy Antal: Katonai terror Somogyban 1919 őszén. (Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1979.) 307—354. p.

Andrássy Antal: A Tanácsköztársaság (Somogy) megyei vezetőinek meggyilkolása. (Hetven éve történt.) — Útközben, 1979. 3. sz. 62—70. p.

Arató Lajos: A tanácsválasztások és a forradalmi honvédő háború kezdete. — Polgári Védelem, 1979. 4. sz. 3. p.

Arató Lajos: A Vörös Hadsereg északi hadjárata és a Szlovák Tanácsköztársaság megalakulása. — Polgári Védelem, 1979. 6. sz. 3. p.

Arató Lajos: A Vörös Hadsereg sikertelen tiszai támadása és a Tanácsköztársaság megdöntése. — Polgári Védelem, 1979. 7. sz. 3. p.

Avcsina, I.: A köztársaság katonája. (Zalai Rezső osztagparancsnok tevékenysége 1919-ben.) — Magyar Nemzet. 1979. 67. sz. 5. p.

Balog János, K.: 1919 Tolna megyében. Az átmeneti időszak hatalmi-közigazgatási viszonyai Tolna megyében. 1919. március 14.—1919. április 12.) — Tolnai Fórum, 1979. 1. sz. 3—26. p.

Balogh Éva, S.: A Böhm—Cuninghame tárgyalások 1919 júliusában. — TSz, 1979. 1. sz. 88—100. p.

Bán János: Stromfeld Aurél hadvezéri művészete. — HO, 1979. 4. sz. 81—88. p.

Bandur Károly: A Magyarországi Tanácsköztársaság néhány tanulságáról. — — Nógrádi Szemle, 1979. 2. sz. 63—75. p.

Baranyai Pál: A kőbányai munkásság mozgósítása a proletárhatalom védelmére. — Akadémiai Közlemények. 69. sz. 1979. 49—60. p.

Bárczy János: A miskolci csata és az északi hadjárat. — Napjaink, 1979. 3. sz. 6—10. p.

A belügyi népbiztosság központi politikai nyomozó osztálya. — Magyar Rendőr, 1979. 12. sz. 5. p.

Bényei Miklós: Ideológiai törekvések Debrecenben a Tanácsköztársaság idején. — Alföld, 1979. 3. sz. 68—74. p.

Bogye János: A Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya a proletárhatalom védelmében. — Belügyi Szemle, 1979. 3. sz. 5—16. p.

Budapest—Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében. 1919. március 22.—augusztus 1. (Szerk. Imre Magda, Szerényi Imre. Bev. Gábor Sándorné. Bp.) Kossuth K. 1979. 219 p.

Csatári Dániel: A szükségszerűség lehetőségei. A Tanácsköztársaság nemzeti-nemzetiségi politikája. — Tiszatáj, 1979. 3. sz. 62—72. p.

Cserdi András: A Tanácsköztársaság néhány komlói eseménye. — Baranyai Művelődés, 1979. 1. sz. 98—103. p.

Csongrádi — Ocskay [Zoltán] — *Csizmadia:* Fegyverrel védték a Tanácsköztár-

saságot. [Vöröskatonák.] — Magyar Rendőr, 1979. 20. sz. 4.. 25. sz. 4. p.

Csonkaréti Károly: A dunai flottilla 1919-ben. — ÉT, 1979. 24. sz. 742—744. p.

Csonkaréti Károly: Hadihajók lázadása. (Monitorlázadás, 1919. június 24.) — Határőr, 1979. 25. sz.

Csonkaréti Károly: Hatvan éve történt: Az őrnaszád tüzet nyitott. — Lobogó, 1979. 24. sz. 24. p.

Csonkaréti Károly: A két Vix-jegyzék. — Határőr, 1979. 11. sz. 10. p.

Csorba Csaba: Vörös zászló, vörös csillag. Forradalmi jelképeink történetéről. — Népszabadság, 1979. 261. sz. 13. p.

Czagány László: A Magyar Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája. (Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának évkönyve. 1979.) 59—64. p.

Czövek Imre: Az áprilisi intervenció (1919). — Magyar Rendőr, 1979. 17. sz. 4. p.

Czövek Imre: Dicsőséges június (1919). — Magyar Rendőr. 1979. 26. sz. 4. p.

Czövek Imre: Az ellentmondások kiéleződése. 60 éve történt. (A Vörös Őrség átszervezése.) — Magyar Rendőr, 1979. 30. sz. 4. p.

Czövek Imre: Az 1919-es júniusi ellenforradalmi akciók és leverésük. — Belügyi Szemle, 1979. 6. sz. 21—30. p.

Czövek Imre: 1919 augusztus. 60 éve történt. — Magyar Rendőr, 1979. 31. sz. 4. p.

Czövek Imre: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Őrségének megalakulása. — Magyar Rendőr, 1979. 12. sz. 8—9. p.

Czövek Imre: A májusi fordulat. (A Vörös Őrség biztosította az ország belső rendjét, 1919 májusában.) — Magyar Rendőr, 1979. 21. sz. 5. p.

Czövek Imre: A Vörös Őrség Fejér megyében. — Fejér megyei Szemle, 1979. 1—2. sz. 108—110. p.

Czövek Imre: A Vörös Őrség megszervezése és átszervezései. — Belügyi Szemle, 1979. 3. sz. 28—36. p.

Diósdi László: Harcban a forradalomért. (Hunya István volt vöröskatona visszaemlékezése a 23. vadászzászlóalj harcaira.) — Népszava. 1979. 67. sz. 4—5. p.

(Dobos István): Tisztelgés a Tanácsköztársaság emléke előtt. (1919 májusában Dobos István pilóta Szamuely Tibor népbiztossal Kievbe és visszarepült. Részlet az Aviatika c. folyóiratnak — elbeszélése alapján írt cikkéből.) — MHSZ Élet, 1979. 12. sz. 2—3. p.

Dokumentumok Törökszentmiklós történetéből. 1917—1919. (Szerk. Gecsényi Lajos.) Törökszentmiklós, Törökszentmiklósi Városi Könyvtár, 1979. 125 p. /Helyismereti füzetek./

Dolmányos István: A Magyar Tanácsköztársaság — Szovjet-Oroszországról. (Részletek az ELTE jubileumi tudományos ülésszakán elmondott előadásból.) — Népszabadság, 1979. 67. sz. 7. p.

Emlékünnepség az Országházban a Tanácsköztársaság 60. évfordulóján. Nemes Dezső ünnepi beszéde. — Népszabadság, 1979. 67. sz. 1—4. p.

Eperjesi László: „Jöjjetek ezrével állni a sorba". Közlekedési és szállítási dolgozók az 1918—1919-es forradalmakban. [Kiad. a] Közlekedési és Szállítási Dolgozók Szakszervezete. Bp. 1979. 267 p. 14 t.

Erényi Tibor: 1919. — Világosság. 1979. 3. sz. 129—137. p.

Erényi Tibor: Magyar forradalom — világforradalom 1919-ben. — Magyar Nemzet. 1979. 66. sz. 5. p.

Eszes Máté—*Őrsi* Ferenc: Világtörténelem volt. [A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harcai 1919 júliusában.] — Képes Újság, 1979. május 26. 20. p.

1918—1919. [Magyar Tanácsköztársaság. Képdokumentumok.] (Szerk. Kelemen Ferencné.) [Kiad. a] (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum. [Bp.] Kossuth K.) [1979.] 40 sztl. lev.

Fehér István: A Magyar Tanácsköztársaság politikai-hatalmi rendszere. (Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának évkönyve, 1979.) 31—41. p.

Fehér Pál, E.: A 6. vörös hadosztály egyik politikai biztosának önéletrajza. — Békési Élet, 1979. 3. sz. 351—357. p.

Fehér Pál, E.: Hatvan év távlatából. (A Magyar Tanácsköztársaságról.) — Magyar Tudomány, 1979. 3. sz. 169—171. p.

Fodor József: A tokaji átkelés (1919 július). — Munkásőr, 1979. 3. sz. 13. p.

Forgács Béla: Emlékeim a Tanácsköztársaság harcairól. — HK, 1979. 1. sz. 68—79. p.

Földváriné Kocsis Luca: A Tanácsköztársaság győzelme Csongrád megyében. (Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának évkönyve. 1979.) 81—88. p.

Gábor Sándorné: A magyarországi Tanácsköztársaság Szovjet—Oroszországért. (El a kezeket Szovjet-Oroszországtól!) Tanulmányok. Bp. Kossuth K. 1979.) 9—28. p.

Gárdos Miklós: 1919. — Interpress Magazin. 1979. 3. sz. 24—28. p.

Geraszimova, G.: Hűen az internacionalista hagyományokhoz. (Vlagyimir Uraszov és Vlagyimir Jusztusz az orosz zászlóalj katonái a Magyar Tanács-

köztársaság harcaiban.) — Magyar Rendőr, 1979. 10. sz. 4. p.

Gergely Ernő: A bányászszakszervezet a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején (1918—1919.) — Tájékoztató, 1979. 1. sz. 5—12. p.

Gergely Ernő: A bányászszakszervezet a polgári demokratikus forradalomban és a Tanácsköztársaság idején. 1918—1919. Bp. SzEKI, 1979. 127 p.

Gergely Ferenc: Cserkészek — úttörők 1919-ben. — Pedagógiai Szemle, 1979. 7—8. sz. 671—683. p.

Godó Ágnes: Népeink hőse. (Nikola Gramovszki, a KMP bolgár szekciójának tagja a Tanácsköztársaság idején.) — ISz, 1979. 10. sz. 9—11. p.

Győri Nagy Lajos: Egy vádbiztos emlékezik. (A miskolci törvényszék a Tanácskormány alatt.) — Borsodi Szemle, 1979. 1. sz. 64—76. p.

Gyökei Jenő: Vörös karhatalom. 1—3. r. ISz, 1979. 8. sz. 12—13., 9. sz. 28—29., 10. sz. 12—13. p.

Hajdú Tibor: Gondolatok 1918—1919 két forradalmáról. — História, 1979. 1. sz. 10—11. p.

Hajdú Tibor: The hungarian Soviet Republic. Bp. Akad. K. 1979. 172 p. /Studia Historica 131./

Hajdú Tibor: Március huszonegyedike. 2. kiad. (Bp.) Kossuth K. 1979. 123 p. 8 t. /Népszerű történelem./

Hajdú Tibor: A rehabilitált Tanácsköztársaság. — Kritika, 1979. 3. sz. 3—4. p.

Hársházi István: Nikla község a Tanácsköztársaság idején. — Honismeret, 1979. 4. sz. 23—28. p.

Hazai György: 133 nap az internacionalizmus szellemében. — Polgári Védelem, 1979. 3. sz. 4—6. p.

Hetés Tibor: A Magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulatairól. — HK, 1979. 1. sz. 55—67. p.

Hetés Tibor: Proletárok hadserege. 5. r. Főirányban a 6. hadosztály. — ISz, 1979. 3. sz. 15—17. p.

Hetés Tibor: Proletárok hadserege. 6. r. Munkáshadosztályok. — ISz, 1979. 4. sz. 11—13. p.

Hetés Tibor: Proletárok hadserege. 7. r. Internacionalisták. — ISz, 1979. 5. sz. 10—12. p.

Hetés Tibor: Proletárok hadserege. 8. r. Elévülhetetlen érdem. — ISz, 1979. 6. sz. 6—7. p.

Hetés Tibor: A vereség okai (1919.) — N, 1979. 29. sz. 6. p.

Hetés Tibor: A Vix-jegyzék és előzményei. — N, 1979. 10. sz. 4—5. p.

Horváth István: Forradalomtól forradalomig. 1918—1919. fordulója Salgótarjánban. — ÉT, 1979. 1. sz. 6—7. p.

Hunyadi Károly: Kun Béla történelmi szerepe. — Nouvelles Études Hongroises, 1979. 14. köt. 59—71. p.

Hunyadi Károly: A Magyar Vörös Hadsereg harca a katonai intervenció ellen. — HO, 1979. 1. sz. 122—126., 2. sz. 46—53. p.

Ignácz Gyula: A proletárdiktatúra védelme a salgótarjáni iparmedencében. — Nógrádi Szemle, 1979. 4. sz. 63—65. p.

Jász Dezső: A Hernád mentén... — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 73—79. p.

Józsa Antal: Gondolatok a KMP megalakulásának előtörténete kapcsán az OK(b)P Magyar Csoportjának szerepéről. — Tájékoztató, 1979. 2. sz. 31—44. p.

Józsa Antal: Hősök voltak. Internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaságért. — N, 1979. 13. sz. 11. p.

Józsa Antal: Az internacionalisták szervezése és a Magyar Tanácsköztársaság katonai megsegítése. — HK, 1979. 1. sz. 22—45. p.

Józsa Antal—*Milei* György: Megjegyzések Borsányi György Kun Béláról szóló biográfiájához. — PK. 1979. 4. sz. 185—221. p.

Kádár János: Dicső örökségünk: a Magyar Tanácsköztársaság. — Népszabadság, 1979. 71. sz. 3. p.

Kamara János: Az első magyar szocialista forradalom győzelme. (A Tanácsköztársaság 60. évfordulójára.) — Magyar Rendőr, 1979. 11. sz. 3. p.

Kamondy Miklós: Miskolc és Borsod csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz. — Borsodi Szemle, 1979. 1. sz. 80—83. p.

Kamondy Miklós: Postás vöröskatonák a Tanácsköztársaságért. — Postás Dolgozó, 1979. 4. sz. 4—5. p.

Kárpáti Béla: A Tanácshatalom miskolci napjai. — Napjaink, 1979. 3. sz. 3—6. p.

Kende János: Forradalom és szövetségi politika Magyarországon, 1919-ben. — Társadalmi Szemle, 1979. 3. sz. 11—22. p.

Kende János: Forradalomról forradalomra. Az 1918—1919-es forradalmak Magyarországon. (Bp.) Gondolat, 1979. 226 p. illusztr. /Magyar história. 14./

Kende János: Vörös március. — Budapest. 1979. 3. sz. 16—19. p.

Két forradalom fényei. Adalékok a gyulai munkásmozgalom történetéhez 1918—1919. [Írták:] Csóor István, Hunya Sándor, Kemény László stb. (Szerk. Szabó Ferenc.) [Kiad. a] Városi Tanács. Gyula, (Dürer ny.) 1979. 119 p. 8 t.

Kiadatlan fejezet Kun Béláné emlékezéseiből. — Új Tükör, 1979. márc. 18. 6—9. p.

Korpás László: A forradalom törvényszékei — a törvénykezés forradalma. — Jászkunság, 1979. 1. sz. 33—37. p.

Kovács Ferenc: Balassagyarmat a Tanácsköztársaság idején. — Nógrádi Szemle, 1979. 2. sz. 87—90. p.

Kovács Jenő: Határőrizet, határvédelem a Magyar Tanácsköztársaság idején. (A proletárhatalom védelmében. /Szerk. Szerényi Imre. T. Varga György. Bp. Zrínyi ny./ 1979.) 193—271. p.

Kovács Jenő: Határvédelem, határőrizet — 1919. 1—5. r. — Határőr, 1979. 26. sz. 14., 27. sz. 14., 28. sz. 10—11., 29. sz. 10—11., 30. sz. 10—11. p.

Kovács Nándor: A Vörös Őrség története. (A proletárhatalom védelmében /Szerk. Szerényi Imre, T. Varga György. Bp. Zrínyi ny./ 1979.) 113—192. p.

Kőszegvári Tibor: Hadászati és hadműveleti vezetés a Magyar Tanácsköztársaság időszakában. Stromfeld Aurél hadvezéri tevékenysége. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 38—48. p.

Kővágó László: A Magyarországi Internacionalista Szocialista Föderáció 1919-ben. — Acta Historica, 1979. 1—2. sz. 1—26. p.

Kővágó László: A Magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés. Bp. Kossuth K. 1979. 188 p.

Kővágó László: A nemzeti kérdés a Tanácsköztársaság idején. — PK, 1979. 3. sz. 163—173. p.

Köves Rózsa: Húsz fényes nap. (A Vörös Hadsereg kimagasló fegyverténye az északi hadjárat. 1919. május 20—június 10.) — Magyar Nemzet, 1979. 135. sz. 7. p.

Kun András: A Magyar Tanácsköztársaság politikai, gazdasági, szociális és kulturális intézkedései Nógrád megyében. — Nógrádi Szemle, 1979. 4. sz. 57—60. p. ,

Kun Béla: Szocialista forradalom Magyarországon. (Sajtó alá rend. Vass Henrik, Borsányi György. Névmutató Deme Péter. Bp.) Kossuth K. 1979. 528 p.

Kun Béláné: Igazi forradalmár (Kun Béla). — — a tanácskormány vezetőjéről. — Magyar Nemzet, 1979. 65. sz. 9. p.

Kun István: A Tanácsköztársaság 60. évfordulóján. — Határőr, 1979. 11. sz. 3. p.

Kun József: Lenin üzent... (Táviratváltás Leninnel 1919. március 22-én.) — Magyar Rendőr, 1979. 11. sz. 7. p.

Ladányi Andor: A Magyar Tanácsköztársaság tudománypolitikájáról. + Függelék: A Történelmi materialista Kutató-Intézet szervezeti szabályzata. — Magyar Tudomány, 1979. 3. sz. 172—183. p.

Liptai Ervin: A fegyveres erők a magyarországi proletárforradalomban. — HK, 1979. 1. sz. 3—12. p.

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. (3. kiad.) Bp. Kossuth K. 1979. 405 p.
/Népszerű történelem./

Liptai Ervin: Proletárok hadserege. 3. r. Veszélyben a proletárdiktatúra. — ISz, 1979. 1. sz. 5—7. p.

Liptai Ervin: Proletárok hadserege. 4. r. Újjászületik a Vörös Hadsereg. — ISz, 1979. 2. sz. 6—8. p.

Liptai Ervin: A Tanácsköztársaság hadserege. (A Magyar Tudományos Akadémia ülésszakán elmondott beszéd részlete.) — N, 1979. 12. sz. 7. p.

Liptai Ervin: Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. (2. bőv. kiad. Bp. Zrínyi K. 1979.) 309 p. 24 t.
Bibliogr. 302—307. p.

Liptai Ervinné: 133 nap — küzdelem a szocializmusért és a hazáért. — Tudományos Szocializmus Tanszék Közleményei (ELTE), 1979. 2. sz. 6—18. p.

Lissauer József: A forradalom kiskatonái voltunk. (Lejegyezte: Birta Zsuzsa.) [A szerző visszaemlékezése az 1918—1919-es évek eseményeire.] — Ifjúkommunista, 1979. 5. sz. 28—29. p.

Makrai József: A Magyar Tanácsköztársaság harca a belső ellenség ellen. — HSz, 1979. 8. sz. 67—75. p.

Makrai József: A Magyar Tanácsköztársaság harca a belső osztályellenség ellen. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 80—98. p.

Makrai József: A Magyar Tanácsköztársaság katonapolitikája, harca a külső és belső ellenség ellen. — HSz, 1979. 4. sz. 68—77. p.

A Magyar Tanácsköztársaság katonapolitikája. — Radar, 1979. 3. sz. 3—10. p.

Menyhárt Lajos: Érdekek és eszmék az orosz forradalmakban és Magyarországon 1918—1919-ben. — Alföld, 1979. 3. sz. 61—67. p.

Mihályfalvy Pál: Kun Béláról egy könyv kapcsán. — PK. 1979. 4. sz. 165—170. p.

Milei György: A forradalmi helyzet és a világforradalom kérdései a Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatának idején. — PK, 1979. 3. sz. 136—150. p.

Milei György: Gondolatok Kun Béla történeti szerepéről. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1979. 1. sz. 6—22. p.

Molnár István: Honvédő háború... (A Tanácsköztársaság 60. évfordulója.) — MHSZ Élet, 1979. 6. sz. 21. p.

Molnár Pál: Nógrád megye társadalmi és politikai viszonyainak áttekintése 1918—1919-ben. — Nógrádi Szemle, 1979. 2. sz. 51—59. p.

Munkáshatalom és honvédelem. A Magyar Tanácsköztársaság honvédelmi politikájának néhány tapasztalata. — HO, 1979. 4. sz. 77—81. p.

Müller Tibor: Fegyverbe! — Lobogó, 1979. 11. sz. 12—13. p.

Nemes Dezső: Észrevételek Borsányi György: Kun Béla politikai életrajza c. munkájához. — PK. 1979. 3. sz. 33—110. p.

Nemes Dezső: Forradalmak és Tanácsköztársaság Magyarországon 1918—1919. (Bp.) Kossuth K. 1979. 91 p.

Nemes Dezső: A Magyar Tanácsköztársaság és az eszmei-politikai küzdelem kérdései. — PK, 1979. 1. sz. 25—46. p.

Nemes Dezső: A Nagy Októberi Forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság. — Nouvelles Études Hongroises, 1979. 14. köt. 3—27. p.

A nemzetközi osztályharc élvonalában. — HSz, 1979. 3. sz. 8—17. p.

O[cskay] Z[oltán]: Fegyverrel a munkáshatalom védelmében. (Volt vöröskatonák, ma munkásőrök visszaemlékezései.) — Magyar Rendőr, 1979. 11. sz. 6. p.

Ormos Mária: A belgrádi katonai konvencióról. — TSz, 1979. 1. sz. 12—39. p. és Acta Historica, 1979. 1—2. sz. 27—60. p.

Ormos Mária: Intervenciós tervek — 1919. Clemenceau parancsa. Feltételek, amelyek nem teljesültek. — Magyar Hírlap, 1979. 152. sz. 9. p.

Ormos Mária: Még egyszer a Vix-jegyzékről. — Sz, 1979. 2. sz. 314—332. p.

Ormos Mária: Országmentési kísérlet 1918-ban. — Budapest, 1979. 3. sz. 14—16. p.

Ormos Mária: A Tanácsköztársaság és az antant-intervenció. — PK, 1979. 3. sz. 151—162. p.

Óvári Miklós: A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának hatvanadik évfordulója. — Béke és Szocializmus, 1979. 4. sz. 83—92. p.

Péter János: 1918—1919 in Retrospect. Three Peace Conferences. — The New Hungarian Quarterly, 1979. 73. sz. 50—66. p.

Pintér László: Sümeg 1919. A legendás 133 nap. (Veszprém megyei honismereti tanulmányok. VI. köt. Munkásmozgalom- és helytörténeti tanulmányok. 1979.) 27—72. p.

Poór István—*Sárhidai* Gyula: Páncélvonatok a Tanácsköztársaság idején. — História, 1979. 3. sz. 5—6. p.

Pölöskei Ferenc: Károlyiról a forradalmak évfordulóján. — Sz. 1979. 2. sz. 333—341. p.

Prohászka [György]: Hatvan év után Szamuely útján. — Repülés, 1979. 7. sz. 3., 12—14. p.

A proletárhatalom védelmében. (Szerk. Szerényi Imre, T. Varga György.) [Kiad. a] BM Tanulmányi és Propaganda Csfség. (Bp. Zrínyi ny.) 1979. 275 p. 4 t.

Romsics Ignác: A Tanácsköztársaság tömegbázisa a Duna-Tisza közén (1919. március—június). — Sz, 1979. 2. sz. 230—267. p.

Rotter József: A Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya. (A proletárhatalom védelmében. /Szerk. Szerényi Imre, T. Varga György. Bp. Zrínyi ny./ 1979.) 35—112. p.

Rotter Lajos: A Tanácsköztársaság idején. Fejezetek a magyar repülés történetéből. — Magyar Nemzet, 1979. 122. sz. 9. p.

Sereg József: 1919. május 1. — Hevesi Szemle, 1979. 2. sz. 31—34. p.

Siklói György: A Tanácsköztársaság Vörös Őrsége. — Belügyi Szemle. 1979. 3. sz. 16—27. p.

Sipos Péter: Hatvan év múltán a magyarországi Tanácsköztársaságról. — Társadalmi Szemle, 1979. 3. sz. 3—10. p.

Soós József: Landler Jenő és Szántó Béla, a Magyar Tanácsköztársaság kiemelkedő katonai vezetői. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 61—72. p.

Soós Katalin: Wallisch Kálmán és az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak. — Sz, 1979. 2. sz. 271—313. p.

Stemlerné Balog Ilona: Szekszárd, 1919. augusztus 17. — História. 1979. 2. sz. 30. p.

Sumihin, V. Sz.: A barátság első repülőjáratai. Repülőösszeköttetés Szovjet-Oroszország és Tanács-Magyarország között 1919-ben. — HK, 1979. 1. sz. 46—54. p.

Surányi László: 1919 tábori postája. — ÉT, 1979. 17. sz. 539. p.

Svéd László: A Ludovika ostroma. — História, 1979. 1. sz. 8—9. p.

Szabó Egon: Nemzeti történelmünk dicső napjai. (A Tanácsköztársaság 60. évfordulójára.) — N, 1979. 11. sz. 2. p.

Szabó Jenő: A Magyar Tanácsköztársaság katonapolitikájának, Vörös Hadseregének forradalmi és internacionalista jellege. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 8—27. p.

Szabó László: Budapest légvédelme a Tanácsköztársaság idején. — Polgári Védelem. 1979. 4. sz. 5. p.

Szabó László: A magyar Vörös Hadsereg hadművészetének főbb jellemzői. — Akadémiai Közlemények, 69. sz. 1979. 28—37. p.

Szakály Gábor: Szlovákiában harcoltak. Vöröskatonák emléke. — N, 1979. 37. sz. 3. p.

Szántó Rezső: A kommunisták munkája

a népőrségben, 1918—1919-ben. — Munkásőr, 1979. 2. sz. 24—25. p.

Szijj Jolán: Egy bizalmi testület jegyzőkönyve. 1918. december—1919. március. (A 41. tábori nehéz tüzérezred katonatanácsának jegyzőkönyve.) — Sz, 1979. 1. sz. 129—148. p.

Szijj Jolán: Egy vörös repülő emlékeiből. (Fehér Antalnak, az 1919-es Vörös Hadsereg veterán tábori pilótájának visszaemlékezése.) — HK, 1979. 1. sz. 126—128. p.

Szita László: Dokumentumok az 1918. május 20-i pécsi katona és bányász felkelés történetéhez. (Baranyai helytörténetírás. Pécs. Baranya megyei Levéltár, 1979.) 489—597. p.

Szita László: Újabb dokumentumok a pécsi katonai fölkelés történetéhez. — Baranyai Művelődés, 1979. 1. sz. 92—97. p.

Sztrelcsuk. V.: Üdvözlet a magyar munkásoknak, Szamuely Tibor találkozása Leninnel. — Magyar Nemzet, 1979. 117. sz. 8. p.

A tanácshatalom jogpolitikája 1919-ben. Szerk. Kovács Kálmán. Kiad. a Magyar Jogász Szövetség, Bp. 1979. 184 p. /Jogtörténeti értekezések./

A Tanácsköztársaság és szomszédaink. Tanulmányok. (Vál., szerk., előszó Kővágó László. Ford. Horváth Józsefné, Losonczy Gyula [stb.] Bp.) Kossuth K. 1979. 263 p.

A Tanácsköztársaság évfordulójára. — Gábor Sándorné: Forradalmi fellendülés 1919-ben és a Komintern megalakulása. — Kiss Judit: A lenini üzenet jelentősége. — Pártélet, 1979. 3. sz. 3—16. p.

A Tanácsköztársaság Magyarbánhegyesen. Válogatott dokumentumok. (Összeáll. Balogh György.) [Kiad. a] Magyarbánhegyes Községi Tanács, 1979. 75 p.

A Tanácsköztársaság szabolcs-szatmári eseményei. (Dokumentumok.) Közli: Petrik Edit. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 1. sz. 1—13. p.

Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi 1918—1919-es forradalmak résztvevőitől. (Szerk. biz. Bakó Ágnes, Erényi Tibor, Szabó Ágnes. Vál., szerk., bev.. jegyz. Petrák Katalin. Életrajz Ács Irén, Molnár Margit stb. Bp.) Kossuth K. 1978. 789 p. 12 t.

Titkos háborúk történetéből. Politikai nyomozók a Tanácsköztársaságért. — Belügyi Szemle, 1979. 3. sz. 81—85. p.

Tokody Gyula: A Magyar és a Bajor Tanácsköztársaság. — PK, 1979. 1. sz. 79—107. p.

Tóth Kálmán a Tanácsköztársaság mátészalkai eseményeiről. Közli: Farkas József. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 1. sz. 23—36. p.

Új élet virrad ránk. A Magyar Tanácsköztársaság korabeli sajtószemelvényekben. (Vál., sajtó alá rend., bev. Végh Oszkár. Bp.) Táncsics K. 1979. 144 p. 8 t. 6 cm.

Új szavakat hallasz! Emberek, napok két forradalomban. (Vál., szerk. Máthé Pál, Simor András.) Bp. (Alföldi ny.) 1979. 491 p. illusztr.

Vadász Sándor: A Tanácsköztársaság külföldi propagandája. (Magyar sajtóiroda jelentései Bajorországban, 1919. március 24-től április 12-ig.) — ÉT, 1979. 15. sz. 455—456. p.

Varjas Endre: Vörös híradó. (Bp.) Móra K. (1979.) 68 p. illusztr.

Vass Henrik: A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi hatása. — Nouvelles Études Hongroises, 1979. 14. köt. 41—57. p.

Vass Henrik: A Magyarországi Tanácsköztársaság nemzetközi hatása és történelmi jelentősége. — PK, 1979. 1. sz. 3—24. p.

Vészi Béla: A Tanácsköztársaság államrendszere. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1979. 1. sz. 23—24. p.

Vigh Károly: Vörös Pest vármegye. (Kiad. a Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, TIT. Pest megyei Levéltár.) Bp. Athenaeum ny. 1979. 1979. 253 p. illusztr. /Pest megye múltjából. 4./

Vonsik Ilona: Internacionalisták tevékenysége a Magyar Tanácsköztársaság idején Nógrád megyében. — Nógrádi Szemle, 1979. 4. sz. 66—68. p.

Vörös katonák 1919. (Összeáll. Hunyadi Károly.) Bp. Zrínyi K. 1979. 70 sztl. lev. illusztr. 6 cm.

Winkler László: A forradalom repülői. 1—6. r. — Repülés, 1979. 1—6. sz. 9. p.

Winkler László: Ki volt Szamuely Tibor pilótája? Adatok Dobos István életéből. — Repülés, 1979. 4. sz. 17. p.

Zalka Miklós: Szamuely [Tibor]. (Bp.) Kossuth K. 1979. 137 p. illusztr.

Zsiga Tibor: A muraszombati ellenforradalom kitörése és bukása. — Belügyi Szemle, 1979. 5. sz. 19—26. p.

Zsiga Tibor: A IV. Vörősőr Kerület. — Belügyi Szemle. 1979. 3. sz. 3. sz. 37—43. p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban

Ananev, V. I.: Magyar internacionalisták az orenburgi kormányzóságban. — HK, 1979. 2. sz. 229—249. p.

Egy a százezerből. Oldal Géza vissza-

emlékezései. (Közli: Nyéki Károly.) — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 1. sz. 44—52. p.
Kuc, I. F.: A proletár internacionalizmus a valóságban. (Magyar internacionalisták Közép-Ázsiában.) — Határőr, 1979. 11. sz. 11. p.
Meruk József: Magyar-gázló a Tungír folyón. Internacionalistákra emlékeznek a Bajkálon túl. — Magyar Hírlap, 1979. 65. sz. 8. p.
Nyéki Károly: Tábor. (Magyar nemzetköziek.) [A krasznojarszki első világháborús hadifogolytáborról.] — Mo, 1979. 33. sz. 20. p.

Összeállította:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

LIPTAI ERVIN — Vágó Béla — — — — — — — — — 519

TANULMÁNYOK

CZIGÁNY ISTVÁN — Hadsereg és ellátás Bethlen Gábor korában — 526

NAGY LÁSZLÓ — A kuruc világ katonája Ady költészetében és prózájában (Meditáció az irodalomtörténet és a hadtörténet határmezsgyéjén.) — — — — — 542

GAZSI JÓZSEF — A Borkanyuk-partizáncsoport — — — — — 569

KÖZLEMÉNYEK

CSENDES LÁSZLÓ — Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael honvédezredes, térképírásunk úttörője — — — — — 597

MADARAS PÉTER — A szovjet vegyi csapatok a magyarországi felszabadító hadműveletekben — — — — — 612

MARKÓ GYÖRGY — Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének Szabolcs vármegyében megalakult gyalogzászlóaljai (1945. február—1945. május) — — — — 622

OKMÁNYTÁR

SZAKÁLY SÁNDOR — Három dokumentum a 2. magyar hadsereg doni katasztrófájáról — — — — — — — — 638

SZEMLE

V. I. CSUJKOV — Sztálingrádtól Berlinig *(Deák Mihály)* — — — 643

* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnál. 1981. 1—6. sz. *(Lengyel István)* — — — — — — — — 644

KRÓNIKA

GODÓ ÁGNES — Búcsú Jász Dezsőtől — — — — — — — 652

ZACHAR JÓZSEF — Haderők és szövetségi rendszerek. Nemzetközi hadtörténelmi kollokvium. Montpellier, 1981. szeptember 3—5. — — — — — — — — 654

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Az 1979. évi, Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — — — 660

СОДЕРЖАНИЕ

ЭРВИН ЛИПТАИ — Бела Ваго — — — — — — — — — — 519

СТАТЬИ

ИШТВАН ЦИГАНЬ — Армия и снабжение в эпоху Габора Бетлена — — — 526

ЛАСЛО НАДЬ — Эпоха куруцев и куруцкое воинство в поэзии и прозе Ади. (Размышления на грани истории литературы и военной истории) — — — — — — — — — — 542

ЙОЖЕФ ГАЖИ — Партизанская группа Борканюка — — — — — 569

ПУБЛИКАЦИИ

ЛАСЛО ЧЕНДЕШ — Пионер венгерской картографии полковник-хонвед Агоштон Рафаэль Фельшёсопори Тот — — — — 597

ПЕТЕР МАДАРАШ — Советские химические войска в венгерских освободительных операциях — — — — — — — — — 612

ДЬЁРДЬ МАРКО — Пехотные батальоны армии Временного Национального Правительства, сформированные в комитате Сабольч (февраль—май 1945 года) — — — — — 622

АРХИВ

ШАНДОР САКАЛИ — Три документа о донской катастрофе 2 венгерской армии — — — — — — — — — — — 638

ОБЗОР

В. И. ЧУЙКОВ — От Сталинграда до Берлина *(Михай Деак)* — — — 643

* * * — Военно-исторический журнал. 1981, № 1—6 *(Иштван Лендель)* — — — — — — — — — — — 644

ХРОНИКА

АГНЕШ ГОДО — Прощальное слово о Дежё Йас — — — — — 652

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Вооруженные силы и союзнические системы. Международный военно-исторический коллоквиум. Монпелье, 3—5 сентября 1981 года — — — — — — 654

ВИВЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиография военно-исторической литературы, опубликованной в Венгрии в 1979 году. *(Иштван Виницаи—Элеонора Виндиш)* — — — — — — — — 660

INHALT

ERWIN LIPTAI — Béla Vágó — — — — — — — — — — 519

STUDIEN

ISTVÁN CZIGÁNY — Armee und Verpflegung zur Zeit Gábor Bethlens — — — — — — — — — — — — 526

LÁSZLÓ NAGY — Die Kuruzenwelt und ihr Soldat in Dichtung und Prosa von Endre Ady (Meditation am Raine der Literatur und Kriegsgeschichte.) — — — 542

JÓZSEF GAZSI — Die Partisangruppe „Borkaniuk" — — — — 569

MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ CSENDES — Honvéd-Oberst Ágoston Rafael Tóth von Felsőszopor, Bahnbrecher unserer Kartographie — — 597

PÉTER MADARAS — Die chemischen Truppen der Sowjetarmee in den Befreiungsoperationen in Ungarn — — — — 612

GYÖRGY MARKÓ — Die in Szabolcs-Komitat zustandegekommenen Infanterie-Bataillonen der Provisorischen National-Regierung (Febr.—Mai 1945.) — — — — 622

URKUNDENSAMMLUNG

SÁNDOR SZAKÁLY — Drei Dokumente von der Katastrophe am Don der 2. ungarischen Armee — — — — — 638

RUNDSCHAU

W. TSCHUIKOW — Von Stalingrad bis Berlin *(Mihály Deák)* — — 643

* * * — Woenno-istorischeskij Shurnal. 1981. Nr. 1—6. *(István Lengyel)* — — — — — — — — 644

CHRONIK

ÁGNES GODÓ — Abschiedsnehmen von Dezső Jász — — — — 652

JÓZSEF ZACHAR — Kriegsmächte und Bündnissysteme. Internationales kriegsgeschichtliche Kollokvium. Montpellier, 3—5. Sept. 1981. — — — — — — — — 654

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Bibliographie der im Jahre 1979 in Ungarn erschienen kriegsgeschichtlichen Literatur *(István Viniczai—Eleonora Windisch)* — — — — — 660

Ára: 13,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

Lenin válogatott katonai írásai	98 Ft
Montgomery tábornagy emlékiratai	56 Ft
Hunyadi Károly A MUNKÁS-PARASZT HATALOM VÉDELMÉBEN	28 Ft
Volkogonov A MAOIZMUS ARCA	20 Ft
Soltész István EL KELL MENNI KATONÁNAK	60 Ft
Rajcsányi Péter AMERIKAI KIHÍVÁS 1980–1990	21 Ft
Bimbó József HELIKOPTEREK A KORSZERŰ HARCBAN	31 Ft
Gellért Tibor TŰZSZERÉSZEK ÉS AKNAKUTATÓK	10 Ft
Mucs Sándor FLOTTILLÁSOK	10 Ft
Györkei Jenő GÉPKOCSIZÓK	10 Ft
Vajda Péter DIPLOMÁCIA MUNDÉRBAN	6 Ft